

გრანო ქავთარია

ძმები გრაქუსები

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი — 1990

წიგნი მიძღვნილია ცნობილი ზომიერი რეფორმატორების ტიბერიუს და გაიუს გრაქუსების მოღვაწეობისადმი.

მათ თავიანთი რეფორმით სცადეს გადაეკრათ კრიზისი, რომელიც შედეგად მოჰყვა რომის მსოფლიო სახელმწიფოს წარმოქმნას.

გრაქუსები დახასიათებული არიან, როგორც ცეზარის წინამორბედები.

წიგნი განკუთვნილია ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისა და ანტიკური ეპოქით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი ლ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე

რეცენზენტები: რ. გოგოლაშვილი,
გ. გამრეკელი

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1990

0503030000

K—

M 608(06) — 90

ISBN 5—511—00337—9

შესავალი

რომის მიერ იტალიის დაპყრობის პროცესი რამდენიმე საუკუნე გაგრძელდა. იტალიეების თავგანწირული წინააღმდეგობის მიუხედავად, ძვ. წ. აღ. III საუკუნის პირველ ნახევარში, მთელი აპენინის ნახევარკუნძული რომის ბატონობას დაემორჩილა.

იტალიის დაპყრობის პარალელურად მიმდინარეობდა დაძაბული ბრძოლა მონათმფლობელური საზოგადოების ორ წოდებას, პატრიციებსა და პლებეებს შორის, პოლიტიკური უფლებებისათვის ბრძოლა მათი უფლებრივი გათანაბრებით დამთავრდა.

პატრიციებისა და პლებეების გათანაბრების შემდეგ ჩამოყალიბდა გაბატონებული არისტოკრატიის მმართველი ფენა — ნობილიტეტი. მის შემადგენლობაში შევიდნენ პატრიციები და მდიდარი პლებეები. ნობილიტეტი პოლიტიკურ, ეკონომიკურსა და სოციალურ სფეროში შეუვალი ბატონობით სარგებლობდა. რესპუბლიკის უკანასკნელი ორი საუკუნის ისტორიას, ნობილიტეტი თავისი ინტერესების შესაბამისად წარმართავდა. მისი ძირითადი მიზანი ძველი რომაული ტრადიციების შენარჩუნება იყო.

იტალიის დაპყრობის შემდეგ განსაკუთრებული როლი შეასრულა პუნიკურ ომებში რომის გამარჯვებამ. კართაგენის დაჩოქების შემდეგ, რომი სულ მოკლე ხანში გაბატონდა მთელ ხმელთაშუა ზღვის აუზზე და თავის კონტროლს დაუქვემდებარა პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და კულტურულად სხვადასხვა საფეხურზე მდგომი ქვეყნები, მათ შორის იმდროინდელი მსოფლიოს ცივილიზაციის ცენტრი ელინისტური სამყარო. ბერძნული სამყაროს რომაულ ორბიტაში მოქცევამ არსებითი ზემოქმედება მოახდინა დამპყრობელი ქვეყნის სულიერი კულტურის განვითარებაზე.

რომის რესპუბლიკის მმართველობის ფორმები ჩამოყალიბდა იმ დროს, როდესაც „მარადიული ქალაქი“ დამოუკიდებელი პოლიტიკის პირველ ნაბიჯებს დგამდა. ძვ. წ. აღ. II საუკუნის რომი ხმელთაშუა

ზღვის ცენტრს წარმოადგენდა. მას დაპყრობილი ჰქონდა ესპანეთი, ბალკანეთის ნახევარკუნძული, კართაგენი, მცირე აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, მაგრამ პატარა იტალიურ ქალაქში შექმნილი მმართველობის პოლისური ფორმები ხელუხლებელი რჩებოდა. მსოფლიო სახელმწიფოს შექმნასთან ერთად აშკარა გახდა ამ ფორმების უკმა-რისობა.

რომაელებმა დამარცხებულ იტალიეთა სამფლობელოების მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფო მიწებად (*ager publicus*) გამოაცხადეს. ოკუპირებული მიწები მოექცა მსხვილი მიწათმფლობელების ხელში, რომლის საფუძველზედაც შეიქმნა ლათიფუნდიები. მეურნეობის ეს ტიპი მიმართული იყო წვრილი გლეხური მეურნეობის წინააღმდეგ.

მსოფლიო სახელმწიფომ გააუარესა იტალიის გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობა. იტალიის გარეთ ხანგრძლივი ომების წარმოებამ გლეხობა დიდი ხნით მოსწყვიტა თავის ძირითად საქმეს — მიწათმოქმედებას. ნადავლი, რომელსაც იგი მოიპოვებდა, იყო ღრობითი და ვერ უთანაბრდებოდა მშვიდობიანი ცხოვრებით მიღწეულ შემოსავალს. იგი თანდათანობით კარგავდა საარსებო საშუალებას. გლეხობის გაღარიბების მთავარი მიზეზი, ძლევამოსილი ომების შედეგად რომში ურიცხვი რაოდენობით მონათა მოზღვაება იყო. მდიდარმა მიწათმოქმედებმა თავიანთ ვრცელ ლათიფუნდიებში მონები დაასაქმეს. იაფი მუშახელის წარმოებულმა პროდუქციამ საფუძველი გამოაცალა გლეხის მეურნეობას. თავის მხრივ, ეს მოვლენა გადამწყვეტ გავლენას ახდენდა რომის არმიის ბრძოლისუნარიანობაზე. გაღარიბებული გლეხი ვერ აკმაყოფილებდა ცენზის მოთხოვნებს და იგი ლაშქრისათვის გამოუსადეგარი ხდებოდა.

II საუკუნის შუა ხანებში რომის სასიცოცხლო ინტერესების მრავალი პრობლემა გადასაჭრელი იყო. ქვეყნის მომავალი განვითარება პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისის დაძლევის მოითხოვდა. ნობილიტეტის ნაწილს კრიზისიდან თავის დაღწევის ერთადერთ გზად რეფორმების გატარება მიაჩნდა.

რეფორმების იდეა გაბატონებული არისტოკრატიის წრეში ჩაი-სახა.

რეფორმისტული მოძრაობის აქტიური გაშლა დაკავშირებულია ტიბერიუს და გაიუს გრაქხუსების სახელთან. ანტიკურმა ისტორიო-გრაფიამ გრაქხუსებს დაუკავშირა რომის ისტორიის ერთ-ერთი უმ-

ნიშვნელოვანესი ეპოქის დასაწყისი, რომელიც სამოქალაქო ომების სახელწოდებითაა ცნობილი.

ჩვენი ნაშრომის ძირითად ამოცანას ძმების მოღვაწეობის ნამდვილი მიზნის წარმოჩენა შეადგენს. საინტერესოდ მიგვაჩნია გავარკვიოთ, რამდენად შეესაბამება სინამდვილეს იმის მტკიცება, რომ გრაჯხუსები რეფორმების გატარებით, რესპუბლიკური წყობილების განმტკიცებისა და შენარჩუნებისათვის იბრძოდნენ.

როდესაც გრაჯხუსების რეფორმისტულ მოძრაობაზე ვმსჯელობთ, გასათვალისწინებელია მათი მოღვაწეობის, როგორც წინა, ასევე მომდევნო ეპოქა.

გრაჯხუსების რეფორმისტული მოძრაობა რომის რესპუბლიკის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განვითარების კანონზომიერ გავრცელებას წარმოადგენდა. მოძრაობაში მთელი სისრულით აისახა მსოფლიო სახელმწიფოს წინაშე დასმული პრობლემები, რომელთა გადაჭრის გარეშეც შეუძლებელი იყო მონათმფლობელური საზოგადოების შემდგომი წინსვლა.

ძვ. წ. აღ. II საუკუნეში რომი ხმელთაშუა ზღვის ცენტრალურ სახელმწიფოდ გადაიქცა. მეორე პუნიკურ ომში გამარჯვებამ მას გზა გაუხსნა ურთიერთბრძოლით დასუსტებული ელინისტური სამეფოებისაკენ. გაფართოვდა მისი გავლენის სფერო. გაიზარდა ქვეშევრდომი ქვეყნების რიცხვი. რომის პოლიტიკური მდგომარეობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მესამე პუნიკურ ომს. კართაგენის დანგრევით მან საბოლოოდ დაასამარა თავისი ყველაზე მრისხანე მტერი. რომმა უმძიმესი ტვირთი მოიწონა, მაგრამ ამის შემდეგ იგი უფრო რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. გაიღვიძა შინაგანმა დაძაბულობამ, რომელსაც საგარეო ფაქტორი აკავებდა. წოდებათა წინააღმდეგობამ ბიძგი მისცა რეფორმისტული თეორიების ჩამოყალიბებას, რომლის მიზანსაც არსებული წყობილების გარდაქმნა შეადგენდა. გამწვავდა წინააღმდეგობა გაბატონებული არისტოკრატიის ცალკეულ დაჯგუფებებს შორის. ვიდრე კართაგენი დამარცხებულ, მაგრამ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ რჩებოდა, ეს წინააღმდეგობა არ შეიმჩნეოდა. საგარეო საშიშროების ჩამოშორებამ მთელი ყურადღება ქვეყნის შიგნით არსებულ საკონფლიქტო სიტუაციებზე გადაიტანა.

რომის რესპუბლიკის შინაგანი წინააღმდეგობა ქვეყნის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების ყველა სფეროში გა-

მოვლინდა. გრაკუსების ეპოქას წინ უძღოდა საერთო რომაული კრიზისი.

გამარჯვების მიუხედავად, მესამე პუნიკური ომის (149—146) წარმოება, რომს ძლიერ გაუჭირდა. ომის დროს გამოვლინდა წინააღმდეგობათა ის ნიშნები, რომლის მსგავსსაც რომის ადრინდელი ისტორია არ იცნობდა.

მესამე პუნიკური ომი დაემთხვა იბერიის აჯანყებას (154—133). იბერიის პრობლემამ აშკარა გახადა ის ფაქტი, რომ რომის ძლევამოსილი ლეგიონები ძველებურად ველარ ართმევდნენ თავს დაკისრებულ ამოცანას. გამოვლინდა არმიის ბრძოლისუნარიანობის დაქვეითება. ყოველივე ეს რომაელ გლეხთა ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესებიდან გამომდინარეობდა. მონის შრომის ფართოდ გამოყენებამ, წვრილი გლეხური მეურნეობა არარენტაბელური გახადა. გლეხმა დაკარგა საარსებო საშუალება, მისი შემოსავალი ველარ აკმაყოფილებდა ცენზით გათვალისწინებულ მოთხოვნებს. ყოველივე ეს უარყოფითად მოქმედებდა არმიის ბრძოლისუნარიანობაზე, რაც იწვევდა ომების გაჭიანურებას. თავისუფალი გლეხობის გაღარიბებამ მოითხოვა საკითხისადმი სულ სხვა კუთხით მიდგომა.

რეფორმისტული მოძრაობის გააქტიურებას გარკვეული ბიძგი მისცა სიცილიის მონათა პირველმა აჯანყებამ (138—133). ეს იყო ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთი უდიდესი აჯანყება. გამარჯვებულმა მონებმა თავიანთი სახელმწიფოც კი შექმნეს. განსაკუთრებით შემაშფოთებელი იყო ის ფაქტი, რომ აჯანყებული მონებისადმი ლარიბი გლეხებიც ღიდ სიმპათიას იჩენდნენ. ანტიკური ავტორები საკმაოდ დამაჯერებლად აღნიშნავენ მონებისა და გლეხების გაერთიანების საშიშროებას.

მმართველობის პოლისური ფორმები ველარ პასუხობდნენ უზარმაზარი სახელმწიფოს წინაშე დასმულ მოთხოვნებს. პატარა ლათინური ქალაქისათვის შექმნილი რესპუბლიკური მაგისტრატურები ვერ პასუხობდნენ მსოფლიო სახელმწიფოს წინაშე დასმულ ამოცანებს. გაბატონებული არისტოკრატია კრიზისიდან თავის დასაღწევ გზებს ეძებდა.

რომის პოლიტიკურ მოღვაწეთა შეხედულებების ჩამოყალიბებაზე არსებითი გავლენა მოახდინა ელინისტური იდეოლოგიის გავრცელებამ. რომაელ არისტოკრატთა დიდი ნაწილი სიხარულით შეეგება ბერძნული კულტურის შემოჭრას. პოპულარული გახდა ელინისტური

ფილოსოფიური თეორიები. მაგრამ ელინოფილური იდეების დამკვიდრება უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობდა. ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე, მარკუს პორციუს კატონ უფროსი საოცარი მტრობით შეხვდა ბერძნულ კულტურას. პლუტარქეს გადმოცემით, კატონი მთელი თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის მანძილზე ებრძოდა ყოველივე ბერძნულს. კატონის ანტიელინური პოზიციის საჩვენებლად საკმარისია მოვიტანოთ ასეთი ცნობა: 155 წელს რომში ჩავიდნენ ათენის ელჩები. ელჩობას მშობლიური ქალაქის ინტერესებთან დაკავშირებული საკითხები უნდა მოეგვარებინა. პლუტარქე ელჩობის ძირითად მიზანზე არაფერს გვაუწყებს. იგი ყურადღებას ამახვილებს იმ შთაბეჭდილებაზე, რაც მისიის ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა, ფილოსოფოსმა კარნეადმა მოახდინა რომაელ ახალგაზრდობაზე. კარნეადისადმი თავუანისცემამ იმდენად აღაშფოთა კატონი, რომ მოითხოვა სენატს სასწრაფოდ მოეგვარებინა ათენელების საკითხი და ელჩებს დაუყოვნებლივ დაეტოვებინათ რომი¹.

კატონი თავის შვილს შთააგონებდა, ბერძნებისაგან თავი შორს დაეჭირა. მისი აზრით, ელინური მეცნიერებით დაავადებული რომაელები ღუპავენ თავიანთ ძლიერებას².

რომის ისტორიის კანონზომიერმა განვითარებამ დაამტკიცა კატონის მცდარი პოზიცია. რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მცხოვრები პლუტარქე სიამაყით აცხადებს: „მომავალმა აჩვენა ასეთი ბოროტი წინასწარმეტყველების უსაფუძვლობა. რომმა მიაღწია თავისი ძლიერების მწვერვალს, თუმცა სრული კეთილგანწყობილებით მიიღო ბერძნული მეცნიერება და ბერძნული აღზრდა“³.

კატონის დროისათვის ჭერ კიდევ საგრძნობი იყო განსხვავება ბერძნულსა და რომაულ კულტურას შორის. კატონი ცდილობდა

---

¹ Plut. Cat. XXII.

² იქვე, XXIII.

³ იქვე, პლუტარქე წერს, რომ კატონი ეკვიტ უყურებდა რომში მცხოვრებ ყველა პროფესიის ბერძენს, განსაკუთრებით ექიმებს. ისტორიკოსის სიტყვებით, კატონს თავისი შეხედულებების დასადასტურებლად, ჰიპოკრატეს მაგალითი მოჰყავდა. მისი სიტყვებით, ჰიპოკრატემ უარი თქვა სპარსეთის მეფის მიწვევაზე. უპასუხა, რომ არასოდეს გახდება ბარბაროსების — ბერძენთა მტრების მსახური.

კატონს ეკვირა ეპარებოდა ბერძენი ექიმების მალა კვალიფიკაციაში, მაგრამ მისი აზრით, ჰიპოკრატეს მსგავსად, ფიცი აქვთ დადებული, რომ ელინთა მტრებს არ ემსახურნ.

ძველ რომაულ ტრადიციებზე ყურადღების გამახვილებით, წინააღმდეგობა გაეწია ბერძნული გავლენის მოძალებისაგან.

მოტანილი ფაქტი გვიჩვენებს, რომ ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილი აქტიურად ებრძოდა ქვეყნის ელინიზაციას. მაგრამ კატონის პატრიოტული მოწოდება დაგვიანებული აღმოჩნდა. ბერძნული კულტურის საერთო ღინებაში ჩართული რომის არისტოკრატიის უკან დაბრუნება შეუძლებელი იყო. კულტურითა და განათლებით რომზე მაღლა მდგომი ელინისტური აღმოსავლეთი არსებით ზეგავლენას ახდენდა რომის არისტოკრატიაზე¹.

კატონი ძველი რომაული ტრადიციების აპოლოგეტი იყო. ამიტომ ვერ ურიგდებოდა იგი ეროვნული ტრადიციების განმტკიცების ნაცვლად, უცხოურისაყენ სწრაფვას.

კრიზისში მყოფმა ელინისტურმა აღმოსავლებმა შექმნა საზოგადოების გარდაქმნის თეორიები. რომში ეს თეორიები ისე შევიდა, როგორც სიახლე და ფართო პოპულარობა მოიპოვა.

რომაელ არისტოკრატთა ბერძნულით დაინტერესება დროის მოთხოვნით იყო გამოწვეული. პოლიტიკურ ასპარეზზე რომის გაძლიერება დღის წესრიგში აყენებდა იმდროინდელი სულიერი კულტურის მიღწევების ათვისებას. II საუკუნეში მსოფლიო ცივილიზაციის ცენტრს ელინისტური სამყარო წარმოადგენდა. ელინისტური იდეები დომინირებდა აზროვნების ყველა სფეროში. რომის კულტურულმა და სოციალურ-პოლიტიკურმა განვითარებამ მოამზადა ნიადაგი აღმოსავლური თეორიებისათვის. მსოფლიო სახელმწიფოს სასიცოცხლო ინტერესები მოითხოვდა არსებული ფორმების სერიოზულ გადასინჯვას. ხმელთაშუა ზღვაში გაბატონებამ დღის წესრიგში დასვა საკითხი, რომლის გადაუჭრელადაც ქვეყნის შემდგომი წინსვლა შეუძლებელი იყო. კართაგენის განადგურების შემდეგ, რომმა ფართოდ გაშალა ფრთები. მოვლენების კანონზომიერი განვითარება მოითხოვდა მბრძანებელიც იმავე იარაღით აღჭურვილიყო, რომელიც ასე ყვაოდა მის მიერ დაჩოქებულ ელადაში. ბერძნულით დაინტერესების პირდაპირი შედეგი იყო სახელმწიფოს მოწყობის ელინისტური თეორიების გავრცელება.

ელინისტური იდეოლოგია ცხოვრების ყველა სფეროში იკიდებდა

---

¹ ბერძნული კულტურის გავლენა ვრცლად აქვს განხილული ს. უტჩენკოს. იხ. С. Л. Утченко, Древний Рим. События. Люди. Идея. М., 1969, გვ. 216—223.

ფეხს და არსებით გავლენას ახდენდა სულიერი კულტურის განვითარებაზე. ბერძნული კულტურა ელინი მასწავლებლების მეშვეობით ინერგებოდა. განათლებული ბერძნები განსაკუთრებული გავლენით სარგებლობდნენ რომის გაბატონებულ საზოგადოებაში.

რომში ბერძნული კულტურის განმტკიცებას დიდად შეუწყო ხელი კორნელიუს სციპიონ ემილიანუსის გარშემო შემოკრებილმა განათლებულ არისტოკრატთა წრემ¹. წრე ფართოდ ნერგავდა რომაულ სინამდვილეში ყოველივე ბერძნულს (წრეში თვალსაჩინო როლს ასრულებდა სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი, სციპიონის მასწავლებელი, პოლიბიოსი)². წრის წევრები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ბერძნულ კულტურას. მისი გავრცელების ხელმძღვანელი რომაულ სინამდვილეში სციპიონ აფრიკელი იყო. სციპიონის გავლენით მრავალი რომაელი ახალგაზრდა შეუდგა ბერძნული ენისა და ლიტერატურის შესწავლას. მაგალითს თვითონ იძლეოდა. ელინისტური იდეოლოგიის თანმიმდევრული დამცველი კორნელიუს სციპიონი, იმდროინდელ რომში გვევლინება არა მარტო დიდ სარდლად, არამედ უგანათლებლეს პიროვნებადაც: ციცერონის სიტყვებით, თანამედროვეთა შორის, იგი ითვლებოდა ერთ-ერთ უპირველეს ორატორად.

---

¹ ბერძნული კულტურის დიდი თაყვანისმცემელი იყო სციპიონ უმცროსის მამა — ემილიუს პავლეც. პლუტარქეს გადმოცემით, იგი შეიღებოს აღზრდის საქმეში ჯადაწყვეტ როლს განათლებას ანიჭებდა. ემილიუსი, ტრადიციულ რომაულ ფორმებზე მაღლა, ბერძნულ განათლებას აყენებდა.

² სციპიონის წრის არსებობა ანტიკურ წყაროებზე (განსაკუთრებით ციცერონზე), დაყრდნობით, საისტორიო მეცნიერებას საეჭვოდ არ ჰიაჩნია. უკანასკნელ ხანებში პ. შტრასბურგერმა წამოაყენა ვარაუდი, რომლის თანახმადაც, წრის რეალობას საწლი საფუძველი არ აქვს. იხ. H. Strasburger, Der „Scipionenkreis“, Hermes, Bd. 94, Hf. 1, Wiesbaden, 1966, გვ. 60-72. პ. შტრასბურგერი წერს, რომ წრის შესახებ ცნობები მხოლოდ ციცერონის დროიდან გვაქვს. ამავე დროს, ციცერონისა და მისი მეგობრების ვრცელ მსჯელობებს, „დილოგებში“, იგი ნაკლებ ნდობას უცხადებს. მისი აზრით, ასეთი წრე რომ არსებულებოდა, მის წევრთა სახელები პოლიბიოსის ისტორიაში მოხვდებოდა. თუმცა დაზღვევის მიზნით, აღნიშნავს, რომ ეს ფაქტი შეიძლება პოლიბიოსის ნაშრომის ფრაგმენტულობით იყოს გამოწვეული. გვ. 61. პ. შტრასბურგერს სციპიონის როლიც გაზვიადებულად ძიაჩნია. იგი წერს, რომაელთა ზედაფენების მიერ ბერძნული კულტურის მიღება უდიდესი მსოფლიო ისტორიული მოვლენა იყო. მაგრამ ის განსაკუთრებული როლი, რომელსაც სციპიონ ემილიანუსსა და მის წრეს მიაწერენ, მეცნიერულად არ დასტურდება. გვ. 61.

ამაზე მეტყველებს მისი სიტყვები და ნაწყვეტი რომის ისტორიიდან, დაწერილი ბერძნულად ძალიან სასიამოვნოა ენით¹.

სციპიონმა ორი გამოჩენილი გვარის ელინოფილური ტრადიციები გააგრძელა და გადამწყვეტი როლი შეასრულა რომში ბერძნული კულტურისა და განათლების დანერგვის საქმეში.

განათლებული არისტოკრატების დასკვნით, რომის მომავალი განვითარება არსებითი გარდაქმნების ჩატარებას მოითხოვდა. წრე გრძნობდა, რომის მსოფლიო სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებამ მრავალი სასიცოცხლო პრობლემა დააყენა. წრის წევრების აზრით, კრიზისიდან გამოსვლა რეფორმების გატარებით შეიძლებოდა. ამ მხრივ ყველაზე მნიშვნელოვან ნაბიჯს გაიუს ლელიუსის აგრარული კანონპროექტი წარმოადგენდა. პროექტი სუსტად იყო მომზადებული. იგი წამოყენებისთანავე უარყვეს. წრის წევრებს არ აღმოაჩნდათ გამბედაობა, რომ თავიანთი თანამზრახველის წინადადება დაეცათ.

ტიბერიუს გრაქხუსის აგრარული რეფორმა ქრონოლოგიურად სციპიონის რეფორმისტული წრის პირდაპირი გაგრძელება იყო. ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ მოღვაწეობის დასაწყის ეტაპზე ტიბერიუსი წრესთან ახლო ურთიერთობაში იმყოფებოდა.

ტიბერიუსის პროგრამა ახალ სიტყვას წარმოადგენდა რომის რეფორმისტულ მოძრაობაში. იგი ითვალისწინებდა ლელიუსის პროექტის დადებითსა და უარყოფით მხარეს. ტიბერიუსმა ეპოქის მოთხოვნილებას სულ სხვა სული შთაბერა და რეფორმისტული იდეოლოგია, მეოცნებე არისტოკრატთა არარეალური ფანტაზიებიდან, რეალურ სინამდვილედ აქცია.

გრაქხუსების რეფორმისტული მოძრაობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული რომში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურ ძვრებთან. მათი გამოსვლა აგრძელებდა და აღრმავებდა რომაელ არისტოკრატთა მიერ კულისებში დასმულ გარდაქმნათა აუცილებლობას. მაგრამ ამ უმნიშვნელო მემკვიდრეობას ძმებმა ისეთი ელვარება შემატეს, რომ თითქმის მეორეხარისხოვანი პრობლემა, რომის ისტორიის ცენტრალურ მოვლენად აქციეს. მათ სულ ადვილად გაწყვიტეს კავშირი თავის სათავესთან, სციპიონთან და მის წრესთან.

¹ Cic. Brut. 19, 77.

გრაკუსების მოძრაობა თვისებრივად ახალი მოვლენა იყო. მათი პროგრამა მიზნად ქვეყნის სრული გარდაქმნის აუცილებლობას ისაზავდა.

ანტიკური ტრადიცია გრაკუსების სახელს უკავშირებს სამოქალაქო ომების დაწყებას.

გრაკუსები რომის გაბატონებული არისტოკრატიის უმაღლესი ფენის წარმომადგენლები იყვნენ. მათ წინააღმდეგ რომის ისტორიაში განსაკუთრებული როლი აქვთ შესრულებული. ძმებიც სახელოვან წინაპართა ღირსეული მემკვიდრეები იყვნენ, მათ ახალგაზრდა ასაკში შიდაწიგის დიდების ზენიტს და რომის ისტორიაში ღრმა კვალი დატოვეს.

ანტიკური ავტორების მოწმობით, გრაკუსებმა ბრწყინვალე განათლება მიიღეს. ისინი ბავშვობიდანვე ბერძნული კულტურის ათვისებაში იზრდებოდნენ. ტრადიცია განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნავს მათი დედის, კორნელიუს სციპიონ აფრიკელის (უფროსი) ქალიშვილის, კორნელიას, დამსახურებას.

ტიბერიუსი (162—133) ცხრა წლით უფროსი იყო გაიუსზე (153—121). ასაკობრივი სხვაობის მიუხედავად, უმცროსი ძმა ტიბერიუსის მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენდა.

ძმების შეხედულებათა ერთობლიობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ტიბერიუსის დაღუპვის შემდეგ გაიუსმა გააგრძელა მის მიერ დაწყებული რეფორმები. გრაკუსების პროგრამა რომის წინაშე აღმართულ ყველა პრობლემას ითვალისწინებდა.

მეორე საუკუნის დასაწყისიდან რომმა პოლიტიკური განვითარების ახალ სტადიას მიაღწია. სახელმწიფოს წინაშე ახალი ამოცანები გადაიშალა, რამაც არსებითი გავლენა მოახდინა რომაელთა და იტალიკთა აღზრდელ ურთიერთდამოკიდებულებაზე.

მსოფლიო სახელმწიფოს შექმნამ მანამდე ერთიანი *populus romanus* შინაგანი ბუნება შეარყია. დაიწყო მისი სამხედრო სიმტკიცე. რომის საზღვრების გაფართოებას, ცალკეულ დაჯგუფებათა წარმოქმნა და განსხვავებულ ინტერესთა ჩასახვა მოჰყვა. პოლისის შეზღუდული ბატონობის ეპოქა დასრულდა. მოვლენამ ჩამოყალიბებული სახე II საუკუნის შუა ხანებში მიიღო. ამ დროიდან მწვავე ფორმებით გამოვლინდა რესპუბლიკური მმართველობის უკმარისობა.

პოლისური მმართველობის კრიზისის დამადასტურებელია რომაელ პოლიტიკურ მოღვაწეთა გაერთიანება სციპიონის გარშემო. წრის შიგნით არც ისე მარტივად იდგა საკითხი, როგორც გარეგნულად ჩანს (არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ტიბერიუს გრაცხუსიკ ამ წრის აქტიური წევრი იყო). წრე გარკვეული შეხედულებების პირთა ნებაყოფლობით კავშირს წარმოადგენდა, რომელთაც საერთო მიზნები ამოძრავებდათ. სციპიონის წრის აქტიური წევრის, რომის რესპუბლიკური მმართველობის აპოლოგეტის — პოლიბიოსის კონცეფცია, იდეალური მმართველობის ფორმების შესახებ, კრახის წინაშე იდგა. აიდეალებდა რა რომის რესპუბლიკურ წყობილებას, პოლიბიოსი ყველაზე მკვეთრად აღწერდა კრიზისის გამოვლინების ფაქტებს, მაგრამ რომაული მმართველობის ფორმები მაინც სანიმუშოდ მიაჩნდა. ამ ორი მოვლენის დაპირისპირებაში დიდი ისტორიკოსი წინააღმდეგობაში ვარდებოდა. იგი ვერ ამჩნევდა, უფრო სწორად, არ სურდა დაენახა ის შინაგანი შეუთანხმებლობა, რომელიც არსებობდა მის მიერ გაიდებულ რომაულ პოლიტიკურ ფორმებს შორის. პოლიბიოსის დროისათვის დარღვეული იყო გაბატონებულ არისტოკრატიასა და სახელმწიფო მაგისტრატურებს შორის ადრინდელი ჰარმონია. რომს ძველებურად აღარ შეეძლო ცხოვრება. ისტორიული პროცესის განვითარება მოითხოვდა მის გადართვას განსხვავებული მდინარეების კალაპოტში. პოლიბიოსი კი ამ დროს მმართველობის რომაულ ფორმებს მიიჩნევდა იდეალურად. ტიბერიუსის თანამედროვე ისტორიკოსი შესანიშნავად იცნობდა აღმოსავლეთის ელინისტურ სახელმწიფოთა ისტორიას, კარგად ერკვეოდა იმდროინდელ რთულ პოლიტიკურ სიტუაციებში, მაგრამ რომის მიმართ იგი გამონაკლისს უშვებდა. ისტორიისათვის ძვირფასი განძი იქნებოდა და მრავალ ბუნდოვან საკითხს აეხდებოდა ფარდა, რომ მოღწეული იყოს პოლიბიოსის თხზულების ის მონაკვეთი, რომელშიც ტიბერიუსის რეფორმისტული მოძრაობა იქნებოდა აღწერილი. მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისტორიკოსი თავისი პოლიტიკური შეხედულებების ერთგული დარჩებოდა. იგი შეეცდებოდა სციპიონის პოზიციის გამაგრებას. ხოლო სციპიონი, როგორც ცნობილია, რეფორმისტული მოძრაობის აღიარებული ლიდერი იყო. ასე ჩანდა გარეგნულად. სინამდვილეში სციპიონმა ვერ გაამართლა დაკისრებული როლი. საეჭვო არ არის, რომ პოლიბიოსიც მას დაუჭერდა მხარს.

ტიბერიუსს გრაცხუსი უკეთ ერკვეოდა შექმნილ რთულ სიტუაცი-
აში, ვიდრე პოლიბიოსი. მმართველობის იმ ფორმას, რომელსაც პო-
ლიბიოსი იდეალურად მიიჩნევდა, ტიბერიუსმა ბრძოლა გამოუცხადა,
როგორც დრომოკმულს. დასაშვებია, რომ მოღვაწეობის ადრეულ
საფეხურზე ტიბერიუსი იზიარებდა პოლიბიოსის შეხედულებებს, მაგ-
რამ გრაცხუსი პრაქტიკული პოლიტიკური მოღვაწე იყო. მან შეამჩნია
ის შეუსაბამობა, რაც არსებობდა წმინდა თეორიულ მსჯელობასა და
რეალურ სინამდვილეს შორის. კვლავ აღენიშნაეთ, პოლიბიოსს კარ-
გად აქვს გადმოცემული კრიზისის გამოვლენის ფაქტები მმართველ
ოლიგარქიასა და რომაელ ხალხს შორის, მაგრამ ეს მაინც მეცნიერი
ისტორიკოსის მსჯელობაა და არა პრაქტიკოსი მოღვაწისა. ნუმანიცი-
ასთან დაკავშირებული კრიზისი განმუხტა პოლიბიოსის იდეალმა—
სციპიონმა. მაგრამ სანამდე შეიძლებოდა ასე გაგრძელებულიყო, ის-
ტორიკოსი არაფერს გვაუწყებს. პოლიბიოსის თეორიიდან გამომდი-
ნარეობს სციპიონის წრის ზომიერი პოზიცია, უფრო სწორად, შემ-
თანხმებლური, რომ თავისი ძალაუფლება შეინარჩუნოს და გაიხან-
გრძლივოს რესპუბლიკის ხელისუფლების სათავეებთან დგომა. ეს
პოზიცია ალოგიკურ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს რომში არსებულ
რეალობასთან. წრე აიდეალებს ერთს, სინამდვილეში სულ სხვა მდგო-
მარეობას აქვს ადგილი. მას მიაჩნდა, რომ აგრარული რეფორმის გა-
ტარებით, ქვეყანას ნორმალურ კალაპოტში ჩააყენებდა, მაგრამ ბრძო-
ლის წარმოების სრული უუნარობა გამოამჟღავნა. წრის წევრთა
შორის იყვნენ აგრარული რეფორმის აქტიური მომხრეები, მაგრამ
იყვნენ ნეიტრალური პირებიც, რომლებიც ყოველგვარი გართულე-
ბებისაგან თავს იკავებდნენ. დაქსაქსულობა გახდა ძირითადი მიზეზი
იმისა, რომ წრის საქმიანობა, რომელსაც თავისი გავლენიანი წევრე-
ბის წყალობით აგრარული რეფორმის გატარება არ უნდა გაჭირვე-
ბოდა, კულისებს ვერ გასცდა. მაგრამ მის მოღვაწეობას უკვალოდ
არ ჩაუვლია. მან ნიადაგი მოუმზადა გრაცხუსების რეფორმისტულ
მოდერაობას, რომელმაც მოიცვა არა მარტო აგრარული საკითხი, არა-
მედ ყველა ის პრობლემა, რომელთა გადაჭრაც აუცილებელი იყო
II საუკუნის რომისათვის.

შინაგანი გათიშულობის გამო სციპიონის წრის წევრთა მდგომა-
რეობა მძიმე იყო. პირად პასუხისმგებლობას არავინ კისრულობდა,
ჯგუფის ლიდერი მხოლოდ ზოგადი ფრაზებითა და მეცენატობით კმა-
ყოფილდებოდა. თუ მის მომდევნო საქმიანობას გავითვალისწინებთ,

თავისი მოწოდებით არ შეეძლო რომის ოლიგარქიული წყობილების წინააღმდეგ რაიმე გადამქრელი ნაბიჯი გადაედგა. ძველ რომაულ ტრადიციებზე აღზრდილმა წრის წევრთა უმრავლესობამ ალლო ვერ აუღო და ვერ გაერკვა შეცვლილ ისტორიულ პროცესში. წრის მსოფლმხედველობაზე სერიოზულ ზემოქმედებას მოახდენდა იბერიის გაჭიანურებული ომიც. აღნიშნულ პერიოდში მოხდა მონათმფლობელური რომის ისტორიაში ერთ-ერთი უდიდესი მონათა აჯანყება, რომელმაც მთელი სიცილია მოიცვა. აჯანყება რამდენიმე წელი გაგრძელდა. გამარჯვებულმა მონებმა სახელმწიფოში სახელმწიფოც კი შექმნეს. არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ფაქტსაც, რომ აჯანყებული მონების მხარეზე გაღარიბებული გლეხებიც აღმოჩნდნენ. ამგვარ, მანამდე არნახულ მოვლენას არ შეიძლებოდა გავლენა არ მოეხდინა ჯგუფის პოლიტიკური შეხედულებების ჩამოყალიბებაზე. ამიტომ მას კარგად უნდა შეეფასებინა საკუთარი ძალა, ოპოზიციის მიზნები და ყველაზე მაღლა დაეყენებინა საზოგადოებრივი ინტერესები. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლებდა ჯგუფი რომაელ არისტოკრატთა სულიერ წინამძღვრად გახდომას. განმანათლებელთა სტოიკურმა ფილოსოფიამ ჩიხიდან გამოსასვლელი გზა ვერ გამოიჩინა. იგი უმოქმედობით გაიყინა და არაფრისმოძიებმა ფილოსოფიური მსჯელობებით უმიზნოდ ტკეპნიდა ადგილს. მას არ აღმოაჩნდა ძალა, რომ ხალხის ფართო მასების იდეური ზღომძღვანელობა ეკისრა. სტოიციზმი ამაღლებულ პუმანურ იდეებს ქადაგებდა. მისი იდეალი ხალხის ინტერესებისათვის თავდადებული, კეთილმოქმედი გმირი იყო. კეთილმოქმედი გმირის ელინურმა თეორიამ ფართო გავრცელება ჰპოვა აღმოსავლეთში, მაგრამ ქადაგების სფეროს იგი არ გასცდენია. ეს ფილოსოფიური მიმდინარეობა რომშიაც იმავე სტადიაზე დარჩა.

გასათვალისწინებელი იყო ისიც, რომ მარტო აგრარული რეფორმის გატარება არ ამოწურავდა რომის რესპუბლიკის წინაშე მდგარ ამოცანათა მთელ წყებას. აგრარული რეფორმა ზემოქმედებას მოახდენდა და დღის წესრიგში დააყენებდა ისეთი სახის რეფორმებს, რომელთა შესახებაც წრის წევრებს არც უფიქრიათ. მათი თვალთახედვა ვერ სცილდებოდა სენატის დაკანონებულ თვალსაზრისს.

ჯგუფი, რომელიც წლების განმავლობაში აგრარული რეფორმის აუცილებლობას ქადაგებდა, საოცრად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, როდესაც ტიბერიუსმა აღნიშნული საკითხის გადაჭრა მოითხოვა. აქ გამოაშკარავდა მათი დაბნეულობა. საკითხის ასეთნაირ გართუ-

ლებას იგი არ მოელოდა. რეფორმის ადრინდელი მომხრეები ტიბე-რიუსის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში გადავიდნენ და მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს თავიანთი თანამზრახველის დაღუპვის საქმეში. ასე მოიქცა ზომიერი არისტოკრატია, რომელიც სიტყვით ყოველივე ახლის მომხრე იყო, მაგრამ როდესაც ფაქტის წინაშე აღმოჩნდა, ნობილიტეტის შეხედულებებს არ უღალატა. ნაწილმა საოცარი პასიურობა გამოიჩინა, თავის ნაჭუქში ჩაკეტილი შორიდან უყურებდა მოვლენათა განვითარებას და ამით ერთხელ კიდევ ამტკიცებდა, რომ მისი ადრინდელი ფილოსოფიური მსჯელობანი მოდისადმი ხარკის გაღებას წარმოადგენდა. განათლებული არისტოკრატია თავის მიერ წამოწყებულ საქმეს განუდგა და ტრაგედიის დატრიალებასაც ხელი შეუწყო. სციპიონი ტიბერიუსის სიკვდილს კმაყოფილებით შეხვდა. მისი აზრით, სიკვდილის ღირსია ყველა, ვინც მსგავს საქმეს განიზრახავდა. თავისი სიტყვები სციპიონმა საქმიანაც დაამტკიცა, აგრარული კომისიის მუშაობისადმი მტრული დამოკიდებულებით. ტიბერიუსთან ურთიერთობაში აშკარად გამოვლინდა სციპიონის ბუნება, საიდანაც ნათელი ხდება, რომ იგი არავითარი რეფორმის გამტარებელი არ იყო.

სციპიონი II საუკუნის რომის ისტორიაში ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურაა. მან ვერ უღალატა ძველ რომაულ ტრადიციებს და ბოლომდე მისი ერთგული დარჩა. სციპიონის მერყეობა გამოწვეული იყო არისტოკრატიის შეზღუდულობით. არისტოკრატიას არ შეეძლო ხალხის როლის სათანადოდ შეფასება. ამიტომაც მის მიერ შემოთავაზებული რეფორმა თავიდანვე განწირული იყო.

მსჯელობა იმის შესახებ, რომ სციპიონს მონარქისტული ზრახვები ამოძრავებდა, არ შეიძლება რეალურ მოსაზრებად ჩაითვალოს. არისტოკრატთა იმ დაჯგუფებას, რომელსაც იგი მეთაურობდა, წარმოდგენაც კი არ შეეძლო გრაკხუსების ჩამოყალიბებულ პრინციპებზე.

საბოლოო ამოცანების შენიღბვის მიზნით, გრაკხუსებმა თავიანთი მოძრაობის ცენტრში ხალხის ინტერესები დააყენეს. მათი ლოზუნგი ასეთი იყო: ქვეყნის მომავალი ბედის გადაწყვეტაში ძირითადი როლი რომაელმა ხალხმა უნდა შეასრულოს. გრაკხუსები აწოდებდნენ ხალხს სამოქმედო პროგრამას. ისინი ხალხზე დაყრდნობით, ხშირად დემაგოგიური გზით სერიოზულ ზემოქმედებას ახდენდნენ რესპუბლიკურ მმართველობაზე. გრაკხუსები გამოდიოდნენ ხალხის როლის ამაღლების პირველ ინიციატორებად, მათ იდეურ მეთაურობდა. ყოველივე ეს

მიმართული იყო ერთი მიზნის მისაღწევად. ძმებმა თავიანთი გაბედული მოქმედებით, მრავალგზის დაამტკიცეს, რომ ხალხის როლის წინ წამოწევით ნებისმიერი დაბრკოლების დაძლევა შეიძლებოდა. მაგრამ იქვე გამოვლინდა მრავალი პრობლემის გადაჭრის ნაადრევობა. სამოქალაქო ომების მომდევნო პერიოდში გამოიკვეთა, რომ საკითხთა მომჭიფებას, ბრძოლის საშუალებათა დახვეწას, საკმაოდ დრო სჭირდებოდა.

გრაკუსებმა გადალახეს გაუბედობის ის ზღვარი რომელზედაც იდგნენ სციპიონის წრის წევრები. წინა თაობისაგან განსხვავებით დასაყრდენსაც მიაგნეს. მაგრამ ეს დასაყრდენი საბოლოო მიზნის მისაღწევად არასაკმარისი აღმოჩნდა.

ძმები გრაკუსები ოჯახში შემუშავებული ტრადიციების გამგრძელებლები იყვნენ. ამ ტრადიციების იდეალს რომელი ხალხის სამსახური შეადგენდა.

მათი წინაპრები რომის ისტორიის თვალსაჩინო პოლიტიკური მოღვაწეები იყვნენ.

გრაკუსები¹ სემპრონიუსების პლებეურ გვარს ეკუთვნოდნენ.

სემპრონიუს გრაკუსები ძვ. წ. აღ. III საუკუნემდე პოლიტიკურ ასპარეზზე არ ჩანან. პირველი გამოჩენილი პიროვნება, რომელმაც მიიქცია ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა ყურადღება, იყო მეორე პუნიური ომის გმირი ტიბერიუს სემპრონიუს გრაკუსი. იგი წყაროების მოწმობით, იმდროინდელი რომის პოლიტიკური ცხოვრების სათავეში იდგა. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ტიბერიუსი ორჯერ ასრულებდა კონსულის თანამდებობას (215 წ. 213 წ.). ჰანიბალთან წარმოებულ უმძიმეს ომში მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა, როგორც ნიჭიერმა მხედართმთავარმა². ტიბერიუს გრაკუსი 213 წელს ერთ-ერთი შეტაკების დროს ბრძოლის ველზე დაიღუპა.

ჰანიბალის წინააღმდეგ მებრძოლი ტიბერიუსის შთამომავალი იყო

---

¹ გრაკუსი წარმოადგენდა ზედმეტ სახელს — კოგნომენს.

² ტიბერიუს გრაკუსი ორიგინალური მოღვაწე იყო. 214 წელს რომისათვის მეტად მძიმე დროს, ბენევენტუმთან გამართულ ბრძოლაში, მან არმიაში მონები ჩარიცხა. წინასწარი მოლაპარაკების თანახმად, მონა, რომელიც მოკლული მტრის თავს მიუტანდა, თავისუფლებას მიიღებდა. მონებმა არნახული მამაცობა გამოავლინეს. რომის არმიამ ზრწყუნვალე გამარჯვება მოიპოვა. გრაკუსმა თავისი სიტყვა შეასრულა (Liv. XXIV, 14—16).

II საუკუნის ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე ტიბერიუს სემპრონიუს გრაქუსი, რეფორმატორების მამა¹.

ტიბერიუს გრაქუსმა თავი გამოიჩინა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე, მაგრამ განსაკუთრებული როლი შეასრულა იბერიის აჯანყების ჩაქრობაში. იგი ესპანეთის პრეტორად დაინიშნა 180 წელს. მის სახელს უკავშირდება ოცწლიანი (197—179) კელტ-იბერიული ომის დამთავრება და ხელშეკრულების დადება. ტიბერიუსის საზავო პირობები 25 წლის მანძილზე არ დარღვეულა.

ტიბერიუს გრაქუსის მრავალმხრივი მოღვაწეობიდან ანტიკური წყაროები განსაკუთრებით ამახვილებენ ყურადღებას იბერიაში გატარებულ ღონისძიებებზე. თავისი მოულოდნელი თავდასხმებითა და მოხერხებული დიპლომატიით, ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა იბერებზე, რომ აჯანყებულთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა ნებაყოფლობით შეწყვიტა წინააღმდეგობა და მორჩილება გამოუცხადა რომის ხელისუფლებას². აპიანეს სიტყვებით, იგი ყოველგვარ საშუალებას იყენებდა გამარჯვების მისაღწევად³.

ტიბერიუს გრაქუსის ბრძოლებს წყაროები ქება-დიდებათ ამკობენ და ხაზგასმით აღნიშნავენ სარდლის დამსახურებას. ბევრ რამეში აქარბებენ კიდევაც. გაზვიადებულია გრაქუსის მიერ დაპყრობილ ქალაქთა რაოდენობა. ლივიუსით, გრაქუსმა აიღო 103 ქალაქი⁴,

---

¹ რომაული ტრადიციით, მამის სახელი (praenomen) გადადიოდა უფროს ვაჟზე. სენატის დადგენილებით, 230 წელს ტრადიციამ კანონის ძალა მიიღო. კანონის დარღვევის უფლება არავის ჰქონდა.

II პუნიკური ომის მონაწილე ტიბერიუს გრაქუსის მამასაც ტიბერიუსი ერქვა. II საუკუნეში მცხოვრები ტიბერიუს გრაქუსები პუბლიუს გრაქუსის შთამომავლები იყვნენ. როგორც ჩანს, რეფორმატორების პაპა პუბლიუსი, პანიბალის თანამედროვე ტიბერიუს გრაქუსის უფროსი ვაჟი არ ყოფილა. რომაული ტრადიციით, მომდევნო ვაჟებს ნებისმიერი სახელი ერქმეოდათ. ჩანს, ტიბერიუს გრაქუსის უფროსი ვაჟი ტიბერიუსი, უძეოდ გარდაიცვალა. მომდევნო ძმის პუბლიუსის შთამომავლებმა გააგრძელეს საგვარეულო სახელი ტიბერიუსი.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეორე პუნიკური ომის გმირები, სახელოვანი პუბლიუს კორნელიუს სკიპიონ აფრიკელი და ტიბერიუს სემპრონიუს გრაქუსა, რეფორმატორების წინაპრები იყვნენ.

² Liv. Lx, 48.

³ App. Ib. 43.

⁴ Liv. Lx. 49.

ფლორუსით — 150¹, ოროზიუსით — 200². არასწორ ინფორმაციას ანტიკურ ხანაშივე დაუწყეს გასწორება. საყურადღებოა სტრაბონის კრიტიკული დამოკიდებულება აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. სტრაბონს მოჰყავს პოლიბიოსის ცნობა, რომელთანაც ტიბერიუს გრაქუსს 300 კელტ-იბერიული ქალაქის დანგრევა მიეწერება. მაგრამ მისი აზრით, ეს სწორი არ არის. იგი წერს, რომ ამ შემთხვევაში პოლიბიოსმა დაცინვა დაიმსახურა. იმ მიზნით, რომ ესიამოვნებინა გრაქუსისათვის, პოლიბიოსმა ქალაქებად მიიჩნია კოშკები³.

იბერიის აჯანყება რომის ისტორიაში დაპყრობილი ხალხის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პირველი შემთხვევა იყო. აჯანყების ჩაქრობა რომს გაუძნელდა. ოცწლიანი დაძაბულობა წარმატებით დააგვირგვინა ტიბერიუს გრაქუსმა. პროვინციის მორჩილებაში მოქცევამ უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა ბერძენ-რომაელ მწერლებზე. ტიბერიუსის დამსახურება თავისუფლად გაუთანაბრეს რომის დიდ პოლიტიკურ მოღვაწეთა საქმიანობას.

იბერიიდან დაბრუნების შემდეგ ტიბერიუს გრაქუსი, 177 წელს კონსულად აირჩიეს. ამ თანამდებობას იგი 163 წელსაც ასრულებდა. 169 წელს ტიბერიუსი ცენზორად აირჩიეს. როგორც კონსული და ცენზორი ტიბერიუსი ღირსეულ სიმაღლეზე იდგა. პირველი კონსულობის დროს ილაშქრა და დაიპყრო სარდინია. ტიბერიუსი საოცრად მკაცრი ცენზორი იყო. შეუფერებელი საქციელის გამო მრავალი სენატორი გარიცხა სენატის შემადგენლობიდან. სიმკაცრის მიზანი ქვეყნის ინტერესების დაცვა იყო. ეს საკითხი კარგადაა დაცული წყაროებში⁴.

ანტიკური ავტორები ტიბერიუსს გვიხასიათებენ, როგორც ბრძენ მოღვაწეს. მათი შეფასებით, გრაქუსის ძირითად იდეას რომის ძლიერების გაფართოება შეადგენდა. განსაკუთრებით ვრცლად ეხება მის საქმიანობას ციცერონი. მისი აზრით, ტიბერიუს გრაქუსი რომის დიდებისათვის მებრძოლ პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის უნდა მოვიხსენიოთ⁵. ერთ ადგილას იგი წერს, რომ რეფორმატორების მამა არ გამოირჩეოდა მაღალი ორატორული მონაცემებით, მაგრამ ეს სულაც

¹ Flor, 1, XXXIII, 9.

² Oros, IV, 20 32.

³ Str. III, IV, 13.

⁴ Cic. De orat, 1, 48, 211

⁵ იქვე, 1, 9, 38.

არ უშლიდა ხელს ქვეყნისათვის სასარგებლო საქმეები ეკეთებინა¹. სხვა ადგილას ციცერონი სრულიად საწინააღმდეგო თვალსაზრისს გვთავაზობს. კატონის თანამედროვეთა დახასიათებისას, ტიბერიუს გრაქხუსის მისამართით ნათქვამი აქვს, „არსებობს სიტყვა, დაწერილი ბერძნულად, რომელიც მან წარმოთქვა როდოსელთა წინაშე. ცნობილია, რომ იგი გავლენიანი და მკვერამეტყველი მოქალაქე იყო“². აქედან ჩანს, რომ ციცერონის დროისათვის ტიბერიუს გრაქხუსს (მამას) აფასებდნენ, როგორც გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწეს, ისე დახელოვნებულ ორატორს. ციცერონი ტიბერიუსის ორ სიტყვას იცნობს, ერთი მას წარმოუთქვამს ბერძნულად³, ხოლო მეორე ლათინურად⁴. ციცერონის მსჯელობის თანახმად, ტიბერიუს გრაქხუსს მნიშვნელოვანი როლი აქვს შესრულებული რომის პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში.

გრაქხუსების რეფორმისტული მოძრაობის საწინააღმდეგო ორიენტაციის ისტორიკოსი ველიუს პატერკულუსი, ტიბერიუს გრაქხუსს (მამას) დიდებულსა და გამოჩენილ პიროვნებას უწოდებს⁵.

პლუტარქეს მიხედვით, „ტიბერიუსი ორჯერ კონსულად ნამყოფი და ორჯერ ტრიუმფგადახდილი კაცი იყო, მაგრამ ბრწყინვალე სახელი მანც საკუთარი ზნეობრივი თვისებების წყალობით მოიხვეჭა“⁶.

ტიბერიუს გრაქხუსი განათლებული პიროვნება ყოფილა. მას კარგად შეუთვისებია ეპოქის მოთხოვნები, ბერძნული კულტურის გაცნობას საკმაოდ სერიოზულად მოპყრობია. გრაქხუსის საფუძვლიან განათლებაზე მეტყველებს ციცერონის მიერ ხაზგასმული მისი სიტყვების მაღალი დონე.

ციცერონი ერთმანეთს უპირისპირებს ტიბერიუს გრაქხუსსა და მის შვილებს. მისი აზრით, მამასა და შვილებს შორის არსებითი განსხვავება არსებობდა. იგი წერს: „ტიბერიუს გრაქხუსს, პუბლიუსის ვაჟს, აღიღებენ, ვიდრე ხსოვნას შერჩება მოგონებანი რომაელთა საქმეების შესახებ, მაგრამ მის ვაჟებს თავიანთ სიცოცხლეში არ მოუპო-

¹ Cic. Brut. 20, 79.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, 46, 170.

⁵ Vel. Patere. 11, 11.

⁶ Plut. Tib. 1.

ვებით მოწონება, ხოლო სიკვდილის შემდეგ მათ აკუთვნებენ ისეთი ადამიანების რიცხვს, რომლებიც სამართლიანად მოკლეს“¹.

ციცერონის დასკვნით, ტიბერიუს გრაკუსის შვილები მამის გზას არ გაყვნენ².

ტიბერიუს სემპრონიუს გრაკუსმა ცოლად შეირთო, სახელოვანი კორნელიუს სციპიონ აფრიკელის ქალიშვილი, კორნელია (ეს უნდა მომხდარიყო დაახლ. 165 წელს).

რომის ისტორიას კორნელიუსების გვარმა მრავალი თვალსაჩინო პიროვნება მისცა. მათ შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს პუბლიუს კორნელიუს სციპიონს, რომელსაც ჰანიბალზე გამარჯვებისათვის აფრიკელი უწოდეს. გრაკუსების დედა, კორნელიუსების სახელოვანი გვარის ტრადიციების ღირსეული გამგრძელებელი იყო.

ანტიკური ტრადიცია კორნელიას მრავალი ღირსებით შემკულ რომაელ ქალად ახასიათებს, მაგრამ ძირითად დამსახურებად სახელოვანი შვილების აღზრდას უთვლის. ბერძენ-რომაელი ავტორების ერთსულოვანი მოწმობით, გრაკუსების ასვლა დიდების მწვერვალზე დიდად იყო დამოკიდებული ბრწყინვალე განათლებაზე, რომელიც დედის მეთვალყურეობით მიიღეს. გრაკუსთა განათლების შესახებ პლუტარქე წერს: „მართალია, რომაელებში ისინი ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოებული ახალგაზრდების სახელით სარგებლობდნენ, მაგრამ სინამდვილეში კეთილი თვისებები უფრო მეტად მინიჭებული ჰქონდათ არა ბუნებით, არამედ აღზრდით“³. შვილების აღზრდას კორნელია წარმართავდა, რადგან მისი მეუღლე საკმაოდ ხანდაზმულ ასაკში დაქორწინდა და მალე გარდაიცვალა. მისი გარდაცვალებისას ბავშვები მცირეწლოვანნი იყვნენ. ყველაზე უმცროსი გაიუსი სულ ჩვილი დარჩა.

ციცერონი განუზომლად დიდ როლს ანიჭებს კორნელიას. მისი სიტყვებით, „გრაკუსმა (იგულისხმება ტიბერიუსი გ. ქ.) თავისი დედის, კორნელიას დაუცხრომელი ზრუნვის წყალობით, ბავშვობიდანვე მიიღო ბრწყინვალე განათლება და გაეცნო ბერძნულ ლიტერატურას“⁴.

¹ Cic. De ofic. 11, 43.

² იქვე, 11, 80.

³ Plut. Tib. 1.

⁴ Cic. Brut. 27, 104.

ციცერონი კორნელიას თვლის ისეთ რომაელ ქალად, რომელსაც შესწევდა უნარი აქტიური ზემოქმედება მოეხდინა შვილებზე, მიეცა მათთვის მიმართულება სულიერი საზრდოს გადრმავეებაში. თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად ციცერონი ასეთ მსჯელობას გვაწვდის: „როდესაც ჩვენ ვკითხულობთ გრაკუსების დედის, კორნელიას წერილებს, ყოველგვარი დაეჰვების გარეშე ვხედავთ, რომ მისი ვაჟები გამოკვებილი იყვნენ არა იმდენად მისი რძით, რამდენადაც მისი სიტყვებით“¹.

კორნელიას ღირსებებზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ მან უარი განაცხადა ეგვიპტის დედოფლობაზე. ეგვიპტის მეფემ პტოლემეოს ფილოპატორმა (180—145) შესთავაზა მას ცოლად გაჰყოლოდა². კორნელიამ დედოფლობას შვილების აღზრდა ამჯობინა. ვალერიუს მაქსიმუსის მოწმობით, იგი ამაყობდა ვაჟებით, მათ თავის სამკაულებს უწოდებდა³.

გრაკუსების დედა რომის ისტორიის მთელ მანძილზე შარავანდედით იყო მოსილი. იგი მომდევნო პერიოდის მწერლების საერთო აღფრთოვანებასაც იწვევდა.

რომაელი ხალხის კორნელიასადმი პატივისცემის დამადასტურებელია მისი ძეგლის დადგმა. პლუტარქე წერს: „ხალხი პატივს სცემდა კორნელიას, როგორც სციპიონის ქალიშვილს, უფრო მეტად კი როგორც გრაკუსების დედას. შემდეგ ხანებში რომაელებმა მას სპილენძის ქანდაკება დაუდგეს და ზედ ასეთი წარწერა გაუკეთეს: კორნელია, გრაკუსების დედა“⁴.

პლუტარქეს ცნობას ადასტურებს პლინიუსი. მას საკუთარი თვალით უნახავს ოქტავიას პორტიკში კორნელიას ქანდაკება⁵.

ანტიკური ავტორების წერილობითი ცნობები დაადასტურა არქეოლოგიამ. 1878 წელს რომში აღმოჩნდა მარმარილოს პიედესტალი, რომელზედაც იყო წარწერა: *Cornelia. Africana (filia) Gracchorum*

¹ Cic. Orat. 58, 210.

² Plut. Tib. 1.

³ Val. Max. IV, 4: haec ornamenta sunt mea, აცხადებდა იგი შვილების შესახებ.

⁴ Plut. gaius IV.

⁵ Plin. H. n 34, 14.

(maler) opus Tisicratis — „კორნელია, აფრიკელის ქალიშვილი, გრაკხუსების დედა, ავტორი ტიზიკრატი“¹.

ეპიგრაფიკული ნიშნების მიხედვით, წარწერა ავგუსტუსის ეპოქით თარიღდება².

კორნელიას გარშემო საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა არსებობს. უმთავრესად ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმ საკითხის გარკვევაზე, თუ რამ განაპირობა მისთვის ქანდაკების აღმართვა შვილების სიკვდილიდან ერთი საუკუნის შემდეგ. პატივისცემის ასე ფართო მასშტაბით აღნიშვნა მიუთითებს, რომ ანტიკურ ავტორებს საკმაო საფუძველი გააჩნდათ კორნელიასადმი დამოკიდებულება ხალხის მსგავსად, ხმამალა გამოეხატათ. მაგრამ ქანდაკების დადგმა მარტო ხალხის სიყვარულზე არ იყო დამოკიდებული.

რომში ძეგლის აღმართვა ფართო სახელმწიფოებრივი ღონისძიება იყო. თანაც უნდა გვახსოვდეს, ძეგლი დაუდგეს ისეთი პირების დედას, რომელთა საქმიანობასაც რესპუბლიკური რომის იდეოლოგია მონარქისტულად მიიჩნევდა.

რესპუბლიკამ დაასრულა არსებობა. დამთავრდა სამოქალაქო ომები, რომელიც ანტიკური ავტორების პირდაპირი მითითებით ტიბერიუსს გრაკხუსმა დაიწყო. ბრძოლა, რომელსაც სათავე დაუდო ტიბერიუსმა, დაავიკრავინა ოქტავიანე ავგუსტუსმა, იმპერიის დამყარებით. ამ დროს წარსულის გამოჩენილ ქალს, შესაფერისი პატივი მიაგეს და საუკუნის დავიანებით ძეგლი აღუმართეს. ხომ არ გამოდგება ეს ფაქტი იმის დამადასტურებლად, რომ დამთავრდა იმპერიაზე გადასვლის სტადია და მისმა ინიციატორმა თავის სათავეს დამსახურება არ დაუკარგა? არ არის გამორიცხული იმის ვარაუდიც, რომ ავგუსტუსის ეპოქა გრაკხუსებში თავის წინამორბედს ხედავდა.

დიდი რომაელი ისტორიკოსი კორნელიუს ტაციტუსი, გრაკხუსების მოღვაწეობიდან რამდენიმე საუკუნის შემდეგ კორნელიას ცეზარისა და ავგუსტუსის დედების გვერდით მოიხსენიებს. ტაციტუსს

---

¹ Inscriptiones Latinae Selectae, vol. II, ed. H. Dessau, Berolini, 1954, 68, წარწერის ბოლო სიტყვები opus Tisicratis ავტორი ტიზიკრატი, კორნელიას ქანდაკებას არ ეხება. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ტიზიკრატი კორნელიას ძეგლის ავტორი არ არის. ტიზიკრატს კორნელიას ქანდაკების პიედესტალი სხვა პიროვნების ძეგლისათვის გამოუყენებია III—IV სს.

² Е. В. Федорова, Латинские надписи, М., 1976, გვ. 179.

ყურადღება გამახვილებული აქვს დედის როლზე შვილების აღზრდის საქმეში. იგი მხოლოდ სამი რომაელი ქალის დახასიათებით კმაყოფილდება. მისი სიტყვებით, „დედა მეთვალყურეობდა არა მარტო იმაზე, როგორ სწავლობენ ბავშვები და როგორ ასრულებენ თავიანთ სხვა მოვალეობებს, არამედ მათ გართობებსა და შექცევებზე, შეჰქონდა მათში ღვთისმოსაობა და წესიერება. ჩვენ ვიცით, რომ სწორედ ასე ხელმძღვანელობდნენ შვილების აღზრდას გრაქუსების დედა კორნელია, ცეზარის დედა ავრელია, ავგუსტუსის დედა ატია, რომელთაც აღზარდეს თავიანთი შვილები რომის სახელმწიფოს პირველ მოქალაქეებად“¹.

კორნელიუს ტაციტუსის შემოთავაზებული მსჯელობა შემთხვევითი არ არის. ჩანს, იმპერიის ხანაში რომის პოლიტიკურ მოაზროვნეთა წრეებში ასეთი თვალსაზრისი იყო გაბატონებული. არსებული შეხედულება გამოკვეთილად აისახა სულიერი კულტურის შესაბამის ძეგლებში.

წყაროების მოწმობა იმის შესახებ, რომ კორნელია სერიოზულ ზემოქმედებას ახდენდა ოჯახის წევრთა პოლიტიკურ შეხედულებებზე, გაზიარებულია თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში.

საინტერესოა კორნელიას სახელით მოღწეული წერილების ფრაგმენტები. წერილთა ფრაგმენტები აღმოჩნდა კორნელიუს ნეპოტის ხელნაწერებში². წერილების ადრესატია გაიუსი. ეპისტოლეთა საერთო შინაარსიდან ჩანს, რომ წერილებში დასმული საკითხები წინ უსწრებდა გაიუსის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლას.

როდის უნდა შექმნილიყო აღნიშნული დოკუმენტი? 124 წლამდე გაიუსი, რომის რეფორმისტულ მოძრაობაში მეორეხარისხოვან ფიგურას წარმოადგენდა. სარდინიიდან დაბრუნებულმა გაიუსმა მტკიცედ განაცხადა, რომ ტიბერიუსის გზას გააგრძელებდა. კორნელიას წერილებიც ამ წელს უნდა მიეკუთვნოთ.

ფრაგმენტებიდან ჩანს შვილის ბედით შეწუხებული დედის მღელვარება. კორნელიამ წინასწარ განსაზღვრა მოსალოდნელი საშიშროება და შეეცადა გამოეყენებინა თავისი გავლენა, რომ გაიუსს განზრახვაზე ხელი აეღო. კორნელიამ იცის რა გაიუსის მტკიცე ხასიათი,

¹ Тацит, Диалог об ораторах, гл. 28.

² H. Peter, *Historicorum romanorum reliquae*, vol. II, Lipsiae, 1906,

ვრცლად უზიარებს შვილს თავის მოსაზრებას და აფრთხილებს, რომ ტიბერიუსის არჩეული გზის გარდა არსებობდა სხვა გზაც.

პირველ წერილში კორნელია მიმართავს გაიუსს: შურისძიება შესანიშნავია, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სამშობლოს ზიანი არ მიაღებდა. თუ სამშობლოს საფრთხე ელოდება, მაშინ უმჯობესია შურისძიებაზე უარის თქმა.

მეორე წერილის ფრაგმენტი უფრო ვრცელია. კორნელია აუწყებს ადრესატს, რომ ტიბერიუსის დაღუპვის შემდეგ არც ერთ მტერს ისეთი მწუხარება მისთვის არ მიუყენებია, როგორც გაიუსმა თავისი მოქმედებით. კორნელია სთხოვს შვილს, თუ მისი გადაწყვეტილება საბოლოოა და დათმობა შეუძლებლად მიაჩნია, მაშინ დაელოდოს დედის სიკვდილს და შემდეგ მოიქცეს ისე, როგორც თვითონ ჩათვლის მიზანშეწონილად. რადგან წინათგრძნობა კარნახობს, რომ გაიუსის წამოწყებულ საქმეს არეულობა მოჰყვება, ხოლო მას ტიბერიუსის ბედი არ ასცდება. ასეთი დასასრული აშინებს კორნელიას და აფრთხილებს თავი შეიკავოს. სთხოვს შვილს, რომ ახალ უბედურებას ნუ მოასწრებს. კორნელია ცდილობს გაიუსი საბედისწერო გზას ააცილოს და შეუქმნას ილუზია მშვიდი ცხოვრების უპირატესობის შესახებ.

დედა კარგად იცნობდა შვილს. მისთვის ნათელი იყო, რომ გაიუსი ასე აღვილად არ დათანხმდებოდა. ამიტომ თავის წერილებს მკვეთრად გამოკვეთილი ტრაგიკული იერი მისცა. ეს იყო ერთადერთი იმედი, რომ გაიუსზე ზემოქმედება მოეხდინა. გაიუსმა საკუთარი გზით გააგრძელა სვლა. კორნელიას წინათგრძნობა გამართლდა.

კორნელიას ავტორობის შესახებ ლიტერატურაში საკმაოდ დიდი კამათია.

თ. მომზენმა კორნელიას წერილები ლათინური პროზის ნიმუშებად გამოაცხადა¹. მან ფრაგმენტები ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე გრაცხუსების ისტორიის უტყუარ წყაროდ მიიჩნია². ედ. მაიერის აზრით, წერილები კორნელიას არ ეკუთვნის³. ე. ფელსბერგის თანახმად, წერილების ავტორი არის კორნელია⁴. ბოლო წლების სპეცი-

1 Т. Моммзен, История Рима, М., 1937, т. II, гл. 82.

² იქვე, გვ. 103.

³ Ed. Meyer, Untersuchungen zur Geschichte der Gracchen. Kleine Schriften, Bd. 1, Halle, 1924, гл. 368—371.

⁴ Е. Фелсберг, Братья Гракх, Юрьев, 1910, гл. 97—98.

ალურ გამოკვლევებშიც წერილების ავტორად კორნელია არის მიჩნეული¹.

კორნელიას წერილები უძვირფასესი წყაროა გრაკუსების მოძრაობის ბუნების გასარკვევად. წერილები, თანამედროვისა და მოძრაობასთან დაკავშირებული პიროვნების ხანგრძლივი ფიქრისა და განსჯის შედეგია. როგორ გამოიყურება წერილების ავტორი? ფრაგმენტების მიხედვით, კორნელიას განათლებულსა და მებრძოლი სულისკვეთების ქალს, გადამწყვეტ მომენტში უკან დაუხევია, შეშინებულს იმით, რომ უკანასკნელი იმედი, გაიუსიცი, არ დაეკარგა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამშობლოს ინტერესები კორნელიას ყოველ წინადადებაში ანათებს. ფაქტის წინაშე დამდგარი აღარ ცდილობს არსებულის გარდაქმნას. სურს რომი დარჩეს ხელუხლებელი, ოღონდ გაიუსი ჰყავდეს უვნებლად. წერილების ავტორს აფიქრებს სამშობლოს ინტერესებიც და შვილის ბედიც. იგი ცდილობს ეს ორი გრძნობა გააერთიანოს, მოახდინოს მათი შეთანხმება. ეს რომ მოხდეს ერთ-ერთმა უნდა დათმოს. მაგრამ გაიუსი დათმობაზე არ წავიდა.

წერილებში ასახულია ის დაძაბული ატმოსფერო, რომელიც რომში იყო 124 წელს. ამის გათვალისწინებით, იმ ავტორებს, წერილების ანონიმურობას რომ ამტკიცებენ, უმნიშვნელო არგუმენტი აქვთ. წერილების ავტორობის ყოველგვარ ეჭვს ხსნის ციცერონის „ბრუტუსში“ გრაკუსების დედის ქება-დიდება. ციცერონი კორნელიას წერილებს ისეთ კონტექსტში ახსენებს, რომ მის სინამდვილეში ეჭვის შეტანა შეუძლებელია.

ძვ. წ. აღ. I საუკუნეში კორნელიას წერილები განათლებული საზოგადოებისათვის ცნობილი ყოფილა. საუკუნის დასაწყისში შექმნილ ორატორული ხელოვნების სახელმძღვანელოში ad Herennium ჩანს კორნელიას წერილების სულისკვეთება. სახელმძღვანელოს რიტორიკულ ტექსტში შეიმჩნევა გაიუსისადმი კორნელიას სიტყვების გამოცხადილი: „შენ ამზადებ ჯანყს, გრაკუს, ჯანყსა და შინაომს! ნუთუ შენ არ გაღელვებს, როდესაც საკუთარი დედა გემთხვევა მუხლებზე, ნუთუ შენ ეს არ გაღელვებს“. მოტიანილ ციტატაში პირდაპირაა არე-

---

¹ H. U. Instinsky, Zur Echtheitsfrage der Rieffragmente der Cornelia, Mutter der Gracchen. Chiron, Bd. 1, München, 1971, გვ. 177—189, B. Kreck Untersuchungen zur politische und socialen Rolle der Frau in der späten römischen republik, Marburg, 1975, გვ. 89—105.

კლილი რეალური ფაქტი. კომენტირებულია კორნელიას ძირითადი მიზანი. ანტიკური ავტორებიდან, არავისთან არ გვხვდება მსგავსი მსჯელობა და სიტყვათა წყობა.

Ad Herennium აისახა დედის თხოვნის ყველაზე მტკივნეული მომენტი, როდესაც კორნელია, კორიოლანუსის დედის მდგომარეობამდე მისული, შეიღს ევედრება უკან დაიხიოს. Ad Herennium დაცული მიმართვა უშუალოდ კორნელიას წერილების საფუძველზეა შექმნილი.

წერილების გადარჩენაში განსაკუთრებული როლი მიუძღვის კორნელიუს ნეპოტს. იგი კარგად იცნობდა გრაკუსების შესახებ არსებულ პირველწყაროებს. მას გაიუსის ცხოვრება დაუწერია, რომელსაც მომდევნო პერიოდის მწერლები კარგად იცნობდნენ¹. კორნელიუს ნეპოტი გამოჩენილ ადამიანთა ბიოგრაფიების ავტორი იყო (მოდწეულია მისი 25 ბიოგრაფია, 2 რომაელისა და 23 უცხოელის). გაიუსის ბიოგრაფიას (უნდა ვივარაუდოთ, რომ მას ტიბერიუსის ცხოვრებაც ექნებოდა დაწერილი) ჩვენამდე არ მოუღწევია.

კორნელიუს ნეპოტი, როგორც გრაკუსების ბიოგრაფი, ვალდებული იყო შეეგროვებინა და გაეთვალისწინებინა ძმების შესახებ არსებული ყველა დოკუმენტი. ნეპოტისათვის მასალების შეგროვება ადვილად ხელმისაწვდომი იქნებოდა (ისტორიკოსი ციცერონის თანამედროვე იყო), მაგრამ მისი ნაღვაწიდან თითქმის ყველაფერი დაიკარგა, მოაღწია მხოლოდ ორი წერილის ფრაგმენტმა. ამდენად, სავსებით ბუნებრივია კორნელიუს ნეპოტის ხელნაწერთა შორის კორნელიას წერილების აღმოჩენა.

კორნელიას წერილები კარგად გვიხასიათებს იმდროინდელი რომის საშინაო მდგომარეობის მწვავე სიტუაციას.

გრაკუსების დედას შიშის გრძნობა უკარანახებდა, თავდაცვის ის საშუალებები გამოეყენებინა, რომელიც მისთვის ხელმისაწვდომი იყო. კრიტიკულ სიტუაციაში იგი მთელი ენერგიით შეეცადა შეერბილებინა გაიუსის მკვეთრი გამოსვლები. ანტიკური ტრადიციით, მარკუს ოქტავიუსის დასასჯელ კანონპროექტზე მსვლელობის მიცემის შეწყვეტა კორნელიას ინიციატივას მიეწერება. იგი ცდილობდა გარკვეული კორექტივი შეეტანა რეფორმისტულ მოძრაობაში და გაიუსის

¹ Plut. Tib. XXI.

კანონებისათვის გამომწვევი სახე დაეკარგა. საყურადღებოა ასეთი ფაქტის აღნიშვნაც, როდესაც გაიუსი აშკარა კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდა, კორნელია შვილზე უფრო წინდახედულად მოიქცა და რეალურ დახმარებად სამხედრო ძალა მიიჩნია. პლუტარქე წერს, კორნელიამ საფრთხეში მყოფ გაიუსს დაქირავებული მეომრები გაუგზავნაო¹.

კორნელია სულიერად მძიმე ტრაგედიამაც ვერ გატეხა. გადატანილი უბედურების მიუხედავად, მას ცხოვრების წესი არ შეუცვლია. იგი მწუხარების დროსაც კი აცვიფრებდა თანამედროვეებს გონებრივი სრულყოფით, განათლებითა და კულტურით. გაიუსის ბიოგრაფიის დასასრულს პლუტარქე გადმოგვცემს კორნელიას სიცოცხლის ბოლო წლებს. იგი წერს, „კორნელიამ, როგორც გადმოგვცემენ, .ეს მეორე უბედურებაც დიდი სულგრძელობით გადაიტანა. იმ წმინდა ადგილთა შესახებ სადაც მისი შვილები დახოცეს, ასე თქვა თურმე: „ჩემს შვილებს ღირსეული საფლავები აქვთო“.

ტიბერიუსისა და გაიუსის სიკვდილის შემდეგ კორნელია ეგრეთ წოდებულ მიზენუმის მახლობლად ცხოვრობდა და ცხოვრების ჩვეულებრივი ნირი ოდნავადაც არ შეუცვლია. მას მრავალი მეგობარი ჰყავდა... მასთან ხშირად იყვნენ ბერძნები და სწავლული კაცები. სხვადასხვა ქვეყნის მეფენი საჩუქრებს უგზავნიდნენ და, თავის მხრივ, ისიც სამაგიეროს უხდიდა. კორნელია მეტად სასიამოვნოდ უყვებოდა ხოლმე სტუმრებსა და შინაურებს თავისი მამის — სციპიონ აფრიკელის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამბებს. ყველაზე უფრო დიდ გაკვირვებას კორნელია მაშინ იწვევდა, როცა სრულიად უღარდელად მოიგონებდა ხოლმე საკუთარი შვილების საგმირო საქმეებსა და დაღუპვას. თითქოს ვიღაც ძველისძველ დროში მცხოვრებ პირთა ამბებს უყვებოდა მსმენელთ. აი, ამიტომ ეგონათ ზოგიერთებს: სიბერისაგან კორნელიამ ჭკუა-გონება დაკარგა და აუწერელ უბედურებათა მიზეზით გრძნობები დაუჩლუნგდაო. სინამდვილეში კი თვითონ ისინი იყვნენ გონებადაჩლუნგებულნი, რომელთაც ასე ეგონათ. მათ არ ესმოდათ, თუ რაოდენ მხნეობას აძლევს ადამიანს თანდაყოლილი კეთილი თვისებები და კარგი აღზრდა. არ ესმოდათ, რომ გასაჭირის ქაშს ბედი ხშირად მძლავრობს ხოლმე სიკეთეზე, მაგრამ ამავე ბედს სრუ-

¹ Plut. Gaius, XIII.

ლიად არ ძალუძს მწუხარების დიდსულოვნად გადატანის უნარი წა-
ართვას სიკეთეს თუნდაც უსაზღვრო უბედურების დროს¹.

პლუტარქეს თხრობაში ნათლად არის დახატული გრაკუსების
დედის სურათი.

კორნელიამ ღირსეულად ატარა სახელოვან წინაპართა სახელი.
გააგრძელა სემპრონიუსების გვარის კარგი ტრადიციები და აღზარდა
ორი ისეთი ვაჟი, რომელთა გარეშეც ანტიკური სამყაროს გარ-
კვეული მონაკვეთი წარმოუდგენელია. იგი თანამედროვეთა აღტაცე-
ბას იწვევდა არა მარტო მშვიდი ცხოვრების დროს, არამედ ყველას
აოცებდა უდიდესი მწუხარების ჟამსაც. გრაკუსების დედას რომის
ისტორიის მთელ მანძილზე დიდება არ მოკლებია. ამიტომაც არ არის
შემთხვევითი გარდაცვალებიდან ერთი საუკუნის შემდეგ მისი ძეგლის
აღმართვა.

ტიბერიუს და გაიუს გრაკუსები დედის მზრუნველობით, გარშე-
მორტყმული იყვნენ ისეთი ატმოსფეროთი, რაც ცოდნის შეთვისებასა
და მაღალი იდეალებით აღზრდას ისახავდა უმთავრეს მიზნად. კორ-
ნელიას შვილებისათვის იმ დროის ცნობილი ბერძენი მასწავლებლები
ჰყავდა მიწვეული. ანტიკური ავტორები გრაკუსების შესახებ მსჯე-
ლობისას ერთხმად მიუთითებენ, რომ ძმები ბუნებით მომადლებულ
ნიჭთან ერთად ბრწყინვალე განათლებასაც ფლობდნენ. განსაკუთრე-
ბით გამოირჩეოდნენ დახვეწილი ორატორული ხელოვნებით, რომელ-
შიც ციცერონის თანახმად, თანამედროვეთა შორის მათ ტოლი არ
ჰყავდათ.

მრავალმხრივ განათლებამიღებული გრაკუსები ჩაებნენ რომის
პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

წარჩინებული რომაელი ოჯახების შვილები საზოგადოებრივ მოღ-
ვაწეობას სამხედრო სამსახურით იწყებდნენ. როგორც წესი, ვერც
ერთი ახალგაზრდა უმნიშვნელო თანამდებობასაც კი ვერ დაიკავებდა,
თუ სამხედრო სამსახურს არ გაივლიდა.

ტიბერიუსიც შეუდგა ტრადიციულ საფეხურებს. წყაროები ტი-
ბერიუსის ცხოვრების პირველი ნაბიჯების გადმოცემას საომარი ოპე-
რაციით იწყებენ. მისი სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლა დაემთხვა
მესამე პუნიკურ ომს. კართაგენთან ომის წარმოების მთავარსარდლო-
ბა 147 წელს დაეკისრა ტიბერიუსის უახლოეს ნათესავს, ბიძაშვილსა

¹ Plut. Gaius, XIX.

და სიძეს (დის მეუღლეს), კორნელიუს სციპიონ ემილიანუსს, რომელსაც ომში გამარჯვებისა და კართაგენის დანგრევისათვის აფრიკელი უწოდეს.

ჭაბუკი ტიბერიუსისათვის აფრიკაში ლაშქრობა დიდი სკოლა გახდა. იგი სციპიონთან ერთად ცხოვრობდა და „სულ მალე გაიცნო სციპიონი, მისი კეთილშობილი სული, მისი საოცარი თვისებები, რომელნიც სხვებში მამაცობისაკენ სწრაფვისა და დიდი სარდლის ბრწყინვალე საქმეთა მიბაძვის სურვილს აღძრავდა“¹. მეომართა შორის ტიბერიუსს დიდი სიყვარული და პატივისცემა დაუმსახურებია. იგი პირადი მამაცობით მაგალითის მიმცემი იყო ახალგაზრდებისათვის. კართაგენის ალყის დროს იგი პირველი ასულა ქალაქის გალავანზე, რომლისთვისაც მიუბაძავთ დანაჩენ ახალგაზრდებს². პლუტარქე კართაგენის აღების მონაწილე ფანიუსის ნაშრომს უთითებს. აქედან ჩანს, რომ ტიბერიუსი მთავარსარდლის კალთას ამოფარებული განეზივრებული არისტოკრატი არ ყოფილა. თუმცა თუ მოისურვებდა, ბრძოლაში მონაწილეობაზე თავის არიდება მისთვის ძნელი არ იქნებოდა. მაგრამ ტიბერიუსის მოწოდებას ბრძოლა წარმოადგენდა. ამიტომაც ბუნებრივია ის სიყვარული, რომლითაც სარგებლობდა მეომართა შორის.

ტიბერიუსის პირველი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ავგურთა საქურუმო საზოგადოების წევრად გახდომა იყო. პლუტარქეს მიხედვით, ამ საქმეში გადამწყვეტი როლი მისმა პირადმა ღირსებებმა შეასრულეს. ამავე დროს იგი დაუახლოვდა ყოფილ კონსულსა და ცენზორს აპიუს კლავდიუსს, „რომელიც საკუთარი ღირსების წყალობით, რომაელთა სენატში უპირველეს კაცად იყო აღიარებული და თავისი დიდსულოვნებით გარშემო მყოფ ხალხზე მაღლა იდგა“³. აპიუს კლავდიუსის წინადადებით, ტიბერიუსი მის ქალიშვილზე დაქორწინდა⁴.

137 წელს ტიბერიუსი ქვესტორად აირჩიეს. იგი კონსულ გაიუს

¹ Plut. Tib. IV.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ პლუტარქე წერს, „ტიბერიუსმა სიამოვნებით მიიღო ეს წინადადება. საქორწინო შეთანხმება იქვე შეიკრა. როცა აპიუს შინ დაბრუნდა, კარებიდანვე შესძახა ცოლს მაღალი ხმით: „ანტისტიავ, ჩვენი კლავდია ერთ ვაჟკაცზე, დავნიშნეო“. რამე აგაჩქარა ასე? ჰკითხა აპიუსს გაკვირვებულმა ცოლმა, — განა სასიძო, კლავდიასათვის რომ განგიზრახავს, ტიბერიუს გრავიუსი არისო?“ Tib. IV.

მანცინუსთან ერთად იბერიაში გაიგზავნა. იბერია აჯანყების აღში იყო გახვეული. გასაოცარი გმირობით იცავდა თავს პატარა ქალაქი ნუმანცია. მანცინუსის ძირითად ამოცანას, ნუმანციის აღება შეადგენდა. ალყაში მოქცეული ქალაქის მოსახლეობა დიდ ზიანს აყენებდა რომის არმიას. გაიუს მანცინუსის თვალსაჩინო მხედართმთავრული მონაცემების მიუხედავად, მოალყე რომაელთა მდგომარეობა გაუარესდა. არმიამ მრავალი სერიოზული მარცხი განიცადა. წარუმატებლობამ მანცინუსი აიძულა უკან დაეხია. ნუმანციელები ლტოლვილ რომაელებს დაედევნენ და ალყაში მოაქციეს. მანცინუსმა ნუმანციელებს ელჩები გაუგზავნა და ზავის დადება მოითხოვა. პლუტარქე წერს, „ნუმანციელებმა მანცინუსს შეუთვალეს: ტიბერიუსის გარდა ჩვენ არავის არ ვენდობით, ამიტომ მოსალაპარაკებლად ის გამოგზავნე ჩვენთანო“¹. აპიანეს თანახმად, ნუმანციელები ალყაში მოქცეულ რომაელებს ამოჟლეტით ემუქრებოდნენ, თუ ზავზე არ დათანხმდებოდნენ. მანცინუსი იძულებული გახდა შემოთავაზებული წინადადება მიეღო². პლუტარქეს ზავის დადებაში მთავარ ფიგურად ტიბერიუსი მიაჩნია. იგი თავისებურ ახსნას აძლევს იმ ფაქტს, თუ რატომ შეაჩერეს თავიანთი არჩევანი ნუმანციელებმა ტიბერიუსზე. „ნუმანციელები ასე იმიტომ მოიქცნენ, რომ პატივს სცემდნენ ყმაწვილ კაცს, რომელსაც მათ მხედრობაში მეტად დიდი სახელი ჰქონდა მოხვეწილი. გარდა ამისა, კარგად ახსოვდათ, რომ ტიბერიუსის მამამ, რომელიც ომს ეწეოდა ესპანელებთან და რომელმაც აქ მრავალი ტომი დაამარცხა, ნუმანციელებთან შეკრა ზავი და რომაელ ხალხს შეაგონა ეს ზავი პირიანად და სამართლიანად დაეცვა“³.

ტიბერიუსმა კარგად გაართვა თავი დაკისრებულ მოვალეობას. გააფორმა საზავო პირობები და აშკარა განადგურებისაგან იხსნა ოცი ათასზე მეტი რომაელი მოქალაქე⁴.

ტიბერიუსმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ნუმანციელებზე. პლუტარქეს სიტყვებით, მან მოხიბლა მსმენელები. ტიბერიუსის დიდ წარმატებაზე მეტყველებს ისიც, რომ მას უკანვე დაუბრუნეს ქვესტორული აღრიცხვის ფირფიტები. რომაული ელჩობის მეთაური

¹ Plut. Tib. V.

² App. Ib. 80.

³ Plut. Tib. V.

⁴ იქვე.

ნუმანციელებმა დიდი პატივისცემით გამოისტუმრეს. ზავის დადებამ რომის არმია კატასტროფას გადაარჩინა.

რომის სენატმა ნუმანციასთან დადებული ზავი სამარცხვინოდ მიიჩნია და არ დაამტკიცა. არ იქნა გათვალისწინებული ის ფაქტი, რომ ზავი კონკრეტულ სიტუაციაში ყველაზე ბრძნული ნაბიჯი იყო. მან 20 ათასზე მეტ რომაელს სიცოცხლე შეუნარჩუნა. სენატმა სალი თვალთ ვერ განსაჯა ტიბერიუსის დამსახურება და მის მიერ გაფორმებული ხელშეკრულება გაუქმებულად გამოაცხადა.

რომაული ტრადიციით, რადგან ზავი გაუქმდა, მისი ინიციატორები უნდა დასჯილიყვნენ. წყაროების მოწმობით, რომში ცხარე კამათი გაიმართა. „გრაქუსთა ნათესავები და მეგობრები, რომლებიც ნუმანციის ლაშქრობაში მონაწილეობდნენ და რომლებიც ხალხის დიდ ნაწილს შეადგენდნენ, მაშინვე მიემხრნენ ტიბერიუსს და ამბობდნენ: ტიბერიუსის წყალობით მრავალი რომაელი მოქალაქე გადაარჩაო. დამარცხების მთელ სირცხვილს ისინი სარდალს მიაწერდნენ“¹. იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ტიბერიუსსაც დამნაშავედ მიიჩნევდნენ და მოითხოვდნენ დაესაჯათ ისინიც, „ვინც სამარცხვინო ზავის შეკვრაში მონაწილეობდნენ ანდა ამ ზავს თანაუგრძნობდნენ“². ტიბერიუსი და ნუმანციის ლაშქრობის მრავალი მონაწილე აშკარა საფრთხის წინაშე იდგა. მაგრამ საკითხის ბედი ხალხმა გადაწყვიტა. პლუტარქეს სიტყვებით, „ასეთი ვითარების დროს ხალხმა ტიბერიუსის მიმართ უსაზღვრო თანაგრძნობა და სიყვარული გამოიჩინა. მან დაადგინა, რომ კონსული მანცინუსი, გატიტვებული და ბორკილგაყრილი, ნუმანციელებისათვის გადაეცათ. ყველა დანარჩენი კი ტიბერიუსის ხათრით ხალხმა შეიწყალა.

სენატმა საზავო პირობები არ დაამტკიცა. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა პლუტარქეს მსჯელობა, რომელიც შინაგანი წინააღმდეგობის მიუხედავად, მრავალ საყურადღებო ფაქტს შეიცავს. იგი წერს, „ტიბერიუსს დიდი შემწეობა აღმოუჩინა ამ საქმეში სციპიონმა, რომელიც იმ დროს რომაელთა შორის ყველაზე უფრო დიდი გავლენისა და ძალის მქონე კაცად ითვლებოდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სციპიონს ბრალად სდებდნენ, ერთი მხრივ, იმას, რომ მან არ დაიხსნა მანცინუსი, ხოლო, მეორე მხრივ, იმას, რომ ხელი

¹ Plut. Tib. VII.

² იქვე.

არ შეუწყო თავის ნათესავ და მეგობარ ტიბერიუსის მიერ ნუმანიცი-
ელებთან დადებული საზავო ხელშეკრულების განმტყიცებას. ამ ორ
კაცს შორის ჩამოვარდნილი უკმაყოფილების საბაზი, როგორც ჩანს,
ორივეს პატივმოყვარეობა და ტიბერიუსის მეგობართა და სოფისტთა
წაქეზება იყო. ისინი ცდილობდნენ ტიბერიუსი სციპიონის წინააღ-
მდეგ აემხედრებინათ¹.

თუ მოვლენების შემდგომ განვითარებას გავითვალისწინებთ, სცი-
პიონი ნუმანიცასთან ომის დამთავრებას აღფრთოვანებით არ შეხვდე-
ბოდა. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ მან დიდი კმაყოფილებით
იკისრა მთავარსარდლობა ნუმანიცის ომში. მას არ შეეძლო შერიგე-
ბოდა ისეთ ზავს, რომელიც ძველი რომაული ტრადიციით სამარცხვი-
ნოდ ითვლებოდა. ამავე დროს, რომისათვის ნაკლები მნიშვნელობის
ნუმანიცამ დიდი მსხვერპლი შეიწირა. ამიტომ სციპიონი, როგორც
პირველი სარდალი რომაელთა შორის, ვალდებულიც იყო თანამედ-
როვეთა მარცხი გამოესყიდა. მან არ დაიცვა ტიბერიუსის დადებული
ხელშეკრულება. თვითონ ჩაუდგა სათავეში რომის არმიას და ხანგრ-
ძლივი ომი ძლევამოსილად დაასრულა. პატარა იბერიულმა ქალაქმა
ნუმანიცამ დიდი კართაგენისა და კორინთოს ბედი გაიზიარა. ნუმან-
ციის ალებამ სციპიონის ღიდეების გვირგვინს, კიდევ ერთი დაფნა შე-
მატა.

სციპიონმა არ დაიცვა ტიბერიუსის დადებული ზავი. ეს ფაქტი
მრავალ საყურადღებო მოვლენას ხსნის ფარდას. კერძოდ, ჩანს, რომ
ამ დროისათვის სციპიონსა და ტიბერიუსს შორის სერიოზული უთან-
ხმოება არსებობდა. პლუტარქე მათ შორის უთანხმოების უარყოფას
ცდილობს. მაგრამ ზუსტად ამ მონაკვეთში ჩანს მათი შეხედულებების
დაშორება და უთანხმოების სათავე. „ტიბერიუსის მეგობართა და
სოფისტთა წაქეზება“². უნდა მივიჩნიოთ მათი გათიშვის ძირითად
მიზეზად. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტიბერიუსი, ლელიუსის აგრარუ-
ლი კანონპროექტის ჩავარდნის შემდეგ სციპიონის წრეს ჩამოშორდა.
იგი დაუკავშირდა განსხვავებული პოლიტიკური შეხედულებების მო-
აზროვნეებს. ტიბერიუსის მეგობრების მიმართ სციპიონი მტრულად

---

¹ Plut. Tib. VII.

² თუ ვინ უნდა ვიგულისხმოთ ტიბერიუსის მეგობრებსა და სოფისტებში, საუბარი
გვექნება ქვემოთ.

ყოფილა განწყობილი, რადგან უთანხმოების ძირითადი მიზეზი ეს გამხდარა.

პლუტარქეს აზრით, განსხვავებულ პოზიციებზე ყოფნის მიუხედავად, სციპიონსა და ტიბერიუსს შორის მდგომარეობა არ გართულებულა. „ამ უთანხმოებას მძიმე, სავალალო შედეგი არ მოჰყოლია. ის კი არა, ჩემი აზრით, ტიბერიუსს, როცა იგი პოლიტიკურ ასპარეზზე თავისი კანონებით გამოვიდა, უბედურება არ შეემთხვეოდა, სციპიონ აფერიკელი რომ იმ დროს რომში ყოფილიყო. სციპიონი ნუმანციუსი იმყოფებოდა და იქ ომს აწარმოებდა მაშინ, როცა ტიბერიუსმა თავისი კანონების გატარება სცადა“¹. პლუტარქეს მტკიცება. სციპიონსა და ტიბერიუსს შორის უთანხმოების არსებობის შესახებ, მისივე ცნობების საფუძველზე არ დასტურდება².

პლუტარქეს სიტყვებს, სციპიონი რომ რომში ყოფილიყო, ტრაგედია არ დატრიალდებოდაო, დამაჯერებლობა აკლია. აღნიშნულ პერიოდში სციპიონსა და ტიბერიუსს შორის აზრთა ისეთი სხვადასხვაობა არსებულა, რომ კრიტიკულ მომენტში ისინი ერთმანეთს მხარს არ დაუჭერდნენ. სინამდვილეში ეს ასეც მოხდა. ტიბერიუსის აგარაული რეფორმის გაუქმება სციპიონის სახელს მიეწერება.

ნუმანციუსის ზავთან დაკავშირებული ინციდენტი წარმოადგენდა ტიბერიუსის პირველ შეჯახებას რომის გაბატონებულ ოლიგარქიასთან. იგი დარწმუნდა, რომ რესპუბლიკური მმართველობის უმაღლესი ორგანო, სენატი, ვეღარ პასუხობდა მსოფლიო სახელმწიფოს გაზრდალ მოთხოვნებს. ტიბერიუსის თვალში სენატი ვეღარ უმკლავდებო-

¹ Plut. Tib. VII.

² ტიბერიუსის ბიოგრაფიის სხვა ადგილას პლუტარქე ზემოთ მოცემული მსჯელობის საწინააღმდეგო თვალსაზრისს გეთავაზობს. იგი გვაუწყებს, როდესაც ნუმანციუსთან ადგარმა სციპიონმა ტიბერიუსის დაღუპვის ამბავი გაიგო, ჩადენილი ფაქტის სამართლიანობა პომპიუსის სიტყვებით გამოხატა: „ეგრე დაემხოს სხვაც ამგვარი საქმის ჩამდენი“ (ოლივია, I, 47). რომში დაბრუნებულ სციპიონს, გაიუს გრაკუსსა და ფულვიუს ფლაცუსსა შეკითხვა მისცეს, თუ რას ფიქრობდა იგი ტიბერიუსის სიკვდილის შესახებ. სციპიონმა უპასუხა: „ტიბერიუსის პოლიტიკური ნაბიჯი არ მომწონდაო“ (Plut. XXI). ასე. თი მოქმედება გახდა იმის მიზეზი, რომ სციპიონმა ხალხის გულსწყრომა დაიძისახრა და სიტყვის დამთავრება ვერ შეძლო. ვეღიუს პატერკულუსთანაც მსგავსი ფაქტია დაუცული, იმ განსხვავებით, რომ სციპიონს შეკითხვას აძლევს ტიბერიუსის მეგობარი, 131 წ. სახალხო ტრიბუნი კარბონი. პასუხი ასეთი იყო: თუ გრაკუსს განზრახული ჰქონდა სახელმწიფოს მიტაცება, იგი მოკლეს სამართლიანად. ხალხის რეაქცია აქაც ისეთივე იყო (Vel. Paterc. II, IV).

და ხმელთაშუა ზღვის აუზის სათავეში მდგომი რომის წინაშე წამოჭრილ პრობლემებს. იგი გადაქცეული იყო საზოგადოების მცირე ნაწილის, გაბატონებული ოლიგარქიის, ნება-სურვილის აღმასრულებელ დაწესებულებად.

ტიბერიუსი პირველ მარცხს არ შეუშინდა. მან გაითვალისწინა რომის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური წინააღმდეგობანი. შეადგინა შემდგომი მოქმედების გეგმა და დაიწყო ბრძოლა, რომელიც გარეგნულად ეკონომიკურ ხასიათს ატარებდა, მაგრამ სინამდვილეში, ფართო პოლიტიკური შინაარსისა იყო.

რა პრობლემებით იყო ტიბერიუსი დაკავებული 137 წლიდან 134 წლამდე კონკრეტულად უცნობია. მაგრამ მომდევნო საქმიანობის გათვალისწინებით, აშკარაა, რომ ეს პერიოდი მას დაძაბულ მუშაობაში გაუტარებია.

134 წლის დეკემბერში, ტიბერიუსი 133 წლისათვის სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს. როგორც ჩანს, თავისი მოქმედების ფართო გეგმა ამ დროისათვის შედგენილი ჰქონდა. იგი შეუდგა მის განხორციელებას, რომელიც ერთდროულად რამდენიმე პრობლემის გადაჭრას ისახავდა მიზნად.

ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა პირველი სერიოზული დარტყმა იყო სენატის ოლიგარქიაზე.

ჩვენ მითითებული გვაქვს, რომ ტიბერიუსმა აგრარული რეფორმის იდეა სციპიონის წრისაგან აიღო. მაგრამ არსებობს სხვა შეხედულებანიც, რომელთა თანახმადაც, აგრარული რეფორმის გატარებას უფრო ადრეც ჰქონდა ადგილი. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ვცდილობთ ავხსნათ, ტიბერიუსამდე რომში არ არსებობდა ისტორიული პირობები იმისათვის, რომ ანალოგიური პრობლემები დასმულიყო დღის წესრიგში. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული საკითხი საკამათოდაა მიჩნეული. ანტიკური წყაროების გათვალისწინებით, აშკარად შეიმჩნევა, რომ ძვ. წ. აღ. II საუკუნემდე, რომში აგრარული რეფორმის გატარებისათვის რეალური პირობები არ არსებობდა.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის შესახებ

ანტიკური ტრადიციის თანახმად, გრაკუსების რეფორმისტული მოძრაობა ორიგინალური მოვლენა არ ყოფილა. წყაროების გადმოცემით, ტიბერიუსმა აღადგინა ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონი. ბერძენ-რომაელი ავტორები კანონის გატარების თარიღად ძვ. წ. აღ. 367 წელს გვთავაზობენ. იგივე ტრადიცია გადმოგვცემს, რომ ძვ. წ. აღ. IV საუკუნეში მიღებული კანონი დროთა განმავლობაში დაივიწყეს. II საუკუნისათვის საკირო გახდა მისი ზელახალი აღორძინება, რომ მომხდარიყო მსხვილი მონათმფლობელების მიერ მიტაცებული მიწების შეზღუდვა.

XIX საუკუნის ბოლომდე ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონმდებლობა რეალურ სინამდვილედ ითვლებოდა. 1888 წელს ბ. ნიზემ წამოაყენა მოსაზრება, სადაც შეეცადა დაემტკიცებინა, რომ ძვ. წ. აღ. IV ს. რომის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება არ მოითხოვდა აგრარული რეფორმის გატარების აუცილებლობას¹.

ბ. ნიზეს ნაშრომის გამოქვეყნების შემდეგ დაიწყო დისკუსია აღნიშნული პრობლემის გარშემო. სამეცნიერო ლიტერატურაში ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონი ძირითადად გრაკუსების რეფორმისტულ მოძრაობასთან დაკავშირებით განიხილება².

ანტიკური ავტორები ტიბერიუს გრაკუსის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლამდე რამდენიმე საუკუნით ადრე მიუთითებენ აგრარული კანონის გატარების ფაქტს. მაგრამ იმავე ავტორებს იმდენად შორს

---

¹ B. N i e s e, Das sogenannte Licinisch-Sextische Ackergesetz, Hermes, Bd. XXIII, 1888, გვ. 4 0—423.

² ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარულ კანონს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ცნობილმა საბჭოთა ისტორიკოსმა ს. ლ. უტჩენკომ. იხ. Закон Лициния-Секстия de modo agrorum и его значение аграрных отношении раннего Рима. Известия АН СССР. Серия истории и философии, № 2. 1947, გვ. 153—162.

გადააქვეთ საუკუნეთა სიღრმეში რეფორმისტული მოძრაობის საწყისი ეტაპი, რომ ნათლად იკვეთება მრავალი საეკვო და ნაკლებსარწმუნო მომენტით.

ძვ. წ. აღ. IV საუკუნეში აგრარული კანონის მიღებას ბერძენ-რომაელი მწერლები უყოყმანოდ ღებულობენ. ამ მხრივ განსაკუთრებული დამაჯერებლობით გამოირჩევა ლივიუსი. იგი ვრცლად გადმოგვცემს რომში არსებულ დაძაბულ სიტუაციას მოყოლებული 377 წლიდან, რაც 367 წელს რეფორმების გატარებით დაგვირგვინდა: „არჩეულმა ტრიბუნებმა გ. ლიკინიუსმა და ლ. სექსტიუსმა გამოაქვეყნეს კანონპროექტები, მიმართული მთლიანად პატრიციების წინააღმდეგ. პლებეების სასარგებლოდ. პირველი — სავალო ვალდებულების შესახებ... მეორე — მინდვრების ფართობთა შესახებ, რომ არავინ არ უნდა ფლობდეს 500 იუგერზე მეტს; მესამე — რომ არ მოეწვიათ კომიციები სამხედრო ტრიბუნების ასარჩევად. და ერთი კონსული აუცილებლად ყოფილიყო პლებეი; ყველა ეს უფლება იყო ძალიან მწაშენელოვანი და მათი მიღწევა ცხარე ბრძოლის გარეშე შეუძლებელი იყო“¹.

ლივიუსის მიხედვით, ლიკინიუსისა და სექსტიუსის სახელთან დაკავშირებული მოძრაობა 10 წელი გაგრძელბულა.

პლუტარქე ორ ბიოგრაფიაში აღნიშნავს გრაქუსების წინა ეპოქაში აგრარული რეფორმის გატარების ფაქტს.

ტაბერიუსის ბიოგრაფიაში პლუტარქეს გადმოცემული აქვს ძლევამოსილი ომების შედეგად რომაელთა მიერ დაპყრობილი მიწებისადმი დამოკიდებულება. მისი სიტყვებით, როდესაც ოკუპირებული მიწები დიდი რაოდენობით მოექცა მდიდარი მონათმფლობელების ხელში, „მაშინ გამოსცეს კანონი, რომლის ძალითაც არავის არ ეძლეოდა უფლება ხუთას იუგერზე მეტი მიწა ჰქონოდა“². პლუტარქეს მსჯელობის ამ ნაწილში გაურკვეველია დრო, თუ როდის გამოიცა ეს კანონი.

კამილუსის ბიოგრაფიაში პლუტარქე შედარებით ვრცლად გადმოგვცემს რომში არსებულ მღელვარებას და კონკრეტულად მიუთითებს ვინ გაატარა აგრარული კანონი. პლუტარქე წერს, რომ არეულობათა სალიკვიდაციოდ არჩეულმა დიქტატორმა თავის მოადგილედ

¹ Liv. VI, 35.

² Plut. Tib. VIII.

დანიშნა მღელვარების მეთაური ლიცინიუს სტოლონი. ლიცინიუსმა გამოსცა კანონი, „რითაც მეტისმეტად დაამწუხრა პატრიციები: მანვე ბრძანა, არავის არ ჰქონოდა მფლობელობაში ხუთას იუგერზე მეტი მიწა“¹. ლივიუსთან მოხსენებულ მეორე რეფორმატორს ლუციუს სექსტიუსს პლუტარქე სულ სხვა სიტუაციაში წარმოგვიდგენს. იგი აგრარულ საკითხთან დაკავშირებით საერთოდ არ ფიგურირებს. სექსტიუსი პლუტარქეს მიხედვით პირველი კონსულია პლებეებზედ².

ლივიუსი და პლუტარქე ბევრ საკითხში ემთხვევიან ერთმანეთს. მხედველობაში გვაქვს კამილუსის ბიოგრაფიაში გადმოცემული მომენტები. მაგრამ ტიბერიუსის ბიოგრაფიიდან არსებითად საწინააღმდეგო დასკვნის გაკეთება შეიძლება. პლუტარქე ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მოღვაწეობის გადმოცემისას ერთი სიტყვიტაც არ ახსენებს, რომ კამილუსის ბიოგრაფიაში ან კიდევ გრაკხუსების ცხოვრებათა აღწერაში მოტანილ მოვლენებს შორის რაიმე საერთო არსებობდა.

აგრარული კანონი ნახსენები აქვს აპიანესაც. მაგრამ იგი არც დროს მიუთითებს და არც პიროვნებას ვინც გაატარა რეფორმა. მისი თხრობა ყველაზე სრულად გადმოგვცემს რომის ბატონობის დამკვიდრების ისტორიას აპენინის ნახევარკუნძულზე. და აქედან გამომდინარე, გვიხასიათებს იმ მოვლენებს, რამაც განაპირობა ძირითადად მიწის ფლობის ნორმების დაწესება. აპიანე წერს:

„ოდესღაც, სახალხო ტრიბუნების წინადადებით, ხალხმა, გულის კანკალით, დაადგინა, რომ არავის არ შეუძლია ფლობდეს 500 იუგერზე მეტს“³.

აპიანე ლიცინიუსსა და სექსტიუსს არ იცნობს.

ყველაზე ადრინდელ წყაროდ გრაკხუსებამდელი აგრარული კანონის არსებობის შესახებ მიჩნეულია კატონის სიტყვა წარმოთქმული სენატში 167 წელს როდოსელების დაცვის მიზნით⁴. გელიუსთან დაცული კატონის სიტყვა საექვოდ არის გამოცხადებული⁵.

¹ Plut. Cam. XXXIX.

² იქვე, XLII.

³ App. B. C. 1,8.

⁴ Gellius, N. A. VI. 3, 37.

⁵ R. Maschke, Zur Theorie und Geschichte der römischer agrargesetze, Tübingen, 1906, გვ. 52.

ციცერონთან ლიცინიუსის ხსენება სულაც არ მეტყველებს იმაზე, რომ დასახელებული პიროვნება არის IV საუკუნის რეფორმატორი. ძნელი გასარკვევია ვინ იგულისხმება ამ მშრალად ნახსენებ ლიცინიუსში. ციცერონი წერს: „არის ლიცინიუსის კანონი და მეორე — ებუციუსის, რომლის თანახმადაც, არა მარტო ის, ვინც შეიტანს წინადადებას, რომელიმე განმგებლობასა და თანამდებობრივ უფლებამოსილებაზე, მისი კოლეგები, ნათესაები და ქვისლები არ დაიშვებიან დაიკავონ ეს თანამდებობანი“¹.

მოტანილი ციტატიდან ვერ გავიგებთ ვინ არის ლიცინიუსი, ან როდის გაატარა მან თავისი კანონი. ციცერონის უზარმაზარ შემოქმედებაში ლიცინიუსი მეტად აღარ გვხვდება. ციცერონი გრაქუსების რეფორმისტულ საქმიანობას მრავალჯერ ახსენებს, მაგრამ არსად არ მიუთითებს, რომ მათ IV საუკუნეში ლიცინიუსის სახით წინამორბედი ჰყავდათ.

ანტიკური ავტორებიდან, ხსენებულთა გარდა, კანონის გატარების შესახებ გვაუწყებენ დიონისე ჰალიკარნასელი², ვალერიუს მაქსიმუსი³, ველიუს პატერკულუსი⁴, პლინიუსი⁵, გელიუსი⁶, ავრელიუს ვიქტორი⁷, დიონ კასიუსი⁸. სულ სხვა შინაარსის დაჭერა შეიძლება კოლუმელასთან⁹.

ჩამოთვლილ ავტორთა უმრავლესობა, ყოველგვარი კომენტარის გარეშე, მშრალად აღნიშნავს, რომ ლიცინიუსმა გაატარა რეფორმა.

ანტიკურ ავტორებთან დაშვებული შეუსაბამობა, ეპოქისათვის შეუფერებელი ფაქტების მიწერა, დღესაც საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული. აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით, ჩვენ შევეცდებით, ვაჩვენოთ რამდენად მომზადებული იყო ძვ. წ. აღ. IV საუკუნეში რომი აგრარული რეფორმების გასატარებლად.

¹ Cic. De leg. agr. II, VIII, 21.

² Dion. XIV, XI, 22.

³ Val. Max, VIII, VI, 3.

⁴ Vel. Patere. II, VI.

⁵ Plin. H. n. XVIII, IV, 3.

⁶ Gellius, N. A. XX, 1, 23.

⁷ Aur. Victor, De vir. illustr. 20.

⁸ Cassius Dio Coec. VII, 29, 5.

⁹ Columella, De re rust. 1, 3.

ახალ პერიოდში გრაცხელების პრობლემით განსაკუთრებული დაინტერესება დაიწყო კ. ნიჩის წიგნით¹. აქედან გამომდინარე, გაიზარდა ინტერესი მრავალი მიძინებული პრობლემის მიმართ. კ. ნიჩი ტიბერიუსის დიდ დამსახურებად თვლის ლიცინიუს-სექსტიუსის *de modo agrorum* აღდგენას².

კ. ნიჩის ოდნავი ეჭვიც კი არ გამოუთქვამს IV საუკუნეში შეიძლება თუ არა აგრარული კანონის გატარება. მსგავსი თვალსაზრისი დომინირებდა მომდევნო წლებში გამოქვეყნებულ სხვა ავტორთა ნაშრომებშიც.

გრაცხელების წინ, აგრარული რეფორმების გატარების კვლევის საქმეში, მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ბ. ნიზეს ნაშრომის გამოქვეყნება. ბ. ნიზემ მოგვცა საუკუნეთა განმავლობაში ჰეგმონიად მიჩნეული ფაქტების გადასინჯვის ცდა. ბ. ნიზე წყაროების ცნობების საფუძველზე, აგრეთვე IV საუკუნის რომის პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით ამტკიცებს, რომ ლიცინიუს-სექსტიუსის სახელზე მიწერილ აგრარულ კანონს დამაჯერებლობა აკლია. აღნიშნულ პერიოდში რომს იმდენად უმნიშვნელო ტერიტორია ჰქონდა დაპყრობილი, 500 იუგერი მიწა შეუძლებელია ვინმეს თავის საკუთრებაში მოექცია. მისი აზრით, ტრადიციით გამოცემულ მოვლენას არ შეიძლება ადგილი ჰქონოდა ძვ. წ. აღ. 367 წელს. ბ. ნიზე როდესაც ალაგებს ანტიკურ ავტორთა მონაცემებს, აღნიშნავს, რომ ლივიუსს გარდა, თუ როდის გატარდა კანონი, არც ერთი წყარო არ მიუთითებს³. მაგრამ ასეთი დასკვნა სწორი არ არის. პლუტარქე კამილუსის ბიოგრაფიაში საკმაოდ სიზუსტით აღწერს ლიცინიუსისა და სექსტიუსის სახელთან დაკავშირებულ მოვლენებს⁴. ბ. ნიზე ლივიუსს უნდობლობას უტყუადებს. მისი აზრით, „კანონის შემუშავებაში, სადაც ლივიუსი გვხიბლავს მგზნებარე სიტყვებით, ერთი სიტყვაც არ არის კანონზე, არ ჩანს მისი განხილვის არავითარი კვალი“⁵. აგრარულმა კანონმა შემდეგ მთელი იტალია და მსოფლიოც რომ ააღელვა, ლივიუსთან შეუმჩნევლად შედის მოქმე-

¹ K. Nilsch, Die Gracchen und ihre nächsten Vorgänger. Berlin, 1847.

² იქვე, გვ. 341.

³ B. Niese, Das Sogenannte... გვ. 414.

⁴ Plut. Cam. XXXIX—XLII

⁵ B. Niese, Das Sogenannte ... გვ. 414.

დებაში. ბ. ნიზეს მტკიცებით, ძვ. წ. აღ. IV საუკ. რომი არ ვანიცდიდა მიწის სიმცირეს. მისი არგუმენტაციით კიდევაც რომ დაეშვათ ლიცინიუს-სექსტიუსის მიერ აგრარული რეფორმის გატარების ფაქტი 133 წლისათვის იგი მაინც მოძველებოდა და ეპოქის მოახლოვნებს ველარ უპასუხებდა. კანონი ისედაც გაუქმდებოდა, ხოლო გაუქმებული კანონის განახლება ნიზეს უჩვეულო მოვლენად მიაჩნია¹. აგრეთვე არ შეიძლებოდა მსოფლიოზე გაბატონებულ რომსა და დაპყრობითი ომების საწყის სტადიაზე მდგომ ქალაქს ერთნაირი კანონები გამოდგომოდათ. ამ მხრივ წყაროებში დიდი შეუთანხმებლობაა. ამავე დროს, ლივიუსი ნაკლებ სარწმუნო წყაროს ეყრდნობა. აპიანე და პლუტარქე პოსიდონიუსიდან გამოდიან. ამდენად, მათი ცნობები უფრო საიმედოა². აპიანესა და პლუტარქეს მონაცემების ანალიზის საფუძველზე, კანონი 367 წელს გამოცემულად არ შეიძლება ჩაითვალოს (ბ. ნიზეს მხედველობაში აქვს მხოლოდ ტიბერიუსის ბიოგრაფია).

ბ. ნიზე განიხილავს რა ადრეული პერიოდის რომის ოკუპირებული ტერიტორიების სიმცირეს, ასკვნის, „367 წლის ანალებში უნდა წავშალოთ ე. წ. ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონი; იგი იტალიის დამორჩილებიდან მხოლოდ კარგა ხნის შემდეგ შეიძლებოდა გამოცემულიყო“³. ფიქტიურად თვლის ნიზე სხვა ადრინდელ აგრარულ კანონებსაც. მისი აზრით, აგრარული კანონი გატარდა იტალიის დაპყრობის შემდეგ. თუ როდის უნდა მომხდარიყო ეს, იგი ასეთ ქრონოლოგიას გვთავაზობს: ჰანიბალთან ომის დამთავრებამდე მისი გამოცემა საფუძველს მოკლებულია. კანონი უნდა მიეღოთ 180 წლისათვის⁴. იტალიის დაპყრობამ რომაელთა ხელში მიწების დიდი რაოდენობა მოაქცია, ხოლო II პუნიკურმა ომმა მოღალატე იტალიეების საკუთრებათა კონფისკაციით საზოგადო მიწები კიდევ უფრო გააფართოვა. ამიტომაც ვარაუდობს ბ. ნიზე აგრარული კანონის გატარების დროდ II საუკუნის 80-იან წლებს.

IV საუკუნის რომისათვის აგრარული კანონის შეუსაბამობას ბ. ნიზე სხვა ნაშრომშიაც იმეორებს. იგი წერს, რომ კანონი გვიანი პერიოდისაა და არ შეიძლება II კუნიკურ ომზე ადრინდელი იყოს⁵.

¹ B. Niese, Das Sogenannte... გვ. 412.

² იქვე, გვ. 413.

³ იქვე, გვ. 420.

⁴ იქვე, გვ. 422.

⁵ Б. Н и з е, Очерки римской истории и источниковедения. С. П., 1910,

ბ. ნიზეს წამოყენებული არგუმენტი რომის დაპყრობილი ოლქების სიმცირის შესახებ კვლავ უმნიშვნელოვანეს საბუთად რჩება. მაგრამ არსებობს კიდევ რამდენიმე სერიოზული ფაქტორი, რომლის მოშველიებაც მნიშვნელოვნად გაამაგრებს მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ აგრარული კანონი II საუკუნეზე ადრე რომის სინამდვილეში არ შეიძლებოდა დასმულიყო.

ბ. ნიზეს თვალსაზრისის განხილვისას ერთი შენიშვნა უნდა გავაკეთოთ. ავტორი ლიცინიუს-სექსტიუსის დაკავშირებას 367 წლის მოვლენებთან მხოლოდ ლივიუსს მიაწერს. მისი აზრით, სხვა მწერლები დუმილით უვლიან გვერდს ამ ფაქტს. იგი საერთოდ არ მიუთითებს, რომ პლუტარქე კამილუსის ბიოგრაფიაში საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მოღვაწეობის შესახებ¹. პლუტარქე ლიცინიუსსა და სექსტიუსს სხვადასხვა საქმეებს მიაწერს, ლივიუსს კი ისინი გაერთიანებული ჰყავს.

პლუტარქე ადასტურებს რომში მღელვარების არსებობას. დაძაბულობის კულმინაციას წარმოადგენდა ლიცინიუს სტოლონის გამოსვლა. იგი წერს:

„აღნიშნულ ამბავთა შემდეგ ლუცინიუს სტოლონმა რომში დიდი შფოთი ატეხა. აღელვებული ხალხი სენატისაგან მოითხოვდა, ორ კონსულში ერთი უსათუოდ უბრალო ხალხისაგან ყოფილიყო და არა ორივე — პატრიციუსი“². მდგომარეობას იმდენად სერიოზული ზასი-ათი მიუღია, რომ აუცილებელი გამხდარა დიქტატორის არჩევა. დიქტატორად აურჩევიათ კამილუსი. მაგრამ სახალხო ტრიბუნების აქტიურობა ვერ დაუძლევია და გადამდგარა³. საინტერესო მოვლენას ამის შემდეგ აქვს ადგილი. პლუტარქეს მიხედვით:

„სენატმა სხვა დიქტატორი დანიშნა. ამან მხედართა წინამძღოლად თვითონ შფოთისთავი სტოლონი დააყენა და კანონიც გაატარებინა. რითაც მეტისმეტად დაამწუხრა პატრიციუსები“⁴.

ლივიუსთან ვრცლად აღწერილ მღელვარებას პლუტარქეც ზუსტად იმ დროით განსაზღვრავს.

მღელვარება პლებეების წარმატებით დამთავრდა. მათ უფლება

¹ Plut. Crim. XXXIX.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

დაერთოთ ერთი კონსული თავიანთი რიგებიდან აერჩიათ. პირველი კონსული გახდა ლუციუს სექსტიუსი, აგრარული რეფორმის ტრადიციული თანავეტორი.

ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში გადმოცემული სიტუაცია პირდაპირ ეწინააღმდეგება ზემოთ მოტანილ ფაქტებს. პლუტარქე წერს:

„რომაელები მეზობლად მოსახლე ხალხის იმ მიწებს, რომლებიც ომით დაიპყრეს ნაწილობრივ ჰყიდდნენ, ნაწილობრივ კი სახელმწიფო საკუთრებად აქცევდნენ და არცთუ ისე დიდი გადასახადის ფასად. რაც ხაზინაში შედიოდა, სარგებლობაში აძლევდნენ ლარიბსა და არაფრის მქონე მოქალაქეთ“¹.

ეს სიტყვები არ შეიძლება გავრცელდეს IV საუკუნეზე, რადგან ოკუპირებული მიწების მიმართ აღწერილ დამოკიდებულებას რომში შედარებით გვიან ჰქონდა ადგილი. ამგვარ მოსაზრებას კიდევ უფრო ამაგრებს პლუტარქეს მომდევნო თხრობა, „მდიდრებმა საიჯაროდ გასაცემი მიწის ფასის გაზრდა დაიწყეს და ლარიბებს თანდათანობით მათი ნაკვეთებიდან აძევებდნენ. მაშინ გამოსცეს კანონი, რომლის ძალითაც აღარავის არ ეძლეოდა უფლება ხუთას იუგერზე მეტი მიწა ჰქონოდა“².

პლუტარქე არ მიუთითებს როდის მოხდა მიწის ფლობის მაქსიმუმად 500 იუგერის დაწესება, მაგრამ გადმოცემულ სიტუაციაში კარგად ჩანს, რომ იტალიაში დაპყრობითი ომების პროცესი დასრულებულია.

დაპყრობითმა ომებმა გამოიწვია მიწების დიდი ფართობების კონცენტრაცია მსხვილი მონათმფლობელების ხელში. ლატიფუნდიების წარმოშობამ დააჩქარა თავისუფალ მოქალაქეთა გაღარიბების პროცესი. თავისუფალი მოსახლეობა შორდებოდა ქვეყნის ეკონომიკურ სფეროს. მისი ადგილი დაიკავა მონამ³. პლუტარქეს სიტყვებით, გამრავლდა მონათა სადგომები. სავსე ბარბაროსებით, რომლებიც ამუშავებდნენ მდიდრების საკუთრებად ქცეულ ლარიბ მოქალაქეთა მიწებს⁴.

აზიანე და პლუტარქე რომის ეკონომიკურ ცხოვრებაში მონათა როლის გადმოცემისას საკმაოდ უახლოვდებიან ერთმანეთს.

პლუტარქესთან დატული ერთი ფაქტის ხაზგასმა რომის სოცი-

¹ Plut. Tib. VIII.

² App. B. c. 1, 7; Plut. Tib. VIII.

³ Plut. Tib. VIII.

⁴ იქვე.

ალური შემადგენლობის მნიშვნელოვან მხარეს გვიხასიათებს. პლუტარქე წერს, იტალიის სოფლის მეურნეობა მონების ხელშია მოქცეული. ვინ არიან ეს მონები? ბარბაროსები. რომში თავისუფალი ადამიანის ადგილი დაიკავა ბარბაროსმა მონამ. საყოველთაოდ ცნობილია, რომელი საუკუნიდან ჩნდებიან რომში ბარბაროსი მონები. პლუტარქეს ორივე ინფორმაციას ერთ სიბრტყეზე ვერ მოვათავსებთ. „ტიბერიუსში“¹ გადმოცემულია II საუკ. რომის რეალური მდგომარეობა. ამ დროისათვის არიან რომში ბარბაროსი მონებიც და ამ დროიდანვე შეიმჩნევა არმიის ბრძოლისუნარიანობის დაქვეითების ფაქტებიც. რაც შეეხება „კამილუსს“², აქ გადმოცემული მოვლენები არ შეიძლება ტიბერიუსის წინა ეპოქას ეკუთვნოდეს. პლუტარქეს ბიოგრაფიებში დაცული ფაქტების გაერთიანება შეუძლებელია იმ მხრივაც, რომ IV საუკ. რომში წარმოუდგენელია ბარბაროს მონათა ისეთი რაოდენობა, თავისუფალ მოქალაქეს რომ წაართვას საარსებო საშუალება.

ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში პლუტარქეს ყურადღების ცენტრში აქვს გრაქუსების წინა, მაგრამ არც ისე შორეული ეპოქა. იგი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ტიბერიუსის რეფორმისტული მოღვაწეობა წარმოაჩინოს, როგორც ეპოქის მიერ ნაკარნახევი კანონზომიერი მოვლენა.

პლუტარქესთან დაცული შეუთანხმებლობა მეტყველებს ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის შესახებ მის ბუნდოვან წარმოდგენაზე. იგი ვერ ამჩნევს ამ ორი მოვლენის გამაერთიანებელ ხაზს. ტიბერიუსის ბიოგრაფიის შესაბამის მონაცკეთზე მსჯელობისას ისტორიკოსი არ მიუთითებს, რომ მსგავსი რეფორმა რომში IV საუკუნეში გატარდა. ეს ვერშემჩნევა არ არის შემთხვევითი. კამილუსის ბიოგრაფიაში მოტანილი აგრარული კანონის ნაკლებსარწმუნო ფაქტები პლუტარქეს აღებული აქვს რომის ისტორიის შელამაზებული ანალებიდან.

ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის კოლუმელა. ტრადიციის თანახმად, ყველა ანტიკურ ავტორს, რომელიც ახსენებს აგრარულ რეფორმას, მიწის ფლობის მაქსიმუმად განსაზღვრული აქვს 500 იუგერი. კოლუმელა ამ საერთო თვალსაზ-

¹ Plut. Tib. VIII.

² Plut. Cam. °XXXIX.

რისიდან საკმაოდ დაშორებულია და წერს 50 იუგერს. 50 იუგერიანი ნორმა ჰემმარიტებასთან ახლოსაა, მაგრამ კანონის გატარების სიტუაციაა საეჭვო. კოლუმელა წერს, „გამარჯვებებისა და მტერთა შემუსვრის შემდეგ. როდესაც ჩვენს ხელში აღმოჩნდა მიწების უზარმაზარი სივრცეები, სამარცხვინოდ ითვლებოდა სენატორს ჰქონოდა 50 იუგერზე მეტი და გ. ლიცინიუსი გაასამართლეს მისივე კანონით“¹. კონკრეტულ სიტუაციაში ჩვენ გვაინტერესებს კოლუმელას მსჯელობის დასაწყისი, „გამარჯვებებისა და მტერთა შემუსვრის შემდეგ, როდესაც ჩვენს ხელში აღმოჩნდა მიწების უზარმაზარი სივრცეები“. ამ სიტყვების გავრცელება IV საუკ. რომზე მოკლებულია რეალურ საფუძველს. კოლუმელამ კარგად იცის რა გზით მოხდა რომაელთა სამფლობელოების გაფართოება. მაგრამ შეიძლება IV საუკ. რომი ვრცელ ტერიტორიაზე გადაჭიმულ სახელმწიფოდ წარმოვადგინოთ?

აპიანე და პლუტარქე, გრაკუსების წინა პერიოდის რომის ისტორიის დახასიათებისას, კრიზისის გამოხატულების სხვა ფაქტებთან ერთად, ხაზგასმით მიუთითებენ თავისუფალი მოსახლეობის მკვეთრ შემცირებასა და მის უარყოფით ზემოქმედებას რომის არმიის ბრძოლისუნარიანობაზე². აპიანესა და პლუტარქესთან აღწერილი მოვლენების IV საუკ. რომში გადატანა მისი განვითარების შედარებით დაბალი დონის გამო უნდა გამოირიცხოს.

ბ. ნიზეს ნაშრომის გამოქვეყნებით რომის ისტორიას ერთი პოლემიკური პრობლემა მიემატა.

ორიგინალურად მიუღდა აგრარული კანონის ისტორიულობის საკითხს რ. ი. ვიპერი. მისი აზრით, კანონის IV საუკ. გატარება შეუძლებელია. მაგრამ თუ დავუშვებთ, გრაკუსებამდე რეფორმის გატარებას, უნდა გავარკვიოთ როდის შეიძლებოდა მისი განხორციელება. რ. ვიპერის მიხედვით, აგრარული რეფორმისათვის ყველაზე შესაფერისი დრო II საუკ. დასაწყისი იყო. „ცნობები ამ კანონის შესახებ წარმოგვიდგება მეტად საეჭვოდ. საოცარია ის, რომ კანონის მიღების დრო სრულიად გაურკვეველია. აზრობრივად, ის შეიძლება მიეღოთ ბოროტმოქმედებათა და მიტაცებათა შორის, ე. ი. დიდი კონფისკაციებიდან 15—20 წლის შემდეგ, ყველაზე დიდი გრაკუსის წინადადებაზე 50 წლით ადრე. მაგრამ ასეთ კანონზე შემოინახებოდა

¹ Columella, Ge rust. 1, 3, 11.

² App. B. c. 1, 7; Plut. Tib. VIII.

უფრო ზუსტი ცნობები, და აზიანესა და პლუტარქეს მოთხრობაში მოხსენიებული იქნებოდა კანონის ავტორი ან მითითებული იქნებოდა მისი თარიღი“¹.

რ. ი. ვიპერი რომში აგრარული მოძრაობის დამწყებად ტიბერიუსს მიიჩნევს. ზემოთ მოტანილი მსჯელობა არის დასაშვები ვარაუდი იმისა, თუ როდის შეიძლებოდა დასმულიყო აგრარული საკითხი, მაგრამ მისი აზრით ასეთ დაშვებას რომის ისტორია არ იცნობს. რ. ი. ვიპერის თვალსაზრისით, „გრაკუსამდელი კანონი ოკუპაციის შეზღუდვის შესახებ, ალბათ, განეკუთვნება ლეგენდების სფეროს, და ამასთან, დემოკრატიული წარმომავლობისაა. დროთა განმავლობაში ლეგენდა შეუდგა საყრდენის პოვნას უფრო ადრეულ ეპოქაში, და ლივიუსთან ეპოულობთ მას ტრიბუნების ლიცინიუსისა და სექსტიუსის სახელით. მიწერილს ორი საუკუნით ადრე პატრიციებისა და პლებეების ბრძოლაზე. თვით შესაძლებლობა ასეთი მიწერისა ლაპარაკობს იმას სასარგებლოდ, რომ ჩვენ გვაქვს საქმე პოლიტიკური რომანტიზმის თავისუფალ შემოქმედებასთან“².

თუ ერთ შემთხვევაში რ. ვიპერი გვთავაზობს აგრარული კანონის მიღების სავარაუდო თარიღს, მეორე შემთხვევაში იგი ტიბერიუსამდელ აგრარულ რეფორმებს ლეგენდათა წრეს მიაკუთვნებს³. რ. ვიპერი ორაზროვნებას კი არ იჩენს, არამედ გზებს ეძებს თუ როდის შეიძლებოდა დასმულიყო მსგავსი საკითხი. ასეთ დროს რომის ისტორიაში იგი ვერ პოულობს და გვთავაზობს ზემოთ მოტანილ დასკვნას, რომლის მიხედვითაც ტიბერიუსამდე რომში არავითარი რეფორმები არ გატარებულა.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის ისტორიულობას უარყოფს რ. მაშკე. მისი აზრით, IV საუკ. გატარებულ კანონში ასახვა ჰპოვა ვრაცხულების აგრარულმა მოძრაობამ.

როგორც ცნობილია, ყველაზე ადრინდელი წყარო, რომელშიაც ლიცინიუსის აგრარული კანონია ნახსენები, არის კატონ უფროსის

¹ Виппер Р. Ю., Очерки истории римской империи, М., 1908, гл. 49.
² იქვე, გვ. 50.

³ გ. გრაცხულებამდელი აგრარული კანონების არსებობის პრობლემას განიხილავს. ა. პ. დანილოვა, მაგრამ საკითხს მაინც ღიად ტოვებს. იხ. А. П. Данилова, Р. Ю. Виппер о месте и значении аграрного вопроса в демократическом движении Гракхов. Сб. статей, Вопросы аграрной истории др. Рима. Чебоксары, 1977, гл. 45.

სიტყვა წარმოთქმული სენატში 167 წლის ამბებთან დაკავშირებით¹. რ. მაშკე კატონზე მიწერილ სიტყვას გრაქუსების შემდგომი პერიოდის რიტორიკული სკოლების დამსახურებად თვლის. მისი აზრით, ტრადიცია ლიცინიუსის აგრარული კანონის შესახებ შეთხზულია ლიცინიუს მაკრის მიერ თავისი წინაპრის საპატივცემულოდ².

გრაქუსებამდე გატარებული აგრარული რეფორმის საკითხს ვრცლად შეეხო ე. ფელსბერგი. მან რამდენიმე პუნქტად ჩამოაყალიბა IV საუკ. აგრარული კანონის შეუსაბამობა³. მისი აზრით, 367 წლისათვის რომის ტერიტორია იმდენად მცირე იყო, რომ მიწის ფლობის მაქსიმალურ ნორმად 500 იუგერის დაწესება შეუძლებელია. ე. ფელსბერგის დასკვნით, კანონის გატარება IV საუკ. სინამდვილეს არ ასახავს. მისი აზრით, 500 იუგერიანი ნორმის დაწესების დროს არის გადმოცემული II საუკუნისათვის დამახასიათებელი ნიშნები⁴.

ვ. სინაისკი ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონს უყოყმანოდ აკუთვნებს 367 წელს. მისი აზრით, რეფორმისადმი ექვი მოკლებულია ყოველგვარ საფუძველს, რადგან იმდროინდელი რომის ეკონომიკური განვითარება მოითხოვდა რეფორმის გატარების აუცილებლობას. ვ. სინაისკი აგრარული კანონის ისტორიულობის მტკიცებისას იფარგლება ბ. ნიზეს შეხედულებათა კრიტიკით⁵. საყურადღებო არგუმენტად მოაქვს ვარონის ცნობა, სადაც ლიცინიუს სტოლონი მოხსენებულა, როგორც რეფორმატორი. ციცერონისა და დიოდორეს დუმილი IV საუკ. გატარებული კანონის შესახებ, დასაყრდენად არ გამოდგება. განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას დიოდორეზე. ვარონის გადმოცემული ცნობის უტყუარობის დამადასტურებლად მიიჩნევს იმას, რომ მისი შრომა დაწერილია 16 წლით ადრე დიოდორეს ნაშრომზე.

უნდა შევნიშნოთ, რომ 16 წელი საბუთად არ გამოდგება. ის წყარო, რომელიც მისაწვდომი იყო ვარონისათვის, თავისუფლად შეეძლო გამოეყენებინა დიოდორესაც.

აგრარული კანონის IV საუკ. გატარების მომხრეები, როდესაც ბ. ნიზეს ედავებიან მოტანილი არგუმენტების უკმარისობაში, საწი-

¹ სიტყვა დატულია გელიუსთან, XX, 1 2,3.

² R. M a s c h k e, Zur Theorie... გვ. 52.

³ Э. Ф е л ь с б е р г, Братья Гракхи, Юрьев, 1910, გვ. 40.

⁴ იქვე, გვ. 41.

⁵ С и н а й с к и й В. И., Очерки по истории земледелия и права древнего Рима, Юрьев, 1908, გვ. 175.

ნაღმდეგო მასალებს ვერ იშველიებენ და წყაროთა ფრაგმენტული ჩვენების დაპირისპირებით კმაყოფილდებიან.

ე. მაიერი გრაკუსებისადმი მიძღვნილ ვრცელ გამოკვლევაში აკრით შეეხო ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარულ კანონსაც. მისი აზრით, 367 წლისათვის აღნიშნული კანონის გატარება შეუძლებელი იყო *ager publicus* სიმცირის გამო. იგი რეფორმის გატარების შესაძლებელ თარიღად II საუკ. დასაწყისს გვთავაზობს¹. ე. მაიერის მტკიცებით, II პუნიკურმა ომმა მოუშადა ნიადაგი გრაკუსების რეფორმისტულ მოძრაობას. ეს მოძრაობა არსებითად განსხვავდებოდა ლიცინიუს-სექსტიუსის სახელით ცნობილი მოძრაობისაგან. IV საუკ. აგრარული კანონის მიღება შეუძლებელია, მაგრამ თუ დავუშვებთ, რომ რეფორმა გატარდა, არ უნდა ვივარაუდოთ, პუნიკურ ომებამდე, ან საერთოდ უარვყოთ ყოველგვარი რეფორმისტული მოძრაობა და გრაკუსები მივიჩნიოთ პირველ რეფორმატორებად.

მ. ვებერის მტკიცებით, II საუკუნისათვის დამახასიათებელი სოციალური წინააღმდეგობანი გადატანილია IV საუკუნეში. რეფორმის რეალური აუცილებლობა უნდა დასმულიყო II საუკ. ამის მიუხედავად, 500 იუგერი მიწის ფლობას ცალკეული პირების მიერ შეუძლებლად არ თვლის, ვინაიდან რომაული მიწათმფლობელობა IV საუკ. საგრძნობლად გასცდა *ager Romanus* ფარგლებს. მაგრამ მ. ვებერის დასკვნით, ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის შესახებ არსებული ტრადიცია საეჭვოდ გამოიყურება და მისი რეალურად მიჩნევა ნაკლებ სარწმუნოა².

ჰ. ბენგტსონი გალების მოგერიებიდან მომდევნო ნახევარსაუკუნოვან ეპოქას (387—337 წწ.) რომის განსაკუთრებული გაძლიერების წლებს უწოდებს³. იგი პლებეების უმნიშვნელოვანეს გამარჯვებად თვლის კონსულის თანამდებობის მიღწევას. ბრძოლის აღნიშნულ ეტაპზე ეს უდიდესი გამარჯვება იყო. რაც შეეხება აგრარულ კანონს, ჰ. ბენგტსონის აზრით, სახელმწიფო მიწების სიმცირის გამო, მისი მიღება IV საუკ. რეალურ საფუძველს მოკლებულია⁴.

¹ Ed. Meyer, Untersuchungen... გვ. 385.

² M. В е б е р, Аграрная история древнего Рима, М., 1925. გვ. 329.

³ H. Bengtson, Grundriss der römischen Geschichte, Bd. 1, München 1970, გვ. 59.

⁴ იქვე, გვ. 60.

გ. ტიბილეტი უშვებს ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონის ისტორიულობას, მაგრამ ტიბერიუსის კანონთან შედარებით ბევრ განსხვავებას ხედავს. ლიცინიუს-სექსტიუსის *de modo agrorum* და გრაკუსის აგარარული კანონი დამყარებულია სხვადასხვა ეპოქის პრობლემებზე. სხვადასხვა ბუნებასა და წყობაზე¹. გრაკუსების დროისათვის რომში არსებობდა პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი, რომელიც უშეაღწეოდ ჰანიბალთან ომიდან გამომდინარეობდა. საჭირო იყო კრიზისიდან გამოსვლა, რომლის გზებიც ტიბერიუსმა დასახა. გრაკუსების მოქმედება მდგომარეობის შემსუბუქებას პირდებოდა მოგვიანებით. ყოველივე ეს გამოწვეული იყო სოციალური, მორალური და დემოგრაფიული კრიზისით, რომელიც აღნიშნულ ეპოქაში ემუქრებოდა რომის სახელმწიფოს. მსგავსი პრობლემები IV ს. უცხო იყო. კანონები, როგორც სხვადასხვა პირობების შედეგად მიღებული დოკუმენტები, განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან².

ს. ლ. უტჩენკო ლიცინიუს-სექსტიუსის აგარარული კანონის ისტორიულობას რეალურ ფაქტად თვლის. მაგრამ იმასაც აღნიშნავს, რომ IV საუკ. გატარებულ კანონსა და ტიბერიუსის მოძრაობას შორის არსებობს დიდი განსხვავება³. ს. ლ. უტჩენკოს აზრით, ბ. ნიზე და მისი მომხრეები ბოლომდე არცემენტირებულ მოსაზრებას ვერ აყენებენ. მისი სიტყვებით, მიწის სიმცირეზე აქცენტის გაკეთება IV საუკ. რომის მდგომარეობის არასწორი შეფასებაა, „იტალიის დაპყრობას ნამდვილად უნდა მოეცლებინა გასაჭირი მიწაზე, მაგრამ იტალიის დაპყრობამდე მიწის გასაჭირი ლაციუმის მცხოვრებთათვის საკმაოდ მწვავედ იდგა“⁴. ეს ვარიანტი უსაფუძვლო არ არის, მაგრამ მთავარი ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტის დადგენას, იტალიის რომელი ოლქები ჰქონდათ რომაელებს დაპყრობილი აღნიშნული პერიოდისათვის. ს. უტჩენკო კატეგორიული წინააღმდეგია აგარარული კანონის მიღების ფაქტი რომ გადატანილ იქნეს სხვა ეპოქაში. ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონი *de modo agrorum* ისტორიული ფაქტია და იგი გატარდა ლივიუსის მითითებულ დროს⁵.

¹ G. Tibileti, The Relationship the Licinian-Sextian Law of 367 and Tiberius Law of 133. Tiberius Gracchus. Destroyer or Reformer of the republic? Lexington, Massachusetts, 1970, გვ. 69.

² G. Tibileti, The Relationship... გვ. 71.

³ Утченко С. Л. Закон... გვ. 153.

⁴ იქვე, გვ. 155.

ს. ლ. უტჩენკოს ვრცელი მსჯელობა აქვს გამართული ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის ისტორიულობის დასამტკიცებლად. მთელი მისი არგუმენტაცია მიმართულია აღნიშნული მოსაზრების სასარგებლოდ.

თ. მ. ნეჩაის აზრით, ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონს რომის სახელმწიფო აგრარულ ისტორიაში არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ავტორის მტკიცებით, წყაროებში დაცული ტრადიცია რეალურ საფუძველს ეყრდნობა¹. თ. ნეჩაი მსჯელობას წარმართავს მხოლოდ იმის დასამტკიცებლად, რომ დაგვარწმუნოს ანტიკურ წყაროთა უტყუარობაში. ავტორი ყურადღების გარეთ ტოვებს ეპოქის დამახასიათებელ ნიშნებს. არ გამოიყურება სარწმუნოდ გვიანი პერიოდის ავტორების მიერ ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის გაკვრით ხსენება. ისინი იმეორებენ უცნობ ანალისტს, რომელმაც გაზვიადებულად წარმოაჩინა პლებეების პოლიტიკურ ასპარეზზე გამარჯვება (კონსულის თანამდებობის დაკავების უფლება) და მიაწერეს მას არანაკლებ მნიშვნელოვანი აგრარული კანონი რომლის გატარების არავითარი პირობები IV ს. რომში არ არსებობდა².

თ. ნეჩაი ლიცინიუს-სექსტიუსისა და გრაქხუსების კანონს შორის არსებული განსხვავების ასეთ ვარიანტს გვთავაზობს, ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონი „არ მოითხოვდა აღრინდელ მიწათმფლობელებზე მიწების ჩამოჭრას. კომისიას თვალყური უნდა ედევნებინა, რომ პატრიციებსა და მდიდარ პლებეებს არ მიეტაცებინათ ახალი მიწები, თუ ეს მიდიოდა 500 იუგერს ზევით“³.

გრაქხუსების აგრარული კანონი მაქსიმალურ ნორმად 500 იუგერს აწესებდა. ვინც მეტს ფლობდა უნდა ჩამოჭროდა. „ყველა მივიდა იქამდე, რომ პირველი კანონი დადგა მიწათმფლობელობის მიღწეული ზომების სადარაჯოზე, ხოლო მეორე, მოითხოვდა არსებულ მეტისმეტად ვრცელი ნაკვეთების შემცირებას“⁴.

თ. ნეჩაის აზრით, ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონის თანახმად, არავინ არაფერს კარგავდა. გრაქხუსების კანონით კი სენატორთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა მიწების საგრძნობი რაოდენობა დაკარგა. ძირი-

¹ Утченко С. Л. Закон... стр. 156.

² Нечай Ф. М. Образование римского государства. Минск, 1972, 33-172.

³ იქვე, 33-187.

⁴ იქვე.

თადი რეაქციაც აქედან წამოვიდა. IV ს. კანონი უსისხლოდ გატარდა, ხოლო გრაკუსები თავიანთ მომხრეებთან ერთად დაიღუპნენ მსხვილ მიწათმფლობელებთან ბრძოლაში¹.

თ. ნეჩაი ცდილობს სრულ კეშმარიტებად წარმოაჩინოს IV ს. კანონი. მისი აზრით, ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონი არეგულირებდა პლებეების ცალკეული ფენების ინტერესებსაც². თ. მომზენის მიხედვით, ლიცინიუსის კანონი სინამდვილეს შეესაბამება³.

ნ. მაშკინი პირდაპირ წერს, რომ 367 წ. აგრარული რეფორმა გატარდა⁴.

ვ. სერგეევი იმდროინდელი რომის ეკონომიკური მდგომარეობის, გათვალისწინებით აღნიშნავს, რომ 500 იუგერიანი ნორმა IV საუკუნისათვის მეტისმეტად დიდია⁵.

ა. ნემიროვსკის მიხედვით, აგრარული კანონი რეალურად გატარდა. „არ არსებობს საფუძველი დავეჭვდეთ ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მევახშეობის საწინააღმდეგო კანონის გატარებაში“⁶, ასკენის იგი.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის ისტორიულობის ახალ ვარიანტს გვთავაზობს თ. ი. პოლიანსკი. იგი წერს:

„ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარულ კანონს საფუძვლად ედო რომის სახელმწიფოს ეკონომიკური პრობლემების ღრმად გაგება, რომელიც მოწმობს იმდროინდელი რომაელების ეკონომიკური აზროვნების მნიშვნელოვან სიმწიფეს. ამ კანონის ავტორები უკვე ძვ. წ. აღ. IV ს. გარკვეულად ხედავდნენ იმ საფრთხეს, რომელიც უფრო მეტად ემუქრებოდა რომის სახელმწიფოს. მსხვილი მიწათმფლობელების ექსპანსიამ ძირი გამოუთხარა გლეხური მეურნეობის საფუძვლებს. გაამწვავა კლასობრივი წინააღმდეგობანი, ჩამოაშორა რომის სახელმწიფოს ფისკური რეზერვები და გლეხური წარმოშობის სამხედრო კონტინგენტი“⁷.

¹ Нечай Ф. И. Острообразование... стр. 187.

² Нечай Ф. И., Патриции и плебей в ранний период Рима. Вопросы истории древнего мира и средних веков, сб. статей. Минск, 1970, стр. 103.

³ Т. Момзен, История Рима, т. I, стр. 284—85.

⁴ Н. Машкин, История др. Рима, стр. 123.

⁵ Н. Мировский А. И., История раннего Рима и Италии, Воронеж,

⁶ В. Сергеев, Очерки по истории др. Рима, I, стр. 71.

1962, стр. 262.

⁷ Полянский Ф. Я., Экономическая мысль др. Рима, М., 1978, стр. 57.

თ. პოლიანსკის მსჯელობიდან გამომდინარეობს, რომის მონათმფლობელურ საზოგადოებას ძვ. წ. აღ. IV საუკ. განვითარების ისეთი დონისათვის მიუღწევია, რომ რეფორმების გატარება აუცილებელი გამხდარა.

მსხვილმა მიწათმოქმედებამ საფუძველი გამოაცალა გლეხურ მეურნეობას, რომლის პირდაპირი გამოვლენა იყო არმიის კონტინგენტის შემცირება. ასეთი დაშვება არ არის სარწმუნო. მთელი ბრძოლები რომის არმიამ IV საუკ. შემდეგ ჩაატარა. კრიზისში ჩაყარდნილი არმია მსოფლიოს უმეტესი ნაწილის დაპყრობას ვერ შეძლებდა. რაც შეეხება რომის საზოგადოების ეკონომიკური აზროვნების სიმწიფის ავტორისეულ შეფასებას, მეტად გაზვიადებულია. როგორც ყველა სხვა საკითხში ამ სფეროშიც რომი პირველ ნაბიჯებს დგამდა.

ტიბერიუს გრაქუსის მოღვაწეობის ამსახველ უკანასკნელი პერიოდის სპეციალურ გამოკვლევებში ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარულ კანონს უმნიშვნელო ყურადღება აქვს დათმობილი. უმეტესად ფაქტის აღნიშვნით კმაყოფილდებიან, კანონს რეალურ მოვლენად თვლიან¹.

ახალი პერიოდის ისტორიკოსთა უმრავლესობა რომის ისტორიის ზოგად კურსებში პრობლემას არ ართულებს და უბრალოდ აღნიშნავს, რომ IV ს. რომში შესაძლებელი იყო აგრარული რეფორმის გატარება. მაგრამ საკითხისადმი ასეთი მიდგომა არ მიგვაჩნია რომის ისტორიის საერთო პროცესიდან გამომდინარე მოვლენად.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაში მრავალი მნიშვნელოვანი მომენტი ხაზგასმული. მაგრამ საკითხთა ჯგუფი საერთოდ უყურადღებოდაა დატოვებული. რეფორმისტული მოძრაობის გაშლისათვის აუცილებელი იყო შესაბამისი წინამძღვრები.

ჩვენი მომდევნო მსჯელობის ამოსავალ დებულებად მიგვაჩნია რომის პოლიტიკური მდგომარეობის განხილვა ძვ. წ. აღ. IV ს. დასაწყისიდან, რომლის უშუალო გაგრძელებასაც წარმოადგენდა იმავე საუკუნის 70-იანი წლების მოვლენები.

რესპუბლიკის პირველ საუკუნეში რომი ჩვეულებრივ იტალიურ ქალაქს წარმოადგენდა. მისი პირველი სერიოზული წარმატება იყო

¹ D. G. E. a. r. l, Tiberius Gracchus. A Study in Politics, Bruxelles-Berchem, 1963, გვ. 16—18; A. Bernstein, Tiberius Sempronius Gracchus. Tradition and apostasy. Ithaca and New York, 1978, გვ. 132.

ეტრუსკული ქალაქის ვეის დაპყრობა. ბრძოლები ათი წელი (406—396) გაგრძელდა¹. გამარჯვებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. რომმა ეტრუსკულ სამყაროზე უპირატესობა მოიპოვა. მაგრამ მისი პოზიციები ჯერ კიდევ სუსტი იყო. გაურკვეველი რჩებოდა რომის ბატონობა ლაციუმზე და სხვა იტალიურ ტომებზე, ვოლსკებზე, ფალისკებზე, ექვებზე და სხვ.

რომაელთა აღმავლობის პირველ ნაბიჯებს დიდი დარტყმა მიაყენეს გალებმა. ლიციინუს-სექსტიუსის კანონის განხილვისას გალების როლს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაუთმოთ. რადგან იგი მნიშვნელოვან ზემოქმედებას მოახდენდა რომის პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრების თანმიმდევრულ განვითარებაზე. გალები ხშირად იჭრებოდნენ რომის სამფლობელოებში, მაგრამ მათი პრობლემა ასე მძიმედ არასოდეს დასმულა.

რომზე გალების თავდასხმა, ანტიკური ტრადიციით, 390—386 წწ. მოხდა². რომის აღება ხმელთაშუაზღვეთის ქვეყნებისათვის კარგად ცნობილი ფაქტი ყოფილა. პლუტარქეს მიხედვით, არისტოტელეს ამ მოვლენის შესახებ ზუსტი ინფორმაცია ჰქონია³. პლუტარქე იმდენად საიმედო წყაროებს მიუთითებს გალების რომში შეჭრასთან დაკავშირებით, რომ მის გადმოცემაზე ეჭვის შეტანა ზედმეტია. იგი შეუსაბამო ცნობებს თვითონვე აკრიტიკებს.

ანტიკურ ავტორებთან გალების რომზე თავდასხმა ვრცლად აღწერილი. პოლიბიოსი ყოველგვარი შესავლის გარეშე წერს, „გალა-

¹ Liv. V. 1—22.

² Polyb. 1, 6. პოლიბიოსით, გალებმა რომი 387 წ. აიღეს.

³ პლუტარქე წერს, „უბედურებისა და ქალაქის აღების ამბავის თაობაზე რაღაც მერყევა ხმამ, ეტყობა, მაშინვე მიადგოთ ელადას. პერაკლიდემ პონტოელი, ვინც იმ დროზე არცთუ დიდი ხნა შემდეგ ცხოვრობდა, თბუღებაში „სულისათვის“ წამბობს, რომ დასავლეთიდან დაირხა ხმა, თითქოს გადამა მდებარე მკიპერბორეებიდან მოვიდა ლაშქარი და აიღო საღლაც იმ მხარეში, დიდა ზღვის სანაპიროზე დასახლებული ელიური ქალაქი რომი. მე სრულიადი არ მიკვირს, ამ მეზობარე და ამბავთა შემთხვევლამ პერაკლიდემ, რომ ქალაქის აღების თაობაზე კეშმარიტ გადმოცემას ტრახანბონისათვის მიჰერბორეები და დიდი ზღვა მიაყერა. ცხადია, რომ ფილოსოფოს არისტოტელეს კელტების მიერ ქალაქის აღების თაობაზე ზუსტი ამბავი აქვს მოსმენილი, ოღონდ ესაა, ამბობს: რომი ლუციუსმა დაიხსნაო. სინამდვილეში კამილუსი მარკუსი იყო და არა ლუციუსი.“ XXII.

ტებმა დაიპყრეს რომი და დაიკავეს მთელი ქალაქი კაპიტოლიუმის გარდა¹.

რომის მტრობას ეტრუსკებთან წყაროები კარგად გადმოგვცემენ. მაგრამ გალების შემოჭრასთან დაკავშირებით ისიც ხაზგასმულია, რომ მომხდარა მოწინააღმდეგეთა შერიგება. რომს დახმარება სთხოვა ქ. კლუზიუმმა. რომაელებმა ელჩები გაგზავნეს გალებთან. მაგრამ ელჩობას არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია². რომაელთა მოთხოვნას გალებმა უპასუხეს, რომ მათი უფლებები ემყარება იარაღს და ყველაფერი ეკუთვნის ძლიერს³. გალებმა შეუტეეს კლუზიუმს. რომის ელჩობა (მასში სამი კაცი შედიოდა) შეუერთდა კლუზიუმელებს. ბრძოლის დროს გალებმა იცნეს რომის ელჩი. მაშინვე შეწყვიტეს ბრძოლა, კლუზიუმს თავი გაანებეს და შეადგინეს რომზე შეტევის გეგმა⁴. გალებმა მახვილი რომისაკენ მიმართეს. ხმამაღლა ყვიროდნენ, რომ მიდიოდნენ რომზე სალაშქროდ. განგებ არაფერს ეხებოდნენ. აცხადებდნენ, მხოლოდ რომის დასჯა გვაქვს განზრახულიო. გალები ელვისებურად მოძრაობდნენ, მაგრამ რომაელებსაც მოუსწრიათ მომზადება. პლუტარქეს სიტყვებით, რომს უზარმაზარი ლაშქარი გამოუყვანია, თუმცა არმია. არ მიაჩნია სერიოზული ბრძოლისათვის შესაფერისად. მისი სიტყვებით, მეომართა დიდმა ნაწილმა იარაღს პირველად მოჰკიდა ხელი⁵. რომაელები დაბანაკდნენ ქალაქიდან 90 სტადიონის დაშორებით, ტიბრის შენაკადის პატარა მდინარე ალიას ნაპირას.

გაიმართა ბრძოლა. რომაელები დამარცხდნენ და სამარცხვინოდ მიატოვეს ბრძოლის ველი. არმიის ნაწილი რომში დაბრუნდა, ნაწილმა ვეის შეაფარა თავი. გალები ლტოლვილ რომაელთა კვალდაკვალ მიადგნენ ქალაქის გალავანს და წინააღმდეგობის გარეშე შევიდნენ რომში, რადგან ბრძოლის ველიდან გამოქცეულ მეომრებს კარიბჭეც კი არ ჩაუკეტიათ. გალებმა რომი უბრძოლველად ჩაიგდეს ხელში. მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა ქალაქი დატოვა. რომის ახალგაზრდობამ, დაახლოებით ათასმა კაცმა, მანლიუსის მეთაურობით, თავი კაპიტოლიუმს შეაფარა და იქ გამაგრდა.

¹ Polyb. 1, 6.

² იქვე, 36.

³ იქვე.

⁴ Liv. V, 36 Plut. Cam. XXVIII.

⁵ Plut. Cam. XXVIII.

გალები შვიდი თვის განმავლობაში განუკითხავად ბატონობდნენ ქალაქში. წვადნენ და ანადგურებდნენ ყველაფერს. დაანგრეს შენობების უმეტესობა, ხოლო გალავანი მიწასთან გაასწორეს.

რომის ისტორიის მთელ მანძილზე ალიასთან ბრძოლის დღე ყველაზე დიდი უბედურების სინონიმად იქცა. *Dies Aliensis* — დღე ალიასთან, დარჩა რომაელთა ხსოვნაში, როგორც განსაკუთრებული კატასტროფის დღე, რომლის მსგავსიც მარადიულ ქალაქს თავისი არსებობის ბოლო წლებამდე არ განუცდია.

კაპიტოლიუმში თავშეფარებულნი მტკიცედ იგერიებდნენ ალყას. აღნიშნულ მომენტთანაა დაკავშირებული ლეგენდა, თითქოს რომი ბატემა იხსნეს. რომის დაცვაში ტრადიცია განსაკუთრებულ როლს უფიქრობდა კონსულს მანლიუსს მიაწერს, რომელსაც ჩადენილი მამაცობისათვის კაპიტოლიუმელი უწოდეს.

რომი დაცემული იყო, მაგრამ არც დამპყრობთა მდგომარეობა ყოფილა სახარბიელო. გალთა შორის გაჩნდა ავადმყოფობა. იმდენი კაცი კვდებოდა, რომ დასაფლავებას ვეღარ აუდიოდნენ. წყაროთა ცნობით, გარდაცვლილებს ერთად აგროვებდნენ და წვადნენ¹. ზოგიერთებს კი საერთოდ აღარ ასაფლავებდნენ².

მძიმე მდგომარეობამ აიძულა გალთა ბელადი ბრენი ზავი დაედო და ქალაქს გასცლოდა³. მოლაპარაკების თანახმად, რომაელებს ათასი ფუნტი ოქრო უნდა გადაეხადათ, მიიღებდნენ რა გამოსასყიდს გალები კისრულობდნენ, რომ ქალაქს მაშინვე დატოვებდნენ. ლივიუსი ამ ფაქტს გულისტკივილით გვაუწყებს. მისი სიტყვებით, ხალხი, რომელიც სულ მალე მსოფლიოს მბრძანებელი გახდა ათას ფუნტ ოქროდ შეაფასესო⁴.

რომაელებმა შეაგროვეს გამოსასყიდი და მიართვეს მტრებს. ოქროს აწონისას შენიშნეს, რომ გალების სასწორი არასწორი იყო. სამხედრო ტრიბუნ სულპიციუსის პროტესტზე, გალთა ბელადმა ბრენმა სასწორს თავისი მახვილი დაუმატა. სულპიციუსის შეკითხვაზე, თუ რა იყო ეს, ბრენმა უპასუხა *Vae victis!* (ვაი დამარცხებულებს)⁵. ბრენის

¹ Liv. V, 48.

² Plut. Cam. XXVIII.

³ Polyb. I, 6 Flor. I, VII; Liv. V, 48 Plut. Cam. XXVIII.

⁴ Liv. V, 48.

⁵ Liv. V, 48; Flor. I, VII; Plut. Cam. XXVIII.

პასუხმა რომაელთა გულისწყრომა გამოიწვია, მაგრამ იძულებული გახდნენ შეურაცხყოფა აეტანათ, რადგან ასე მოქცევა აუცილებელი იყო¹. ლივიუსი წერს, რომ ღმერთებმა და ადამიანებმა არ დაუშვეს რომაელთა დარჩენა გამოსყიდულ მდგომარეობაში. ამ დროს მოველი-ნა მას მხსნელად კამილუსი, რომელმაც გალები განდევნა. შემდეგ წყაროებში აღწერილია კამილუსის საგმირო საქმეები, რასაც ჩვენ-თვის საინტერესო საკითხის გასარკვევად მნიშვნელობა არ აქვს.

ტრადიციული გადმოცემით, ქალაქი მალე აღდგა და დიდი აქტი-ურობით შეუდგა მეზობელი ოლქების შემომატეცებას. საკითხთან დაკავშირებით ბევრი მომენტი დაზუსტებას მოითხოვს. დანგრეული და გაძარცული ქალაქი სწრაფად ვერ მოიშუშებდა მიყენებულ ჰრი-ლობას.

გალების განდევნიდან (387 წ.) ლუცინიუს-სექსტიუსის რეფორ-მისტული მოძრაობის დაწყებამდე (377 წ.) რომის საშინაო მდგომარეობა დაძაბული იყო. რომის თავისუფალი მოსახლეობის ფართო ფენებს მძიმე ტვირთად აწვა სავალო კაბალა. წყაროებში ასეთი ფაქ-ტია დაცული. გალებთან ომის გმირმა მანლიუს კაპიტოლიუმელმა გაათავისუფლა უმამაცესი ცენტურიონი, რომელიც ვალის გადაუხდე-ლობის გამო კრედიტორებს მიჰყავდათ². ლივიუსის მოწმობით, ამ ნაბიჯმა მანლიუსის ავტორიტეტი საოცრად გაზარდა. პლებეები უყუ-რებდნენ მას, როგორც მამას. შეშფოთებულმა პატრიციებმა იგი ცი-ხეში ჩასვეს. პლებეებმა გლოვა გამოაცხადეს. თმა და წვერი მოუშ-ვეს. დამწუხრებულნი აწყდებოდნენ საპყრობილის კარებს, იმუქრე-ბოდნენ ციხის დანგრევას და მანლიუსის განთავისუფლებას. პლე-ბეების აქტიურობამ სენატს უკან დაახევინა და, სპეციალური დადგე-ნილებით, მანლიუსი გაათავისუფლა³. მანლიუსისა და პლებეების ურთიერთობა კიდევ უფრო გაღრმავდა. ლივიუსის სიტყვებით, იგი საკუთარ სახლში ღებულობდა პლებეებს, აძლევდა რჩევა- დარიგებებს, ეთათბირებოდა და ემზადებოდა გადატრიალების მოსახდენად. სენა-ტი იძულებული გახდა გადამჭრელი ზომები მიეღო. მაგისტრატების ერთსულოვანი გადაწყვეტილებით მანლიუსის სასამართლო დაინიშნა. პროცესზე მთავარ ბრალდებად მეფის ხელისუფლებისაკენ სწრაფვა

¹ Plut. Cam. XXIX.

² Liv. VI, 14.

³ იქვე, 17.

წაუყენეს. სასამართლომ მკაცრი განაჩენი გამოიტანა. მანლიუსი ტარპიას კლდეზე გადაჩეხეს. ეს მოხდა 384 წელს.

პლუტარქე მანლიუსის საქმიანობას სხვანაირად ხსნის. მისი სიტყვებით, მანლიუსს ამოძრავებდა პატივმოყვარეობა და შური კამილუსის ღიღების მიმართ. სურდა პირველობა რომაელთა შორის, მაგრამ არ გააჩნდა შესაბამისი მონაცემები¹. პლუტარქესთან მანლიუსი უარყოფითი პიროვნებაა. ამოძრავებს პირადი ინტერესები, ესწრაფვის განდიდებას, სურს ტირანობა, ეყრდნობა ქვეყნისათვის ყველაზე უსარგებლო ადამიანებს, რომლებიც მზად არიან ყოველგვარი ბოროტების ჩასადენად. პლუტარქეს აზრით, მანლიუსი კანონზომიერად დაისაჯა.

ანტიკური ტრადიციის თანახმად, რომაელებმა ისეთი დამსახურების პიროვნებასაც კი, როგორიც მანლიუსი იყო, არ აპატიეს პლებების გამოსარჩლება. მანლიუსს არავითარი რეფორმისტული იდეა არ წამოუყენებია, იგი უბრალოდ მოუწოდებდა, მდიდრებს ცოტათი შეეზღუდათ თავიანთი მალა და პლებებისათვისაც მიეცათ ადამიანური ცხოვრების საშუალება. მან საკუთარი სახსრებით 400 კაცს ააცილა ქონების გაყიდვა და მონობა². ეს ნაბიჯი ჩაუთვალეს მონარქისტულ ზრახვად, გაასამართლეს და სიკვდილით დასაჯეს.

მანლიუსის გამოსვლაში აირეკლა პატრიციებისა და პლებების ბრძოლის გარკვეული მონაკვეთი. ეს იყო ეტაპი, როდესაც დაიწყო სერიოზული ხმის ამაღლება სავალო კაბალის გასაუქმებლად. წყაროები აღნიშნული მოვლენის უშუალო გაგრძელებად ასახელებენ ლიცინიუსისა და სექსტიუსის სახელთან დაკავშირებულ რეფორმისტულ მოძრაობას. იმავე ტრადიციით, ლიცინიუსისა და სექსტიუსის რეფორმისტული მოძრაობა 377 წ. იწყება. მთელი ათი წელი პატრიციები თავგამოდებულ წინააღმდეგობას უწევდნენ სახალხო ტრიბუნებს, მაგრამ ბოლოს მაინც დათმეს პოზიცია და გზა გაუხსნეს რეფორმატორებს³.

ლუციუს სექსტიუსს აგრარული კანონის თანაავტორად ლივიუსს გარდა არც ერთი წყარო არ მოიხსენიებს. ანტიკურ მწერალთა შორის პლუტარქე წარმოადგენს ისეთ ავტორს, რომელიც ორივე პიროვნებას

¹ Plut. Cam. XXXVI.

² Liv. VI, 20.

³ იქვე, 34—42.

ასახელებს, ოღონდ განსხვავებულ სიტუაციაში. პლუტარქესთან სექსტიუსი ფიგურირებს იმ გამარჯვებაში, რომელიც პლებეებმა მოიპოვეს. იგი პირველი გახდა კონსულად პლებეებიდან¹. პირველ კონსულად ასახელებს სექსციუსს ლივიუსი².

წყაროების მიხედვით, კანონის მიღების პროცესი ათი წელი გაგრძელდა. საინტერესოა ლივიუსთან დაცული სენატის რეაქცია, რომელიც გამოხატულია აპიუს კლავდიუსის სიტყვაში. იგი ამბობს: „მათ უცვლელი მმართველობის წლებს თქვენ თვლით, როგორც წლებს მეფეებისა კაპიტოლიუმში. რომულუსისა და ტაციუსის მსგავსად, დე იმეფონ რომაელთა ქალაქში სექსტიუსმა და ლიცინიუსმა, ისინი გასცემენ, სხვის ფულებს და მიწებს“³.

ლივიუსის ცნობა მრავალი წინააღმდეგობის შემცველია. სექსტიუსი ჯერ შედარებულია მეფესთან, დახასიათებულია მისი საქმიანობის ყველა უარყოფითი მხარე, ხოლო შემდეგ იმავე პიროვნებას ირჩევენ კონსულად⁴.

ძირითადი მოვლენები 367 წელს, რეფორმისტული მოძრაობის მეათე წელს მოხდა. გალების ახალ შემოჭრასთან დაკავშირებით დიქტატორად აირჩიეს კამილუსი, რომელმაც დიდი დახმარება გაუწია რეფორმატორებს. მისი ინიციატივით, პატრიციების სურვილის საწინააღმდეგოდ კონსული გახდა ლუციუს სექსტიუსი⁵.

კამილუსი სიმპათიურადაა განწყობილი რეფორმატორების მიმართ. წყაროებში ხაზგასმულია თუ როგორი აქტიურობით გამოვიდა იგი 384 წელს მანლიუსის წინააღმდეგ. მაგრამ შემდეგ უფრო მნიშვნელოვან მოძრაობას დაუჭირა მხარი.

IV საუკუნის 70-იანი წლების რომში არსებული მღელვარება, სულაც არ მეტყველებს, რომ აღნიშნული ეპოქისათვის მთავარი იყო აგრარული საკითხი. ლიცინიუს-სექსტიუსის წინა ეპოქა თავისი განვითარებით არ იძლევა ფართო მასშტაბის რეფორმის დასმის საშუალებას. რომის თავისუფალი მოსახლეობის წინაშე მრავალი პრობლემა იდგა, მაგრამ იმ სახით, როგორც ეს ჩვენთვის ცნობილ წყარო-

¹ Plut. Cam. XLII.

² Liv. VI, 42.

³ იქვე, 41.

⁴ იქვე, 42.

⁵ Liv. VI 42. Plut. Cam. XLII.

ებში არის გადმოცემული ადრეული პერიოდის რომაული სინამდვილისათვის შეუსაბამოდ მიგვაჩნია.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის განხილვისას ამოსავალ მომენტად უნდა ჩაითვალოს რომის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება. IV საუკ. პირველი ნახევრისათვის რომი იტალიის უმნიშვნელო ნაწილს ფლობდა. რომის დაპყრობილი ტერიტორიების სიმცირე, როგორც ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის საწინააღმდეგო მთავარი არგუმენტი, ძალაში რჩება. მაგრამ აღნიშნულ ფაქტორს გარდა ყურადღება უნდა გავამახვილოთ არანაკლებ მნიშვნელოვან მოვლენებზე, რომლებსაც გადამწყვეტი როლი უნდა მივაკუთვნოთ ლიცინიუს-სექსტიუსის რეფორმისტული მოძრაობის ისტორიულობის დასადგენად.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის რეალობას ეწინააღმდეგება რომის პოლიტიკური მდგომარეობის არასტაბილურობა. რეფორმატორების სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლამდე ათი წლით ადრე, 387 წელს, ქალაქი გალებმა გაძარცვეს და დაანგრიეს. 367 წელს, როდესაც ტრადიციით რეფორმა გატარდა, რომმა კვლავ განიცადა გალების შემოჭრა¹. იგი ჯერ კიდევ მთავარ ყურადღებას თავდაცვით ბრძოლების ორგანიზებას უთმობდა. ამ ფაქტის ისტორიულობა საეჭვოდ არავის მიუჩნევია, მაგრამ მომდევნო მოვლენების რეალურობას დამაჯერებლობა აკლია.

IV საუკ. კულმინაციას მიაღწია პატრიციებისა და პლებების ბრძოლამ, რაც პლებების პოლიტიკური გამარჯვებით დამთავრდა. ანტიკურმა ტრადიციამ ამ წარმატებას აგრარული კანონიც მიაწერა. რომაელი პოლიტიკური მოღვაწეები IV საუკუნისათვის აქტიურად იბრძოდნენ წაეშალათ ის ზღვარი, რომელიც ამ ორ ფენას შორის არსებობდა. ხანგრძლივი ბრძოლა აღნიშნულ საუკუნეში წარმატებით დაგვირგვინდა.

რომის დაპყრობითი ომების დასაწყისიდანვე გაბატონებული არისტოკრატია ოკუპირებული მიწების უმეტეს ნაწილს თავის საკუთრებად აცხადებდა. პლებები, იმის მიუხედავად, რომ საომარ ოპერაციებში აქტიურად მონაწილეობდნენ, დაპყრობილი მიწების ექსპლოატაციას მოკლებულნი იყვნენ². როდესაც V საუკ. ბოლოს დაისვა ეს

¹ Liv. VI, 42; Plut. Cam. XLII.

² Liv. 11, 61; IV, 36, 51, 53.

საკითხი, პატრიციებმა ყველაზე უნაყოფო მიწების გადაცემაზეც უარი განაცხადეს¹. პატრიციები მტკიცედ იცავდნენ თავიანთ უპირატესობას და არავითარ დათმობაზე არ მიდიოდნენ². ამავდროულად წყაროებში ხაზგასმითაა მითითებული რომის გართულებული საგარეო მდგომარეობა. საგარეო ფაქტორის გამწვავება რომის მოსახლეობას აიძულებდა საშინაო საქმეების მიმართ ინტერესი მოედუნებინა.

ლიცინიუს-სექსტიუსის აგარაული კანონი აწესრიგებდა მიწის საკითხს და საზღვრავდა *ager publicus* დაკავების ნორმას. რომში დაპყრობითი ომების დაწყებიდან წარმოიშვა ოკუპირებული მიწების მიტაცების ტენდენცია. წყაროების გათვალისწინებით ცხადი ზღვება, *ager publicus* უცხად ვერ შეიქმნებოდა. რომის იტალიაზე ბატონობის ეს ინსტიტუტი თანდათანობით ყალიბდებოდა და დასრულებული სახე იტალიის მნიშვნელოვანი ნაწილის დაპყრობის შემდეგ მიიღო. ამგვარი ვარაუდის დადასტურებას წარმოადგენს XII დაფის კანონები. XII დაფის კანონები *ager publicus* არ იცნობს. იტალიელი ისტორიკოსის ლ. კაპოგროსი-კოლონიეზის აზრით, *ager publicus*, როგორც პატრიციული გვარების სიძლიერის ეკონომიკური საფუძველი მეფეთა ხანაშიც არსებობდა³. მაგრამ ასეთი ვარაუდი წყაროების მონაცემებით არ დასტურდება.

აპენინის ნახევარკუნძულის დაპყრობის პროცესში *ager publicus populi Romani* საოცრად გაფართოვდა. II პუნიკურ ომამდე მიწის ექსპლოატაციის ფორმა ასატანი იყო. აღნიშნულ პერიოდში თავისუფალი მოსახლეობა შეგუებული იყო მიწის მცირე ნაკვეთებს. ამის დამადასტურებელ ფაქტად შეიძლება მოვიტანოთ ცინცინატის მაგალითი⁴. ლივიუსი წერს, საბინების შემოსევის დროს (458 წ.), რომელი პატრიცი ცინცინატი დიქტატორად აირჩიეს. სენატმა გაუგზავნა მაცნეები, რომ სასწრაფოდ გამოცხადებულიყო და მოვალეობას შესდგომოდა. ცინცინატს სენატის გადაწყვეტილება მაშინ გადასცეს, როდესაც იგი საკუთარი ნაკვეთის დამუშავებით იყო დაკავებული. ლივიუსის სიტყვებით, ცინცინატი ფლობდა 4 იუგერ მიწას⁵. V საუკ.

¹ Liv. IV, 51.

² იქვე, 53.

³ Штарман Е. М., Некоторые новые итальянские работы по социально-экономической истории др. Рима, ВДИ, 3, 1982, გვ. 149.

⁴ Liv. III, 26.

⁵ იქვე, 26.

შუა ხანებში წარჩინებული პიროვნება, ცინცინატი, რომელსაც სენატმა განსაცდელის დროს სამშობლოს ხსნა დააკისრა, იმდენად მცირე მიწას ფლობდა, რომ თვითონვე ახერხებდა მის დამუშავებას.

ლუცინიუს-სექსტიუსის აგრარულ კანონს რეალური საფუძველი ექნებოდა თუ მიწის ფლობის ნორმად გრავესებისაგან განსხვავებულ ზომას წამოაყენებდნენ. ტიბერიუსის მიერ აგრარული რეფორმის გატარება და მიწის ფლობის მაქსიმუმად 500 იუგერის განსაზღვრა გამოწვეული იყო იმდროინდელი რომის საერთო მდგომარეობით. მცირე რესპუბლიკა და გრანდიოზული სახელმწიფო განსხვავებული ამოცანების წინაშე იდგა. წყაროებში რომ იყოს მინიშნებული, ლიცინიუსმა და სექსტიუსმა აგრარული კანონით მიწის ფლობის მაქსიმუმად განსაზღვრეს არა 500 იუგერი, არამედ უფრო ნაკლები, მაშინ ანტიკურ ავტორთა ცნობებს მეტი დამაჯერებლობა ექნებოდა. გამო-ნაკლისს წარმოადგენს კოლუმელა, რომლის თანახმადაც, მიწის მაქსიმალურ ზომად ლიცინიუსს დაუწესებია 50 იუგერი¹. კოლუმელას ცნობას უმნიშვნელო ყურადღებას აქცევენ. სინამდვილეში თუ დავუშვებთ IV საუკ. აგრარული რეფორმის გატარებას, ყველაზე მისაღებად კოლუმელას გადმოცემა გამოიყურება.

იტალიის სრულ დაპყრობამდე მიწის ფლობა იმ მოცულობით, როგორც ლიცინიუს-სექსტიუსთან დაკავშირებულ კანონებთანაა აღწერილი, სრულ გაუგებრობაზეა აგებული. რადგან IV ს. 500 იუგერი მიწა უსარგებლო იქნებოდა მისი მფლობელისათვის. აგრარულ მოძრაობასთან დაკავშირებულ ლიტერატურაში საერთოდ არ ფიგურირებს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი, მონობის განვითარების დონე. 367 წლისათვის გაზვიადებულად მიგვაჩნია, რომ ნებისმიერი პატრიციის ოჯახს ჰყოლოდა მონათა ისეთი რაოდენობა, რომელიც შეძლებდა 500 იუგერი მიწის დამუშავებას. შედარებით გვიან, მეურნეობის ინტენსიფიკაციის პერიოდში, კატონ უფროსის თანახმად, 240 იუგერი მიწა, რომელზედაც გაშენებული იყო ზეთისხილი, მოითხოვდა 13 კაცის შრომას². 100 იუგერი ვენახის დამუშავებას ესაჭიროებოდა 16 კაცი³. კატონის ამ გაანგარიშებით 500 იუგერი მიწა საუკეთესო პირობებში მოითხოვდა 30—50 მონას. აქედან გამომდინარე,

¹ Colum. 1, 3, 11.

² Cat. De agricult. 10.

³ Cat. 11.

მიწის ფლობა მონის გარეშე ყოველგვარ აზრს მოკლებული მსჯელობაა. მონათა ის რიცხვი, რომელიც იმდროინდელ რომშია სავარაუდებელი, ვერ გავწდებოდა წყაროების მიერ გადმოცემულ 500 იუგერიან მიწის ნაკვეთებს.

რომის დაპყრობითი ომები ორმაგ პრობლემას წყვეტდა. პირველი, აფართოებდა რომის სამფლობელოებს, ზრდიდა მის ეკონომიკურ დასაყრდენს. მეორე, დაპყრობითი ომები იყო ის ძირითადი წყარო, რომელიც ავსებდა რომის მეურნეობას მონებით. რამდენადაც მეტ მიწას ფლობდა გამარჯვებული, შესაბამისად ცდილობდა გაეზარდა მონათა რიცხვიც.

IV საუკ. აგრარული კანონის არაისტორიულობის ერთ-ერთ არგუმენტად მონათა უმნიშვნელო რაოდენობა მიგვაჩნია.

იტალიის დაპყრობის ადრეულ საფეხურზე მონათა რაოდენობა მცირე იყო. რომის მეურნეობა არ იყო ისეთ დონემდე მისული, რომ შეძლებოდა ყველა ტყვედ ჩავარდნილის დასაქმება. საკუთარ მფლობელობაში მოქცეული მიწის სიმცირე არ აძლევდა რომაელს მონების გამოყენების საშუალებას. რესპუბლიკის ადრეულ საუკუნეებში ფიზიკური შრომა პატრიციებს შორის სათაქილოდ არ ითვლებოდა. ამის საუკეთესო დამადასტურებელია ცინცინატი. იგი თავის ნაკვეთს, რომელიც 4 იუგერიისაგან შედგებოდა, თვითონ ამუშავებდა¹. მაგრამ აქ გვიანტერესებს სხვა მომენტის აღნიშვნა. ცინცინატს არ შეიძლებოდა მონა ჰყოლოდა და არც არავითარი სტიმული ექნებოდა იმისათვის, რომ იგი შეეძინა. რადგან 4 იუგერი მიწა საშუალო ოჯახსაც ძლივს გამოკვებავდა.

ცინცინატამდე რომის ისტორიაში ასეთ ფაქტს ჰქონდა ადგილი: 496 წ. რეგილის ტბასთან ბრძოლაში რომაელებმა გაიმარჯვეს და 6 ათასი ტყვე ლათინი მონად აქციეს. მაგრამ მათი მონობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. სამი წლის შემდეგ, როდესაც რომმა ლაციუმთან სამოკავშირეო ხელშეკრულება დადო, ტყვეები საზეიმო ვითარებაში გაათავისუფლა². ეს ცნობა გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ მსგავსი მოვლენა იტალიის დაპყრობის პროცესში გამონაკლისი არ იქნებოდა.

¹ Liv. II, 26.

² იქვე, II, 22.

აპიანე მოკლედ, მაგრამ მთელი სისრულით გადმოგვცემს იტალიის დაპყრობის შედეგად შექმნილ სიტუაციას. მის ნაშრომში ასახულია რეალური სინამდვილე, რომელიც რომში არსებობდა II საუკუნეში. ეს იყო კანონზომიერი დასასრული იმ პროცესისა, რომელიც დაიწყო პირველი დაპყრობითი ომიდან. რომის სამფლობელოთა გაფართოებამ გაზარდა მსხვილ მიწათმფლობელთა ხელში მოქცეული მიწები. აპიანეს სიტყვებით, მდიდრები დროთა განმავლობაში მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ამ მიწებს მათ ვერავინ წაართმევდა¹. ისტორიკოსმა კარგად იცის, რომ მდიდარის მამული აღრე პატარა იყო, მაგრამ დაპყრობითი ომების შედეგად მოხდა მისი გაფართოება.

„მდიდრები შეუდგნენ გაშლილი ვაკეების დამუშავებას იმ ნაკვეთების ნაცვლად, რომლებიც მათ მამულებს შეადგენდნენ“².

როდესაც შეიქმნა მსხვილი მეურნეობა, დაისვა საკითხი რა საშუალებებით უნდა მომხდარიყო ასეთი უზარმაზარი ნაკვეთების დამუშავება. აპიანეს სიტყვებით, მდიდრებმა გამოსავალი ადვილად გამოიხატეს, „მდიდრები სარგებლობდნენ ნაყიდი მონებით, როგორც სამუშაო ძალით მიწათმოქმედებაში და მწყემსების სახით, იმისათვის, რომ თავისუფლად დაბადებულებს ყურადღება არ გადაეტანათ სამხედრო სამსახურიდან სამიწათმოქმედო სამუშაოებზე“³. აპიანე მეტად მნიშვნელოვან მომენტს მიუთითებს. რომის რესპუბლიკის რომელ პერიოდში შეეძლოთ მდიდარ მონათმფლობელებს თავიანთი მეურნეობის უზრუნველყოფა ნაყიდი მონებით? აპიანეს თხრობას ადასტურებს პლუტარქეს ზემოთ მოტანილი მსჯელობა. იგი მონების შესახებ უფრო კონკრეტულ ცნობებს გვაწვდის, წერს, რომ იტალია გაივსო ბარბაროსი მონებით⁴. ლიცინიუსისა და სექსტინიუსის დროს აპენინის ნახევარკუნძულზე ბარბაროსი მონების ყოფნა უნდა გამოვრიცხოთ. მონობისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ლიტერატურა მიუთითებს, IV ს. რომში არ ჩანს მონათა ისეთი რაოდენობა, რომ იგი მივიჩნიოთ ძირითად მწარმოებელ ძალად. რომის მეურნეობის მონებით შევსება ომების შედეგად ხდებოდა. ანტიკურ ავტორთა მონაცემებზე დაყრდნობით, ყველა მკვლევარი ერთხმად ასკვნის, რომ მონობის მთავარ

¹ App. B. c. 1, 7.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

წყაროს ომი წარმოადგენდა¹. ა. ვალონი ადრეული საუკუნეებიდან მოყოლებული ომს ყველა ეპოქაში მონობის ძირითად წყაროდ თვლიდა. იგი წერდა: მონების შევსება ხდებოდა გარედან. „ცნობილია, როგორი სიმკაცრით ახორციელებდნენ რომაელები ომის კანონს... მოქალაქეს, როგორც მტერს დატყვევებულს ომში, ერთმეოდა მოქალაქის უფლებები, დგებოდა კანონის გარეთ და წყვეტდა არსებობას, როგორც მოქალაქე“².

მონობასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობები აქვს დაცული პლუტარქეს კატონის ბიოგრაფიაში: „კატონს მრავალი მონა ჰყავდა. ტყვეთაგან უპირატესად ყველაზე ახალგაზრდებს ყიდულობდა, ვინაიდან, მათი გამოზრდა და გაწერტნა ისეთივე იოლი იყო, ვით ლეკვებისა და კვითა“³. კატონი III—II სს. ცხოვრობდა (234—149). ამ დროინდელ რომში, ძლევამოსილი ომების შედეგად, მონათმფლობელს თავისუფლად შეეძლო არჩევანი გაეკეთებინა თუ როგორი მონა ეყიდა, რადგან ბაზარზე ტყვეების სიიაფე ამის საშუალებას იძლეოდა. კატონი მონების ხელოვნურ გამრავლებაზე არ ზრუნავდა. მონის გაზრდა უფრო ძვირი ჯდებოდა.

რომის დაპყრობითი პოლიტიკის გაფართოებასთან ერთად იზრდებოდა მონათა რიცხვი. იზრდებოდა მათი როლი ქვეყნის ეკონომიკაში. IV საუკუნისათვის კი მონობის არც წყარო იყო გამოკვეთილი და არც ის ასპარეზი, სადაც უნდა მომხდარიყო მონების გამოყენება. ამგვარ მოსაზრებას საგრძნობლად აძაგრებს ფ. დე მარტინოს დასკვნა, ძვ. წ. აღ. IV ს. მონათა რიცხვი იყო მცირე. რომის ტერიტორიაც არ იყო ვრცელი, რომ ბევრი მონა დაეტია. მონათა რიცხვი სწრაფად გაიზარდა პუნიკური ომების შემდეგ. კლასიკურ ფორმას მონობამ მიაღწია ძვ. წ. აღ. II ს. ტყვეთა უმრავლესობის გაყიდვისა და ლატი-ფუნდიების გავრცელებასთან დაკავშირებით⁴.

¹ Валлон А., История рабства в античном мире, М., 1941, стр. 281—296. Штасман Е. М., Расцвет рабовладельческих отношений в римской республике, М., 1964, стр. 36—49.

² ალექსიშვილი, მონობა ანტიკურ ქვეყნებში, თბ., 1971, გვ. 35—51.

³ Валлон А., История... стр. 296.

⁴ Plut. Cat. XXI.

⁴ F. de Martino, Storia economica di Roma antica, V. I — II, Firenze, 1979. იბ. Е. М. Штаерман, Некоторые новые итальянские работы.. ВДИ, 3, 1982, гл. 164.

მონების ხელოვნურ გამრავლებას წყაროებშიც ნაკლები ყურადღება აქვს დათმობილი, თუმცა გამორიცხული არ არის¹. მონების ხელოვნური გამრავლების ფაქტის უკანა პლანზე დგომა რესპუბლიკის პერიოდში ფართოდ არის ხაზგასმული ისტორიოგრაფიაში².

მონების ხელოვნურ გამრავლებას განსაკუთრებული ყურადღება ახ. წ. აღ. I საუკუნიდან მიეძევა, როდესაც რომის იმპერიის საგარეო ომები მონების მიწოდებით ველარ აკმაყოფილებდა იტალიის სოფლის მეურნეობას.

IV საუკ. პირველი ნახევრისათვის საბოლოოდ არ იყო გადაწყვეტილი თუ ვის დაარჩებოდა პირველობის გვირგვინი აპენინის ნახევარკუნძულზე. იტალიის მთელი რიგი ტომები რომს არა მარტო ღირსეულ წინააღმდეგობას უწევდნენ, პირველობასაც კი ეცილებოდნენ. ვიდრე არსებობდა სამნიტურ ტომთა ძლიერი გაერთიანება, რომის გაბატონებულ მდგომარეობაზე ლაპარაკი შეუძლებელია.

IV საუკ. პრობლემებთან დაკავშირებით უნდა გავითვალისწინოთ ლათინებთან ურთიერთობის საკითხიც. რომს ყველა მნიშვნელოვანი საგარეო პრობლემა ლათინებზე დაყრდნობით უნდა გადაეწყვიტა. ლიცინიუს-სექსტიუსის დროს ეს საკითხიც მოუგვარებელი იყო. აღნიშნული ეპოქის ძირითად პრობლემას წარმოადგენდა იმ ზღუდის გადალახვა, რომელიც სამნიტების სახით იდგა რომის რესპუბლიკის წინაშე და არ აძლევდა მას საშუალებას თავისუფლად გაეშალა ფრთები აპენინის ნახევარკუნძულზე. სამნიტურ ომებში გამარჯვებამდე რომა არც ეკონომიკური თვალსაზრისით ასრულებდა გადამწყვეტ როლს.

ბერძენ-რომაელი მწერლების ტრადიცია ლიცინიუსისა და სექსტიუსის აგრარული კანონის შესახებ, მათ მიერ შემოთავაზებულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში ვერ მოთავსდება, ვინაიდან გაურკვეველია იტალიის რომელი ტომის მიწები უნდა ჰქონოდათ რომაელ მონათმფლობელებს მიტაცებული.

აგრარული რეფორმის გატარების აუცილებლობა უნდა დასმულიყო მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც რომმა საბოლოოდ დაიმორჩილა

¹ Plut. Cat. XXI.

² Е. М. Шт а е р м а н, Некоторые ... зв. 164; მისივე, Расцвет рабовладельческих отношений в римской республике, М., 1964, გვ. 56; მ. ალექსიშვილი, მონობა ანტიკურ ქვეყნებში, თბ., 1971, გვ. 36—37.

მთელი ნახევარკუნძული და დამორჩილებული მიწების დიდი ნაწილი გამოაცხადა *ager publicus populi Romani*.

დაპყრობითი ომების პროცესში შიდაკლასობრივი წინააღმდეგობანი მოღუწებული იყო. II პუნიკურმა ომმა გადამწყვეტი ზემოქმედება მოახდინა რომის როგორც პოლიტიკურ, ისე სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაზე. აგრარული საკითხიც ამ ფაქტის შემდეგ უნდა დასმულიყო.

IV საუკ. აგრარული კანონის გატარების საწინააღმდეგოდ უამრავი არგუმენტი იყრის თავს. სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებული ყურადღებით ეპყრობიან რომის მიერ დაპყრობილი ტერიტორიების სიმცირეს. მაგრამ არანაკლები მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ სხვა ფაქტებსაც, რომლებიც ლიტერატურაში შესაბამისი სისრულით გამოკვეთილად არ განიხილება.

ჩვენს მიერ ჩამოთვლილი ფაქტორები მნიშვნელოვან არგუმენტად უნდა ჩაითვალოს, რომ უარყოფილ იქნეს ლიციინუს-სექსტიუსზე მიწერილი აგრარული კანონის ისტორიულობა. ანტიკური წყაროების რომაულ სინამდვილესთან შეპირისპირებით ნათელი ხდება, რომ ტიბერიუსამდე აგრარული რეფორმის კვალი მეტად მკრთალია, ხოლო მისი გატარების დროს ვერც ერთ ეპოქაში ვერ მოვათავსებთ.

ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა

ტიბერიუსს გრაქუსმა აგრარული რეფორმის იდეა სციპიონის წრისაგან აიღო. რომის განათლებულმა არისტოკრატებმა ჩამოაყალიბა მისი პრინციპები. მაგრამ პრაქტიკული განხორციელებისათვის უძლური აღმოჩნდა.

გრაქუსების სახელთან დაკავშირებული რეფორმისტული მოძრაობა, სციპიონის წრის წევრთა გარკვეული ნაწილის ბრძოლის გაგრძელებას წარმოადგენდა. ტიბერიუსმა წრესთან კავშირის გაწყვეტის შემდეგ ჩამოაყალიბა რეფორმისტული მოძრაობის ახალი ფრთა, რომელიც რადიკალურად გაემიჯნა სციპიონის დაჯგუფებას. გათიშვა უმტიკივანელოდ არ მომხდარა. სციპიონის წრე მტრულად შეხვდა ჯერ ტიბერიუსის ჩამოშორებას, ხოლო შემდეგ მის აგრარულ რეფორმას.

ტიბერიუსის აგრარულ რეფორმას ბევრი გავლენიანი რომაელი მოღვაწე ემხრობოდა. პლუტარქეს მიხედვით, „კანონი ტიბერიუსს ერთპიროვნულად არ შეუდგენია. ამ საქმეში იგი ხელმძღვანელობდა იმ მოქალაქეთა რჩევა-დარიგებებით, რომელნიც თავიანთი ვაჟეაცობისა და სახელის წყალობით რომში პირველობდნენ. მათ შორის იყვნენ: უზენაესი ქურუმი კრასუსი, კანონთა მცოდნე და იმხანად კონსულად მყოფი მუციუს სცევოლა და ტიბერიუსის სიმამრი აპიუს კლავდიუსი“¹.

ტიბერიუსის თანამზრახველთა შორის განსაკუთრებული ხაზგასმით უნდა მოვიხსენიოთ რიტორი დიოფანე მიტილენელი და ფილოსოფოსი ბლოსიუს კუმელი. პლუტარქე გამოხატავს რა ანტიკურ ტრადიციას, აღნიშნავს, რომ მრავალ მწერალთა აზრით, ტიბერიუსი დიოფანემ და ბლოსიუსმა წააქეზესო².

¹ Plut. Tib. IX.

² იქვე, VIII.

ის ფაქტი, რომ ტიბერიუსი დიოფანესა და ბლოსიუსის მეშვეობით იცნობდა ელინისტურ სახელმწიფოებში გავრცელებულ საზოგადოების მოწყობის უტოპიურ თეორიებს, საეჭვოდ არ გამოიყურება. მაგრამ რომაული სინამდვილე აღმოსავლეთის ქვეყნების პოლიტიკური მდგომარეობისაგან არსებითად განსხვავდებოდა. ამიტომ იგი ელინისტურ იდეებს ბოლომდე ვერ გაიზიარებდა.

გრაქუსების რეფორმისტული მოძრაობა რომაული მოვლენა იყო. იგი რომის დაპყრობითი პოლიტიკის კანონზომიერ გაგრძელებას წარმოადგენდა. შეიძლება დავუშვათ, რომ მოძრაობა გარეგნულად იყო შელამაზებული ელინისტური იდეებით. გრაქუსებს დასახული ჰქონდათ ამ სინამდვილის გარდაქმნა ეპოქის შესაბამისად.

ტიბერიუსის რეფორმისტულ საქმიანობაში ცენტრალური ადგილი აგრარულ კანონპროექტს უჭირავს. ანტიკური ტრადიცია ცდილობს ახსნას მისი გამომწვევი მიზეზები. მაგრამ ეს ტრადიცია ნაკლებ სარწმუნო ფაქტებს ეყრდნობა. პლუტარქე, ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში რეფორმის აღმძვრელ ხუთ ვარიანტს გვთავაზობს. პირველი ვარიანტი ასეთია, „როგორც კი ტიბერიუსი სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს, მან მყისვე მთელი მგზნებარებით მოჰკიდა ხელი ლელიუსის წამოწყებულ საქმეს. ბევრი მწერალი ამბობს, ამისათვის ტიბერიუსი რიტორმა დიოფანემ და ფილოსოფოსმა ბლოსიუსმა წააქეზეს“. მეორე ვარიანტით, „ყველაფრის მიზეზი ტიბერიუსის დედა კორნელია იყო. იგი თურმე ხშირად კიცხავდა შვილებს: რომაელები ჯერ კიდევ სციპიონის სიღვდრს მეძახიან და არა გრაქუსების დედას“. მესამე — „სხვები კი ამტკიცებენ, რომ მთელი წამოწყების მიზეზი იყო ვინმე სპურიუს პოსტუმუსი, ტიბერიუსის ტოლ-სწორი და მისი მეტოქე ორატორულ ხელოვნებაში. როცა ტიბერიუსი ლაშქრობიდან დაბრუნდა და დაინახა, სპურიუსს უფრო დიდი სახელი და გავლენა ჰქონდა მოხვეჭილი და საყოველთაო მოწონებას იმსახურებდა, როგორც ჩანს, მოისურვა ეჯობნა მისთვის და ფრიად სახიფათო საქმეს მოჰკიდა ხელი. მის ამ პოლიტიკურ ნაბიჯს ხალხი დიდი იმედებით შეეგება“. მეოთხე მიზეზად პლუტარქე თვლის გაიუსის ცნობას, „ტიბერიუსის ძმა გაიუსი, თავის მხრივ, ერთ-ერთ ჩანაწერში ამბობს: როცა ნუმანციაში მიმავალმა ტიბერიუსმა ეტრურიაზე გადაიარა, აქ უდაბნოდ ქცეული მხარე იხილა და დაინახა, რომ ისინი,

ვინც მიწას ხნავდნენ და საქონელს აძოვებდნენ, სულ უცხოელები იყვნენ. აი, მაშინ მოუვიდა პირველად გონებაში ის პოლიტიკური განზრახვა, რამაც მასაც და მეც ათასი უბედურება დაგვატეხა თავსო“. მეხუთე ვარიანტად პლუტარქე ხალხს მიიჩნევს. „ყველაზე მეტად ტიბერიუსის პატივმოყვარეობა და მისწრაფება ხალხმა აღაგზნო. ხალხი სხვადასხვა წარწერებით სვეტებზე, კედლებსა და ქანდაკებებზე მხურვალედ მოუწოდებდა ტიბერიუსს სახელმწიფო მიწები ღარიბებისათვის დაებრუნებინა“¹.

მოტანილ მსჯელობაში რამდენიმე ვარიანტი საერთოდ არ იმსახურებს ყურადღებას. შეიძლება დამაჯერებლობა აკლდეს, მაგრამ გრაკუსების პოზიციისათვის საყურადღებოდ მიგვაჩნია გაიუსის ცნობა. გაიუსი ძმის საქმიანობის პასიური მოწმე არ ყოფილა. იგი ტრიუმვირატის წევრი იყო და აქტიურად იბრძოდა კანონის განხორციელებისათვის. გაიუსი რეფორმის აუცილებლობის ისეთ ვერსიას ამკვიდრებს, რომელსაც ტიბერიუსი ხმამაღლა აცხადებდა რომელი ხალხის წინაშე. გაიუსი ცდილობს, ტიბერიუსის საჯარო გამოსვლას მტკიცე დასაყრდენი შეუქმნას. აგრარული რეფორმის მოთხოვნის სტიმულად ორივე ძმა იტალიის მოსახლეობის გაღარიბებას თვლის. გაიუსის ცნობა, ტიბერიუსის სიტყვის („იტალიაში მცხოვრებ ნადირებსაც კი, ... თავიანთი ბუნაგები და სოროები აქვთ თავშესაფრად“) გაგრძელებად შეიძლება ჩაითვალოს. ტიბერიუსი და გაიუსი ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ აგრარულ რეფორმას ბიძგი იტალიის მოსახლეობის მძიმე მდგომარეობამ მისცა. ძმები ცდილობენ წარმოაჩინონ რეფორმის გარდუევალობა. აქცენტი გადააქვთ ისეთი ფაქტების წინ წამოწევაზე, რომელიც მსმენელსა თუ მკითხველზე მეტ ეფექტს მოახდენდა. ტიბერიუსი არწმუნებდა მსმენელს, იტალიაში იტალიელს საარსებო საშუალება არ გააჩნია. იმავეს ადასტურებს გაიუსის ჩანაწერიც.

გრაკუსები სვამენ კითხვას, ვინ არის დასაქმებული იტალიის სოფლის მეურნეობაში? პასუხობენ — ბარბაროსი მონები. თავისი დროის ბრწყინვალე ორატორებმა კარგად იცოდნენ სიტყვის ფასი. მათი აზრით, ასეთ ფაქტორებზე ყურადღების გამახვილება გამოიწვევდა რომის უმიწაწყლო მოსახლეობის ერთსულოვან მხარდაჭერას.

¹ Plut. Tib. VIII.

ძვ. წ. აღ. IV—III სს. რომაელები იტალიის მოსახლეობას, როგორც ქვეშევრდომებს ისე მიიჩნევდნენ. იტალიეებს უნდა შეესრულებინათ სამოკავშირეო ხელშეკრულებით დაკისრებული ვალდებულებები. მეორე პუნიკურ ომამდე იტალიეებში კიდევ ცოცხლობდა დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვის ილუზია. ეს კარგად იცოდა ჰანიბალმა და იგი აპენინის მოსახლეობის შინაგან წინააღმდეგობაზე საკმაოდ დიდ იმედს ამყარებდა. ჰანიბალის მიზანი მხოლოდ ნაწილობრივ გამართლდა. ამ ომის დროს საბოლოოდ გამოიკვეთა რომის დასაყრდენი ძალა. მეორე პუნიკური ომიდან მოყოლებული, იტალიკთა შორის, რომლებიც ჰანიბალს რომაელთა გვერდით ებრძოდნენ, მომწიფდა ნიადაგი უფლებრივი გათანაბრების შესახებ. ქვეყანაში, რომლის დაცვისათვის სისხლი ჰქონდათ დაღვრილი, უცხოელ არ ეგრძნოთ თავი. ეს იდეა გატარებული ტიბერიუსის სიტყვაში¹.

II საუკუნეში იტალიეები რომთან დაკავშირებულ ყველა პრობლემას საკუთარ საქმედ მიიჩნევდნენ. მაგრამ სახელმწიფოში, რომლის ძლიერების ძირითად ბირთვს შეადგენდნენ, უფლებებით არ სარგებლობდნენ.

იტალიაში გაბატონება რომმა ხანგრძლივი ბრძოლების შედეგად შეძლო. ახლად დამორჩილებული ხალხი რომაელებს მიწების ჩამორთმევით უნდა დაესუსტებინათ. ადრეულ ხანებში, II საუკუნეში ფართოდ პოპულარული, პროიტალიური იდეები ფიქრად არავის მოუვიდოდა. იტალიკთა დამორჩილება ჯერ კიდევ იარაღის ძალით ხდებოდა.

აპენინის ნახევარკუნძულზე მტერი რომაელებმა უკანასკნელად ძვ. წ. აღ. III საუკუნის ბოლოს იხილეს. ჰანიბალთან ომის დროს მოხდა რომაელებისა და იტალიეების ინტერესების შერწყმა და ერთი დროშის ქვეშ გაერთიანება. ჰანიბალის იტალიაში ლაშქრობამ რომის პოლიტიკურ გაძლიერებასთან ერთად, დაასრულა აპენინის ნახევარკუნძულის ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება.

იტალიის დაპყრობის პროცესში, იტალიეების არც ერთ ტომს სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია არ გააჩნდა. რომაელებმა ხანგრძლივი ბრძოლითა და დახვეწილი დიპლომატიით მოახერხეს ამ გრან-

¹ Plut. Tib. IX.

დიონუსი ძალის დამორჩილება. რომის დაპყრობითი პოლიტიკა გაცდა აპენინის ნახევარკუნძულს. მისი სამფლობელოები სამ კონტინენტზე გადაიჭიმა. დროთა განმავლობაში, მსოფლიოზე ბატონობა ძირითადად იტალიელებზე დაყრდნობით ხორციელდებოდა. რომის რეფორმისტულმა იდეოლოგიამ წამოაყენა წინადადება, რომ იტალიეებს საკუთარ სამშობლოში თავი შევიწროვებულ მდგომარეობაში არ ეგრძნოთ. რომის პოლიტიკური მოღვაწეები, პირველ რიგში, გრაკუსები. როდესაც ამ საკითხს სვამდნენ, ერთდროულად რამდენიმე ამოცანის გადაჭრას ეარაუდობდნენ. მათ შორის მთავარი იყო მსოფლიო სახელმწიფოს დასაყრდენი ბაზის გაძლიერება. ეს როლი იტალიეებს უნდა დაჰკისრებოდათ. საკითხის ამ მხარეს ანტიკური ავტორები დამაჯერებლად აშუქებენ¹. მეორე პრობლემა, რომელმაც იტალიეების საკითხი გაააქტიურა, პოლიტიკურ მოღვაწეთა პირადი ამოცანები იყო. ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს გრაკუსთან საქმიანობა. მათი მოქმედება სრულიად ახალ საფეხურს წარმოადგენდა იტალიეებთან ურთიერთობის საკითხში. მათ მოკავშირეების მიწით დაკმაყოფილებისა და რომაული მოქალაქის მინიჭების შემდეგ სრული საფუძველი ექნებოდათ ეს ძალა ნებისმიერი მიმართულებით წარემართათ. დასაშვებია, რომ მათი ეს მიზანი ჰქონდათ მხედველობაში ანტიკურ ავტორებს (ციცერონი, ველეიუს პატერკულუსი, ფლორუსი და სხვ.), როდესაც მათ მონარქისტულ ზრახვებზე მიუთითებდნენ.

აპიანესა და პლუტარქესთან მრავალჯერ მითითებული, გრაკუსების ზრუნვა იტალიის მოსახლეობაზე, სავსებით კანონზომიერი მოვლენა იყო და თავისუფლად შეიძლება მისი პირდაპირი მნიშვნელობით გაგება. მაგრამ რომის გაბატონებულ ოლიგარქიას ზეტი ძალა აღმოაჩნდა და შეძლო გრაკუსების წამოწყების შეჩერება.

* * *

გრაკუსების რეფორმისტული მოძრაობა ფართო გეგმებს ითვალისწინებდა. გარდაქმნებისათვის დასაბამი უნდა მიეცა აგრარული საკითხის მოგვარებას. რესპუბლიკის არსებობის მთელ მანძილზე მიწის პრობლემა მტკიცენულად იდგა. მსხვილი ლატიფუნდიების წარმოქმნამ აღნიშნული საკითხი კიდევ უფრო დაძაბა.

¹ App. B. c. 1, 11; Plut. Tib. IX.

ანტიკური ავტორების თანახმად, დაპყრობითი ომების გაფართოებასთან ერთად, იცვლებოდა ოკუპირებული მიწების ექსპლოატაციაც. აპიანეს მიხედვით, რომაელები, იპყრობდნენ რა იტალიას ნაწილ-ნაწილ, თავიანთ განკარგულებაში მოქცეულ მიწებზე აარსებდნენ ქალაქებს, ან აკრიდნენ უკვე არსებულ ქალაქებს მიწებს, რომ საკუთარი კოლონისტები გაეგზავნათ. კოლონიებს ისინი განიხილავდნენ, როგორც გამაგრებულ პუნქტებს. დაპყრობილ მიწების ამ ნაწილს ისინი, ან ანაწილებდნენ მოახალშენეთა შორის, ან ჰყიდდნენ, ან აძლევდნენ იჯარით; მიწების დაუმუშავებელ ნაწილს, რომელთა რაოდენობა ომების გამო ძლიერ იზრდებოდა და დრო არ ჰქონდათ ნაკვეთებად დაეყოთ, სახელმწიფოს სახელით აძლევდნენ მსურველებს იმ პირობით, რომ ყოველწლიური მოსავლიდან გადაეხადათ: ნათესის მეთაფი, ხოლო ნარგავის მეხუთედი. განსაზღვრეს აგრეთვე გადასახადი საძოვრებზედაც¹.

აპიანეს სიტყვებით, რომაელები ამას იტალიის მოსახლეობის გაზრდის მიზნით აკეთებდნენ. იტალიკებს ისინი უყუარებდნენ, როგორც ღილად შრომისმოყვარე ტომებს, რათა მათი სახით ქვეყანაში მოკავშირეები ჰყოლოდათ. მაგრამ შედეგი საწინააღმდეგო აღმოჩნდა. საქმე იმაშია, რომ მდიდრებმა ნაკვეთებად დაუნაწილებელი მიწების ღიდი ნაწილი მიიტაცეს და დროთა განმავლობაში მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ველარ წაართმევდნენ. მეზობლად მდებარე ღარიბთა ნაკვეთებს ისინი ყიდულობდნენ მათი თანხმობით, ან ძალით ართმევდნენ. მდიდრებმა ხელთ იგდეს მიწების უზარმაზარი ფართობები. მის დასამუშავებლად იყენებდნენ მხოლოდ მონებს².

აპიანე არ მიუთითებს როდის მოხდა მის მიერ აღწერილი მოვლენა. კონკრეტული ეპოქის გარეშე რჩება პლუტარქეს მსჯელობაც. მისი აზრით, რომაელები მეზობლად მოსახლე ხალხის იმ მიწებს, რომლებიც ომით დაიპყრეს, ნაწილობრივ ჰყიდდნენ, ნაწილობრივ კი სახელმწიფო საკუთრებად აქცევდნენ და არცთუ ისე ღიდი გადასახადის ფასად, რაც ხაზინაში შედიოდა, სარგებლობაში აძლევდნენ ღარიბსა და არაფრის მქონე მოქალაქეთ. მდიდრებმა საიჯაროდ გასაცემი მიწის ფასის გაზრდა დაიწყეს და ღარიბებს თანდათანობით მათი ნაკვეთებიდან აძევებდნენ. მაშინ გამოსცეს კანონი, რომლის

¹ App. B. c. 1, 7.

² იქვე.

ძალითაც აღარავის არ ეძლეოდა უფლება ხუთას იუგერზე მეტი მიწა ჰქონოდა. ამ კანონმა ერთხანს ლაგამი ამოსდო მდიდართა სიხარბეს და დაეხმარა ღარიბებს იმაში, რომ ისინი იჯარით აღებულ მიწებზე დარჩენილიყვნენ და შეენარჩუნებინათ ადგილ-მამულის ის ნაწილი, რაც თითოეულ მათგანს პირველი დანაწილების დროს ერგო. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ ღარიბთა მეზობლად მოსახლე მდიდრებმა სხვისი სახელით დაიწყეს საიჯაროდ გასაცემი მიწის დაპატრონება და ბოლოს, უკვე აშკარად დაიმკვიდრეს თავისთვის ასეთი მიწების უდიდესი ნაწილი. მიწის ნაკვეთებიდან გამოძევებული ღარიბები აღარც სამხედრო სამსახურს ეწეოდნენ ხალისიანად და აღარც შვილების აღზრდაზე ზრუნავდნენ. ამის გამო მთელ იტალიაში სულ მალე საგარძნობი გახდა, ერთის მხრივ, თავისუფალ მოქალაქეთა რიცხვის შემცირება, მეორე მხრივ კი ბარბაროს მონათა რაოდენობის უსაზღვრო ზრდა. ამ მონათა შემწეობით მდიდრები ამუშავებდნენ იმ მიწებს, საიდანაც რომელი მოქალაქენი განდევნეს“¹.

თავისუფალი მოსახლეობის მშობლიური მიწებიდან გაძევების ფაქტი კარგად აქვს დახატული პლუტარქეს. როცა ნუმანციაში მიმავალმა ტიბერიუსმა ეტრურიაზე გადაიარა, აქ უდაბნოდ ქცეული მხარე იხილა და დაინახა, რომ ისინი, ვინც მიწას ხნავდნენ და საქონელს აძოვებდნენ, სულ უცხოელები და ბარბაროსები იყვნენ².

აპიანესა და პლუტარქეს ნაშრომების მთავარი ღირსება ის არის, რომ მათ მიერ გადმოცემულ იტალიის მოსახლეობაში იგულისხმება არა მარტო გაღარიბებული რომაელი მოქალაქე, არამედ აპენინის მოსახლეობა მთლიანად. იტალიის დაპყრობის შემდეგ, რომს მსოფლიოზე ბატონობა მოკავშირეებზე დაყრდნობით უნდა განეხორციელებინა. ამას კარგად გრძნობდნენ რომის პოლიტიკური მოღვაწეები. განსაკუთრებით მკვეთრად ჩანს ეს მომენტი აპიანესთან დაცულ ტიბერიუსის სიტყვაში. მაგრამ მისი აზრით, ეს ხალხი სიღარიბის გამო რომს მოკავშირეებად არ გამოადგებოდა. ტიბერიუსი ამბობს: „რომაელებმა... დაიპყრეს მიწების დიდი ნაწილი და ფლობენ მას. ისინი იმედოვნებენ დანარჩენი ნაწილის დამორჩილებასაც. ამჯერად მათ წინაშე დგება საკითხი: მოიპოვებენ დანარჩენ მიწებსაც ბრძოლის-უნარიანი ადამიანების რიცხვის გაზრდის წყალობით, ან მას, რომელ-

¹ Plut. Tib. VIII.

² იქვე.

საც ფლობენ, მტრები წაართმევენ სისუსტისა და შურის გამო“¹ ტიბერიუსი გამოდის რომის დამპყრობლური იდეის გამღრმავებლად. ძირითად დასაყრდენად ამ გზაზე მას იტალიეები მიაჩნია. იტალიის მოსახლეობამ ჯერ კიდევ მეორე პუნიკური ომის დროს დაუმტყიცა რომს თავისი ერთგულება. ამიტომ ტიბერიუსს რეფორმისტული პროგრამის დახვეწისას, ეს მომენტიც უნდა გაეთვალისწინებინა. ტიბერიუსი აფრთხილებდა რომაელებს, ბრძოლისუნარიან მოქალაქეთა რაოდენობის შემცირების გამო, ახალი ქვეყნების დაპყრობის ნაცვლად, უკვე დამორჩილებულთა შენარჩუნებაც გაგვიძნელებდო.² იმავე საკითხს სულ სხვა სიტყვებით გადმოგვცემს პლუტარქე: „იტალიაში მცხოვრებ ნადირებსაც კი, — ამბობდა თავის სიტყვაში ტიბერიუსი, — თავთავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფარად; მაგრამ იმ ხალხს, ვინც იტალიისათვის იბრძვის და სიცოცხლეს სწირავს, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში ჰაერისა და სინათლის მეტი“³.

ეკონომიკური კრიზისი მრავალი სახით ვლინდებოდა. საუკეთესო მიწების მსხვილ მონათმფლობელთა ხელში მოქცევამ და სოფლის მეურნეობაში მონების დასაქმებამ, გლეხობას საარსებო საშუალება გამოაცალა. წვრილი მესაყუთრის მცირე შემოსავალი კატასტროფამდე მიიყვანა იაფი მუშახელის წარმოებულმა პროდუქციამ.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს იტალიეების საკითხის გარკვევა. ჩვენი ძირითადი წყაროები აპიანე და პლუტარქე პირდაპირ წერენ, რომ ტიბერიუსი გულისხმობდა იტალიეებსაც⁴. ეს ფაქტი მათ საკმაოდ დამაჯერებლად აქვთ გადმოცემული. მაგრამ აპიანე იმავე ნაშრომის სხვა ადგილას საწინააღმდეგო ხასიათის მსჯელობას გვაწვდის. ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ იტალიეები რეფორმის წინააღმდეგ გამოვიდნენ და დახმარება სციპიონს სთხოვეს. სციპიონმა მათი სურვილი დააკმაყოფილა⁵. თუ დავუშვებთ, რომ ტიბერიუსი იტალიეების ბედით დაინტერესებული იყო და თავის რეფორმაში მათი საკითხიც ჰქონდა ჩართული, მაშინ მის წინააღმდეგ გამოსვლისაგან თავი უნდა შეეკავებინათ.

¹ App. B. c. 1, 11.

² Plut. Tib. IX.

³ App. B. c. 1, 7., 8; Plut. Tib. IX.

⁴ App. B. c. 1, 9.

პლუტარქეს ტიბერიუსის ბიოგრაფიის VIII—IX თავებში და აპიანეს „სამოქალაქო ომების“ მე-7—8 თავებში გადმოცემული მოვლენები აიძულებდა რომის პოლიტიკურ მოღვაწეებს სერიოზულად ეფიქრათ იტალიკების ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. მაგრამ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, წყაროებში, განსაკუთრებით აპიანესთან დაცული ფაქტები, რომში მსხვილი ლათიფუნდიების არსებობის შესახებ არ შეიძლება შეესაბამებოდეს გრაკუსების წინა ეპოქას. „სამოქალაქო ომების“ შესაბამისი მონაკვეთი ვრცლად აქვს განხილული ვ. კუზნიშინს. იგი ასეთ მოსაზრებას გვთავაზობს, აპიანეს გადმოცემის ქრონოლოგიური მიმართება ვრცელია. მას მხედველობაში აქვს ხანგრძლივი პერიოდი იტალიის დაპყრობიდან გრაკუსების ეპოქამდე, სხვანაირად რომ ვთქვათ. ძვ. წ. აღ. III ს. და II ს. პირველი ნახევარი. ამ პერიოდში მოხდა აპიანეს აღნიშნული ცვლილებები, რომელსაც შედეგად მოჰყვა ლათიფუნდიების განვითარება და პლების უმიწაწყლოდ დარჩენა. ლათიფუნდიების გავრცელება აპიანეს მიხედვით, მიეკუთვნება ძვ. წ. აღ. III ს. ვ. კუზნიშინის აზრით, დღეისათვის იტალიაში ლათიფუნდიების წარმოშობის მომხრეებიც თვლიან, რომ აპიანეს ცნობა საეკვოა ასახავდეს ძვ. წ. აღ. III ს. პირობებს, იგი ხატავს მეორე პუნიკური ომის შემდგომ სურათს¹.

ვ. კუზნიშინის დასკვნით, აპიანეს აღწერილი აქვს ის ცვლილებები, რომელიც მოხდა აპენინის ნახევარკუნძულზე ძვ. წ. აღ. III—II სს. მაგრამ მისი აზრით, ექვს იწვევს აღნიშნული დროისათვის ლათიფუნდიების არსებობა. აპიანეს მტკიცებებიდან გამოდის, რომმა და იწყო თუ არა იტალიის დაპყრობა, მაშინვე ჩაეყარა საფუძველი ლათიფუნდიებს. თავის მსჯელობას აპიანეს ცნობების შესახებ ვ. კუზნიშინი ასეთი დასკვნით ამთავრებს, „აპიანეს მოთხრობა ტიბერიუს გრაკუსის რეფორმებზე სხვა მრავალ ცნობათა გვერდით, ნასესხებია ავტორის მიერ გრაკუსების ეპოქის შესაბამისი ადრინდელი წყაროებიდან, შეიცავს დებულებებს, დამახასიათებელს უფრო გვიანდელი დროისას — ახ. წ. აღ. I ს. მეორე ნახევარს და II ს. ეს სურათი აპიანეს გადატანილი აქვს გრაკუსების ეპოქაში. აქედანაა წინააღმდეგობანი აპიანეს თხრობაში, ჩვენი აზრით, ესოდენ ბუნებრივი. რომისა და იტალიის აგრარული განვითარების სქემა, მოცემული აპი-

¹ В. И. Кузнецов, О латифундиях во II в. до н. э. ВДИ, № 1, 1960, стр. 47—48.

ანეს 1 წიგნის მე-7 თავში (ვრცელი ლათინუნიები) არ ეკუთვნის ფრაკსუსების ეპოქას, გამოხატავს უფრო გვიანდელ პირობებს¹.

ვ. კუზნიშინის აზრით, „სამოქალაქო ომების“ მე-7 თავში ასახულია აპიანეს დროინდელი მოვლენები და ავტორის მიერ ხელოვნურად გადატანილია ძვ. წ. აღ. II საუკუნეში. ეს ფაქტი განსაკუთრებით ვლინდება მონების როლის გაგებასთან დაკავშირებით. მონას, როგორც მონათმფლობელური საზოგადოების ძირითად ატრიბუტს, რომის ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში განსხვავებულად განიხილავდნენ. ვ. კუზნიშინს თავისი შეხედულების დამადასტურებლად აპიანეს ასეთი მსჯელობა მიაჩნია, „ღარიბები ბრალს სდებდნენ მათ, ვინც თავისუფლად დაბადებული მოქალაქე-მეომრის ნაცვლად იყვანდნენ ყოველთვის ორგულსა და ამის გამო სამხედრო სამსახურისათვის გამოუსადეგარს“.² აპიანესთან ტიბერიუსი ამბობს, „განა მოქალაქე მონის თანაბარია, განა მეომარი სასარგებლო არ არის იმაზე, ვინც არ იბრძვის“³.

გრაკსუსების პერიოდის ამსახველი მოვლენების მსგავსი სიტყვებით გადმოცემას ვ. კუზნიშინი რეალურ სინამდვილიდან გადახვევად თვლის. მისი შეუსაბამობის საილუსტრაციოდ იგი წერს, „ძნელია წარმოვიდგინოთ მსგავსი მოსაზრება ძვ. წ. აღ. III—II სს. პირობებში, როდესაც მონა განიხილებოდა, როგორც ნიეთი, როგორც მოლაპარაკე იარაღი. შეიძლებოდა ასეთ პირობებში წარმოქმნილიყო თავისუფალი ადამიანის მონასთან შედარების აზრი, რომელიც ნიეთად ითვლებოდა. ეს მით უფრო დაუჯერებელია, რომ რომის მოქალაქის ძირითად უპირატესობად მონასთან შედარებით, აპიანეს მიხედვით, ის ითვლებოდა, რომ პირველი ესაა მებრძოლი, ადამიანი მეომარი — *ὁ στρατιώτης* (B. c. I, 11), ხოლო მონა სამხედრო სამსახურისაგან თავისუფალია. შეხედულება მონაზე, როგორც ადამიანზე... დამახასიათებელია ახ. წ. აღ. I—II სს. ეპოქისათვის და ასეთი შეხედულების გაჩენა ასახავს არა აყვავებას მონათმფლობელობისას ძვ. წ. აღ. II—I სს. რომში, არამედ მისი კრიზისის დაწყებას“⁴.

აპიანესთან არსებული შეუსაბამობანი განხილული აქვს, აგრეთვე

¹ В. И. Кузищин, О латифундиях во II в. до н. э. ВДИ, № 1, 60.

² App. B. C. I, 10.

³ იქვე, 11.

⁴ Кузнецкий И. В., о латифундиях... გვ. 60.

დ. კონჩალოვსკის. მისი აზრით, დაუჯერებელია ის ფაქტი, რომ იტალიის დაპყრობისთანავე რომის რესპუბლიკის აგრარული პოლიტიკა ითვალისწინებდა იტალიკების ინტერესებსაც. იგი წერს: დაუჯერებელია, რომ იტალიის დაპყრობის ეპოქაში რომის სახელმწიფო თავისი აგრარული პოლიტიკით, იღვწის განსაკუთრებით იტალიკების ინტერესებისათვის, რომლებიც მტრებიდან ძლივს მოასწრეს გადაეციათ მოკავშირეებად იძულებით, და უბრუნებს მათ წასახალისებლად ახლახან ჩამორთმეულ ტერიტორიებს¹.

მოტანილ მსჯელობას თუ ძვ. წ. აღ. III საუკუნეზე გავავრცელებთ, მაშინ აპიანეს ცნობას დამაჯერებლობა აკლია. მაგრამ გრაქუსების ეპოქისათვის მსგავსი თვალსაზრისი სავესებით შესაბამისად მიგვაჩნია. აპიანე, როდესაც აღწერს რომის ურთიერთობას იტალიკებთან დროს არ მიუთითებს, ამიტომ მისი ცნობები თავისუფლად შეიძლება გრაქუსების პერიოდზე გავრცელდეს. რადგან აღნიშნულ ეპოქაში მსგავს მოვლენას არ შეიძლება ადგილი არ ჰქონოდა.

რომელთა მიერ იტალიის დაპყრობისა და მიწების ოკუპაციის პროცესი ასევე დროის მიუთითებლად აქვს აღწერილი პლუტარქეს. მაგრამ ერთი მომენტი კარგად აქვს დაცული, როდესაც იბერიაში მიმავალი ტიბერიუსის შთაბეჭდილებებზე საუბრობს. მიწებიდან მისი კანონიერი მფლობელები გაძევებულნი იყვნენ, მათი ადგილი მონებს ეკავათ.

აპიანესა და პლუტარქეს ცნობებში შეიძლება მომდევნო პერიოდის შეხედულებებიც აირეკლა, მაგრამ ძირითადად სწორად გამოგვეყენოთ გრაქუსების რეფორმისტული მოძრაობის წინა ეპოქას. რაც მთავარია, მათ მიერ აღწერილ იტალიის მოსახლეობაში, რომელი მოქალაქის გარდა, აპენინის ნახევარკუნძულის მოსახლეობაც იგულისხმება.

აპიანეს მიხედვით, ტიბერიუსი მოუწოდებს რომაელებს: დაპყრობილი გვაქვს ქვეყნების დიდი ნაწილი. დაპყრობის პროცესი გრძელდება. მაგრამ დგება გადამწყვეტი მომენტი. ბრძოლისუნარიან მოქალაქეთა რიცხვის შემცირება თუ ასე გავგრძელა, ახალი მიწების დაპყრობის ნაცვლად, დამორჩილებულთა შენარჩუნებაც გაგვიძნელებს. ჩვენი დასუსტებით ისარგებლებენ მტრები და წაიღებენ, რაც

---

¹ Кончаловский Д., Критика данных Аппиана и Плутарха о причинах гракховского аграрного движения. «Из далекого и близкого прошлого», Петроз. Москва, 1923, гл. 44.

დღეს ჩვენი გვეგონია¹. ვინ უნდა იგულისხმებოდეს მოსახლეობის ამ ნაწილში? ვისი იმედით ცდილობს ტიბერიუსი დაპყრობილი ქვეყნების შენარჩუნებას და დაუპყრობელის დამორჩილებას? აპიანეს მსჯელობას ამაგრებს პლუტარქე.

გასათვალისწინებელია იტალიელის ცნების გაგებაც. ძვ. წ. აღ. II საუკუნეში და აპიანე-პლუტარქეს დროს რომაელებს იტალიელი სხვადასხვანაირად ესმოდათ. ახ. წ. აღ. I—II სს. არსებითად შეცვლილი იყო იტალიელის პოლიტიკური მდგომარეობა. ამიტომ დასაშვებია წყაროებში ახალი გაგების ჩამატება. უნდა ვივარაუდოთ, რომ პოლიტიკური მოღვაწეები გრაქუსების ხანაში, იტალიელს ისე კი არ განიხილავდნენ, როგორც დამორჩილებულ ხალხს, არამედ მას უყურებდნენ. როგორც ქვეყნის ძლიერების ბურჯს.

აპიანესა და პლუტარქეს ცნობებში, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით მოცემულია ვრცელი ეპოქა, იტალიის დაპყრობის პირველი ნაბიჯებიდან გრაქუსების მოძრაობის დასაწყისამდე.

აპიანე წერს, რომაელები დაპყრობილ მიწებს ანაწილებდნენ მოახალშენეებს შორის, ახ ყიდდნენ, ან კიდევ აძლევდნენ იჯარით. პლუტარქეს მიხედვით, დაპყრობილი მიწების ნაწილს ყიდდნენ, ნაწილს აძლევდნენ ღარიბებს და ისეთებს, რომლებიც საკურობდნენ დახმარებას. ეს ხალხი ხაზინას უხდიდა ზომიერ გადასახადს. ორივე ავტორის გადმოცემით, ოკუპირებული მიწების ნაწილს რომაელები მაშინვე ყიდდნენ, არ მიუთითებენ მყიდველს. ღარიბ მოქალაქეს მიწის ყიდვა არ შეეძლო. დროთა განმავლობაში მდიდრებმა უფრო მეტი გადასახადი შესთავაზეს ხაზინას და ამ გზით ღარიბები შეავიწროვეს. მსხვილი მიწათმფლობელების ძირითად ობიექტს *ager publicus* — სახელმწიფო მიწები წარმოადგენდა. აპიანე წერს, *ager publicus* რომის დაპყრობითი ომების დასაწყისში გაჩნდა. რომის სამფლობელოების გაფართოებასთან ერთად ისიც ფართოვდებოდა. მიწების ეს კატეგორია იტალიის დაპყრობის დროს იქმნებოდა. ბერძენ-რომაელი ავტორები საკმაო სისრულით გადმოგვცემენ იტალიის დაპყრობის სურათს. ვიდრე რომი იტალიურ სახელმწიფოდ რჩებოდა, იგი საკუთარი ძალებით ახორციელებდა საგარეო პოლიტიკას. წყაროებში ხაზგასმული მოკავშირეების აუცილებლობის იდეა ხმელთაშუა ზღვაზე გაბატონების შემდეგ უნდა წარმოქმნილიყო. მეორე პუ-

¹ App. B. c. 1, 11.

ნიკურ ომამდე საკითხის დასმისათვის არავითარი პირობები არ არსებობდა.

ხმელთაშუა ზღვაზე ბატონობას რომი მოკავშირეების გარეშე ვერ განახორციელებდა. ამიტომ გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენდა იტალიური მოსახლეობის ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესება. ქვეყნის საერთო ინტერესები მათ კეთილდღეობაზე ზრუნვას მოითხოვდა. ამ იდეის ყველაზე თანმიმდევრული დამცველი ტიბერიუს გრაქუსი იყო.

იტალიკების საკითხი გრაქუსებამდე არავის დაუსვამს. მათი აზრით, რომის მსოფლიო ბატონობა ამ ხალხზე დაყრდნობით უნდა განხორციელებულიყო.

გრაქუსების პროგრამა მთელ იტალიას ითვალისწინებდა. ყოველივე ეს კარგად აქვს გაღმოცემული აპიანეს. იგი იმდენად ზუსტად აღწერს რომში არსებულ სიტუაციას, რომ მსგავს მოვლენას, გრაქუსების გარდა სხვა ეპოქაში ვერ ვივარაუდებთ. განხილულ მონაკვეთში რომ გრაქუსების ხანა იგულისხმება, ადვილი გამოსაცნობია. რომმა იტალია დაიპყრო IV—III სს. ამ დროისათვის ახლად დამორჩილებული იტალიკების მიმართ შეღავათზე ლაპარაკი ზედმეტი იყო. მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა დაწყებულიყო მსჯელობა, როდესაც რომაელები დარწმუნდებოდნენ, რომ იტალიკებს განსხვავებული ინტერესი არ ამოძრავებდათ.

იტალიკებისადმი ყურადღების გამახვილებას გარკვეულ ბიძგს აძლევდა სიცილიის მონათა აჯანყება. წყაროებში მკვეთრად არის მითითებული შემოტევა მონათა რიცხვის გაზრდის გამო. თუ ასე გაგრძელდებოდა, იტალიას სიცილიის ბედი არ ასცდებოდა. სოფლის მეურნეობაში მონების დასაქმება და თავისუფალი მოსახლეობის უგულვებელყოფა რომს ახალ განსაცდელს უქადდა. ტიბერიუსი აფრთხილებდა რომაელებს, რომ საშიშროება შორს არ იყო. ხოლო საშიშროების ძირითად მიზეზს მონათა რიცხვის გაზრდა წარმოადგენდა¹. ტიბერიუსის გამაფრთხილებელი გამოცვლა საფუძველს მოკლებული არ იყო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სიცილიის მონათა აჯანყებას თავისუფალი მოქალაქეებიც თანაუგრძნობდნენ.

ტიბერიუსი მომენტს ხელიდან არ უშვებდა, რომ თავისი პოზიცია გაემაგრებინა და მსმენელები აგრარული რეფორმის გარდაუვალობა-

¹ App. B. C. 1,9; Plut. Tib. VIII.

ში დაერწმუნებინა. იგი მიუთითებდა იმ კატასტროფის შესახებ, რაც სიცილიის მონათმფლობელებმა გადაიტანეს. აპიანე წერს, ტიბერიუსი, „მოაგონებდა იმის შესახებ, აქამდე ცოტა ხნით ადრე სიცილიელი ბატონები როგორ დაზარალდნენ მონებისაგან... როგორ დიდხანს და მძიმედ მოუწიათ რომაელებს ამ მონებთან ბრძოლა და რამდენი მრავალფეროვანი და სახიფათო პერიპეტეიები ჰქონდა მას“¹.

აპიანე ლაკონიურად გადმოგვცემს ყველა იმ სირთულეს, რაც მოჰყვა შედეგად სიცილიის მონათა აჯანყებას.

დიოდორე სიცილიელის „ისტორიული ბიბლიოთეკა“ აშკარად გამოკვეთილი მონათმფლობელური პოზიციებიდან დაწერილი ნაწარმოებია. ამის მიუხედავად, იგი იძულებულია აღიაროს სიცილიის მონათა მძიმე მდგომარეობა. მის თხრობაში განსაკუთრებით საინტერესოა იმ ფაქტის გადმოცემა, რომ მონათა აჯანყებას თავისუფალი ადამიანებიც თანაუგრძნობდნენ. იგი წერს: „მას შემდეგ, რაც დიდი უბედურება დაატყდა სიცილიას, სიცილიის პლებსი (დემოსი) არა თუ უთანაგრძნობდა პლუტოკრატ-მონათმფლობელებს, არამედ წინააღმდეგობას უწევდა, შფოთავდა და შურდა სიმდიდრის არათანაბარი განაწილება და სოციალური მდგომარეობის უთანაბრობა“². დიოდორეს აზრით, დიდ უბედურებას წარმოადგენდა მონათა აჯანყება, მაგრამ გაცილებით უფრო სახიფათო იყო თავისუფალ მოქალაქეთა აჯანყებისადმი თანაგრძნობა. მოსახლეობის ამ ნაწილს მონების ბედი კი არ აინტერესებდა, არამედ მის მიზანს სიმდიდრის უთანაბროდ განაწილების უარყოფითი შედეგები შეადგენდა. დიოდორეს სიტყვებით, სახელმწიფოში გაბატონებული კლასის სიამაყესა და სიმკაცრეს თან სდევს სამოქალაქო ომები და მონათა აჯანყებანი.

მონათა რაოდენობის გაზრდას ტიბერიუსამდეც ვერ უყურებდნენ მშვიდად. მაგრამ განსაკუთრებული ადგილი ამ მოვლენამ ტიბერიუსის რეფორმისტულ მოძრაობაში დაიკავა. ტიბერიუსი საოცარი შემფოთებით ახსიათებს სიცილიის მონათა აჯანყების შედეგებს. იგი ლაპარაკობს არა მარტო მომხდარ ფაქტზე, არამედ მოსალოდნელ საშიშროებაზეც. მისი აზრით, თუ რომაელები თავისუფალი მოსახლეობის საკითხს არ მოაგვარებენ, უნდა ელოდონ აჯანყების სიცილიიდან იტალიაში გადმონაცვლებას.

¹ App. B. C. 1, 9.

² Diod. XXXIV—XXXV, 34—37.

აგრარული რეფორმის აუცილებელ არგუმენტად პლუტარქე მოსახლეობის იმ ნაწილის ეკონომიკურ მდგომარეობას ასახელებს, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში ქვეყნის ინტერესების დაცვა ევალება. „მაგრამ იმ ხალხს, ვინც იტალიისათვის იბრძვის და სიცოცხლეს სწირავს, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში ჰაერისა და სინათლის მეტი“¹.

იტალიის მოსახლეობის უმძიმესი სურათის დახატვით, პლუტარქე ცდილობს, მკითხველში ტიბერიუსისადმი სიმპათია აღძრას და რეფორმის იდეა მხოლოდ თავისუფალი მოსახლეობის გაღარიბებას დაუკავშიროს. აპიანეს მიხედვით, ღარიბებზე მიწის გადაცემა უფრო დიდი მაზნის მისაღწევი საშუალება იყო. მისი დასკვნით, „გრაკხუსის მიზანი მდგომარეობდა არა იმაში, რომ შეექმნა კეთილდღეობა ღარიბთათვის, არამედ იმაში, რომ მათი სახით სახელმწიფოს მიეღო ბრძოლის უნარიანი ძალა“².

პლუტარქესა და აპიანეს მონათხრობთა გაერთიანებით იკვეთება ტიბერიუსის რეფორმისტული მოძრაობის ნამდვილი ბუნება. ისინი ტიბერიუსის სიტყვის იმ მხარეზე ამახვილებენ ყურადღებას, რაც მათი თხრობის შინაარსსა და სტილს შეესაბამება.

იტალიის მოსახლეობის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის დახასიათების შედეგად, ტიბერიუსმა მოსამზადებელი სამუშაოები დასრულებულად ჩათვალა და შეუდგა თავისი მიზნის საბოლოო ამოცანის განხორციელებას. იგი გამოდიოდა რომაელი ხალხის წინაშე და ხატავდა იმ რთულ პირობებს, რომელშიც ცხოვრობდა მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი. წამოწყებული ნაბიჯის გამართლებისა და თანამგრძნობთა რიცხვის გაზრდის მიზნით, იყენებდა ყოველგვარ საშუალებას. მისი სიტყვებით, მოსახლეობა, რომლის მხრებზეა რომის დიდება, მოკლებულია ყოველივე აუცილებელს. მას მხოლოდ ჰაერი და სინათლე გააჩნია. ქვეყნის ინტერესების დამცველი მთელ იტალიაში მშვიერი დახეტილობს. ტიბერიუსი ბრწყინვალე შესავალს აკეთებს. მისი ყოველი წინადადება მიზნად გარკვეულ ამოცანას ისახავს.

რომში არსებული სურათის საილუსტრაციოდ ტიბერიუსმა ყველაფერი ისე ააგო, რომ მსმენელებისათვის ნათლად დაენახებინა რეფორმების აუცილებლობა. მისი სიტყვის დასკვნითი ნაწილი კი-

¹ Plut. Tib. IX.

² App. B. C. 1, 11.

თხვას სვამდა გაბატონებული არისტოკრატიის წინაშე: რა გზით უნდა წავიდეს რომის განვითარება. ამის შემდეგ ადგენს თავის პროგრამას, აგარაულ რეფორმას. რეფორმას უნდა გაესწორობინა რომში არსებული შეუთანხმებლობა. ტიბერიუსის სიტყვის ეს ნაწილი წყაროებში კარგადაა ფიქსირებული.

აპიანეს მიხედვით, „ტიბერიუს სემპრონიუს გრაცხუსი, წარჩინებული წარმომავლობის, ძალიან პატივმოყვარე, შეუდარებელი ორატორი, ყველა ღირსებებით კარგად ცნობილი, გახდა რა სახალხო ტრიბუნი, წარმოთქვა ბრწყინვალე სიტყვა. იგი ლაპარაკობდა იტალიური ტომების შესახებ, მათ არაჩვეულებრივ მამაცობაზე, რომაელებთან მათ ნათესაურ ურთიერთობაზე, იმის შესახებ, ეს ტომი თანდათანობით როგორ აღმოჩნდა გაქირვებულ მდგომარეობაში, შემცირდა რიცხოვრივად და ამჟამად არ აქვს არავითარი იმედი გამოასწოროს თავისი მდგომარეობა“¹.

მოვეუსმინოთ პლუტარქეს, „იტალიაში მცხოვრებ ნადირებსაც კი,— ამბობდა თავის სიტყვაში ტიბერიუსი, — თავთავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფრად; მაგრამ იმ ხალხს, ვინც იტალიისათვის იბრძვის და სიცოცხლეს სწირავს, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში პაერისა და სინათლის მეტი. ეს ადამიანები უსახლკარონი არიან, მათ არა აქვთ მუდმივი ადგილსამყოფელი და ცოლ-შვილით აქეთ-იქით დაძრწიან. სარდლები ატყუებენ ჯარისკაცებს, როცა მათ ბრძოლისაკენ მოუწოდებენ და არწმუნებენ, მტრისაგან დაიცვან წინაპართა საფლავები და ტაძრები. ეს მაშინ, როდესაც რომაელთა უმრავლესობას არც მამისეული საკუთრებეველი და არც წინაპართა სასაფლაოები არ გააჩნია. ჯარისკაცები მხოლოდ სხვისი ფუფუნებისა და სიმდიდრის გულისათვის ომობენ და იხოცებიან. მათ მსოფლიოს მბრძანებლებს უწოდებენ, სინამდვილეში კი მათ საკუთარი მიწის ერთი ნაგლეჯიც არ გააჩნიათ“².

ღრმად არგუმენტირებული შესავლის შემდეგ, მომხრეებისა და მეგობრების ძლიერი ჯგუფის მხარდაჭერით, ტიბერიუსმა წარმოადგინა აგარაული რეფორმის კანონპროექტი.

კანონის თანახმად, მსხვილ მიწათმფლობელს უნდა ჩამოერთმეოდა საზოგადო მინდვრებიდან მიტაცებული მიწები. უფლება ეძლეოდათ

¹ App. B. C. 1, 9.

² Plut. Tib IX.

დაეტოვებინათ მხოლოდ 500 იუგერი. კანონი უშვებდა გარკვეულ გამონაკლისს. კერძოდ, მესაქუთრეს, რომელსაც რამდენიმე ვაჟი ჰყავდა, დამატებით ღებულობდა 250 იუგერს. მაგრამ მიწის საერთო ფართობი 1000 იუგერს არ უნდა ასცილებოდა. კანონი ორ ვაჟს ითვალისწინებდა.

ჩამორთმეული მიწები უნდა ღაეყთ ნაკვეთებად. მათი ფართობი განისაზღვრა 30 იუგერით. ეს მიწები ეძლეოდათ ღარიბ მოქალაქეებს მუდმივ მფლობელობაში, ოღონდ მათი გაყიდვა ეკრძალებოდათ¹.

მიწების ჩამოკრა და დანაწილება უნდა ეწარმოებინა კომისიას სამი კაცის შემადგენლობით, რომელსაც აირჩევდა სახალხო კრება ერთი წლის ვადით. ტრიუმვირატის წევრად შეიძლებოდა ზედიზედ არჩევა.

ხალხი აღფრთოვანებით მიესალმა ტიბერიუსის კანონპროექტს. მდიდრებისათვის ეს იყო უმძიმესი დარტყმა. პლუტარქე წერს: „სიხარბით გატაცებული მდიდრები და შეძლებულები აღსდგნენ ამ კანონის წინააღმდეგ და პატივმოყვარეობის გრძნობით აღვსილნი გააფრთხილეს დაუპირისპირდნენ კანონის შემდგენელს. ისინი ცდილობდნენ რომ ხალხი განდგომოდა ამ კანონსა და არ მიეღო იგი. ამ მიზნით ავრცელებდნენ ხმებს, მიწების ხელახალი გადანაწილებით ტიბერიუსს სახელმწიფო წყობილების დარღვევა და ყველაფრის არევ-დარევა აქვს დასახულიო. ასეთი ხრიკებით მდიდრებმა ვერაფერს ვერ მიაღწიეს. კეთილშობილურსა და სამართლიან საქმეს ტიბერიუსი იცავდა ისეთი სიტყვით, რომელსაც კარგი კი არა, ავი საქმის გაპატონებაც კი შეეძლო. შეუპოვარი და უძლეველი ჩანდა ტიბერიუსი, როდესაც იგი ხალხით გარშემორტყმული ტრიბუნაზე იდგა და ღარიბთა დასაცავად სიტყვას ამბობდა“².

პლუტარქეს დახატული ტიბერიუსი ხალხის ნამდვილი მეტაურია. იგი თავისი სიტყვის ყველა მონაკვეთში ხალხის სამსახურს ისახავდა მიზნად. მაგრამ პლუტარქესთან საკმაო ადგილი აქვს ღათმობილი სა-

¹ ეს შეზღუდვა მეტად მნიშვნელოვან ფაქტორად მიგვაჩნია. როგორც ჩანს, გლეხობა დაინტერესებული იყო მიწის მიღებით, ძირითადად იმ მიზნით, რომ შემდეგ იგი გაეყიდა. ყოფილი მეომრები, რომლებსაც გამარჯვებული ჰქონდათ კართაგენი და კორინთი, მიწათმოქმედებად აღარ გამოდგებოდნენ. მოსახლეობის გაზარდაცხადებასა და გაფუჭებადებულ ფენას, ფიზიკურ შრომას მუქი ცხოვრება ერჩია. ტიბერიუსი ამ მომენტს ითვალისწინებდა და ამიტომ კრძალავდა გადაცემული მიწების გაყიდვას.

² Plut. Tib. IX.

წინააღმდეგო პოზიციის გამოცემასაც. მდიდრები ცდილობდნენ ხალხის დარწმუნებას, რომ უარეყოთ ტიბერიუსის წინადადება. მათი აზრით, მიწების გადანაწილებას მოჰყვებოდა არეულობა და არსებული წესრიგის შეცვლა. ანტიკურ ავტორებთან გრაკხუსების მისამართით ასეთი თვალსაზრისის გამოთქმა ერთეული შემთხვევა არ არის. მსგავსი შეხედულება მრავლად გვხვდება უფრო დასაბუთებული სახით. პლუტარქეს ცნობა მაინც გამონაკლისია. იგი უკმაყოფილო მდიდართა მოსაზრებას ტიბერიუსის მოღვაწეობის შეფასებისას კი არ იძლევა, არამედ რეფორმისტული მოღვაწეობის დასაწყისში. მისი ცნობის თანახმად, გამოდის რომ რომაელი წარჩინებულები ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის ბუნებას, თითქოს თავიდანვე გრანობდნენ. ისინი აფრთხილებდნენ ხალხს, მხარი არ დაეკირათ მისთვის, რადგან მოძრაობას, აუცილებლად არეულობა მოჰყვებოდა. პლუტარქე აგრძელებს, ასეთი ნაბიჯით მათ წარმატებას ვერ მიაღწიეს, ვერ შეაჩერეს აღმავლობის გზაზე დამდგარი რეფორმისტული მოძრაობა, რომელსაც მიწების ხელახალ გადანაწილებასთან ერთად, არსებულ წესრიგში გარკვეული ცვლილებები ჰქონდა გათვალისწინებული. მდიდართა აგიტაციას შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ თვით ფაქტის ხაზგასმა მნიშვნელოვანი. რომის ნობილიტეტი პირველი ნაბიჯიდანვე აღნიშნავს ტიბერიუსის საქმიანობის ნამდვილ ბუნებას.

პლუტარქესთან ტიბერიუსი დროის მოკლე მონაკვეთში იცვლება. თუ რეფორმების შესაველ ნაწილში მის ძირითად მიზანს სახელმწიფოში არეულობა შეადგენდა, შემდეგ ეს მიზანი უფრო ფართოვდება და ამალეებულია სამეფო გვირგვინამდე. პლუტარქე გრაკხუსების საწინააღმდეგო ტრადიციას ერთგულად მიჰყვება. წყარო, რომელსაც იგი ეყრდნობა, გრაკხუსებისადმი მტრობის მიუხედავად, ვერ ფარავს ტიბერიუსის ფართო პოპულარობას, რომელიც მას სამართლიანად მოუპოვებია მოსახლეობის ღარიბ ნაწილში.

თავისუფალი მოსახლეობის გაღარიბებისა და, აქედან გამომდინარე, არმიის ბრძოლისუნარიანობის დაქვეითების საკითხი, რომის გახატონებულ არისტოკრატიასაც აფიქრებდა, მაგრამ გამოსავალს ვერ პოულობდა. ტიბერიუსის პროექტი მიიჩნია მეტისმეტად რადიკალურად. ტიბერიუსში დაინახა არა მარტო გლეხობის ინტერესების დამცველი, არამედ ისეთი პიროვნება, რომელიც არსებული წყობილების წინააღმდეგ გამოდიოდა. ტიბერიუსს შეეძლო ხალხის ღარწმუნება და

თავისი გეგმის სამსახურში ჩაყენება. ანტიკურ ავტორებთან მრავალ-
გზის ხაზგასმული ტიბერიუსის ბუნებრივი ნიჭი, ბრწყინვალე განათ-
ლება და ორატორული ხელოვნების მაღალი დონე, ნობილიტეტს მძი-
მე სიტუაციაში აყენებდა. მოწინააღმდეგენი დარწმუნდნენ, რომ ტი-
ბერიუსს შეეძლო ნებისმიერი საკითხის თავის სასარგებლოდ გადა-
წყვეტა. ამიტომ შეუდგნენ ნიადაგის მომზადებას იმისათვის, რომ გზა
გადაეცათ მისი საქმიანობის აღმავლობისათვის.

ტიბერიუსი აგრარული რეფორმის კანონპროექტით სერიოზულ
საფრთხეს უმზადებდა სახელმწიფოს. მაგრამ შთაბეჭდილება, რომე-
ლიც მისმა სიტყვამ მოახდინა ყოველგვარ აგიტაციას აღებატებოდა.
ნობილიტეტსაც ბრძოლის გარკვეული საშუალებები გააჩნდა. მაგ-
რამ ტიბერიუსის აქტიურობასთან შედარებით მისი საქმიანობა უფე-
რულად გამოიყურება.

ტიბერიუსის წამოყენებული დებულებები მისაღები უნდა ყოფი-
ლიყო რომის სენატისათვის, ვინაიდან რეფორმატორი წინა პლანზე
ქვეყნის საერთო ინტერესებს აყენებდა. ტიბერიუსი, როგორც რო-
მის არისტოკრატიის გავლენიან და მდიდარ ოჯახთა შთამომავალი,
თავისი წოდებისათვის აუცილებელ მოთხოვნებს დასვამდა დღის წეს-
რიგში. მთლიანობაში ტიბერიუსის რეფორმა ამ წოდების შეუვალ
ბატონობას და მის გაძლიერებას ითვალისწინებდა. თავისუფალი მო-
სახლეობის შემცირებით გამოწვეული საფრთხე, უპირველეს ყოვლისა,
მას ემუქრებოდა. ტიბერიუსის აზრით, მდგომარეობის გამოსწორება
მხოლოდ აგრარულ რეფორმას შეეძლო.

ნობილიტეტის ოპოზიცია დასაწყის ეტაპზე იმდენად სუსტად გა-
მოიყურება, რომ მან ტიბერიუსს ოდნავი წინააღმდეგობაც ვერ გა-
უუწია. თავიდან მისი საქმიანობა კულისებში გაშლილი აგიტაციით
შემოიფარგლებოდა. აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით, დასა-
შვებია ასეთი ვარაუდის გამოთქმა: შესაძლებელია, რომ იგი ტიბერი-
უსის გამოსვლას ასე მკვეთრად არ ელოდებოდა. როდესაც აშკარა
ფაქტის წინაშე აღმოჩნდა უკვე გვიან იყო. ტიბერიუსმა თავისი სათქ-
მელი თქვა, ხოლო ნობილიტეტს მოსაფიქრებელი დრო აღარ ჰქონდა.
როდესაც კარგად განიხილა შექმნილი სიტუაცია, მხოლოდ შემდეგ
მოჰკიდა ხელი სერიოზულად აღნიშნულ საკითხს. ისიც შეიძლება
დაემატოს, ნობილიტეტი ტიბერიუსის გამოსვლამ დააბნია. ერთად-
ერთ პასუხად მან მიიჩნია ხალხზე მიმართვა, რომ რეფორმატორის
დაპირებებისათვის მხარი არ დაეჭირათ. ტიბერიუსის მოწინააღმდეგე-

თავან ვერც ერთმა სიტყვის თქმა ვერ გაბედა¹. მსხვილი ნობილები შეუღდგნენ აგრარული პროექტის საწინააღმდეგო ზებნის ძებნას. წყაროების მოწმობით, ისინი მთელ იმედებს ტიბერიუსის კოლეგაზე მარკუს ოქტავიუსზე ამყარებდნენ². ოქტავიუსი თავისი უფლებების გამოყენებით შეეცადა წინ აღდგომოდა ტიბერიუსის პროექტს.

რომის დემოგრაფიულ მდგომარეობას, მტკივნეულად განიცდიდნენ იმდროინდელი პოლიტიკური მოღვაწეები. ტიბერიუსის უფროსი თანამედროვე პოლიბიოსი II საუკუნის საბერძნეთის შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავდა (ეს თვალსაზრისი ნაწილობრივ რომზეც შეიძლება გავავრცელოთ): ელადის უდიდესი უბედურებაა ქალთა უშვილობა და, აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის შემცირება. იგი წერს, რომ ბერძნებს ჰყავთ ერთი, უკეთეს შემთხვევაში ორი შვილი. მიზანი? სვამს კითხვას ისტორიკოსი. ეს ერთი ან ორი შვილი გაზარდონ ფუფუნებაში და დაუტოვონ სიმდიდრე. პოლიბიოსის სიტყვებით, აქედან მოკლე დროში ვლდებულობთ ბოროტებას³.

თუ გავითვალისწინებთ რომის არისტოკრატიის ელინიზაციას, ცხადია ბერძნული სამყაროს გავლენა ცხოვრების ამ სფეროშიც შეაღწევდა. ანტიკური ავტორების მიერ ფართოდ ხაზგასმული მოვლენა, რომის არმიის ბრძოლისუნარიანობის დაცემა, მხოლოდ თავისუფალი მოსახლეობის გადარიბებით არ ყოფილა გამოწვეული. ერთ-ერთ მიზეზად მცირეშვილიანობა უნდა ჩავთვალოთ. რეფორმის თანახმად, ქვეყნის სიძლიერისათვის აუცილებელი იყო გაბატონებული არისტოკრატიის სიმრავლე. კანონპროექტს ეს მხარეც მხედველობაში ჰქონდა და სტიმულს იძლეოდა. ვისაც ბევრი შვილი ჰყავდა დამატებით ღებულობდა 500 იუგერ მიწას⁴. აქედან ჩანს, რომ აგრარულ რეფორმას მართო გადარიბებულ გლეხთა ინტერესები კი არ ამოძრავებდა, არამედ რომის გაბატონებული არისტოკრატიის რიცხოვრივ გაზარდასაც ითვალისწინებდა.

აგრარული რეფორმის ცენტრალური მონაკვეთი იყო ჩამოქრილი მიწების დანაწილება და მისი გადაცემა ღარიბ მოსახლეობაზე. ანტიკური ავტორების გადმოცემით, გლეხთა მიწებით დაკმაყოფილება,

¹ Plut. Tib. X.

² Plut. Tib. X; App. B. C. 1, 12.

³ Polyb. XXXVII, 9.

⁴ რომაული მიწის საზომი ერთეული იუგერი, ჰექტარის მეოთხედი იყო.

რომის სასიცოცხლო ინტერესების აუცილებელი ნაწილი იყო. ტიბერიუსი კარგად გრძნობდა რომის მოსახლეობის ჩამოშორების საშიშროებას და ქვეყნის ინტერესებისაგან განდგომას. აპიანე წერს: „იტალიელთა რიცხვი შემცირდა, მათ დაკარგეს ენერგია, ემუქრებოდით სიღარიბე, გადასახადები, სამხედრო სამსახური“. თუ ისინი იყვნენ ყოველივე ამისაგან თავისუფალნი, „მაინც გრძელდებოდა უმოქმედოდ დარჩენა“¹. უმოქმედოდ დარჩენა ქვეყნის ინტერესებისაგან განდგომას ნიშნავს. ტიბერიუსი მთელი სერიოზულობით მოაგონებდა რომაელებს სიცილიაში მომხდარ ამბებს. თუ პროცესი ასე გაგრძელდებოდა, რომს დამცველი აღარ ეყოლებოდა. ტიბერიუსის აზრით, მდგომარეობიდან გამოსავალი არსებობდა. ამისათვის საჭირო იყო მოსახლეობის ამ ნაწილის ჩართვა საერთო-სახელმწიფოებრივ ინტერესებში. თავისი მოსაზრების სისწორეს იგი კონკრეტული ფაქტებით ასაბუთებდა. მისი სიტყვებით, „განა საზოგადოებრივი ქონების მონაწილე უფრო მეტად არ იზრუნებს სახელმწიფოს ინტერესებზე?“² ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, საარსებო პირობებით უზრუნველყოფილ გლეხობაზე დაყრდნობით, ტიბერიუსს სურდა, ისინი დაეპირისპირებინა მონებისათვის, რომ თავიდან აეცილებინათ საფრთხე, რომელიც რომმა სიცილიის მონათა აჯანყების სახით განიცადა.

30 იუგური მიწის გადაცემა თავისუფალი მოქალაქის ფსიქიკას არსებითად შეცვლიდა. იგი ჩამოშორდებოდა მღელვარე ელემენტებს და ჩადგებოდა ქვეყნის სამსახურში. გლეხობის მიწით დაკმაყოფილებას მოჰყვებოდა მათი გამრავლება და რომის ძლიერების დასაყრდენის გაზრდა. საინტერესოა იმისი აღნიშვნაც, რომ გაღარიბებული მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი რომში იყო თავმოყრილი. საჭირო იყო ქალაქიდან მათი გაყვანა და დაბრუნება სასარგებლო შრომასთან. წლების განმავლობაში რომს შეფარებული გაღატაკებული მოქალაქე შრომის უნარს კარგავდა და იქცეოდა პარაზიტად, ზედმეტ სხეულად სახელმწიფოში. მოსახლეობის ეს ფენა ტიბერიუსის აგარული რეფორმის თანახმად, უნდა დაბრუნებოდა თავის კეშმარიტ მოვლეობას. შრომასა და ქვეყნის ინტერესების დაცვას. ამის გარდა, მიწის მიღების შემდეგ მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი აიძალ-

¹ App. B. C. 1, 7.

² იქვე, 11.

ლებდა ცენზს და სამშობლოს დამცველთა რიგებში ჩადგებოდა. მიწის გადაცემით გლეხობას მრავალმხრივი სამსახური ეკისრებოდა. მას თავისი თავიც უნდა ერჩინა და ქვეყანაც დაეცვა საშინაო და საგარეო საფრთხისაგან. აგრარული რეფორმის ეს ორი პუნქტი არსებითად ერთ მიზანს ემსახურებოდა. ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის ცენტრში, ანტიკური ავტორების გადმოცემით, სახელმწიფო ინტერესები იდგა. მისი ყოველი ნაბიჯიც ამ ინტერესებისადმი სამსახურს წარმოადგენდა.

აგრარული რეფორმის გაგრძელებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სახალხო ტრიბუნ მარკუს ოქტავიუსის წინააღმდეგობის დაძლევის. წყაროები მათ შორის წამოჭრილ დევას ვრცლად აშუქებენ¹. როდესაც საქმე მიდგა კანონპროექტის დამტკიცებაზე სახალხო ტრიბუნმა ოქტავიუსმა გამოიყენა თავისი უფლება და ვეტო დაადო ტიბერიუსის კანონს. იმავე ავტორების გადმოცემით, ოქტავიუსს ეს გადაწყვეტილება საკუთარი ინიციატივით არ მიუღია. იგი ტიბერიუსის წინააღმდეგ წარჩინებულ მოქალაქეთა დაჟინებული მოთხოვნით გამოვიდა². პლუტარქე წერს, ტიბერიუსის სიტყვების შემდეგ, ვერც ერთმა მოწინააღმდეგემ გამოსვლა ვერ გაბედა და მთელი იმედი ოქტავიუსზე გადაიტანა. პლუტარქეს მოწმობით, ტიბერიუსი და ოქტავიუსი ახლო მეგობრები იყვნენ. ოქტავიუსი დიდ პატივს სცემდა ტიბერიუსს და მის წინააღმდეგ გამოსვლას არ აპირებდა, „მაგრამ მერმე, რომის მრავალი წარჩინებული მოქალაქის დაჟინებულ თხოვნას ძალაუვნებურად დაუთმო, დაუპირისპირდა ტიბერიუსს და მისი კანონის გატარების წინააღმდეგ გამოვიდა“³. ოქტავიუსმა საკითხის განხილვის დროს, ვეტო დაადო აგრარული რეფორმის კანონპროექტს. ოქტავიუსის პოზიციამ ტიბერიუსი აიძულა უკან დაეხია, მაგრამ პლუტარქეს თანახმად, ამ ნაბიჯმა მდგომარეობის გაართულება გამოიწვია. მან ლმობიერი კანონის ნაცვლად უფრო მკაცრი კანონპროექტი წამოაყენა „ახალი კანონით, ტიბერიუსი წინადადებას აძლევდა მდიდრებს უყოყმანოდ დაეცალათ ის მიწები, რომელთაც ისინი ძველი კანონების წინააღმდეგ ფლობდნენ“⁴. დაიწყო ბრძოლა ტიბერიუსსა

¹ App. B. C. 1, 12; Plut. Tib. X.

² იქვე.

³ Plut. Tib. X.

⁴ იქვე.

და ოქტავიუსს შორის. ტიბერიუსი ცდილობდა დაერწმუნებინა თავისი მეგობარი არ შეეშალა ხელი აგრარული რეფორმისათვის. ოქტავიუსს, როგორც მსხვილ მიწათმფლობელს კანონის გატარებით მიწების გარკვეული ნაწილი უნდა დაეთმო. ტიბერიუსი საკუთარი ქონებიდან დაპირდა დაკარგული მიწების ანაზღაურებას. ოქტავიუსი არც ამ წინადადებაზე დათანხმდა. მაშინ ტიბერიუსმა გამოაცხადა, რომ მოვალეობის შესრულება ეკრძალებოდა ყველა თანამდებობის პირს, ვიდრე, „მისი კანონი კენჭის საყრელად არ იქნებოდა წარდგენილი“. იმავე დროს „დაბეჭდა სატურნიუსის ტაძარი, რათა ქვესტორებს არაფერი არ გამოეთანათ იქიდან და არც შეეტანათ“¹. ქვესტორებს გამოუცხადა, რომ ურჩობის შემთხვევაში ჯარიმა არ აცდებოდათ. პლუტარქე წერს: „მოსალოდნელი სასჯელით დაშინებულმა თანამდებობის პირებმა თავთავიანთი მოვალეობის შესრულებაზე ხელი აიღეს“².

რომში მეტად დაძაბული სიტუაცია შეიქმნა. იმდენად მტკიცე იყო ტიბერიუსის გადაწყვეტილება, რომ არავითარმა თხოვნამ, კანონის გატარებისაგან თავი შეეკავებინა, არ გაქრა. ოქტავიუსის დამორჩილება შეუძლებელი გახდა. პლუტარქე წერს: „მაშინ ტიბერიუსმა... ფრიად უკანონო და სათაკილო გზას მიმართა. მან განიზრახა ოქტავიუსის გადაყენება“³. მაგრამ საკითხი ტიბერიუსს მოულოდნელად არ დაუსვამს. იგი საჭაროდ ემუდარებოდა, მეგობრულად თხოვდა ოქტავიუსს მოეხსნა ვეტო. ოქტავიუსმა თავის პოზიციას არ უღალატა. როდესაც ტიბერიუსმა ყველა საშუალება ამოწურულად ჩათვალა განაცხადა: „როცა ერთნაირი უფლებით მოსილი ორი ტრიბუნი მნიშვნელოვან საქმეში ერთმანეთს ვერ უთანხმდება, მაშინ ბრძოლა აუცილებელია. ერთადერთ გამოსავალს ამ მდგომარეობიდან მე იმაში ვხედავ, რომ ერთ-ერთმა ჩვენთაგანმა თანამდებობაზე ხელი უნდა აიღოს. დაე, ჯერ ოქტავიუსმა შეიტანოს სახალხო კრებაში საკითხი ჩემი შეცვლის თაობაზე. თუ ხალხი ამას მოისურვებს, მე მაშინვე გადავდგები და რიგითი ადამიანის ცხოვრებას დავუბრუნდები.

ოქტავიუსმა ამაზეც უარი თქვა. „ასეთ შემთხვევაში, — უთხრა მას ტიბერიუსმა, — მე შევიტან საკითხს სახალხო კრებაში შენი ტრიბუ-

¹ Plut. Tib. X.

² იქვე.

³ იქვე.

ნად ყოფნა-არყოფნის შესახებ, თუკი, რა თქმა უნდა, დაფიქრების შემდეგ აზრს არ გამოიცივლი“¹.

კრებამ მუშაობა დაამთავრა. მეორე დღეს ტიბერიუსი ავიდა ტრიბუნაზე და კვლავ მიმართა ოქტავიუსს ხალხის ინტერესებისათვის დაეთმო. მაგრამ ოქტავიუსი ერთგულად ადგა თავის გადაწყვეტილებას. ოქტავიუსის პრინციპულობას ტიბერიუსმა ასეთი არგუმენტი დაუპირისპირა: მართებს თუ არა ტრიბუნს, რომელიც ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებს, განაგრძოს თავისი თანამდებობის შესრულება². ოქტავიუსმა კიდეც უფრო მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია. მაშინ ტიბერიუსმა შეიტანა წინადადება, რომ კენჭი ეყარათ ოქტავიუსისათვის. აპიანესა და პლუტარქეს ეს სცენა ზუსტად ერთნაირად აქვთ გადმოცემული³. ორივე ავტორი წერს, რომ ხმის მიცემის დროს 35 ტრიბიდან, როდესაც 17 ტრიბამ ოქტავიუსის წინააღმდეგ მისცა ხმა, ტიბერიუსმა კენჭისყრა შეაწყვეტინა. იგი მივიდა მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ ოქტავიუსთან და დაუწყაო თხოვნა-ვედრება. „მან ხალხის თვალწინ ხელი მოხვია მას, აკოცა და დაქინებით სთხოვა: ნურც შენ შეირცხვენ თავს და ნურც მე მაიძულებ გავხდე მიზეზი ასეთი მკაცრი და უკიდურესი ზომებისაო. ამ სიტყვებს ოქტავიუსი, როგორც ამბობენ, უკვე მორჩილად და გრძნობამორევით უსმენდა. იგი ატირდა თურმე და თვალეზარებულად დიდხანს მდუმარედ იდგა. მაგრამ როცა იქვე თავმოყრილ მდიდრებსა და შეძლებულებს გადახედა, როგორც ჩანს, შერცხვა თავისი საციელის და იმის შიშით, ძლიერთა თვალში არ დამცირებულებო, გადაწყვიტა მამაცურად შეგებებოდა ყოველგვარ საფრთხეს. „ტიბერიუსს, — თქვა მან, — შეუძლია მოიქცეს ისე, როგორც ნებას“⁴.

ოქტავიუსის სიმტკიცემ განაპირობა ხმის მიცემის გაგრძელება, რასაც შედეგად თანამდებობიდან მისი გადაყენება მოჰყვა. ტიბერიუსის ბრძანებით იგი ტრიბუნიდან ძალით ჩამოაგდეს. პლუტარქეს სიტყვებით, ეს პროცესი „მეტისმეტად სამწუხარო სანახაობა იყო“. აღელვებულ ხალხს მოუწოდებია ანგარიში გაესწორებინა ოქტავიუსისათვის, მაგრამ მდიდრებს დაუცავთ. „ოქტავიუსი ძლივს გადარ-

¹ Plut. Tib. XI.

² App. B. C. 1, 12.

³ Plut. Tib. XII; App. B. C. 1, 12.

⁴ Plut. Tib. XII.

ჩა, იგი ხალხს ხელიდან გამოგლიჯეს. ოქტავიუსი ბრბოს გაეჭყა, მაგრამ მის ერთგულ მონას, რომელიც დამცველად წინ ედგა, თვალები გამოსთხარეს“¹.

ტიბერიუსის წინადადებით, ოქტავიუსის ნაცვლად სახალხო ტრიბუნი გახდა უმნიშვნელო პიროვნება, არა დიდგვაროვანი მუციუსი². ოქტავიუსის გადაყენებით ვეტო მოიხსნა და აგრარული კანონი ძალაში შევიდა. კანონის სისრულეში მოსაყვანად შეიქმნა კომისია სამი კაცის შემადგენლობით (*tres viri agris iudicandi adsignandi* ან *agris dandis adsignandi iudicandis*)³. თავდაპირველად კომისიაში შევიდა თვით ტიბერიუსი, მისი სიმამრი აპიუს კლავდიუსი და ტიბერიუსის ძმა გაიუსი.

ოქტავიუსის თანამდებობიდან გადაყენება რეფორმის პოპულარობას ხელს არ შეუწყობდა. დემოკრატიული პრინციპებით ნასულდგმულევი პლებსიც კი ამ ნაბიჯს ეკვის თვალთ შეხედავდა. პლუტარქე აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ვრცელ მსჯელობას გვთავაზობს, რომელშიც მკვეთრად ჩანს თუ როგორი მოხერხებულობით ცდილობდა ტიბერიუსი თავის დაცვას. პლუტარქე წერს: „მის პოლიტიკურ ღონისძიებათა შორის ოქტავიუსის გადაყენება იყო ის ნაბიჯი, რომელმაც შეაძრწუნა არა მარტო დიდებულნი, არამედ ხალხიც. ისე ჩანდა, თითქოს ოქტავიუსის გადაყენებით სახალხო ტრიბუნების დიდი და ბრწყინვალე ღირსება შეიღახა და გაითელა. აი, ამიტომ ტიბერიუსმა ხალხს გრძელი სიტყვით მიმართა. ამ სიტყვიდან ზოგიერთი დასკვნის მოტანა, მე მგონი, უადგილო არ იქნება, ვინაიდან ეს ნათლად წარმოგვიდგენს ტიბერიუსის გონივრულობასა და მისი სიტყვების დამაჯერებელ ძალას“⁴.

ტიბერიუსი კარგად გრძნობდა, რომ ოქტავიუსის გადაყენება უარყოფით ზემოქმედებას მოახდენდა რეფორმისტული მოძრაობის საერთო მსვლელობაზე. სახალხო ტრიბუნის წმინდად მიჩნეული თანამდებობის ხელყოფამ, შეაშფოთა არა მარტო დიდებულები, არამედ უბრალო ხალხიც. ხალხის მხარდაჭერა, რომ შეენარჩუნებინა და თა-

¹ Plut. Tib. XII.

² Plut. Tib. XIII; აგრანე მუციუსის ნაცვლად წერს კვინტუს მუმმიუსს (App. B.C. 1, 12).

³ ILS. vol. 1, 24, 25, 26.

⁴ Plut. Tib. XV.

ვისი მოქმედება გაემართლებინა, ტიბერიუსმა ოქტავიუსის დანაშაულის საჯარო განხილვა მოაწყო. პლუტარქე, ვრცელ კომენტარს უკეთებს მომხდარ ფაქტს, მისი მსჯელობა გრაკუსების ორიენტაციის შესანიშნავი ნიმუშია. ისტორიკოსი დიდი მხატვრული ძალით ცდილობს დაარწმუნოს მკითხველი ტიბერიუსის ნაბიჯის სიმართლეში. ტიბერიუსის სიტყვაში მთელი სისრულითაა ნაჩვენები იმ მოქმედების გამართლება, რომელიც ჩაიდინა. ხალხის ინტერესების შესაბამისად სხვანაირად მოქმედება მას არ შეეძლო. „სახალხო ტრიბუნი,—თქვა ტიბერიუსმა,— უწმინდესი და ხელშეუხებელი პიროვნებაა იმიტომ, რომ ის ხალხისთვის სწირავს თავს და ხალხის კეთილდღეობას ემსახურება. მაგრამ თუ ტრიბუნი ხალხს ზურგს შეაქცევს, უსამართლოდ მოექცევა, შეუსუსტებს ძალას და კენჭისყრის უფლებას აღუკვეცავს, მაშინ იგი თვითონვე ხსნის თავისთავს ამ თანამდებობიდან, რამეთუ არ ასრულებს მოვალეობას, რისთვისაც ტრიბუნის რწმუნება მიენიჭა. ტრიბუნმა რომ კაპიტოლიუმში დაანგრიოს, მან რომ ჩვენი იარაღის საწყობები გადაწვას, ესეც კი შეიძლება ასატანად ჩაითვალოს; ოღონდ ასეთი საქციელის ჩამდენი ტრიბუნი ცუდი ტრიბუნის სახელს დაიმსახურებს. მაგრამ ის, ვინც ხალხის ძლიერებას ხელყოფს, სახალხო ტრიბუნი აღარ არის. განა საშინელება არაა, რომ ტრიბუნს საკუთარი ნება-სურვილით შეუძლია საპყრობილეში წაიყვანოს კონსული მაშინ, როცა ხალხს ნება არა აქვს წაართვას ტრიბუნს ძალაუფლება, რომელსაც ბოროტად იყენებს იმის მიმართ, ვინც მას ეს პატივი მიანიჭა? კონსულსაც და ტრიბუნსაც ხომ ორივეს ხალხი ირჩევს! მეფის ხელისუფლება ყველა სახელმწიფო თანამდებობას შეიცავს და, ამასთან ერთად, უზენაესი ღვთისმსახურების შემწეობით ღვთაებრიობას აღწევს. მიუხედავად ამისა, რომმა გააძევა ტარკვინიუსი, ვინაიდან უსამართლოდ იქცეოდა, ამგვარად, ერთი კაცის ქედმაღლობის მიზეზით დაემხო თვით რომის დამფუძნებელი მამაპაპეუსი ხელისუფლება. განა რომში მოიპოვება ვინმე იმაზე წმინდანი და თავყანასაცემი, როგორც ჩაუქრობელი ცეცხლის მეთვალყურე ვესტას ქუროში ქალები არიან? მაგრამ თუ რომელიმე მათგანი ცოდვას ჩაიდენს, მას ცოცხლად მარხავენ მიწაში: ღმერთების წინაშე შემცოდველი ქალები მაშინვე კარგავენ ღმერთების მიერვე ბოძებულ შეუვალობის უფლებას. აი, იმიტომ სრულიად არაა დასაშვები ხალხის შეურაცხყოფელმა ტრიბუნმა ხალხისაგან მინიჭებული ხელშეუვალობა შეინარჩუნოს; ვინაიდან იგი თვითონვე აცამტკევებს იმ

ძალას, რომელმაც იგი აღზევა. თუკი სამართლიანად ჩაითვლება ტრიბუნის ტრიბუნობა ტრიბთა უმრავლესობის მიერ ხმის მიცემის საფუძველზე, მაშინ რატომ არ უნდა ჩაითვალოს უფრო სამართლიანად თანამდებობიდან მისი გადაყენება იმ შემთხვევაში, როცა ყველა ტრიბმა მის საწინააღმდეგოდ მისცა ხმა? ღმერთებისადმი მიძღვნილ შეწირულებებზე უწმინდესი და ხელშეუხებელი არა არის რა; მაგრამ ხალხისათვის არავის აუკრძალავს ასეთი საგნებით სარგებლობა, მათი ხელის ზღუდა და სურვილის მიხედვით მათი ერთი ადგილიდან მეორეზე გადატანა. ასევე სრული უფლება აქვს ხალხს, შეწირულების მსგავსად, ტრიბუნის თანამდებობა ერთი პიროვნებიდან მეორეზე გადაიტანოს. ასე, რომ ტრიბუნობა სრულებითაც არ არის ხელშეუვალი და აღუკვეთელი თანამდებობა, ეს მრავალი მაგალითით მტკიცდება. ტრიბუნის რწმუნებით შემოსილი პიროვნებანი საკმაოდ ხშირად თვითონვე იღებდნენ ხელს ტრიბუნობაზე და განთავისუფლებას მოითხოვდნენ¹.

ჩვენთვის ცნობილ ტიბერიუსის სიტყვათა შორის ეს სიტყვა ყველაზე ვრცელია. ანტიკური ავტორების მტკიცება მისი დიდი ორატორული ღირსებების შესახებ ყველაზე მეტად ამ სიტყვაშია გამოკვეთილი. ტიბერიუსი საოცარი მოხერხებით ახდენს მთელი თავისი ცოდნისა და ორატორული ხელოვნების მობილიზებას და მის წარმართვას წინასწარდასახული გეგმის თანახმად. იგი უმტკიცებს რომაელ ხალხს, ტრიბუნს შეიძლება თითქმის ყველაფერი ეპატიოს, მაგრამ, თუ ტრიბუნი ხალხის საზიანოდ მოქმედებს, მას არ შეიძლება ტრიბუნი ეწოდოს. ტიბერიუსი საინტერესო ექსკურსს აკეთებს რომის ისტორიიდან. ამჟღავნებს თავისი ქვეყნის წარსულის კარგ ცოდნას და შესანიშნავ ანალიზს უკეთებს მომხდარ მოვლენებს. სიტყვა მარტო გარეგნულ ეფექტზე არ არის აგებული, მას მორალური ზემოქმედებაც აკისრია.

ტიბერიუსის შესახებ არსებული წყაროები ერთხმად აღნიშნავენ იმ უარყოფით შთაბეჭდილებას, რაც ოქტავიუსის სახალხო ტრიბუნის თანამდებობიდან გადაყენებამ მოახდინა რომის მოსახლეობის ყველაფერზე. სიტყვა წარმოთქმულია თავდაცვის მიზნით და ბრწყინვალედაა არგუმენტირებული ჩადენილი მოქმედების ყველა წვრილმანი. ტიბერიუსის თანახმად, უაზრობად შეიძლება ჩაითვალოს ასეთი ფაქ-

¹ Plut. Tib. XV.

ტი, სახალხო ტრიბუნს შეუძლია კონსულის საპყრობილეში გაგზავნა, ხოლო „ხალხს ნება არა აქვს წაართვას ტრიბუნს ძალაუფლება, რომელსაც ბოროტად იყენებს იმის მიმართ, ვინც ეს პატივი მიანიჭა? კონსულსაც და ტრიბუნსაც ხომ ორივეს ხალხი ირჩევს!“ აქედან გამომდინარე, ოქტავიუსი სამართლიანად გადააყენეს, რადგან მისი საქმიანობა ხალხის ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. ტიბერიუსის აზრით, სახალხო ტრიბუნის გადაყენება არ უნდა იყოს აღმაშფოთებელი, რადგან ტრიბუნი ხალხის არჩეულია და მასვე აქვს უფლება გადააყენოს იგი, როცა დაინახავს, რომ მისი საქმიანობა დაშორდა ძირითად მოვალეობას.

ტიბერიუსის სიტყვებით, რომის წარსული შესანიშნავ მაგალითს იძლევა იმისათვის, რომ მსგავსი მოქმედება უმნიშვნელო ფაქტად ჩაითვალოს. იგი ხალხს მოაგონებს მეფის ხელისუფლების დამხობას, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ხელისუფლება ღვთაებრივი შეუვალობით სარგებლობდა. რაც შეეხება ტრიბუნს, იგი არჩეულია ხალხის მიერ. ხალხი ირჩევს, იმავე ხალხს აქვს უფლებამოსილება გადააყენოს თანამდებობიდან, როდესაც დაინახავს, რომ ტრიბუნის საქმიანობას მისთვის ზიანი მოაქვს. ხალხს უფლება აქვს თავისი შეხედულების შესაბამისად, ერთ პიროვნებას ჩამოართვას თანამდებობა და მეორეს, მისთვის სასურველს გადასცეს. ამაში ტიბერიუსი მოულოდნელსა და უჩვეულოს ვერაფერს ხედავს.

ტიბერიუსის სიტყვაში ყველა ფრაზას თავისი დანიშნულება აქვს და მიმართულია ოპოზიციის მიერ წამოყენებული ბრალდებების წინააღმდეგ. პლუტარქეს სხვა საკითხებთან დაკავშირებით, დაცული აქვს მისი მოწინააღმდეგეების მეტელუსის, პომპეუსისა და ანიუსის სიტყვათა ფრაგმენტები. თუ ტიბერიუსისა და ოპოზიციის სიტყვებს ერთმანეთს შევუდარებთ, ნათლად დავინახავთ, რომ გრაკუსის სიტყვა თავისი შინაარსით, არგუმენტებით და დამახასიათებელი მაღალფარდოვანებით შეუდარებლად მაღლა დგას. მსგავსი ოპონენტები ტიბერიუსის დახვეწილ სიტყვას, რომელშიც მოხერხებულადაა დალაგებული რომაული ტრადიციები და რომის ისტორიის სერიოზული გააზრება, ღირსეულ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ. ისინი იმდენად უსუსურად გამოიყურებიან, რომ ძირითად იმედებს ცილისმწამებლურ ბრალდებებსა და სიტყვების თამაშზე ამყარებენ.

ტიბერიუსმა ოპოზიციას დაუმტკიცა, რომ ოქტავიუსის გადაყენებით, უსამართლო მოქმედებას ადგილი არ ჰქონია და რომის კონსტი-

ტუციის არც ერთი პუნქტი არ დარღვეულა. თუ დაირღვა, ისიც მხოლოდ სამართლიანობის დასაცავად. ტრიბუნი, თუ თავის უმთავრეს დანიშნულებას, ხალხის სამსახურს, გადაუხვევს, ხალხის ნების გამოხატულება მის მიმართ უკანონოდ არ შეიძლება ჩაითვალოს. ტიბერიუსის სიტყვას ბოლომდე მიჰყევბა საოცრად დინჯი, აკადემიური ტონი. იგი არსად არ ახსენებს, რომ თავისი კოლეგის წინააღმდეგ საკუთარი ინიციატივით გამოვიდა. ყურადღება გადააქვს ხალხის ინტერესებზე. ხალხის მიერ არჩეული ტრიბუნი გადააყენა ხალხმა. თუ სამართლიანად ითვლება ტრიბუნის თანამდებობაზე არჩევისათვის ხმის უმრავლესობა, მაშინ რატომ უნდა ითვლებოდეს უსამართლოდ, როდესაც იგივე ხალხი საწინააღმდეგოდ მისცემს ხმას და მოითხოვს ტრიბუნის გადადგომას.

პლუტარქე გარკვევით წერს, ტიბერიუსმა რომაელთა შორის გავრცელებული ბუნდოვანი ხმების გასაფანტად წარმოთქვა სიტყვა. სიტყვის ღირსებათა შესახებ ისტორიკოსი აღტაცებას ვერ მალავს და აღიარებს, რომ გამოსვლა, „ნათლად წარმოგვიდგენს ტიბერიუსის გონიერულობასა და მისი სიტყვების დამაჯერებელ ძალას“¹. აღნიშნული სიტყვით, ტიბერიუსი მკვეთრად გამოირჩევა ძვ. წ. აღ. II საუკუნის რომის პოლიტიკურ მოღვაწეთა მრავალრიცხოვან გაღერეაში, როგორც განსხვავებული ფიგურა.

ტიბერიუსის სიტყვის ძირითად მიზანს შეადგენდა ოპოზიციის მხრიდან საწინააღმდეგო აგიტაციით გაორებული ხალხის შეხედულებებში გავრცელებული ჩრდილოვანი მხარეების გაფანტვა. მდიდართა მხრიდან გავრცელებული ხმები აიძულებდა, თავისი მოქმედებისათვის კომენტარი გაეკეთებინა და რაც ჩაიდინა, ხალხის თვალში გაეშიფრა. დაემტკიცებინა ოქტავიუსის აშკარად მცდარი, უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, ხალხის საწინააღმდეგო მოქმედება. ტიბერიუსის სიტყვამ დასახული ამოცანა შეასრულა.

ნობილიტეტი დამარცხებას ვერ ურიგდებოდა. მას აიძულებდა, რომ სულ მალე ტიბერიუსს ანგარიშს გაუსწორებდა. აპიანე წერს: „დამარცხებულები აგრძელებდნენ უკმაყოფილებას და ამბობდნენ: ვერ იზეიმებს გრაკხუსი, როდესაც იგი გახდება კერძო პირი, გრაკხუსი, რომელმაც შებღალა წმინდა და ხელშეუხებელი სახალხო ტრიბუ-

¹ Plut. Tib. XV.

ნის თანამდებობა, გრაცხუსი, იტალიაში არეულობის ბიძგის მიმცემი“¹.

პლუტარქეს, ნობილიტეტის მხრიდან საწინააღმდეგო რეაქციის კონკრეტული მაგალითები მოაქვს. მისი სიტყვებით, ტიბერიუსის აღზევებით შეშინებული წარჩინებულები ყოველნაირად ცდილობდნენ სენატში მის დამცირებას. ამის დამადასტურებლად პლუტარქე ასეთ ფაქტს ასახელებს: ტიბერიუსმა ხაზინის ხარჯზე კარავი მოითხოვა, რაც მიწების გადანაწილების დროს სჭირდებოდა. მას უარი უთხრეს. ეს მოხდა მაშინ, როცა სხვები, შედარებით მცირე საქმის შესრულების დროს ხშირად ღებულობდნენ კარვებს. ყოველდღიური ხარჯებისთვისაც მას უმნიშვნელო თანხა გამოუყვეს².

განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენდა ტიბერიუსის ახლო ნათესავი, უმაღლესი ქურუმი, პუბლიუს კორნელიუს სციპიონ ნაზიკა. მან თავი გამოიჩინა, როგორც ტიბერიუსის აშკარა და დაუძინებელმა მტერმა. პლუტარქე ამას იმით ხსნის, რომ სციპიონ ნაზიკა ვრცელ სახელმწიფო მიწებს ფლობდა და ვერ ურიგდებოდა მის დაქარგვას³.

წარჩინებულები ტერორისტულ გამოსვლებსაც არ ერიდებოდნენ. პლუტარქეს სიტყვებით, მათ უნდა მიეწერებოდეს ტიბერიუსის ერთი მეგობრის გაურკვეველ ვითარებაში გარდაცვალება⁴. როგორც წყაროები იუწყებიან ტიბერიუსი მუდმივი საშიშროების წინაშე იდგა და შურისძიებას ელოდებოდა. თავდაცვის გასაძლიერებლად და ხალხის მხარდაჭერის განსამტკიცებლად მოქმედების ასეთ გზას დაადგა, „ხალხის უფრო მეტად აღგზნების მიზნით ტიბერიუსი ძაძვებით შეიმოსა; მან თავისი ბავშვები ფორუმზე გამოიყვანა და ხალხს თხოვნით მიმართა: ეს ბავშვები და ამათი დედა შეიფარეთ, ვინაიდან მე აღარ მაქვს იმედი მტრებს გადავურჩეო“⁵. ტიბერიუსის მხრიდან ეს არ იყო ზედმეტი პოზა. მან კარგად იცოდა, რომ რეფორმით შევიწროებული ნობილიტეტი სამაგიეროს გადახდისათვის ყველა საშუალებას გამოიყენებდა. ამიტომ მისი შემფოთება უსაფუძვლო არ.

¹ App. B. C. 1, 13.

² Plut. Tib. XIII.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

იყო. მისი შიში უფრო გაძლიერდა მომდევნო ხანებში. ახალ არჩევნებთან დაკავშირებით¹.

აგრარული რეფორმა გატარდა. კომისია შეუდგა კანონის განხორციელებას, მაგრამ მის საქმიანობას მთელი რიგი სირთულეები გადაელობა. მთავარი შემაფერხებელი ფაქტორი, როგორც ანტიკური ავტორები აღნიშნავენ, გავლენიანი რომაელი ნობილები იყვნენ. ყველაზე ვრცლად ამ საკითხს ეხება აპიანე. იგი წერს: აგრარული კანონით განსაკუთრებით უკმაყოფილონი იყვნენ მდიდრები. ამიერიდან მათ აღარ შეეძლოთ, როგორც ადრე, გვერდი აეგლოთ კანონისათვის. მიწების დანაწილება დავალა სპეციალურ მაგისტრატებს, მფლობელებისაგან მიწების ჩამოჭრა მხოლოდ მათი მეშვეობით შეიძლებოდა. გრაკუსმა წინდახედულად აკრძალა მიწების გაყიდვა. მდიდართა ნაწილი გაერთიანდა, გამოხატავდა თავის წუხილს, მიუთითებდა ღარიბებს ადრინდელ მფლობელთა გაწეულ შრომაზე. ზოგიერთები ლაპარაკობდნენ: ჩვენი ნაკვეთები ნაყიდი გვაქვს. ნუთუ ჩვენ მიწასთან ერთად უნდა დაგვეკარგოს გადახდილი ფული? სხვები მიუთითებდნენ: ამ მიწაზე არის ჩვენი მამების საფლავები; ამიტომ ჩვენს მფლობელობაში არსებული ნაკვეთები მივიღეთ მემკვიდრეობით. მესამენი მიუთითებდნენ იმაზე, რომ ამ ნაკვეთების შესაძენად მათ გამოიყენეს მეუღლეთა მზითვეი, ან კიდევ მიწების ნაწილი ქალიშვილებს მისცეს მზითვად. გამსესხებლები უთითებდნენ სავალო მოვალეობის შესახებ, რომელიც დაკავშირებული იყო მიწასთან. ზოგიერთები აღნიშნავდნენ, რომ მათი მიწები დავალიანების გამო ეკუთვნით კრედიტორებს... თავის მხრივ ღარიბებიც ჩიოდნენ იმაზე, რომ შეძლებული ადამიანებიდან, ისინი იქცეოდნენ უკიდურეს ღარიბებად... ამ დროს, როდესაც მდიდრები და ღარიბები ტიროდნენ და ერთმანეთს საყვედურობდნენ, გამოჩნდა ხალხის ახალი ჯგუფი, რომლებიც ცხოვრობდნენ კოლონიებში ან მუნიციპიებში ან თავიანთი წილი ჰქონდათ საზოგადო მიწებში. ისინიც შიშმა მოიცვა თავიანთი ნაკვეთების გამო და შეუერთდნენ ზოგნი მდიდრებს, ზოგნი ღარიბებს. როგორც ერთი, ისე მეორე მხარე ეყრდნობოდა თავის მრავალრიცხოვნობას, განწყობილება მეტად გამწვავებული იყო. აღგზნებულ, უსაზღვრო მღელვარების დროს, ყველანი გამოსავალს ტიბერიუსის კანონპროექტის ხმის მიცემაში ელოდნენ. ერთნი არ ეთანხმებოდნენ მის დამტკიცებას, მე-

¹ Plut. Tib. XVI.

ორენი თანახმანი იყვნენ. მდიდრებსა და ღარიბებს შორის გარდაუვალი იყო განხეთქილება¹.

მოტანილი მსჯელობა საკმაოდ რთულ სურათს გვიხატავს. ძნელი გასარჩევია ვინ არის უკმაყოფილო აგრარული რეფორმით. ერთმანეთში არეულია სამი კატეგორიის ხალხის განწყობილება. ამათგან არც ერთის პოზიცია არ არის ბოლომდე გარკვეული.

გრაკხუსების რეფორმისტული მოძრაობა სრულიად ახალი მოვლენა იყო. რომის რესპუბლიკა გრაკხუსებამდეც იცნობს მიწისათვის ბრძოლის ფაქტებს. მაგრამ ძვ. წ. აღ. II საუკუნის 30-იან წლებში გაჩაღებული ბრძოლები არსებითად განსხვავებულია და ანალოგია წინა ეპოქაში არ მოეძებნება. იგი უნდა შეხამებოდა შეცვლილ პოლიტიკურ სიტუაციას, ხმელთაშუა ზღვაზე გაბატონებას რომ მოჰყვა შედეგად.

რომის რესპუბლიკის მთელი ისტორიის მანძილზე მიწათმფლობელობას გრაკხუსებამდე არსებითი ცვლილებები არ განუცდია. ნაკლებად სარწმუნო ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული რეფორმის გარდა, ჩვენთვის ცნობილი კანონები, მასშტაბებით ვერ შეედრებოდნენ გრაკხუსების პროექტებს. ძვ. წ. აღ. 228 წლის ფლამინიუსის კანონი, 173 წლის აგრარული კანონი, მიწათმფლობელობის არსებულ ნორმებში სერიოზული ცვლილებების შეტანას არ ისახავდა მიზნად. იგი იტალიის ცალკეულ რაიონებს შეეხებოდა. გრაკხუსების უშუალო წინამორბედის გაიუს ლელიუსის აგრარული პროგრამა ჩვენთვის უცნობია.

გრაკხუსებმა იტალიის მიწათმფლობელობის სრული რეორგანიზაცია განიზრახეს. მათი რეფორმები შეცვლიდა აპენინის ნახევარკუნძულის სოციალურ-ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ მდგომარეობას. ანტიკური ავტორებისა და თანამედროვე ისტორიკოსთა უმრავლესობის აზრით, აგრარული საკითხით დაინტერესებული იყვნენ იტალიეებიც. გადანაწილებას ექვემდებარებოდა *ager publicus populi Romani* — მისი გადაცემა შეიძლებოდა მხოლოდ რომაელ მოქალაქეზე. იტალიის მოსახლეობას ჯერ უნდა მიეღო სრულუფლებიანი მოქალაქის უფლება. მხოლოდ ამის შემდეგ შეეძლო მას *ager publicus* დაეკავება. წინააღმდეგ შემთხვევაში მოკავშირეებზე საზოგადო მიწების გადაცემა კანონის დარღვევა იქნებოდა. აქედან გამომდინარე, გრაკ-

¹ App. B. C. 1, 10.

ჭუსების რეფორმისტულ პროგრამაში, ერთის გადაუჭრელად, მეორის დასმა შეუძლებელი იყო.

ტიბერიუსმა, რომის ისტორიაში, პირველად დასვა რეფორმათა გატარების ფართო გეგმა, რომელიც ნაწილობრივ განხორციელდა.

ტიბერიუსის კანონპროექტმა საყოველთაო რეზონანსი გამოიწვია. მთელი ნახევარკუნძულის მოსახლეობა აქტიურად გამოეხმაურა სახალხო ტრიბუნის მოწოდებას. ანტიკური ავტორებიდან ეს მომენტი ყველაზე მკვეთრად ჩანს დიოდორესთან. იგი წერს: მოედინებოდნენ რომისაკენ ქვეყნის ყველა კუთხიდან, როგორც მდინარეები ყოვლის-მომცველ ზღვაში. მასები ანთებულნი იყვნენ იმის სურვილით, რომ გამოესწორებინათ თავიანთი მდგომარეობა. ისინი მთელ იმედებს ამყარებდნენ: კეთილმყოფელ კანონზე, თავიანთ ბელადზე, მოუსყიდველსა და უშიშარზე, რომელმაც მთელი ძალით გადაწყვიტა ყოველგვარ საფრთხეზე წასვლა, ებრძოლა უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე იმისათვის, რომ ხალხისთვის მიწა დაებრუნებინა¹.

იტალიის მოსახლეობის რომში თავმოყრა შემთხვევით მოვლენად არ შეიძლება ჩაითვალოს. როგორც ჩანს, მოკავშირეებს გარკვეული ინტერესები ამოძრავებდათ. ყოველივე ეს მიუთითებს ტიბერიუსის რეფორმისტული საქმიანობის ფართო მასშტაბებზე. სახელდობრ, ტიბერიუსის აგიტაცია იტალიეების საკითხსაც აყენებდა დღის წესრიგში. ასეთი ნაბიჯი საიმედო დაპირება იქნებოდა იტალიის გალარობებული მოსახლეობისათვის. აღნიშნულმა აგიტაციამ მისცა ბიძგი იტალიის მოსახლეობის რომისაკენ დაძვრას. თუ მსგავს თვალსაზრისს სერიოზულ ვარაუდად მივიჩნევთ, მაშინ ნათელი გახდება, ტიბერიუსის მოძრაობით იტალიის მოსახლეობის დაინტერესება.

ტიბერიუსთან მოკავშირეთა პრობლემა მკრთალად ჩანს. უბრალოდ მიუთითებენ, მაგრამ მითითებაც საკმარისია, რომ რეფორმატორის ნამდვილი მიზანი გავიგოთ. რომის პოლიტიკური ძლიერებისათვის იტალიეების როლის მნიშვნელობა ტიბერიუსს კარგად აქვს ხაზგასმული. მისი აზრით, იტალიეების მხარდაჭერის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა, რომის მსოფლიო მპყრობელობის შენარჩუნება. ეს ძალა კი ტიბერიუსის სიტყვით, მოკლებული იყო მოქალაქის უფლებას და თავის სამშობლოში თავს დაჩაგრულად გრძნობდა.

იტალიეების საკითხის წინ წამოწევით, ტიბერიუსი შორს იხედე-

¹ Diod. XXXIV, 5.

ბოლა. მოკავშირეებზე რომის მოქალაქეობის ბოძება და მიწების გადაცემა, რეფორმატორის საქმისადმი მათ ერთგულებას და მხარდაჭერას ჩვეულებრივზე მეტად გაზრდიდა. რაც არა მარტო დასახელებული რეფორმის სისრულეში მოყვანას შეუწყობდა ხელს, არამედ სხვა ღონისძიებებისთვისაც ბრწყინვალე გარანტია იქნებოდა.

ანტიკური ავტორები წერენ, რომ ტიბერიუსმა აღადგინა ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონი, რომელიც დროთა განმავლობაში დავიწყებული იყო. ძვ. წ. აღ. IV საუკუნეში გატარებულ რეფორმას მკვეთრი რეაქცია არ გამოუწვევია, მაშინ როდესაც ტიბერიუსის მოძრაობას რამდენიმე ათასი კაცი შეეწირა. თავი რომ დავანებოთ იმას, შეესაბამებოდა თუ არა სინამდვილეს ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონი, ტიბერიუსის რეფორმა სულ სხვა კუთხით უდგებოდა საკითხს. მიწის პრობლემასთან დაკავშირებით მათ შორის განსხვავება უმნიშვნელოა. IV საუკუნის კანონი მიწის ფლობის მაქსიმალურ ნორმად აწესებდა 500 იუგერს, ტიბერიუსის კანონი—1000 იუგერს. აქედან გამომდინარე, მიწის დიდი ნაწილი ისევ მათ ხელში უნდა დარჩენილიყო. ტიბერიუსის კანონპროექტის ამ მონაცემთს არ უნდა გამოეწვია ნობილიტეტის მღელვარება. საქმე სულ სხვა მხარეს შეეხებოდა. კერძოდ, იტალიკებისადმი რომაული მოქალაქის უფლებათა მინიჭება იყო რეაქციის ძირითადი ამოსავალი. ნობილები იტალიკებს დამორჩილებულ და ხელქვეით მყოფ ხალხად მიიჩნევდნენ. მათ ვერ წარმოედგინათ ამ მოსახლეობის აყვანა რომაელი მოქალაქის რანგში. თუ ეს მოხდებოდა, იმ უპირატესობას, რომლითაც საუკუნეთა განმავლობაში სარგებლობდა, დაკარგავდა. იგი ვერ ურიგდებოდა ხმელთაშუა ზღვაზე ბატონობაში მოზიარის გაჩენას.

ტიბერიუსს მარტო აგრარული რეფორმის კანონპროექტი რომ წამოეყენებინა ტრაგედია არ იყო მოსალოდნელი. ანტიკური ავტორების მიერ გაკვრით მინიშნებული მოკავშირეთა საკითხი უნდა მივიჩნიოთ ნობილიტეტის რეაქციის ძირითად მიზეზად. აღნიშნული საკითხი უფრო ფართოდ დასვა გაიუს გრაკუსმა, ამიტომ წყაროები მასზე ამახვილებენ ყურადღებას და უფროსი ძმის დამსახურებას ჩრდილში ტოვებენ.

ტიბერიუსის აგრარული კანონი რომის ისტორიაში პირველად სვამდა საკითხს და სახავდა გზებსაც, როგორ უნდა მომხდარიყო მოსახლეობის გამრავლება. პრობლემის გადაჭრის მასტიმულირებლად მიიჩნევა მიწების გეგმაზომიერ გადანაწილებას. მრავალშვილიანი

ოჯახებისათვის ტიბერიუსის კანონი აწესებდა 1000 იუგერს. როგორც ჩანს მცირეშვილიანობა მდიდართა შორის ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, სხვანაირად კანონში ასეთი პუნქტი არ შევიდოდა. ტიბერიუსი საკითხის გადაჭრას ცდილობდა დაახლოებით იმ სახით, როგორც გადაწყვიტა იულიუს ცეზარმა ძვ. წ. აღ. 59 წელს. სვეტონიუსის თანახმად, ცეზარმა „კამპანიის ველი, დატოვებული იჯარით ხაზინის შესავსებად, დაუნაწილა ოცი ათას მოქალაქეს, რომლებსაც ჰყავდათ სამი და მეტი შვილი“¹.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იგივე მიზნები ამოძრავებდა ტიბერიუსს ღარიბთა მიმართაც. გაღარიბებულ მოქალაქეზე მიწის გადაცემა ან კიდევ მდიდრებისათვის შეღავათი, მისი განზრახვის პრაქტიკული განხორციელების გზა იყო.

აგრარული კანონი მსხვილ მიწათმფლობელებს, რომელთაც ორი ვაეი მაინც ჰყავდათ, მიწის ნორმას უზრდიდა. მაგრამ ნობილიტეტის რაოდენობა მაინც განსაზღვრული იყო და მისი რიცხვის გაზრდა რომის არმიის ბრძოლისუნარიანობის გაზრდაზე ზემოქმედებას ვერ მოახდენდა. ტიბერიუსის მხრიდან ეს იყო გარკვეული ექსტი, რომლითაც იგი მოაგონებდა თავის წოდებას ტრადიციული უპირატესობის შესახებ.

ტიბერიუსის მიერ დასახული გზა ყველაზე სრულყოფილი და ადვილად განსახორციელებელი იყო, თუ ნობილიტეტი შეგნებულად მიუდგებოდა. მაგრამ მსხვილმა მიწათმფლობელებმა, ტიბერიუსის კანონპროექტში მთავარი ვერ დაინახეს. ტიბერიუსი პირად მტრად მიიჩნიეს და ბრძოლა გამოუცხადეს. რეფორმატორის ძირითადი მიზანი, წვრილი და საშუალო გლეხური მეურნეობების აღდგენით, კვლავ დაებრუნებინა რომის არმიაში მისი ძირითადი კონტინგენტი, ნობილიტეტმა ვერ გაიგო.

ტიბერიუსი, ძველი პატრიარქალური მეურნეობის აღდგენას არ მოითხოვდა. მისი პროექტი უფრო კონკრეტული და რეალური იყო. მაგრამ კრიტიკულ მომენტში იგი უმცირესობაში აღმოჩნდა, ნობილიტეტის აგიტაციით, ღარიბთა ნაწილი საწინააღმდეგო ბანაკში გადაბარგდა და იარაღიც კი აღმართა რეფორმატორზე. ვინ უნდა იგულისხმებოდეს ღარიბი მოსახლეობის ამ ფენაში? ხომ არ არიან ისინი

¹ Suet. Caesar. 20.

გაპარაზიტებული პროლეტარები? ასეთი ვარაუდი არ უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული. როგორც ცნობილია, რომის მოსახლეობის გარკვეული ფენა, რომელმაც დაკარგა საარსებო საშუალება, ქალაქს შეაფარა თავი და ცალკეულ მდიდართა მოწყალების ხარჯზე აგრძელებდა ცხოვრებას. აღნიშნულმა ფენამ მიიღო კლიენტის სახელწოდება, გახდა დამოკიდებული რომელიმე მდიდარზე და ასრულებდა მის ყოველგვარ მითითებას. მოსახლეობის ამ ნაწილს აღარ აინტერესებდა მიწის მიღება, რომლის დამუშავებაც ფიზიკურ შრომას მოითხოვდა. ისინი საკუთარი შრომით თავის რჩენას სხვისი მოწყალებით ცხოვრებას ამჯობინებდნენ. ამდენად, მათ აღარ აინტერესებდათ აგრარული რეფორმა და მათი გამოსვლა ტიბერიუსის წინააღმდეგ მდიდარ მწყალობელთა მიზნების შესაბამისად, სავსებით კანონზომიერ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ.

ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის ცენტრში ღარიბი გლეხობა იდგა. გლეხს კანონპროექტის თანახმად, 30 იუგერი მიწა ეძლეოდა. ხომ არ ითვალისწინებდა რეფორმა მრავალშვილიანი გლეხების მიმართ, მდიდართა მსგავს შეღავათებს? ღარიბი გლეხის მრავალშვილიან ოჯახზე 30 იუგერის ზევით მიწის გადაცემის შესახებ ანტიკური ავტორები არაფერს წერენ. მაგრამ თუ მომდევნო პერიოდის რომის პოლიტიკურ მოღვაწეთა პრაქტიკულ საქმიანობას გავითვალისწინებთ, შესაბამისი ღათმოებები აღნიშნულ სიტუაციაშიც უნდა ვივარაუდოთ. ამაზე უნდა მიუთითებდეს აპიანეს გადმოცემა; ტიბერიუსი მიმართავდა მდიდრებს, ნებაყოფლობით უარი ეთქვათ ზედმეტ მიწაზე, იმათ სასარგებლოდ, ვინც სახელმწიფოს უზრდის შვილებს¹. ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის საერთო სულისკვეთება მსგავსი ვარაუდის დაშვების საშუალებას იძლევა. თუ კანონი გამონაკლისს უშვებდა მდიდრების მიმართ, იგი ღარიბებზედაც უნდა გავრცელებულიყო.

ტიბერიუსის დასახული ღონისძიებანი, მრავალშვილიან ოჯახებზე გამონაკლისების დაშვება ახალ და ორიგინალურ საშუალებას წარმოადგენდა, რომელიც ემსახურებოდა ერთ მიზანს, გაეზარდა რომის თავისუფალი მოსახლეობის რაოდენობა. მის მიერ დასახულ გზებს რომი მხოლოდ იმპერიის დასაწყისში დაადგა.

ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო

---

¹ App . B. C. 1, 11.

გადაცემული მიწების გასხვისების აკრძალვა¹. კანონი ავალდებულებდა მფლობელს კუთვნილი მიწა თვითონვე დაემუშავებინა. კანონი მიმართული იყო მეფახშევებისა და მსხვილი მიწათმფლობელების წინააღმდეგ, იგი გამორიცხავდა მიწის დაგირავებას და გაყიდვას. ამ გზით უნდა მომხდარიყო წვრილ მეურნეობათა როლის გაზრდა. გლეხს, რომელსაც მიწასთან კავშირი ჰქონდა გაწყვეტილი, კანონი აიძულებდა ხელი მოეკიდა სოფლის მეურნეობისათვის და შეერთებოდა ქვეყნის საერთო ინტერესების სრულყოფის საქმეს. ტიბერიუსის კანონი მკაცრ მეთვალყურეობას აწესებდა მიწაზე. რეფორმას გალარიბებულ გლეხთა მატერიალური მდგომარეობა უნდა აემალღებინა იმ დონემდე, რომ დაეკმაყოფილებინა ცენზის ყველა მოთხოვნა. კანონის თანახმად, გლეხური მეურნეობის აღორძინება დადებით ზემოქმედებას მოახდენდა რომის მსოფლიო ბატონობის განმტკიცებაზე.

საინტერესოა, რატომ კრძალავდა ტიბერიუსი ხაზგასმით გადაცემული მიწების გაყიდვას. ან კიდევ ვინ იგულისხმება წყაროებში მოთითებულ გალარიბებულ მოქალაქეებში. ამ საკითხზე მსჯელობისას ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ მოვლენას. კერძოდ, რომის ძლევაშობილ ომებში მეომრებმა დიდი სიმდიდრე მოიხვეჭეს. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, ვინაიდან საარსებო საშუალება ჰქონდათ, მიწათმოქმედებისადმი ინტერესი დაკარგეს. მოპოვებული ქონება გაუთავდათ, მიწა ამ ხნის განმავლობაში ან გაყიდეს, ან დააგირავეს. სოფლის მეურნეობა მათ აღარ იზიდავდა. აგრარული რეფორმით საჭირო იყო იძულებითი ღონისძიებანი, რომ მათი უკან დაბრუნება და მიწაზე დამაგრება მომხდარიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მოქალაქე, რომელიც მიწას მიიღებდა, მაგრამ მისი დამუშავეების ინტერესი არ ჰქონდა, სწრაფადვე გაყიდდა მას და იმავე მდგომარეობაში დარჩებოდა. კანონში ამგვარი აკრძალვის არსებობა, მსგავს საშიშროებაზე უნდა მიუთითებდეს.

აგრარული კანონის მუშაობას მთელი რიგი სიძნელეები გადაეღობა. ერთ-ერთ მთავარ დაბრკოლებას წარმოადგენდა გლეხობის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა. კომისიის მიერ გადაცემულ მიწაზე, გლეხს სიღარიბის გამო, არ შეეძლო მეურნეობის მოწყობა. აგრარული რეფორმის ეფექტს ეს მოვლენა საგრძნობლად აფერხებდა. მაგრამ ტიბერიუსმა გამოსავალი ადვილად იპოვა. იმავე წლის გაზა-

¹ App. B. C. 1, 10.

ფხულზე გარდაიცვალა პერგამოსის მეფე ატალოს III ფილომეტორი. მისი გარდაცვალების შემდეგ, პერგამოსში გავრცელდა დოკუმენტი, რომლის თანახმადაც, ატალოს III თავის მემკვიდრედ რომაელ ხალხს აცხადებდა¹.

ტიბერიუსმა მოხერხებულად გამოიყენა პერგამოსის ელჩის ევდემეს რომში გამოცხადება. პერგამოსელთა მისიამ რომაელებს აცნობა ატალოს III ანდერძის არსებობა. ტიბერიუსმა მოინდომა ანდერძიც ხალხის სამსახურში ჩაეყენებინა. მან წამოაყენა წინადადება რომლის ძალითაც „პერგამოსის სამეფოს ხაზინა გადასცემოდა იმ მოქალაქეთ, რომლებმაც მიწები მიიღეს, რათა ამ ფულით მათ სამიწათმოქმედო მეურნეობის მოწყობაში შეშველებოდა. რაც შეეხება ატალოსის სამეფოში შემავალ ქალაქებს, ამ საკითხზე ტიბერიუსმა განაცხადა: მათი ბედის განსჯა სენატს სრულებითაც არ ეხება და ეს საქმე მთლიანად ხალხს უნდა მივანდოთ“². პლუტარქე განაგრძობს, რომ „ტიბერიუსის ასეთმა გამოსვლამ სენატის ღირსება მეტისმეტად შეურაცხყო“. მართლაც, ტიბერიუსის არჩეული გზა, ისედაც გაღიზიანებული სენატის ფუნქციებში სერიოზული ჩარევა იყო. მან ხალხი გამოაცხადა რომის რესპუბლიკის უზენაეს გამგებლად და მასზე დაყრდნობით მიიღო დიდმნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება.

სენატი უფერული არგუმენტებით დაუპირისპირდა ტიბერიუსს. სიტყვაში გამოსულ სენატორთა მოსაზრებები იმდენად სუსტად გამოიყურება, რომ მათ არ შეეძლოთ ხალხის მოთხოვნის უარყოფა. მაგალითად, სენატორ პომპეუსის სიტყვა აშკარად ცილისმწამებლუ-

---

¹ ატალოს III მიერ ანდერძის დატოვებას ადასტურებს ანტიკურ წყაროთა უმრავლესობა (Plut. Tib. XIV; Str. XIII, IV, 2; Iust. XXXVI 4; Vel. Patere. 11, 4; Plin. H. n. XXXIII, II, 53; Flor. I, XXXV; App. Mithr. 62; Val. Max. V, 2, 3; Eutr. IV, 18). პერგამოსის მეფის საქმიანობას თუ გავითვალისწინებთ, მსგავსი შინაარსის ანდერძის არსებობა არ არის ლოგიკური. ატალოს III მთელი თავისი მეფობა (138—133) რომის საწინააღმდეგო მოღვაწეობაში გაატარა. ატალოს III არცერთი ნაბიჯი არ ადასტურებს იმას, რომ ასეთი დოკუმენტი შეედგინა. ანდერძის შინაარსი მთელი მისი საგარეო პოლიტიკის საწინააღმდეგოა. მიგვაჩნია, რომ ანდერძი შეადგინა პერგამოსის პრორომაულმა ორიენტაციამ მ მეფის გარდაცვალების შემდეგ (ატალოს III გარდაცვალება მოულოდნელად, მზის დაკერის შედეგად), მის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი აქვს შესრულებული რომაულ დიპლომატიას. ანდერძი შემუშავდა მეფის ხელისუფლებით უკმაყოფილო მონათმფლობელთა წრეში. ამ ნაბიჯის გადადგმით პერგამოსის არისტოკრატამ დააჩქარა ქვეყნის გადასვლა რომის მფლობელობაში.

² Plut. Tib. XIV.

რია. სხდომაზე მან წარმოთქვა: „მე ტიბერიუსის მეზობლად ეცხოვრობ და ამიტომ ძალიან კარგად ვიცი, ევდემემ მას პერგამოსის მეფეთა დიადემა და პორფირი გადასცა, როგორც ისეთ კაცს, რომელიც ერთ მშვენიერ დღეს რომში უნდა გამეფდეს“¹. მეორე სენატორმა, კვინტუს მეტელუსმა მორალის კითხვა დაიწყო. გაკიცხა იმის გამო, რომ წესიერი ოჯახიდან გამოსული ცხოვრების არასწორ გზას დაადგა. მან მიმართა ტიბერიუსს, „ყოველთვის, როცა მამაშენი ცენზორად ყოფნისას ვახშმობიდან სახლში ბრუნდებოდა ხოლმე, მოქალაქენი შიშით აქრობდნენ თავ-თავიანთ ბინებში სინათლეს, რათა ცენზორს არ ჰგონებოდა, მეტისმეტ დიდ ღროს ატარებენო მხიარულებასა და ღრეობაში. შენ კი თვითონვე გინათებენ ღამით გზას ყველაზე უფრო თავზეხელაღებული და მაწანწალა მოქალაქენიო“²

მესამე მოკამათემ ტიტე ანიუსმა, პლუტარქე მას „ყოვლად უზნეო და თავდაუქერელ კაცს“ უწოდებს, საჯაროდ დაუწყო დავა ტიბერიუსს. იგი ბრალს სდებდა რეფორმატორს ოქტავიუსის გადაყენების გამო. ანიუსმა ხალხის აღშფოთება გამოიწვია. ტიბერიუსმა გადაწყვიტა ანიუსის წინააღმდეგ ბრალდებით გამოსვლა, შეკრიბა ხალხი და ბრძანა ანიუსის მოყვანა. პლუტარქე წერს, ანიუსმა „კამათის დროს ისეთი კითხვებისა და პასუხების მიცემა იცოდა, რომ ამ მხრივ უძლეველი ვინმე ჩანდა“³. ანიუსმა როცა დაინახა, რომ გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა, რადგან იგი მქვერმეტყველებით ტიბერიუსს ვერ შეედრებოდა, „თავის საყვარელ ხერხს მიმართა. მან ტიბერიუსს სთხოვა: სანამ სიტყვით გამოხვიდოდე, ერთ პატარა კითხვაზე მიპასუხეო. ტიბერიუსი დათანხმდა: მკითხე, რა გინდაო? ღრმა ღუმილი ჩამოვარდა. მაშინ ანიუსმა ასე მიმართა ტიბერიუსს: „დავუშვათ, რომ შენ ჩემი პატივის აყრა და შეურაცხყოფა მოინდომე, მე კი ღახმარებისათვის ერთ-ერთ შენს ამხანაგს მივმართე; იმან რომ ჩემი შველა განიზრახოს და შენ განრისხდე, წაართმევ თუ არა მას თანამდებობასო?“⁴.

ანიუსის დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემისათვის ტიბერიუსს თავი აურიდებია. პლუტარქე თხრობას განაგრძობს და გვაუწყებს, „ამ

¹ Plut. Tib. XIV.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

შეკითხვამ ისეთ უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენა ტიბერიუსი, რომ თავისი შეუღარებელი მჭევრმეტყველებისა და იშვიათი მამაცობის მიუხედავად ამჯერად ღუმილი არჩიაო¹.

მოტანილი სიტყვებიდან აშკარად ჩანს, რომ ოპოზიციის არგუმენ-ტაცია სუსტია და მისი დაძლევა ტიბერიუსისათვის დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენდა. ყველა სიტყვაში იგრძნობა საკითხიდან გადახვევა და ყურადღების გამახვილება ისეთ საგნებზე, რომელთაც დასმულ პრობ-ლემასთან კავშირი არ აქვთ.

პერგამოსთან დაკავშირებით, ტიბერიუსი რომის დიდმპყრობელუ-რი პოლიტიკის ბრწყინვალე დამცველად წარმოგვიდგება. იგი თავი-სუფლად ჩაება რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში. გამოიყენა ატალოს III ანდერძი და პერგამოსელ მონათმფლობელთა გადაწყვეტილება. რომში გაშლილ მოძრაობას ესაჭიროებოდა გარეშე ძალა, რომელიც ხელს შეუწყობდა წარმოქმნილი დაბრკოლების გადალახვას. ტიბერი-უსმა კარგად იცოდა ისიც, რომ საგარეო საკითხების გადაწყვეტა მხოლოდ სენატის უფლებამოსილებაში შედიოდა. მას აშკარა ბრძო-ლა უნდა გამოეცხადებინა სენატისათვის, რომ აგრარული რეფორმა დაუბრკოლებლად გაეტარებინა. იგი მოუთრიდებლად ჩაერია სენატის ფუნქციებში, თავს მოახვია მას საკუთარი ნება და სახალხო კრებაზე დაყრდნობით გამოაცხადა, რომ პერგამოსის მეფემ ქონება რომაელ-ხალხს დაუტოვა და ხალხმა თავისი შეხედულების მიხედვით უნდა გადაწყვიტოსო. ასეთი მოქმედება სენატზე სერიოზულ დარტყმას წარმოადგენდა.

სახალხო კრებამ საკითხი თავის სასარგებლოდ გადაწყვიტა. რომის სენატს მსგავსი მარცხი მანამდე არ განეცადა. მისი უფლებამოსილება ტიბერიუსს გრავსუსმა თავის ნება-სურვილს დაუმორჩილა. კონკრე-ტულ შემთხვევაში, სენატს ჩამოერთვა საგარეო საკითხების წარმარ-თვის უფლება და გადაეცა სახალხო კრებას, რომლის საქმიანობასაც ტიბერიუსის იდეები ამოძრავებდა. აღნიშნული კანონის მიღება სე-ნატის როლის შერყევაზე მიუთითებდა. ამას კარგად გრძნობდა რომის გაბატონებული არისტოკრატია და ანტიკურ ავტორთა მოწმობით, კანონის მიღებას შედეგად მოჰყვა სენატის ორგანიზებული წინააღ-მდეგობა.

ატალოს III ანდერძთან დაკავშირებით, სახალხო კრებას უნდა-

¹ Plut. Tib. XIV.

გავთვალისწინებინა მისი სხვა პუნქტებიც. კერძოდ, პერგამოსის ქალაქების საკითხი. ანდერძის თანახმად, ქალაქები ცხადდებოდნენ თავისუფლად. ტიბერიუსიც ანდერძის ამ პუნქტს დათანხმებია. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ პერგამოსის ქალაქები ყოველგვარი გადასახადისაგან თავისუფალნი იყვნენ. მაგრამ პერგამოსის ქალაქთა თავისუფლება ეწინააღმდეგებოდა მხედრების ინტერესებს. მათ ერთმეოდანთ ის პრივილეგიები, რომელიც ექნებოდათ პერგამოსის პროვინციად გამოცხადების შემთხვევაში. მხედრობა დაინტერესებული იყო პერგამოსის სრული დამორჩილებით, რომ რომაული მმართველობისა და ლეგიონების იმედით განუკითხავად ეძარცვა ადგილობრივი მოსახლეობა. მხედრობა დაინტერესებული იყო დაპყრობითი ომებით, ითვალისწინებდა, რომ წვრილი მესაკუთრენი გადაიქცეოდნენ პროფესიონალ მეომრებად, რომის სამხედრო ძლიერება გაიზრდებოდა, რაც მათ პროგრამას დააკმაყოფილებდა.

ნობილიტეტსა და მხედრობას შორის არსებობდა შინაგანი წინააღმდეგობა. პერგამოსთან დაკავშირებით მიღებული კანონი სენატს აწყობდა, რადგან მხედრობას ხელიდან ეცლებოდა შემოსავლის ახალი წყარო. ნობილიტეტსაც ეს სურდა, მაგრამ ტიბერიუსის მოქმედების გზა აღმოჩნდა მისთვის მიუღებელი.

ტიბერიუსის მოღვაწეობამ წარჩინებულებს დიდი საფიქრალი გაუჩინა. მაგრამ მათ ფარხმალი არ დაუყრიათ. ისინი დარწმუნდნენ, ტიბერიუსის სახით სენატს იმდენად ძლიერი პიროვნება დაუპირისპირდა, რომ ბრძოლის მეთოდები უნდა შეეცვალათ. სახალხო კრებაზე რეფორმატორის ყოველი გამოსვლა ტრიუმფით მთავრდებოდა. რეფორმების პირველ ეტაპზე ნობილიტეტმა აშკარად უკან დაიხია.

ტიბერიუსმა დროის მცირე მონაკვეთში გაატარა აგრარული რეფორმა. ნობილიტეტის მიერ ხელისშემშლელად წაქეზებული ოქტავიუსი თანამდებობიდან გადააყენა. ატალოს III ანდერძით გავთვალისწინებული სიმდიდრე გამოაცხადა რომაელი ხალხის საკუთრებად. თუ დავუმატებთ კიდევ მოკავშირეებზე რომაელი მოქალაქის უფლებათა მინიჭებას, ნათელი გახდება, რომ ტარკვინიუს ამაყის გაძევების შემდეგ, რომის ისტორიაში, სენატის თვალსაზრისით, მსგავსი დანაშაული არავის არ ჩაუდენია.

სენატის უკმაყოფილებას განსაკუთრებით ამძაფრებდა ის ფაქტი, რომ ტიბერიუსის ბრძოლის მეთოდები რესპუბლიკურ კონსტიტუციას არაარაობად ქცევას უქადდა. ტიბერიუსიც კარგად გრძნობდა, რომ

საკმაოდ ღრმად შეიპრა, მაგრამ თავის მოქმედებას ხალხის ინტერესებისადმი ერთგულებით ამართლებდა. ამიტომ თავის მკვეთრ საქმიანობას ყოველთვის ახსნა-განმარტებას აძლევდა, რომელშიაც ცდილობდა დაესაბუთებინა თავისი ნაბიჯის აუცილებლობა. ამას ადასტურებს წყაროებში დაცული მისი სიტყვები, წარმოთქმული არა მარტო თავის დაცვის მიზნით, არამედ ახალი საბრალდებო არგუმენტებითაც გამაგრებულად.

აგრარული კომისია დიდი დატვირთვით მუშაობდა. მრავალმა გაღარიბებულმა მოქალაქემ მიიღო მიწა. სენატის მხრიდან ოპოზიცია მაინც სერიოზულ საფრთხედ რჩებოდა. ეს მომენტი კარგად აქვს გადმოცემული აპიანეს. იგი წერს: „ხალხს ძლიერ ეშინოდა, რომ კანონი არ იქნებოდა სისრულეში მოყვანილი, თუ გრაკუსი თავისი გვარით არ ჩაუყრიდა საფუძველს კანონის განხორციელებას. იგი ამაყობდა თავისი კანონით, ხალხი აცილებდა სახლამდე, უყურებდა მას, როგორც მომწყობს, არა ერთი რომელიმე ქალაქის, ერთი ტომის, არამედ მთელი იტალიის ხალხების“¹.

მოტანილი მსჯელობიდან ჩანს, რომ პირველი წარმატების მიუხედავად, გატარებული ღონისძიებანი არ იყო საკმარისი. ნობილიტეტის შეუპირგებლობის დამადასტურებელია აპიანეს თხრობის გაგრძელება, სადაც პირდაპირაა მითითებული, რომ დამარცხებული არისტოკრატია იმედს არ კარგავდა. მისი აზრით, ტრიბუნის უფლებამოსილების გასვლის შემდეგ ტიბერიუსი კერძო პირის ცხოვრებას დაუბრუნდებოდა და მასთან ანგარიშსწორება ძნელი არ იქნებოდა. ნობილიტეტის განწყობილებას აპიანე ასე გადმოგვცემს, „დამარცხებულები აგრძელებდნენ უკმაყოფილებას და ამბობდნენ: ვერ იზეიმებს გრაკუსი, როდესაც იგი გახდება კერძო პირი, გრაკუსი, რომელმაც შებლაღალა წმინდა და ხელშეუხებელი სახალხო ტრიბუნის თანამდებობა, გრაკუსი, იტალიაში არეულობის ბიძგის მიმცემი“².

ტიბერიუსი კარგად გრძნობდა, რომ შურისძიების რისხვას ადვილად ვერ გადაურჩებოდა. ამიტომ იგი შეუდგა თავისი ბანაკის განმტკიცებისა და თანამზრახველთა რაოდენობის გაზრდის მიზნით ახალი კანონპროექტების მზადებას. ოპოზიციის აქტიურობა ტიბერიუსს აიძულებდა, რომ აჩქარებულიყო, რადგან თანამდებობაზე მისი ყოფ-

¹ App. B. C. 1, 13.

² იქვე.

ნის ვადა იწურებოდა, ხოლო დასახული გეგმის დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ განუხორციელებელი რჩებოდა. ამიტომ ტიბერიუსის ფართო გეგმის სისრულეში მოსაყვანად საჭირო იყო მომავალი წლისთვისაც გასულიყო სახალხო ტრიბუნად. თუ მოვლენების განვითარება ასე წარიმართებოდა, მაშინ მის მიერ წამოყენებულ ყველა კანონპროექტს ხორცშესხმის სრული გარანტია ექნებოდა. ამ გზით, ტიბერიუსის მომხრეთა რიცხვიც გაიზრდებოდა და სენატის შურისძიების ძალაც შემცირდებოდა. შექმნილ სიტუაციას კარგად გადმოგვცემს პლუტარქე, „ტიბერიუსის მეგობრები, რაკი ხედავდნენ, მტრები ირავებოდნენ და ტიბერიუსს ემუქრებოდნენ, ფიქრობდნენ: საჭიროა ტიბერიუსმა მომავალი წლისათვის კვლავ მიიღოს ტრიბუნობაო. მაშინ იგი შეეცადა ისევ მოეგო ხალხის გული ახალი კანონებით. ამ კანონთა ძალით მან შეამცირა სამხედრო სამსახურის ვადა, დაადგინა სასამართლოს გადაწყვეტილების გასაჩივრების უფლება სახალხო კრებაზე, ხოლო იმ სენატორთა რიცხვს, რომლებიც მანამდე დამოუკიდებლად აწარმოებდნენ სასამართლო საქმეებს, თანაბარი რაოდენობის მოსამართლენი დაუმატა მხედართა წოდებიდან. ერთი სიტყვით, ტიბერიუსი ყოველგვარი ხერხებით ცდილობდა შეეზღუდა სენატის ძლიერება; ამას იგი აკეთებდა არა იმდენად სამართლიანი და სასარგებლო მოსაზრებით, რამდენადაც პირადი რისხვისა და ჯიუტობის მიზეზით“¹. ტიბერიუსის მეგობრების წინასწარი ვარაუდი სავსებით კანონზომიერად გამოიყურებოდა. ისინი კარგად იყვნენ ინფორმირებული იმის შესახებ, რაც მათ გარშემო ხდებოდა. რეფორმისტულ დაჯგუფებას მოძრაობის შემდგომი გაგრძელებისათვის გარდაუვალად მიაჩნდა ტიბერიუსის ხელახალი ვადით არჩევა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე.

მოახლოვდა არჩევნების დრო. აპიანეს მიხედვით, მომავალი წლის არჩევნები ზაფხულში უნდა ჩატარებულიყო. იგივე ავტორი სრული დაბეჯითებით ამტკიცებს მდიდართა სულისკვეთების მტრულ განწყობილებას. აპიანე წერს: არჩევნების მოახლოებასთან დაკავშირებით, ნათელი გახდა, რომ მდიდრებმა მთელი ძალები დაძაბეს, რათა სახალხო ტრიბუნებად ისეთი პირები გაეყვანათ, რომლებიც ტიბერიუსისადმი განსაკუთრებული მტრობით გამოირჩეოდნენ².

¹ Plut. Tib. XVI.

² App. B. C. 1, 14.

აქედან გამოკვეთილად ჩანს ნობილიტეტის მიზანი: გზიდან ჩამო-
ვშორებინა ტიბერიუსი და შეეკეცა მის მიერ გატარებული კანონის
მოქმედება. ამისათვის საჭირო იყო არჩევნების ისე წარმართვა, რომ
არა მარტო ტიბერიუსი, არამედ მისი რეფორმისადმი სიმპათიურად
განწყობილი პირიც კი, ტრიბუნატში არ უნდა მოხვედრილიყო. ასეთი
მოქმედება მობილიტეტს კვლავ შეუნარჩუნებდა გაბატონებულ მდგო-
მარობას.

ნობილიტეტის მხრიდან მსგავსი მოქმედება გათვალისწინებული
ჰქონდა ტიბერიუსს და თავისი პოზიციების გასაღრმავებლად ხალხის
მხარდაჭერის გასაძლიერებლად, რომს კანონპროექტების ახალი სე-
რია შესთავაზა. მან ხალხის გულის მოგების მიზნით, წინა რეფორ-
მისაგან განსხვავებული კანონპროექტები წამოაყენა¹. ბრძოლის ამ
ეტაპზე მისი აზრით, ეს იყო მისთვის მთავარი, მაგრამ ამავე დროს,
ეს ნაბიჯი კიდევ უფრო ამწვავებდა სენატთან დამოკიდებულებას.

პირველი კანონი, რომელიც დაპირების სახით ტიბერიუსმა ხალხს
შესთავაზა, მოითხოვდა სამხედრო სამსახურის ვადის შემცირებას. ეს
საკმაოდ აქტუალური საკითხი იყო. სამხედრო სამსახურის ხანგრძლი-
ვობა მძიმე ტვირთად აწვა იტალიის მოსახლეობას. მეორე კანონი,
უფლებას აძლევდა მოქალაქეებს სასამართლოს გადაწყვეტილება გა-
ესაჩივრებინათ სახალხო კრებაზე. მესამე, სასამართლო საქმეებს მხო-
ლოდ სენატორები აწარმოებდნენ. ტიბერიუსმა მოითხოვა მოსამართ-
ლეთა ადგილების ნახევარი მხედართა წოდებას გადასცემოდა².

ახალ კანონთა გატარება კიდევ ერთი სერიოზული დარტყმის მი-
ყენება იქნებოდა სენატის შეუვალ ბატონობაზე. აღნიშნულ სიტუ-
აციაში პლუტარქე პირველად ახსიათებს თავის გმირს შეუფერებელ
როლში. იგი წინა პლანზე ყოველთვის საზოგადოებრივ საქმიანობას
აყენებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი ფუნქციები პირად
მიზნებს აქვს დაკისრებული. მისი თხრობის თანახმად, „ტიბერიუსი
ყოველგვარი ხერხებით ცდილობდა დაეკნინებინა სენატის ძლიერება;
ამას იგი აკეთებდა არა იმდენად სამართლიანი და სასარგებლო მო-
საზრებით, რამდენადაც პირადი რისხვისა და ჭიუტობის მიზეზით“³.
მოტანილ ციტატაში გაპარულია პლუტარქეს თხრობისათვის უჩვე-

¹ Plut. Tib. XVI.

² ი ქ ვ ე.

³ ი ქ ვ ე.

ულო მსჯელობა. კერძოდ, როდესაც პლუტარქე წერს, ტიბერიუსს სამართლიანი და სასარგებლო მოსაზრება არ ამოძრავებდაო, ეს არ არის დამახასიათებელი მისი სტილისათვის. საერთოდ პლუტარქე, გრაქუსების საქმიანობასთან დაკავშირებით, არსად არ აღნიშნავს, რომ ისინი პირადი მიზნებისა და ჯიუტობის გამო მოქმედებდნენო. გამოწვევის მხოლოდ ეს ადგილი წარმოადგენს, რაც იმ წყაროს გავლენა უნდა იყოს, რომლითაც იგი სარგებლობდა.

ხელახალი არჩევნების მზადებასთან დაკავშირებით ვრცელი ცნობები აქვს გადმოცემული აპიანეს. იგი წერს: ტიბერიუსმა განკვირება მოსალოდნელი საშიშროება, მოუწოდა მოახალშენეებს გამოცხადებულიყვნენ არჩევნებზე. მაგრამ ისინი მის გვერდით ვერ დადგნენ, რადგან დაკავებული იყვნენ საზაფხულო სამუშაოებით. არჩევნებისათვის დრო მეტად შეზღუდული იყო. ტიბერიუსმა მთელი იმედი გადაიტანა ქალაქში მცხოვრებ პლებეებზე. ჩამოუარა ყველას სათითაოდ და სთხოვა აერჩიათ ტრიბუნად მომავალი წლისათვის, რადგან მათი ინტერესების დაცვისათვის იმყოფება დიდ საფრთხეში¹. არჩევნების დროს, რომ ხალხის დიდი ნაწილი არ გამოცხადებულა ადასტურებს პლუტარქე².

დაიწყო არჩევნები. აპიანეს მიხედვით, პირველმა ორმა ტრიბამ ტიბერიუსს მისცა ხმა. მაგრამ ოპტიმატებმა მოითხოვეს კანონის დაცვა. მათი წინადადებით, ერთი და იმავე პიროვნების მიერ თანამდებობის ზედიზედ შესრულება წარმოადგენდა კანონსაწინააღმდეგო მოქმედებას. სახალხო კრების თავმჯდომარე ტრიბუნი რუბრიუსი ყოყმანობდა, ვერ გადაეწყვიტა, როგორ მოქცეულიყო. ტრიბუნმა მუმიუსმა (ოქტავიუსის ნაცვლად არჩეულმა), უბრძანა რუბრიუსს თავმჯდომარეობა მისთვის გადაეცა. იგი დათანხმდა, მაგრამ დანარჩენმა ტრიბუნებმა მოითხოვეს, რომ თავმჯდომარე კენჭისყრით აერჩიათ. ტრიბუნებს შორის კამათი გაგრძელდა³. საკითხი მეორე დღისათვის გადაიდო.

მოვლენათა მსვლელობა პლუტარქეს უფრო მოკლედ აქვს წარმოდგენილი. იგი სახალხო კრების მსვლელობის ბოლო ეტაპს აღწერს, „ახალი კანონებისათვის საჭირო კენჭისყრის დროს ტიბერიუსის მომ-

¹ App. B. C. 1, 14.

² Plut. Tib. XVI.

³ App. B. C. 1, 15.

ზრებმა იგრძნეს, მოწინააღმდეგენი იმარჯვებდნენ... მაშინ ტიბერიუსმა და მისმა მეგობრებმა სხვა ტრიბუნებს ლანძღვა-გინება დაუწყეს და ამით დრო მოიგეს. მერმე სახალხო კრება დაშალეს და მეორე დღისთვის გადადეს¹.

სახალხო კრების დაშლის შემდეგ ტიბერიუსის მოქმედება ორივე ავტორს თითქმის ერთნაირად აქვს გადმოცემული. აპიანეს მიხედვით, სასოწარკვეთილმა ტიბერიუსმა, თუმცა იგი ისევ რჩებოდა სახალხო ტრიბუნად, ჩაიკვა სამგლოვიარო ტანსაცმელი და დღის დანარჩენი ნაწილი თავის ვაჟთან ერთად ფორუმზე სიარულში გაატარა. ჩერდებოდა ცალკეულ პირებთან და სთხოვდა მათ, რომ ეზრუნათ მის შვილზე, რადგან თვითონ სულ მალე დაიღუპებოდა მტრების ხელით². ამ სცენას პლუტარქე ასე გადმოგვცემს, „ტიბერიუსი დამწუხრებული ჩამოვიდა ტრიბუნიდან ფორუმზე და ცრემლმორეულმა ვედრებით მიმართა ხალხს. „მეო, — ამბობდა იგი, — მეშინია, მტრები ამაღამ სახლში არ შემომეჭრან და არ მომკლანო“. ამ სიტყვებმა ისე იმოქმედა ხალხზე, ტიბერიუსის სახლის წინ იმ ღამეს მრავალი მდაბიო შეიკრიბა. ისინი მცველებად დაუდგნენ ტიბერიუსს და ღამე გაუთიეს“³. ღარიბთა შეშფოთება და მწუხარება ხაზგასმული აქვს აპიანესაც. მისი აზრით, ისინი ფიქრობდნენ საკუთარ თავზე, რადგან ვერ მიაღწევდნენ თავისუფალი მოქალაქის უფლებებით სარგებლობას და მოუწევდათ კვლავ ძალით მონობაში ყოფნა. მეორეს მხრივ, ისინი ფიქრობდნენ გრაკხუსზე, რომელიც იბრძოდა მათი გულისათვის და მრავალი განსაცდელიც გადაიტანა. საღამოთი ტიბერიუსი ტირილით მიაცილეს სახლამდე, არწმუნებდნენ მას მამაცურად შეხვედროდა მომავალ დღეს⁴.

აპიანეს სიტყვებით, ტიბერიუსი ღარიბთა თანადგომამ გაამხნევა. ღამითვე შეკრიბა თავისი თანამზრახველები და შეადგინა მოქმედების გეგმა⁵. იგივე ავტორი აგრძელებს, იმავე ღამესვე მისცა ყველას პაროლი, იმ შემთხვევისათვის თუ საქმე შეტაკებამდე მივიდოდა. ტიბერიუსმა ღამითვე დაიკავა კაპიტოლიუმის ტაძარი, ის ადგილი, სადაც ხმის მიცემა უნდა ჩატარებულიყო, აგრეთვე იმ ადგილის ცენტრი,

¹ App. B. C. 1, 15.

² იქვე, 14.

³ Plut. Tib. XVI.

⁴ App. B. C. 1, 15.

⁵ იქვე.

სადაც იკრიბებოდა სახალხო კრება¹. აპიანეს სიტყვებით, ტიბერიუსს მთელი ღამე მზადებაში გაუტარებია. რაც შეეხება პლუტარქეს, იგი ამის შესახებ არაფერს წერს. სამაგიეროდ, მეორე დილით მომხდარ წერილმან ამბებს, დიდ ყურადღებას უთმობს. პლუტარქე ვრცლად ჩერდება აუსპიციის არასასურველი ნიშნების გარკვევაზე, ეხება ადრე ნანახ ცუდ სიზმრებსაც. მაგრამ ყველა ამ დაბრკოლებას მან ყურადღება არ მიაქცია, როცა გაიგო, რომ კაპიტოლიუმზე ხალხი შეიკრიბაო. სახლიდან გამოსვლის დროსაც ზღუბლს წამოკრა ფეხი. რომაული ადათებით ესეც ცუდის მაუწყებელი იყო. ყოველივე ამას დაემატა მოჩხუბარი ყვავების მიერ სახლის სახურავიდან ქვის გამოგდება. პლუტარქე წერს: „ამ შემთხვევამ ტიბერიუსის ყველაზე უმამაცესი მომხრეებიც კი საგონებელში ჩააგდო“². იმდროინდელი საზოგადოების რელიგიური რწმენით, პლუტარქე სერიოზულ არგუმენტებს ჩამოთვლის, მაგრამ გამოსავალი ტიბერიუსის ამაღლაში მყოფმა ბლოსიუსს კუმელმა იპოვა. მან შემდრკალ ტიბერიუსს მიმართა, „დიდი სირცხვილი და თავლაფის დასხმა იქნება, თუ ტიბერიუსს, გრაქხუსის ძეს, სციპიონ აფრიკელის შვილიშვილსა და რომაელი ხალხის წინამძღოლს ყვავის შეეშინდება და თანამოქალაქეთა მოწოდებას არ გამოეხმაურება; მართალია, მტრები ამ სილაჩრეს სიცილის საგნად არ გაიხდიან, მაგრამ მყისვე დაიწყებენ ხალხში ყვირილს: ტიბერიუსი თვითნებობს და ტირანის მსგავსად იქცევაო“³.

ბლოსიუსის სიტყვებმა კაპიტოლიუმისაკენ მიმავალთა განწყობილებაზე გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა. ამავე დროს, წერს პლუტარქე, მეგობრების მიერ კაპიტოლიუმიდან გამოგზავნილი შიკრიკებიც მოვიდნენ და ტიბერიუსს შეატყობინეს: გამოცხადდი სასწრაფოდ, ყველაფერი რიგზეაო. კაპიტოლიუმზე ტიბერიუსის გამოჩენას მისი მეგობრები სიხარულით შეხვდნენ, „მჭიდროდ შემოერთყნენ გარს, რათა უცხო ვინმეს მასთან ახლოს მისვლა არ შეძლებოდა“⁴.

კვლავ დაიწყო ხმების შეგროვება, მაგრამ მდგომარეობა წინა დღესთან შედარებით უფრო მძიმე გამოდგა. ამის მიზეზად პლუტარქე თვლის გვიან მოსულთა მოქმედებას, რომელთაც სურდათ წინ გასვლა,

¹ App. B. C. 1, 15.

² Plut. Tib. XVII.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

ამან კი გამოიწვია დიდი არეულობა¹. აპიანე არეულობის მიზეზად სულ სხვა ფაქტორს ასახელებს, რაც, ჩვენი აზრით, სინამდვილესთან უფრო ახლოს უნდა იყოს. მისი სიტყვებით, ტიბერიუსს წინადადება მისცეს არ წამოეყენებინა თავისი კანდიდატურა².

საყოველთაო ხმაურისა და არეულობის დროს ტიბერიუსის მეგობარმა ფულვიუს ფლაკუსმა მოინდომა მისთვის ცნობის მიწოდება იმის შესახებ, თუ რა ხდებოდა სენატში. ტიბერიუსმა უბრძანა ხალხს, რომ ფლაკუსისათვის გზა მიეცათ. ფლაკუსი ავიდა კაპიტოლიუმზე და ტიბერიუსს აუწყა: „სენატის სხდომაზე, როცა კონსული ვერ დაიყოლიეს, მდიდრებმა გადაწყვიტეს თვითონვე მოგვლან; ამ განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად მზად ჰყავთ მრავალი შეიარაღებული მონა და მეგობარი“³.

ტიბერიუსის მომხრეები შეუღდნენ გარდაუვალი შეტაკებისათვის მზადებას. პლუტარქე გადმოგვცემს, რომ უკანა რიგებში მყოფმა ხალხმა ვერ გაიგო რა ხდებოდა. ტიბერიუსმა მათ ხმა ვერ მიაწვდინა, ამიტომ თავზე ხელი მიიღო და ანიშნა განსაცდელი მელისო. მისმა მტრებმა ასეთი ჟესტის დანახვისთანავე სენატის სხდომას მოახსენეს: „ტიბერიუსმა მეფის გვირგვინი მოითხოვა“⁴. რაც შეეხება აპიანეს, იგი წერს, რომ ტიბერიუსის ნიშნის მიცემისთანავე გაიმართა ხელჩართული ბრძოლა. მომხრეთა ნაწილი იცავდა ტიბერიუსს, ნაწილი შეუღდა მდიდართა გაძევებას სახალხო კრებიდან. ტრიბუნებმა შიშით დატოვეს თავიანთი ადგილები, ქურუმებმა დაკეტეს ტაძრები. არეულობაში ბევრმა გაქცევით სცადა თავის შევლა. ამიტომ დაიწყო გავრცელება საეჭვო ხმებმა, თითქოს გრაქხუსმა გადააყენა თანამდებობიდან ყველა ტრიბუნი⁵.

როცა კაპიტოლიუმზე ასეთი ამბები ხდებოდა, სენატს სხდომა ჰქონდა გამართული ერთგულების ქალღმერთის ტაძარში. სენატის მოქმედებასთან დაკავშირებით აპიანე წერს, მე მაკვირვებს შემდეგი გარემოება: რამდენჯერ მსგავს სახიფათო შემთხვევებში სენატს უხსნია მდგომარეობა ერთ პიროვნებაზე დიქტატორის უფლებამოსილების გადაცემით. ამ დროს კი არავის არ მოსვლია აზრად დიქტატორის

¹ Plut. Tib. XVII.

² App. B. C. 1, 15.

³ Plut. Tib. 1, XVIII.

⁴ იქვე. XIX.

⁵ App. B. C. 1, 15.

დანიშვნა. უმრავლესობას არც მაშინ, არც შემდეგ არ მოჰგონებია ეს გამოცდილი საშუალება, რომელსაც დიდი სარგებლობა მოჰქონდა ადრეულ ხანებში¹.

კაპიტოლიუმიდან მოწოდებულმა ცნობებმა შეაშფოთა სენატი. ტიბერიუსის ახლო ნათესავმა კორნელიუს სციპიონ ნაზიკამ კონსულს მიმართა, უშველე რომს და ტირანი მოსპეო. პლუტარქე წერს, კონსულის პასუხი ასეთი იყო, „ძალადობით ვერ ვიმოქმედებ და ვერც ერთ მოქალაქეს ვერ მოვაკვლევეინებ გაუსამართლებლად. მაგრამ თუ ხალხი ტიბერიუსის მხრივ შეგონებით ან ძალდატანებით კანონთა საწინააღმდეგო რასმე დაუჭერს მხარს და ხმას მისცემს, ასეთ გადაწყვეტილებას მე არამც და არამც არ დავამტკიცებ“. კონსულის ასეთ პასუხზე ნაზიკა ადგილიდან წამოიჭრა და შეჰყვირა: „რაკი კონსული რესპუბლიკას ღალატობს, წინადადებას გაძლევთ, ვისაც ჩვენი კანონების გადარჩენა გინდათ, მე გამომყევითო!“².

აპიანეს მიხედვით, სენატმა სპეციალური დადგენილება გამოიტანა კაპიტოლიუმზე მიმდინარე ამბების სალიკვიდაციოდ. სვლას სათავეში ჩაუდგა უმაღლესი ქურუმი სციპიონ ნაზიკა, რომელმაც სენატორებს მიმართა: „ვისაც სურს სამშობლოს ხსნა, დე, მომყვეს მე“³. პლუტარქე წერს, რომ „ისეთ წარჩინებულ ვაჟკაცებს, როგორც ნაზიკა და მისი მომხრენი იყვნენ, წინ ვერავინ დაუდგებოდა, ყველანი გზას უთმობდნენ, გარბოდნენ და ერთმანეთს აწყდებოდნენ“⁴. იმავეს წერს აპიანეც, უმაღლეს ქურუმს და მის უკან მდგარ სენატორებს გზის გადაღობვა ვერავინ გაუბედა⁵.

სენატორები კეტებით იყვნენ შეიარაღებულნი. ვისაც კეტი არ ჰქონდა, დამფრთხალი ხალხის მიერ დამტვრეული სკამების ნამსხვრევები აიღეს და ასე გაემართნენ ტიბერიუსისაკენ. ვინც წინ ხედებოდათ, ყველას სცემდნენ, კლავდნენ ან კაპიტოლიუმიდან აგდებდნენ. პლუტარქე წერს: „ზოგიერთები მოკლეს, დანარჩენები კი უკუაქციეს. გაიქცა ტიბერიუსიც, მაგრამ ვილაცამ ტოგაზე სტაცა ხელი. ტიბერიუსმა ტოგა მყისვე შეატოვა მტერს და ტუნიკის ამარა გაიქცა. მაგრამ ახლა ფეხი წამოსდო რაღაცას და მის წინ დაცემულთა გროვაზე და-

¹ App. B. C. 1, 16.

² Plut. Tib. XIX.

³ App. B. C. 1, 16.

⁴ Plut. Tib. XIX.

⁵ App. B. C. 1, 16.

ვარდა. როცა წამოდგომა დააპირა, ერთ-ერთმა მისმა მოწინააღმდეგე ტრიბუნმა პუბლიუს სატურნიუსმა მთელი ხალხის თვალწინ სკამის ფეხი დაჰკრა თავში¹, ტაძარში შემწყვდეული ტიბერიუსი მეფეების ქანდაკებებთან მოკლეს. დაღუპულთა გვამები ღამით მდ. ტიბრში გადაყარეს².

ყველა ავტორი ტიბერიუსის წინააღმდეგ გამოსვლის ინიციატორად სციპიონ ნაზიკას ასახელებს. ისტორიკოსი ველიუს პატერკულუსი წერს, რომ ნაზიკა ტიბერიუსის ახლო ნათესავი იყო, მაგრამ იგი ნათესაურ ურთიერთობებზე მაღლა სამშობლოს ინტერესებს აყენებდა. ცალკეული პირებისათვის მიუღებლად თვლიდა იმას, რაც საერთო კეთილდღეობისათვის არ იყო სასარგებლო³.

კორნელიუს სციპიონ ნაზიკას თანამებრძოლებზე აპიანე და პლუტარქე არაფერს წერენ. ისინი ზოგადი მსჯელობით იფარგლებიან. რაც შეეხება ველიუს პატერკულუსს, იგი თავის მოკლე ცნობებში ძირითადად სციპიონ ნაზიკას თანამებრძოლთა შესახებ ამახვილებს ყურადღებას. ოპტიმატების გვერდით იყო მხედართა წოდების უმრავლესობა და საუკეთესო ნაწილი. მაგრამ მთავარი იყო პლებეების გამოსვლა ტიბერიუსის წინააღმდეგ. ისინი, რომლებიც „არ იყვნენ წამდარნი დამღუპველი რჩევებით“⁴.

საერთოდ ცნობილია, რომ ველიუს პატერკულუსის „რომის ისტორია“, გრაკუსებისადმი აშკარად გამოკვეთილი მტრული ტრადიციით სარგებლობს. ავტორი მხოლოდ უარყოფით ფაქტებზე ამახვილებს ყურადღებას. ამის მიუხედავად, მასთან ბევრი ისეთი ფაქტი შეინიშნება, რაც სხვა წყაროებში ან არ გვხვდება, ან არის მეტად მკრთალად. მაგალითად, საინტერესოა, რომ ველიუსთან მხედრები სენატის მხარეზე გამოდიან. თუ გავიხსენებთ პლუტარქეს ცნობას, ჩანს, რომ ტიბერიუსს კრიტიკულ მომენტში, სენატის უფლებამოსილების შესუსტება სასამართლო საქმეებში მხედრებზე დაყრდნობით სურდა⁵. ტიბერიუსმა ეს კანონპროექტი წამოაყენა, როგორც დაპირება, მომავალი არჩევნების წინ. ველიუსის ცნობიდან ჩანს, რომ

¹ Plut. Tib. XIX.

² App. B. C. 1, 16.

³ Vel. Paterc. II, III.

⁴ იქვე.

⁵ Plut. Tib. XVI.

დაპირებას მხედრებზე უმნიშვნელო ზემოქმედება მოუხდენია. შათი დიდი ნაწილი ტიბერიუსის წინააღმდეგ გამოვიდა¹.

ველეუსის თანახმად. რეფორმისტულ მოძრაობას ებრძვიან პლე-ბეებიც. მოსახლეობის ამ ფენაში უნდა ვივულისხოთ რომის პრო-ლეტარიატის ის ნაწილი, რომელსაც არ აინტერესებდა აგრარული რეფორმის გატარება. აგრარული რეფორმით მიწა ვინც მიიღო რომიდან შორს იმყოფებოდა და ახალ არჩევნებს ვერ დაესწრო.

პლუტარქე წერს, რომ შეტაკებისას დაიღუპა სამას კაცი მეტი. ყველანი დახოცეს კეტებითა და ქვებით. მახვილით ერთი კაციც კი არ მოჰკვდარა². აქედან ჩანს, რომ ოპტიმატები ყოველგვარი შეიარაღების გარეშე გამოცხადებულან კაპიტოლიუმზე. მათ იარაღად გამოიყენეს ის რაც ხელში მოხვდათ. ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ ნობილიტეტი კარგად იყო ინფორმირებული ტიბერიუსის ძალების შესახებ. იცოდა მის თანამზრახველთა სისუსტე.

ოპტიმატები სციპიონ ნაზიკას მეთაურობით გაბედულად მიდიან ისეთი პიროვნების წინააღმდეგ, რომელსაც ბრალად სდებენ სახელმწიფო გადატრიალებას და მეფის გვირგვინის ხელყოფას. ყოველგვარი წინასწარი სამზადისის გარეშე ტირანის განიარაღებას ცდილობენ შიშველი ხელებით. სინამდვილეში სერიოზული დაძაბულობის გარეშე მოხდა, თითქოს დიდი განსაცდელის განეიტრალება.

როგორ გამოიყურება ტიბერიუსი და მისი ჯგუფი? ანტიკური ავტორების მოწმობით, გარეგნულად თითქოს მრისხანე ძალაა. მაგრამ გადამწყვეტ მომენტში სრული უსუსურობა გამოამჟღავნა. ტიბერიუსი გააფრთხილა ფულვიუს ფლავუსმა, სენატის სხდომაზე მდიდრებმა გადაწყვიტეს შენს წინააღმდეგ გამოლაშქრებო. მაგრამ მას არავითარი ღონისძიება არ მიუღია. ნაზიკამ და მისმა თანმხლებმა პირებმა მოედანზე მისვლისთანავე მოძებნეს იარაღი. დამხვდურებს უფრო ადრე შეეძლოთ იმავე სკამების ნამტვრევების მომარჯვება. მაგრამ ასეთი ნაბიჯებისაგან თავი შეიკავეს. ოპტიმატების გამოჩენა და მათი გაფანტვა ერთი იყო. აგრარული რეფორმის მომხრეებს ოდნავი წინააღმდეგობაც კი არ გაუწევიათ. ყველა საკუთარ თავის გადარჩენაზე ზრუნვას შეუდგა. აქედან ჩანს, რომ ის ბანა, რომელზედაც ტიბერი-

¹ Vel. Patere. II, III.

² Plut. Tib. XIX

უსი ამყარებდა მთელ იმედებს მეტად სუსტი იყო და სერიოზული ბრძოლისათვის იგი ჯერ არ გამოდგებოდა.

ანტიკური ავტორები დიდ ყურადღებას უთმობენ კაპიტოლიუმზე დატრიალებულ ტრაგედიას და კომენტარს უკეთებენ მომხდარ მოვლენას. აპიანე მდგომარეობიდან გამოსავალს დიქტატორის დანიშვნაში ხედავდა, მაგრამ ეს საშუალება არავის გახსენებია. რაც შეეხება შედეგს, ისტორიკოსის აზრით, მეტად მძიმე იყო. მისი სიტყვებით, გრაქუსი დაღუპა მის მიერ შედგენილმა ბრწყინვალე გეგმამ, იმიტომ რომ მისი განხორციელებისათვის მიმართა ძალას. საზოგადოებრივი საქმე, რომელიც პირველად მოხდა სახალხო კრებაზე, შემდეგ არაერთგზის განმეორდა. მას მიმართავდნენ გრაქუსის მსგავსი პირები. გრაქუსის სიკვდილმა რომი ორად გაჰყო: ერთი ნაწილი დაამწუხრა, მეორე გაახარა. ერთნი წუხდნენ საკუთარ თავზე, გრაქუსზე, წუხდნენ იმ მდგომარეობაზე, რომელშიც იმყოფებოდა სახელმწიფო, სადაც უკვე აღარ იყო კანონიერი მმართველობა, მაგრამ ბატონობდა მუშტის სამართალი და ძალადობა. სამაგიეროდ სხვები ფიქრობდნენ, რომ მათ მიალწიეს ყველა სურვილის შესრულებას¹.

აპიანეს მსგავსად, ველეიუს პატერკულუსიც სამოქალაქო ომების ეპოქას ტიბერიუსის სიკვდილით იწყებს. იგი წერს: „ასეთი იყო რომში მოქალაქეთა სისხლის ღვრა და მახეილთა დაუსჯელობა. ამ დროიდან კანონს ძალით უვლიდნენ და ძლიერი ხდებოდა პირველი. უთანხმოება მოქალაქეთა შორის, რომელიც ადრე დათმობებით რბილდებოდა, ამჯერად იარაღით წყდებოდა. და ომები იწყებოდა არა რომელიმე საფუძვლიანი მიზეზით, არამედ სარგებლობისათვის, რომლის მოტანაც მათ შეუძლიათ. და არაა გასაკვირი: აქი არსებობს მავალი-თები, როდესაც ვიწრო გზაზე მდგარი აკეთებენ ყველაფერს, რომ იგი იყოს განიერი, ხოლო როდესაც მიტოვებულია ნამდვილი გზა, გამალებით ჩქარობენ უსამართლობისაკენ და არ ფიქრობენ სხვათა სარგებლობაზე“².

ველეიუსი სწორად განსაზღვრავს რომში შექმნილ სიტუაციას.

ვრცელი ლიტერატურის განხილვის საფუძველზე პლუტარქე გვაუწყებს, რომ „მეფის ხელისუფლების დამხობის შემდეგ ეს პირველი განხეთქილება იყო რომში, რომელიც მოქალაქეთა სისხლის ღვრით

¹ App. B. C. 1, 17

² Vel. Paterc. II, III.

და მკვლელობით დასრულდაო¹. მსგავსი მღელვარებანი ადრე ყოველთვის მშვიდობიანად მთავრდებოდა. წარჩინებულები თმობდნენ ხალხის შიშით, ხოლო ხალხი თმობდა სენატის პატივისცემით. პლუტარქე აგრძელებს, „ტიბერიუსისათვის რომ მაშინ თხოვნით მიემართათ და შეგონებით ემოქმედათ მასზე, მისი დაყოლიება ძნელი როდი იქნებოდა. კიდევ უფრო ადვილად წავიდოდა იგი დათმობაზე, თავდამსხმელთ რომ სისხლის ღვრისა და მკვლელობისაგან თავი შეეკავებინათ. ტიბერიუსს ხომ სამი ათას კაცზე მეტი მომხრე არა ჰყავდა იქ!“² პლუტარქეს დასკვნით, ტრაგედიის თავიდან აცილება ადვილად შეიძლებოდა, მაგრამ წარჩინებულებმა ბოროტებისა და სიძულვილისაგან თავი ვერ შეიკავეს. მათი გაბოროტება უფრო შორს წავიდა ტიბერიუსის მოკვლის შემდეგ. ჩადენილ აქტს პლუტარქე მხეცურსა და უკანონოს უწოდებს, რადგან მდიდრები ტიბერიუსის გვამს საოცრად უდიერად მოექცნენ. მათ უარი უთხრეს გაიუსს ცხედარის დასაფლავებაზე. მისი გვამი სხვა მოკლულებთან ერთად მდინარეში გადაადგდეს³.

ტიბერიუსის დალუპვის შემდეგ მისი მეგობრების ნაწილი გაუსამართლებლად განდევნეს. ზოგი შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. მოკლულთა შორის იყო რიტორი დიოფანე. რეფორმატორის ერთ-ერთი მეგობარი გაიუს ვილიუსი გველებით სავსე კასრში ჩააგდეს და ისე აწამეს³.

ანტიკური ავტორები ტიბერიუსის თანამზრახველთაგან ყველაზე ვრცლად ბლოსიუს კუმელს ეხებიან⁴. სამი წყარო (ციცერონი, პლუტარქე, ვალერიუს მაქსიმუსი) თითქმის ერთნაირად გადმოგვცემს ბლოსიუსის დაკითხვის სცენას. მათ შორის განსხვავება უმნიშვნელოა. ბლოსიუსი დაიბარეს კონსულებმა და მომხდარი ამბების გარშემო დაკითხვა დაუწყეს. მან „აღიარა: ყველაფერს ტიბერიუსის ბრძანების თანახმად ვაკეთებდიო. ნაზიკამ ჰკითხა: რას იზამდი, ტიბერიუსს რომ შენთვის კაპიტოლიუმის გადაწვა ებრძანებინა? ასეთ ბრძანებას, — მიუგო ბლოსიუსმა, — ტიბერიუსი არასოდეს არ მომცემდა.

¹ Plut. Tib. XX.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ Cic. Lael. 36, 37; Plut. Tib. XX; Val. Max. IV, VII, I.

მრავალმა სენატორმა დაეინებით მოითხოვა ბლოსიუსისაგან ნაზიკას კითხვაზე პირდაპირი პასუხის გაცემა. მაშინ ბლოსიუსმა განაცხადა: „თუკი ტიბერიუსი ამას მიბრძანებდა, მე ხალხით დავემორჩილებოდი და შევასრულებდი დავალებას, ვინაიდან ტიბერიუსი ისეთ ბრძანებას არ მომცემდა, ხალხისათვის სასარგებლო რომ არ ყოფილიყო!“ ამ პასუხით მაშინ ბლოსიუსმა თავი დაიხსნა განსაცდელისაგან, მერმე კი არისტონიკესთან წავიდა აზიაში¹.

ციცერონთან შეკითხვას სვამს აგრარული კანონპროექტის ყოფილი ავტორი ლელიუსი². მისი აზრით, ბლოსიუსი თავისი ბოროტი ზრახვებით ტიბერიუსს აღმატებოდა. სენატის წინაშე ბლოსიუსის პასუხზე აღშფოთებული ლელიუსი აცხადებს: „გრძნობთ როგორი შემზარავი სიტყვებია? იგი სინამდვილეში ისე მოიქცეოდა, როგორც თქვა. უფრო მეტსაც გააკეთებდა, ვიდრე თქვა, არა მარტო ემსახურებოდა ტიბერიუსს გრაკუსის ზრახვებს, არამედ აჰარბებდა მას. იგი არა მარტო თანაშემწე იყო მისი, არამედ მიმთითებელი თავაშვებულ სიშმაგეში“³.

აღნიშნული ტრადიცია ბლოსიუსის პიროვნებას სერიოზულ ბრალდებას მიაწერს. ციცერონის მსჯელობით ბლოსიუსის მთელი საქმიანობა მიუღებელი იყო. იგი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ კუმელი ფილოსოფოსი მტრის მხარეზე გადავიდა. ბლოსიუსს რომში სხვა დანაშაულიც ჩაუდენია, რამაც გახადა იძულებული იტალია დაეტოვებინა⁴.

წყაროების მოწმობით, სასამართლოდან რომ თავი დააღწია, ბლოსიუსი აზიაში წავიდა და პერგამონის ანტირომულ აჯანყებას შეუერთდა⁵. აჯანყების დამარცხებისა და მისი მეთაურის, არისტონიკეს, დატყვევების შემდეგ, მან თავი მოიკლა⁶.

ბლოსიუსი კამპანიის ქალაქ კუმედან იყო. ეს გვარი წყაროებში ძვ. წ. აღ. III საუკუნის ბოლოდან გვხვდება. მეორე პუნიკური ომის დროს კამპანიის პრეტორმა მარიუს ბლოსიუსმა უღალატა რომს და

¹ Plut. Tib. XX.

² Cic. Lael. 37;

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ Cic. Lael. 37; Plut. Tib. . . .

⁶ Plut. Tib. XX.

ჰანიბალის მხარეზე გადავიდა. ლივიუსი წერს, რომ კამპანიის მოსახლეობა ერთსულოვნად გაჰყვა ბლოსიუსს¹.

210 წელს რომაელებმა კაპუა დაიბრუნეს. მოლაღატენი მკაცრად დასაჯეს. პროკონსულმა ფულვიუს ფლავუსმა გადაწყვიტა ექვმიტინილ მოქალაქეთა ქონების კონფისკაცია. ამ დროს 170 კამპანიელმა, ძმების ბლოსიუსების მეთაურობით, მოინდომა კაპუის გადაწვა. ბლოსიუსების მონებმა შეთქმულება გასცეს. ოპერაცია მარცხით დამთავრდა².

ლივიუსის აღწერილი ფაქტი ადასტურებს, რომ ბლოსიუსების გვარი ისტორიულად რომისადმი შეურიგებლობით გამოირჩეოდა.

ტიბერიუსის თანამებრძოლ ბლოსიუსსაც მემკვიდრეობით მიუღია საგვარეულო ტრადიციები.

ანტიკური წყაროების მოწმობით, ფილოსოფოსი ბლოსიუსი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ტიბერიუსის რეფორმების შემუშავებაში. თანამედროვე ლიტერატურაშიც ეს საკითხი ფართოდაა ხაზგასმული.

„ეგმბრიჩის ძველი ისტორიის“ თანახმად, ტიბერიუსმა ელინისტური იდეები ბლოსიუსის მეშვეობით შეითვისა³. ბლოსიუსის შესახებ სპეციალური გამოკვლევის ავტორი დ. დადლი ასეთ შეხედულებას გაზვიადებულად მიიჩნევს⁴, მისი აზრით, ტიბერიუსს ბერძნული კულტურის კარგი სკოლა ჰქონდა გავლილი. რაც შეეხება ბლოსიუს კუმელის როლს, დ. დადლის მტკიცებით, იგი საგრძნობლად ჩამოუვარდება დიოფანე მიტილენელს. ამ ორი პიროვნების გავლენას დ. დადლი მკვეთრად მიჯნავს და მოღვაწეობის სხვადასხვა სფეროს უყოფს. მისი აზრით, ბლოსიუსის თავგანწირული ბრძოლა რომის წინააღმდეგ ფილოსოფიური შეხედულებებიდან არ გამომდინარეობდა. ასეთი ნაბიჯის გადადგმას მას კამპანიის პოლიტიკური მდგომარეობა აიძულებდა⁵. დემოკრატიული იდეები იყო სტოიკურ ფილოსოფიაზე მეტად ბლოსიუსის შეხედულებათა სათავე. კამპანიის დემოკრატი-

¹ Liv. XVIII, VII.

² იქვე.

³ CAH IX, 21.

⁴ Dudley D. R. Blossius of Cumae. The Journal of Roman Studies, vol XXXI, 1941, გვ. 95.

⁵ იქვე.

ული პარტიისადმი ერთგულება, ვიდრე სტოიციზმისადმი თანამოქმედობა იყო ის ძირითადი ფაქტორი, რამაც განსაზღვრა ბლოსიუსის როლი გრაქუსის რეფორმისტულ მოძრაობაში. დ. ჯადლის მიაჩნია, რომ „კამპანიის დემოკრატიულ ტრადიციებს გამოჰყავდა ბლოსიუსი ტიბერიუსის ბუნებრივ მოკავშირედ“¹.

დ. ჯადლი წერს, ძნელი დასადგენია ტიბერიუსზე რომელიმე კონკრეტული პიროვნების გავლენის კვალის პოვნა. ისეთის როგორც არსებობდა სპარტის მეფე კლეომენსა და ფილოსოფოს სტეკროსის შორის. ასეთი კვალი ტიბერიუსთან არ ჩანს. ტიბერიუსის გარშემო რამდენიმე ფილოსოფოსი იყო, ამათგან რომელი რა ხარისხით ზემოქმედებდა, გაურკვეველია².

ფრ. ტეგერის აზრით, ბლოსიუსი სტოიკოსი ფილოსოფოსი იყო. ამიტომ იდეები, რომლითაც იგი გავლენას ახდენდა ტიბერიუსზე იყო სტოიკური³.

ა. ბერნსტაინის თანახმად, ბლოსიუს კუმელმა დიოფანესთან ერთად გადამწყვეტი როლი შეასრულა ტიბერიუსის ინტელექტუალური, მორალური და პოლიტიკური მრწამსის ჩამოყალიბებაში⁴.

ტიბერიუსის პოლიტიკურ შეხედულებათა ფორმირებაში დიოფანესა და ბლოსიუსის როლის უარყოფა არ შეიძლება. მაგრამ ეს გავლენა მაინც გარეგნულად უნდა ჩაითვალოს. ტიბერიუსი ბერძნული კულტურის მიღწევებზე იყო აღზრდილი. მაგრამ მისი რეფორმების ძირითადი არსი რომაული სინამდვილიდან იღებდა სათავეს. საზოგადოების მოწყობის აღმოსავლური უტოპიებისაგან განსხვავებით, ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა რეალურ ნიადაგზე იდგა. ამგვარი შეხედულების დამადასტურებლად გამოდგება პლუტარქეს ცნობა პლუტარქე ტიბერიუსის რეფორმების არსის გაგებაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს გაიუსის სიტყვას. გაიუსის მიხედვით, ძირითადი ფაქტორი, რომელმაც ტიბერიუსს რეფორმის გატარება შთააგონა, იტალიის მოსახლეობის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა იყო⁵. გაიუსი საკმაოდ შელამაზებული ფორმით გადმოგვცემს ტიბე-

¹ Dudley D. R. Blossius... გვ. 95.

² იქვე.

³ Fr. Taeger, Tiberius Gracchus, Stuttgart, 1928, გვ. 17.

⁴ A. Bernstein, Tiberius Sempronius Gracchus, გვ. 45, 47.

⁵ Plut. lib. VIII.

არიუსის რეფორმისტული მოძრაობის გამომწვევ მიზეზებს. აღნიშნული ორიენტაცია საფუძველს მოკლებული არ არის. ტრადიცია ცდილობს ტიბერიუსი რომის სინამდვილეს არ მოსწყვიტოს. გაიუსის მიხედვით, ტიბერიუსს აგრარული რეფორმის გატარების იდეა იბერი-აში წასვლის დროს მიუღია. მაგრამ ასეთი შეხედულება ნაკლებ სარწმუნოდ გამოიყურება. ტიბერიუსს თავისი პროგრამა იბერიაში გამკზავრებამდე ჰქონდა ჩამოყალიბებული. ეს გაიუსისათვის კარგად იყო ცნობილი, მაგრამ ზემოთ მოტანილი მსჯელობა, მას სიტყვის ემოციური ზემოქმედების გასაძლიერებლად ესაჭიროებოდა. ტიბერიუსის მიერ წამოყენებული აგრარული რეფორმა რეალური იყო და რომის სინამდვილეში კიდევ განხორციელდა. ლივიუსის თანახმად, ტიბერიუსის რეფორმით 76 ათასმა მოქალაქემ მიიღო მიწა¹. მეცნიერებაში გამართული კამათის მიუხედავად², ტიბერიუსის რეფორმისტული მოძრაობის როლი მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდის საქმეში საეჭვოდ არ მიაჩნიათ³. აქედან გამომდინარე, ტიბერიუსი ელინისტურ აღმოსავლეთში გავრცელებული უტოპიური იდეებისაგან თავისუფალია.

ბლოსიუსის როლი რომის გარდა ელინისტური სამყაროს სხვა რეგიონებშიც გაზვიადებულადაა წარმოდგენილი. ვ. ტარნის აზრით, ბლოსიუსი პერგამონში ასრულებდა ისეთ როლს, როგორსაც სპარტაში სფეროსი. იგი წერს: „მათ ორივეს სურდათ განეხორციელებინათ მიწაზე იაბბულის მზის სახელმწიფო“⁴.

¹ Liv. ep. 60.

² კ. ბელოსს დაუჭერებლად მიაჩნია ლივიუსის ცნობა. მისი აზრით, ლივიუსის ტექსტში ადვილი აქვს კორექტურულ შეცდომას. 131 წელთან შედარებით 125 წლისათვის მოსახლეობის რაოდენობა კი არ გაიზარდა, არამედ 24 ათასი კაცით შემცირდა. იხ. К. I. Beloch, Die Bevölkerung die griechisch-römischen Welt, Leipzig, 1886, გვ. 351.

³ ი. ი. ზაბოროვსკი მოსახლეობის გაზრდის სხვა ფაქტორებსაც ასახელებს, მაგრამ აგრარული კანონის როლს არ ამცირებს. იხ. Заборовский Я. Ю. К вопросу о достоверности цензовых списков, II в. до н. э. ВДИ, 2, 1962, стр. 115. თ. ნეჩაი მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდას ცენტრული მოთხოვნების შემცირებას მიაწერს. იხ. Нечаев Ф. М. Рим и италийки. Минск, 1963, გვ. 133. სხვა ავტორები ლივიუსის ცნობას კვშიარტებად მიიჩნევენ. ასეთი თვალსაზრისის ემხრობიან: Моммзен Т. История Рима, II, М., 1937, стр. 100; Фельдберг Э. Братья Гракхи. Юрьев, 1910, стр. 204; Машкин Н. А. История древнего Рима, М., 1949 стр. 257; Vito A. Sirago, L. agricoltura italiana, Napoli, 1971. გვ. 99. А. Э. Astin, Scipio Aemilianus, Oxford, 1967, გვ. 335.

⁴ Тарн В. Эллинистическая цивилизация, М., 1949, стр. 130.

ამგვარი შეფასება ბლოსიუსის ახალი კუთხით დანახვის ცდაა, მაგრამ ვარაუდს საფუძველი არ გააჩნია. ბლოსიუსი პერგამოსში მივიდა იმ დროს, როდესაც ჰელიოპოლიტების აჯანყება დაწყებული იყო. მისი ჩართვა არისტონიკეს მოძრაობაში შემთხვევით მოვლენათა რიცხვს უნდა მიეწეროს. ასევე საკამათოდ მიგვაჩნია ა. მიშულინის მსჯელობა, რომლის თანახმადაც, „შეიძლება გავეთდეს დასკვნა, რომ იტალიელ გლეხთა ბელადები ტიბერიუსი და ბლოსიუსი ასე თუ ისე დაკავშირებულნი იყვნენ პერგამოსის მონათა ბელადთან არისტონიკესთან“¹.

ტიბერიუსის უახლოესი თანამებრძოლი ბლოსიუსი გადავიდა არისტონიკეს მხარეზე. რომში მყოფი, ტიბერიუსის გვერდით იმყოფებოდა და ებრძოდა პერგამოსის ანტირომაულ აჯანყებას. როგორ უნდა შეეთავსებინა მას ტიბერიუსისა და არისტონიკეს განსხვავებული იდეები.

ა. მიშულინი ბლოსიუსის მოღვაწეობის სხვა ვარიანტებსაც გვთავაზობს. იგი წერს: „ბლოსიუსმა იცოდა პერგამოსის მოძრაობის შესაძლებლობა, უთანაგრძნობდა მას, შეიძლებოდა კიდევ იცნობდა არისტონიკეს და იმყოფებოდა მასთან კონტაქტში“².

კუმელ ფილოსოფოსს არ შეეძლო ერთდროულად საწინააღმდეგო პუნქტების ორ მოძრაობაში ყოფნა.

ძნელი დასადგენია რა პოლიტიკური მოსაზრებები ამოძრავებდა ბლოსიუსს, როდესაც პერგამოსში გადადიოდა. ციცერონის თანახმად, მას ტიბერიუსთან ურთიერთობის გარდა სხვა დანაშაულიც ჰქონია ჩადენილი, რომელმაც აიძულა რომის დატოვება³. ბლოსიუსი აშკარა მტრის მხარეზე გადავიდა. არისტონიკე რომის მტერი იყო, როგორც ციცერონის, ისე ტიბერიუსის პოზიციებიდან. ტიბერიუსმა პერგამოსი, ატალოს III ანდერძის თანახმად, რომელი ხალხის საკუთრებად გამოაცხადა. არისტონიკე აღუდგა პრორომაული ორიენტაციის მიერ შედგენილ ანდერძს, სათავეში ჩაუდგა მოძრაობას, რომელსაც ფართო რეზონანსის მოსაპოვებლად ჰელიოპოლიტური იდეები მიუყენა.

ტიბერიუსსა და არისტონიკეს აბსოლუტურად განსხვავებული ამოცანები ამოძრავებდათ.

¹ М и ш у л и н А. Спартакoвское восстание, М., 1936, стр. 65.

² იქვე, გვ. 64.

³ Cic. Lael. 37.

ბლოსიუსის პიროვნებასთან დაკავშირებულ მრავალ კითხვათა შორის, ყურადღება უნდა მივაქციოთ მის მიმართ გამოვლენილ სენატის სიმკაცრეს. ეს ფაქტი მრავალ საკითხს ხსნის ფარდას.

ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ, მდგომარეობა რომში სულ მოკლე ხანში დამშვიდდა. რეფორმისტული მოძრაობის აქტიური წევრები მთელი დატვირთვით შეუდგნენ მუშაობას და ატარებდნენ მიწების გადანაწილებას¹.

წყაროებში მკაცრად დასჯილად გამოიყურებიან ტიბერიუსის არა-რომაელი თანამზრახველები. ხოლო ისინი, რომლებიც რეფორმის განხორციელებაში უშუალოდ მონაწილეობდნენ, შეუფერხებლად აგრძელებდნენ თავიანთ საქმიანობას. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ტიბერიუსის ნაცვლად, აგრარული კომისიის წევრი გახდა მისი თანამზრახველი და ოჯახის ახლობელი, გაიუსის სიმამრი, პუბლიუს ლიკინიუს კრასუსი². ტრიუმვირატის შევსება რეფორმისტული სულისკვეთების პიროვნებით, ბევრი მოვლენის სხვაგვარად დანახვის საშუალებას იძლევა. როგორც ჩანს, ანგარიშსწორება არც ისე მკაცრი ყოფილა. ბლოსიუსის მიმართ გამოჩენილი დაუნდობლობა, ამ უკანასკნელის ჩადენილი განსხვავებული მოქმედებით უნდა იყოს გამოწვეული. ბლოსიუსის ანტირომაული საქმიანობის შესახებ მიუთითებს ციცერონი³, მაგრამ კონკრეტულად რაში მდგომარეობდა ეს საქმიანობა, უცნობია.

ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ, რომის ხელისუფლებას მისი სხვა თანამებრძოლების მიმართ არ გამოუჩენია განსაკუთრებული სიმკაცრე. პირველ რიგში, უნდა მოვიხსენიოთ გაიუსი. იგი ძმის დაღუპვის შემდეგ თავისუფლად მოქმედებდა. გაიუსის წინააღმდეგ სენატის გამოსვლის არავითარი ანარეკლი წყაროებში არ ჩანს. პლუტარქეს სიტყვებით, შეტაკების დროს დაღუპულებს მხეცურად მოექცნენ, დახოცილები ტიბრში გადაყარეს. ამ დროს გაიუსმა მოითხოვა, რომ

¹ App. B. C. 1, 8. აგრარული კომისიის ფარულ საქმიანობას ადასტურებს აგრეთვე, ეპიგრაფიულ ძეგლებზე ტრიუმვირატის ხსენება. იხ. ILS, vol. 1, 1954, 24, 25, 26. განსაკუთრებით საინტერესოა ამ შრივ ტიბერიუსის რეფორმის დაკავშირებული მოწინააღმდეგის პიპალიუს ლენატის წარწერა, რომელიც იმუშავებელი გამადარა კონონის დამორჩილებოდა. იხ. ILS, 1, 43.

² Plut. Tib. XXI.

³ Cic. Lael. 37.

ძმის ცხედარი დასასაფლავებლად გადაეცათ¹. აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით, პლუტარქეს ცნობა წინააღმდეგობრივია. თუ ტიბერიუსის მომხრეები მკაცრად დაისაჯნენ, პასუხისგება გაიუსსაც არ ასცდებოდა, როგორც აგრარული კომისიის წევრს და რეფორმის ერთ-ერთ ინიციატორს. მაგრამ ასე არ მომხდარა, რასაც პლუტარქე თავისებურად ხსნის². აქედან დასკვნა, კაპიტოლიუმზე მომხდარი ტრაგედიის შემდეგ სენატს უკან დაუხვეია, ვინც ცოცხალი გადარჩა სასჯელისაგან თავი შეუკავებია.

ბლოსიუსი გამონაკლისს წარმოადგენდა. განსაკუთრებული სიმკაცრე მხოლოდ მის მიმართ გამოიჩინეს³. საინტერესოა, რატომ გამოჰყო რომის სენატმა ბლოსიუსი?

ანტიკურ ავტორებთან დაცულ დაკითხვის სცენას, ტიბერიუსთან ურთიერთობა არ უნდა ამოძრავებდეს. სენატს ალბათ ჰქონდა საიდუმლო ინფორმაციები ბლოსიუსის პიროვნებისა და საქმიანობის შესახებ. ბლოსიუსისადმი განსაკუთრებული სიმკაცრით მოპყრობის ძირითად მიზეზად მისი პოლიტიკური შეხედულებები უნდა მივიჩნიოთ. მაგრამ რა საერთო უნდა ჰქონოდა ასეთ პიროვნებას რომის დიდებისათვის მებრძოლ ტიბერიუსთან? კითხვას შეიძლება ასეთი პასუხი გაეცეს. ბლოსიუსი კამპანიელი იყო, როგორც დანარჩენი იტალიეები, კამპანიელებიც მოკლებული იყვნენ რომაელი მოქალაქის უფლებებს. ტიბერიუსთან ბლოსიუსის ახლო თანამშრომლობა იმით იყო განპირობებული, რომ რეფორმატორი თავის საბოლოო პროგრამაში იტალიეების საკითხსაც ითვალისწინებდა. ბლოსიუსის ინტერესები მარტო აგრარული საკითხით არ შემოიფარგლებოდა, მას უფრო ფართო მიზნები ჰქონდა, რითაც განსხვავდებოდა რეფორმის დანარჩენი მომხრეებისაგან. ბლოსიუსის საქმიანობა სენატმა რომისათვის ზაზიანოდ ჩათვალა და მოინდომა მისი დასჯა. ხელშესახები დანაშაული გამოძიებას სახეზე არ ჰქონდა, ამიტომ მას ბრალდების ძირითად არგუმენტად ტიბერიუსთან სიახლოვე წაუყენეს. სენატი ერთსულოვნად გამოვიდა ბლოსიუსის წინააღმდეგ. გამოძიება ცდილობდა ჩიხში მოექცია იგი და ისე წარემართა შეხვედრა, რომ ინიციატივა ხელიდან არ გაეშვა. კითხვა: როგორ მოიქცეოდი ტიბერიუსს კაპი-

¹ Plut. Tib. XX.

² იქვე, XXI.

³ Plut. Tib. XX I; Cic. Lael. 36, Val. Max. IV, VII, I.

ტოლიუმის დაწვა რომ ებრძანებინა? ბლოსიუსი გამოცდილი მოკამათე იყო. შეეცადა თავი აერიდებინა პასუხისათვის. კითხვა მრავალჯერ გაუმეორეს. ბლოსს უპასუხა, რომ დაწვავდა. ეს არ იყო მშრალი პასუხი. ბლოსიუსმა თავისი სიტყვა დაასაბუთა. მისი აზრით, ტიბერიუსი ისეთ რამეს არ ისურვებდა, რომელი ხალხისათვის რომ არ ყოფილიყო სასარგებლო. მაგრამ თუ ტიბერიუსი ასეთ ნაბიჯს გადადგამდა, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს ხალხის საკეთილდღეოდ იქნებოდა გამიზნული. ციცერონი და ვალერიუს მაქსიმუსი ბლოსიუსის სიტყვებს მეგობრობის უდიდეს გამოხატულებად თვლიან¹. ბლოსიუსი დიდხანს ცდილობდა პასუხისაგან თავი შეეკავებინა, მაგრამ როდესაც კითხვაზე კონკრეტული პასუხი მოითხოვეს, საოცრად არგუმენტირებული პასუხი გასცა და თავისი მეგობარიც დიდებულიად შეამკო.

მომხდარი ფაქტის შემდეგ ბლოსიუსს იტალიაში აღარ დაედგომებოდა. მან რომი დატოვა და პერგამოსში გაიქცა.

პერგამოსი აჯანყების აღში იყო გახვეული. მოძრაობას სათავეში ედგა სამეფო ოჯახის წარმომადგენელი არისტონიკე. აჯანყება ელინისტურ სამყაროში პოპულარული თანასწორობის დამყარების იდეით მიმდინარეობდა. მოძრაობაში აქტიურად ჩაება დაბალი ფენის თავისუფალი მოსახლეობა. აჯანყება არისტონიკემ შეაიარაღა ჰელიოპოლიტური იდეებით და დაუპირისპირა რომს. სახელწოდების მიუხედავად, აჯანყება წმინდა ანტირომალური მოვლენა იყო. პერგამოსი იბრძოდა დამოუკიდებლობისათვის. წყაროების მიხედვით, აჯანყებაში დომინირებული მდგომარეობა მონებს ეკავათ. არისტონიკემ მოხერხებულად გამოიყენა ქვეყანაში შექმნილი სიტუაცია, თავის მომხრეებთან ერთად შეუერთდა მოძრაობას და ჩართო იგი საკუთარი მიზნებისათვის ბრძოლაში.

ჰელიოპოლიტური მოძღვრების პროგრამა უტოპიური იყო. არისტონიკეს, ჰელიოპოლიტური იდეები, თანასწორუფლებიანობის ფართო აგიტაცია ესახებოდა მიზნის მისაღწევ საშუალებად. მიზანი კი სამეფო ტახტის დაბრუნება იყო. პერგამოსის პრორომაულმა ორიენტაციამ, ატალოს III შეთქმულების გზით, ტახტი დაატოვებინა და ქვეყანა რომს უანდერძა (ანდერძის სიყალბე საეჭვოდ არ უნდა გამო-

¹ Cic. Lael. 36; Val. Max. IV, VIII, I.

იყურებოდეს, თუ მთლიანობაში გავითვალისწინებთ ატალოს III საშინაო და საგარეო პოლიტიკას). არისტონიკემ მონებსა და ღარიბებზე დაყრდნობით სცადა პერგამოსის დამოუკიდებლობის შენარჩუნება.

ტიბერიუსს თანასწორობის იდეა არ დაუყენებია დღის წესრიგში. მას სინამდვილის შელამაზება არ სჭირდებოდა. აგრარული რეფორმა, რომის გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება, საბოლოო ანგარიშში ქვეყნის სამხედრო პოტენციის გაზრდას ისახავდა მიზნად¹. მისი პროგრამა რეალურ საფუძველს ეყრდნობოდა.

ტიბერიუსის რეფორმისტული მოძრაობა და არისტონიკეს ჰელიოპოლიტური აჯანყება საწინააღმდეგო პოლუსებზე იდგნენ. თავისი ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, ტიბერიუსმა ატალოს III ქონება უყოყმანოდ გამოაცხადა რომაელი ხალხის საკუთრებად. ასეთი მოქმედება მიიჩნია საუკეთესო ნაბიჯად, რომელიც ხელს შეუწყობდა აგრარულ რეფორმასთან დაკავშირებული სირთულეების დაძლევას.

ბლოსიუსი რომის ძლიერებისათვის მებრძოლ მოძრაობასაც თავდადებით ემხრობოდა და ანტირომაულ აჯანყებასაც. თუ დავეუშვებთ, რომ იგი თავისი შეხედულებებით უფრო ახლოს ჰელიოპოლიტურ მოძრაობასთან იდგა, მაშინ ტიბერიუსის დაცემას არ უნდა დალოდებოდა. ტიბერიუსის რეფორმებთან დაკავშირებულ სირთულეებში იგი აქტიურად გამოდიოდა მისი იდეების დასაცავად. შესაძლებელია, ბლოსიუსმა გვიან გაუკეთა ანალიზი ტიბერიუსის საბოლოო მიზანს და დარწმუნდა, რომ წამოყენებულ რეფორმათა პროექტი მის იდეალს არ აკმაყოფილებდა (ხაზი უნდა გაესვას ერთ ფაქტს. ტიბერიუსი, როგორც კანონპროექტის ავტორი დაიღუპა. მის მიერ წამოყენებულმა რეფორმამ კანონის სახე მიიღო და ცხოვრებაში გატარდა. ამ ეტაპზე ტიბერიუსის მიზანსაც მხოლოდ ეს შეადგენდა). მაგრამ სულ მოკლე ხანში, კუმელმა ფილოსოფოსმა არისტონიკეს აჯანყების სახით თავისი იდეალების უფრო შესაფერისი ბაზა დაინახა და მის მხარეზე გადავიდა. აღნიშნულ მოვლენას კარგად ხსნის ს. კოვალიოვის მსჯელობა. მისი აზრით, არისტონიკეს მოძრაობაში ორი მომენტის დანახვა შეიძლება. პირველი — სოციალური უტოპია ფართო მასების მისაზიდად, რომ ტახტი დაეკავებინა. მეორე — არისტონიკეს ტახტი ესაპირობოდა ელინისტური უტოპიების მიხედვით საზოგადოებრი-

ვი წყობილების გარდასაქმნელად. ბლოსიუსის არისტონიკეს ბანაკში მისვლა ს. კოვალიოვს მეორე ვარიანტიდან გამომდინარედ მიაჩნია¹. მისი დასკვნით, მოძრაობაში თავისუფალი მოსახლეობის დიდი რაოდენობით მონაწილეობა, სხვა ანალოგიურ შემთხვევებთან შედარებით, მიუთითებს მოძრაობის არა მარტო სოციალურ, არამედ „ნაციონალურ“, ანტირომაულ ხასიათსაც². პერგამოსის აჯანყება მას შემდეგ, რაც არისტონიკე ჩაუდგა სათავეში ანტირომაული მოვლენა იყო. გარეგნულ სამკაულად, ხალხის მისაზიდად, მას სხვა სახელწოდება ჰქონდა. ბლოსიუსიც გარეგნულმა ბრწყინვამ მიიყვანა არისტონიკესთან.

ტიბერიუსის თანამზრახველები მთელი მონდომებით ებრძოდნენ არისტონიკეს. მათ ოდნავი სიმპათია რომ გამოემჟღავნებინათ პერგამოსში მიმდინარე მოვლენებისადმი, სენატი ერთ-ერთ აქტიურ რეფორმატორს, აგრარული კომისიის წევრს, ლიცინიუს კრასუსს არმიის სარდლობას არ დააკისრებდა. ლიცინიუს კრასუსი, ტიბერიუსის დალუპვის შემდეგ აგრარული კომისიის წევრად აირჩიეს. 131 წელს იგი კონსული გახდა. როდესაც კრასუსი პერგამოსში რომის არმიის ჯარდლად გაიგზავნა, ბლოსიუსი ამ დროს არისტონიკესთან იმყოფებოდა. ყოფილი თანამებრძოლები ერთმანეთის პირისპირ აღმოჩნდნენ. მოვლენები ასე წარიმართა: კრასუსი ბრძოლაში დაიღუპა. რომის ახალმა არმიამ შეძლო აჯანყების ჩაქრობა. არისტონიკე დაატყვევეს. აჯანყება მარცხით დამთავრდა.

ბლოსიუსი კვლავ განსაცდელის წინაშე აღმოჩნდა. აღმოსავლეთის ყველა მონარქი ჰელიოპოლიტების მოძრაობის დროს რომის მოკავშირედ გამოდიოდა. რადგან მოსახლეობის დაბალ ფენებში პოპულარული იდეოლოგია მათ ბატონობასაც საფრთხეს უქმნიდა. აჯანყების მონაწილე ბლოსიუსისათვის ნათელი იყო, რომ რომაელები ჩადენილ დანაშაულს არ აპატიებდნენ. მას წასასვლელი არსად ჰქონდა და ტყვეობას თავის მოკვლა ამჯობინა.

ბლოსიუსის ინტერესების მნიშვნელოვან მხარეზე ამახვილებს ყურადღებას დ. დადლი. მისი აზრით, აღნიშნული პერიოდის აღმოსავლეთში არ არსებობდა წინააღმდეგობის ცენტრი, სადაც ბლოსიუსი რომისადმი სიძულვილს გამოხატავდა. თვითმკვლელობაც ამან

¹ К о в а л е в С. И. История Рима, Л., 1948, стр. 345.

² იქვე.

განაპირობა¹. უსაფუძვლო ვარიანტი არ არის, მაგრამ შეიძლება გამოითქვას კიდევ ერთი მოსაზრება. კერძოდ, ბლოსიუსის ტრაგედია განაპირობა იმ ფაქტში დარწმუნებამ, როდესაც პელიოპოლიტური მოძღვრების კრაზი დაინახა. წლების განმავლობაში ცხოვრების ამოცანად მიჩნეული იდეების განუხორციელებლობა თავისი ოცნების აღსასრულად მიიჩნია. ამის შემდეგ მისმა არსებობამ აზრი დაკარგა და თავი მოიკლა.

ტიბერიუსისა და ბლოსიუსის შეხედულებების ერთიანობა გარკვეულ ეტაპზე, დროებით მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. ბლოსიუსი მეტ სიახლოვეს პელიოპოლიტურ მოძრაობასთან ამჟღავნებს, ვიდრე ტიბერიუსის რეფორმისტულ საქმიანობასთან. ტიბერიუსის რეფორმა რომაული სამყაროს ჩარჩოებს არ გასცდენია.

რომაელი არისტოკრატები კარგად იცნობდნენ ელინისტურ თეორიებს; მსჯელობდნენ კიდევ მისი არსის შესახებ, მაგრამ ეპოქის მოთხოვნილებების შესაბამისად პრაქტიკული მიზნებით კმაყოფილდებოდნენ. ტიბერიუსი ბრძოლის რეალურ გზას ადგა. გარეგნულად მისი მოძრაობა თითქოს აღმოსავლურ მოძღვრებათა გაგრძელებას წარმოადგენდა, მაგრამ დადგა თუ არა რეფორმების გატარების საკითხი, ელინისტური იდეები გაქრა და დომინირებული მდგომარეობა რომაულმა აუცილებლობამ დაიკავა.

რომის რეფორმისტული მოძრაობის ბელადის ელინოფილური ორიენტაცია საკითხის შინაარსს არ ცვლის. ტიბერიუსი რეალურ ნიდავს არასდროს მოსწყვეტია, მაშინ როდესაც პელიოპოლიტური მოძრაობა წმინდა ფანტაზიის ნაყოფი იყო.

ბლოსიუსის პიროვნებასა და საქმიანობაზე ასე ვრცლად შეჩერება იმიტომ მოგვიხდა, რომ ანტიკური ავტორების თანახმად, ტიბერიუსის რეფორმისტულ მოძრაობაში მისი როლი განსაკუთრებული იყო. ამის გამო გამოიჩინა რომის სენატმა დაუნდობელი სიმკაცრე მის მიმართ. ყოველივე ეს ხდებოდა მაშინ, როდესაც პლუტარქეს სიტყვებით, რომში ცხოვრება ნორმალურ კალაპოტში დგებოდა.

რომში დატრიალებული ტრაგედიის მომდევნო ამბების შესახებ პლუტარქე წერს: „სენატმა მომხდარი ამბების გამო ზალხის დაშოშმინება მოინდომა, მიწების გადამიჭენა აღარავისათვის დაუშლია და ნება მისცა ამ საქმისათვის ტიბერიუსის ნაცვლად ახალი რწმუნებული

¹ D u d l e y D. R. Blossius.. გვ. 99.

აერჩიათ. კენკისურის საფუძველზე ხალხმა აირჩია პუბლიუს კრასუსი, გრაკუსების მოყვარე კაცი“¹. ტრიუმვირატში კრასუსის არჩევა მრავალმხრივ საყურადღებო მოვლენაა. ეს ფაქტი ტიბერიუსის მომხრეთა სიძლიერაზე მეტყველებს. მათ მიწების გადამანაწილებელ კომისიაში შეიყვანეს ისეთი პიროვნება, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული რეფორმისტულ მოძრაობასთან. იგი გაიუსის სიმამრი იყო. უნდა აღინიშნოს, რომ კრასუსი 131 წ. კონსულად აირჩიეს.

რეფორმისტული მოძრაობის შეუფერხებელ საქმიანობაზე მეტყველებს აპიანეს გადმოცემა, რომელიც საკმაოდ ვრცლად ეხება აგრარული კომისიის გატარებულ ღონისძიებებს. იგი წერს, რომ ტრიუმვირატის შემადგენლობაში ირჩევდნენ რეფორმების აქტიურ მომხრეებს². მათ არჩევას სენატი ვერავითარ წინააღმდეგობას ვერ უწევდა. უფრო მეტიც, ურჩი ოპტიმატებს კომისია სასამართლოს წესით აიძულებდა დაეთმოთ ზედმეტი მიწები.

პლუტარქე წერს, ტიბერიუსის სიკვდილს ხალხი მეტისმეტად განიცდიდა და ხელსაყრელ მომენტს ელოდებოდა შურისძიებისთვისო. ხალხი განსაკუთრებულ უკმაყოფილებას ავლენდა სციპიონ ნაზიკას მიმართ. „ხალხი ყოველი შეხვედრის დროს, აშკარად ამჟღავნებდა თავის ზიზღს ნაზიკას მიმართ. აღელვებული მოქალაქენი, სადაც კი წააწყდებოდნენ მას, უყვიროდნენ, რომ ის ღმერთების მიერ შეჩვენებული ტირანი და ღვთისმკრეხელია; რომ მან წმინდანი კაცის სიკვდილით შებილწა ყველაზე უწმინდესი და ყველაზე უფრო სათაყვანო ტაძარი რომის ტაძართა შორის“³. მიუხედავად იმისა, რომ ნაზიკა იყო უმაღლესი ქურუმი და მრავალი რელიგიური ცერემონიალი ჰქონდა შესასრულებელი, სენატი იძულებული გახდა ხალხის რისხვისათვის მოერიდებინა და საჭიროების გარეშე დაადგინა იტალიიდან მისი გაგზავნა. ნაზიკას მხრივ ეს ნაბიჯი ნებაყოფლობით გაძევებას წარმოადგენდა. მის შესახებ თხრობას პლუტარქე ასე ამთავრებს, „იგი დამწუხრებული და შერცხვენილი ხეტილობდა უცხო ქვეყნებში და მალე პერგამონის მახლობლად გარდაიცვალა“⁴.

ხალხმა სციპიონ აფრიკელსაც კი არ აპატია გულგრილობა რე-

¹ Plut. Tib. XXI.

² App. B. C. 1, 18.

³ Plut. Tib. XXI.

⁴ იქვე.

ფორმებთან დაკავშირებით. ანტიკური ტრადიცია მის დაღუპვას რე-
ფორმისტული მოძრაობიდან გამომდინარედ თვლის¹.

ნობილიტეტის აფექტს ტიბერიუსი და მისი რამდენიმე თანამებრ-
ძოლი შეეწირა. რაც შეეხება აგრარულ კანონს უცვლელად დარჩა.
სენატმა ხალხის მღელვარების შიშით ვერ გაბედა კანონში ოდნავი
ცვლილებების შეტანაც კი. ანტიკური ავტორების ცნობებით თუ ვიმს-
ჯელებთ, მოსალოდნელი იყო, რომ ნობილიტეტი ბრძოლას გააგრძე-
ლებდა და რეფორმის გაუქმებას მოითხოვდა. რეფორმის ავტორი
მოკლეს. მის წინააღმდეგ ბრძოლაში სენატის ძირითადი არგუმენტი
იყო „ტირანის“ ან „მეფის გვირგვინის“ მიმტაცებლის დამხობა.
მაგრამ მოხდა სრულიად მოულოდნელი რამ. ტიბერიუსის მოძრაობის
მთავარმა ღონისძიებამ, აგრარულმა რეფორმამ არსებობა განაგრძო.

ანტიკური ავტორების თანახმად, ტიბერიუსის ტრაგედიის მთავარი
მიზეზი, სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე ხელახალი ვადით არჩევა
გახდა. ასეთი შეხედულება დაზუსტებას მოითხოვს. ტიბერიუსის და-
ღუპვის მომდევნო წლებში აგრარულ კანონს ცვლილება არ განუც-
დია. აქედან გამომდინარე, სახალხო ტრიბუნად არჩევის პრეტენზია
არ უნდა ჩაითვალოს ოპტიმატების რეაქციის ძირითად მამოძრავე-
ბელ ფაქტორად. თუ იგი ხელახალი ვადით დარჩებოდა თანამდებო-
ბაზე, გააგრძელებდა რეფორმის გატარებას, რაც სინამდვილეში მის
გარეშეც მოხდა.

ნობილიტეტის გამოსვლის ძირითად მიზეზად უნდა ჩაითვალოს,
კანონპროექტების ახალი სერია². ტიბერიუსი დაპირებებს იძლეოდა.
კერძოდ, ახალი კანონპროექტის თანახმად, შემცირდებოდა არმიაში
სამსახურის ვადა, მოქალაქეებს მიეცემოდათ უფლება სასამართლოს
გადაწყვეტილება გაესაჩივრებინათ სახალხო კრებაზე და მესამე, მო-
სამართლეთა ადგილების ნახევარი უნდა გადასცემოდათ მხედრებს.
საკმაოდ გაბედული და სერიოზული წინადადებებია. მათი გატარება,
თუ ტიბერიუსს სახალხო ტრიბუნად არ აირჩევდნენ, არ მოხდებოდა.
ამიტომ, დაინტერესება რომ გაზრდილიყო, უშუალოდ არჩევნების
წინ მიაწოდა ინფორმაცია რომის დემოკრატიულ ფენებს. ოპტიმატე-
ბის გაბოროტებაც დამატებითმა კანონპროექტებმა გამოიწვია. ამიტომ
აღუდგნენ წინ ტიბერიუსის განზრახვას. ამ მიზნის მისაღწევად სე-

¹ Plut. Gaius, X; App. B. C. 1, 20; Vel. Paterc. II, IV;

² Plut. Tib. XVI.

ნატმა უკიდურესი საშუალებები გამოიყენა. მისი მკვეთრი რეაგირების მიზეზი ახალი კანონპროექტების საშიშროებაში უნდა ვეძებოთ. რაც შეეხება აგრარულ რეფორმას, მის არსებობას იგი შერიგებული იყო.

როგორც ჩანს, პლუტარქესთან დაცული საკითხების დასმით, რეფორმატორი ცდილობდა კიდევ ერთხელ შეეცა სენატისათვის. სენატმა კარგად იცოდა, რომ ტიბერიუსი თუ დაასწრებდა საკითხის დასმას, კიდევ გაიტანდა. ამიტომ უნდა ეჩქარა და არ მიეცა საშუალება ხელახალი ვადით აერჩიათ იგი სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე.

ტიბერიუსის წინააღმდეგ ნობილიტეტის გამოსვლის მთავარ ბრალდებად აგრარული რეფორმა რომ ყოფილიყო, მისი შეზღუდვის შესახებ სენატი რაიმე ღონისძიებას მაინც გაატარებდა. მაგრამ წყაროებში ოდნავი მინიშნებაც კი არ არის დაცული 129 წლამდე მსგავსი ღონისძიებების შესახებ. სენატის წინაშე, ტიბერიუსის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს, უკვე გატარებული აგრარული რეფორმა კი არ ფიგურირებდა, არამედ მთავარი იყო, რეფორმატორის მიერ წამოყენებული ახალი კანონპროექტები.

ტიბერიუსის გარდაცვალებიდან სამი წლის განმავლობაში, მის მიერ გატარებული აგრარული კანონი მოქმედებდა. ტიბერიუსის შემუშავებული წესრიგის დაძლევა კართაგენის დამანგრეველმა კორნელიუს სციპიონ აფრიკელმა მოახერხა. რომის ნობილიტეტის სამსახური, მას ანტიკური ავტორების მოწმობით, სიცოცხლის ფასად დაუჯდა.

რეფორმისტული მოძრაობა ტიბერიუსიდან ბაიუსამდე

ტიბერიუს გრაქუსის რეფორმისტული მოძრაობით რომის ისტორიაში დაიწყო სამოქალაქო ომების ეპოქა. ანტიკური ავტორები ამ ფაქტს ხაზგასმით აღნიშნავენ. საკითხთან ასეთი მიდგომა არ არის შემთხვევითი. პირველი სერიოზული შეჯახება პოლიტიკურ მოღვაწესა და სენატს შორის ტიბერიუსის გადადგმული ნაბიჯით დაიწყო, რაც ზუსტად ერთი საუკუნის შემდეგ რესპუბლიკის დაცემით დამთავრდა. თუ ამ ხაზს გავყვებით, ტიბერიუს გრაქუსის ჩაყრილ ფუნდამენტზე ამოიზარდა იმპერატორის ხელისუფლება.

ტიბერიუსის დაწყებული საქმე გააგრძელა მისმა უმცროსმა ძმამ გაიუს გრაქუსმა. მის მოღვაწეობაში კიდევ უფრო ნათლად გამოვლინდა მმართველობის რესპუბლიკური ფორმების შეუსაბამობა მსოფლიო სახელმწიფოს ინტერესებთან.

ნობილიტეტის შეუვალი ბატონობის წინააღმდეგ ბრძოლის პირველი თესლი ტიბერიუსმა ჩააგდო. ბრძოლა მეტად ხანგრძლივი და მძაფრი გამოდგა, შეეწირა ათეული ათასობით ადამიანთა სიცოცხლე. საბოლოოდ ტიბერიუს გრაქუსის დაწყებულმა საქმემ იხეიმა. ნობილიტეტის ძირითადი დასაყრდენის, რომის სენატის სიმტკიცე გატყდა და გზა მიეცა მმართველობის ახალ ფორმას, რომელშიც სენატს უმნიშვნელო როლი ჰქონდა დაკისრებული.

ტიბერიუს გრაქუსის სიცოცხლის მომდევნო წლებში აგრარული კანონი ძალაში დარჩა და რეფორმის გამტარებელი კომისია სრულ დატვირთვით აგრძელებდა საქმიანობას. მიწების გადანაწილებასთან დაკავშირებული სირთულე კარგადაა ასახული ანტიკურ წყაროებში¹. აგრარული კანონით უკმაყოფილო ოპტიმატები შენიღბული ფორმებით ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ რეფორმის გატარებისათვის. ფა-

¹ Plut. Tib. XXI; App. B. C. 1, 18.

რულ პროტესტს ადასტურებს აპიანე. იგი წერს, რომ მსხველი მესაკუთრენი არ ჩქარობდნენ ჩაეწერათ თავიანთი კუთვნილი ნაკვეთები. მაგრამ აგრარული კომისია მთელი სიმკაცრით აიძულებდა მსხვილ მიწათმფლობელებს, რომ კანონს დამორჩილებოდნენ. კომისიის შეურიგებლობაზე მიუთითებს აპიანეს თხრობის გაგრძელება: „ტრიუმვირები შეუდგნენ მათ მიცემას პასუხისგებაში. მოკლე დროში დაიწყო მრავალი სასამართლო პროცესი“¹.

ბერძენ-რომაელ მწერალთა გადმოცემა, ტიბერიუსის მეგობრების ზიმართ გამოვლენილი მკაცრი ანგარიშსწორების შესახებ მომდევნო შოვლენების გათვალისწინებით გადაჭარბებულად გამოიყურებოდა. ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ აგრარული კომისიის შემადგენლობაში შევიდა რეფორმის მხურვალე მომხრე, გაიუსის სიმამრი, ლიკინიუს კრასუსი. ხოლო შემდეგ ტრიუმვირატის წევრი გახდა მარკუს ფულვიუს ფლაკუსი, რეფორმისტული მოძრაობის ერთგული დამცველი.

აგრარული რეფორმა ხელისშემშლელი პირობების მიუხედავად ტარდებოდა. ანტიკური ავტორების გარდა ამ ფაქტზე მეტყველებს ეპიგრაფიკაც². აგრარული კანონის წარმატებით განხორციელების მაუწყებელია რომის თავისუფალ მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდა, რომის ცენზორული სიების გათვალისწინებით, მოსახლეობის დინამიკა პირდაპირ მიუთითებს, რომ გრაკხუსების აგრარული მოძრაობის შედეგად, ადგილი ჰქონდა სერიოზულ დემოგრაფიულ ცვლილებებს. ლივიუსის მიხედვით, 131 წლის აღწერისას თავისუფალ მოქალაქეთა რაოდენობა 318 823 კაცს შეადგენდა³. მომდევნო აღწერის დროს, 125 წლისათვის, ეს რიცხვი 394 736 კაცამდე გაზრდილა⁴. მომხდარ ცვლილებათა სისწორეს ადასტურებს 115 წლის აღწერა. აღნიშნულ წელსაც, რომში 394 336 მოქალაქემ დააკმაყოფილა ცენზორული სიების მოთხოვნები⁵.

ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის შედეგები, კერძოდ, დროის მოკლე მონაკვეთში თავისუფალ მოქალაქეთა რიცხვის მომატება,

¹ App. B. C. 1, 18.

² ILS, vol. 1, 23—26.

³ Liv. ep. 59.

⁴ იქვე, 60.

⁵ იქვე, 63.

ლიტერატურაში საკამათო საკითხადაა მიჩნეული. ანტიკური სამყაროს ცნობილ მკვლევარს კ. ბელოხს. ლივიუსის მონაცემები არასწორად მიაჩნია. მისი აზრით, 16 წლის განმავლობაში (130—114 წწ.) შეუძლებელია რომის მოქალაქეთა ზრდის ასეთ მასშტაბებს ჰქონოდა ადგილი¹. კ. ბელოხის ვარაუდით, რომის მოსახლეობა 76 ათასი კაცით გაზრდის ნაცვლად, შემცირდა 24 ათასით. დაშვებულია კორექტურული შეცდომა. სწორი იქნება თუ 394 ათასის ნაცვლად 294 ათასს დავტოვებთ ძალაში². თავისი შეხედულების დასამტკიცებლ არგუმენტად იგი ასეთ მსჯელობას გვთავაზობს. რომის თავისუფალ მოქალაქეთა რიცხვი 168 წლიდან 115 წლამდე მცირდებოდა. უკიდურეს ზღვარს 294 ათასს მიაღწია 115 წელს. ამის შემდეგ დაიწყო ისევ მატება. კ. ბელოხის თანახმად, გრაკუსების რეფორმისტულ საქმიანობას შედეგი არ მოჰყოლია. ანტიკური წყაროები ამგვარი შეხედულებების კეშმარიტებას არ ადასტურებენ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდაა ხაზგასმული რომის მოსახლეობის დინამიკა და ნაჩვენებია მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდაში გრაკუსების როლი³.

რომის მოსახლეობის მატებასთან დაკავშირებით საყურადღებო მოსაზრებებს აყენებს ი. ზაბოროვსკი. მისი აზრით, 125 წლის აღწერის დროს, მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდას სინამდვილეში ჰქონდა ადგილი, მაგრამ იგი აგრარული კომისიის მუშაობის გარდა სხვა ფაქტორებზეც ამახვილებს ყურადღებას. იგი წერს, ცენზორული აღწერების დროს მოსახლეობის რაოდენობაზე მნიშვნელოვნად მოქმედებდა რომის საგარეო მდგომარეობის სტაბილურობა. იმის გამო, რომ რომის რესპუბლიკას 130 წლიდან საომარი ოპერაციები არ უწარმოებია, აღწერების დროს ყველა მოქალაქეს ჰქონდა საშუალება შესა-

¹ K. I. Beloch, Die Bevölkerung ... გვ. 318.

² იქვე, გვ. 351.

³ თ. მომზენი მოსახლეობის გაზრდას ტიბერიუსის აგრარულ რეფორმას მიაწერდა. იხ. Т. Моммзен, История Рима, II, М., 1937, გვ. 100, კ. ბელოხის მომდევნო პერიოდის ავტორები მიუთითებენ მეტ-ნაკლები ხარისხით ტიბერიუსის როლს აღნიშნული პრობლემის გადაჭრაში. იხ. Я. Ю. Заборовский, К. вопросу о достоверности цензовых списков II в. до н. э. ВДИ, 2, 1962, стр. 115; მისივე. Римские цензы периода республики. ВДИ. 4, 1974, стр. 47; Н. Машкин, История древнего Рима, გვ. 257; Э. Фельсберг, братья Гракхи, გვ. 204; А. Е. Astin, Scipio Aemilianus, გვ. 335; Vito A. Sirago, L. agricultura italiana, გვ. 99

მოწმებლად გამოცხადებულიყო. აქედან გამომდინარე, მოქალაქეთა რაოდენობის გაზრდას, რომელთა ქონებრივი მდგომარეობაც აკმაყოფილებდა ცენზორთა მოთხოვნებს, მხოლოდ აგრარული კომისიის მუშაობას ვერ მივაწერთ¹. ამავე დროს, ი. ზაბოროვსკი არ გამოორიცხავს რეფორმის როლს მოსახლეობის მატებაზე².

ი. ზაბოროვსკის ვარაუდით, აგრარული რეფორმის შედეგად 76 ათასი კაცი მიწას ვერ მიიღებდა. რაოდენობა გაზვიადებულად მიაჩნია, რადგან რეფორმების გატარებას დიდი წინააღმდეგობა ხვდებოდა³. 125 წელს ჩატარებული აღწერის შედეგების განხილვისას ი. ზაბოროვსკი საკმაოდ არგუმენტირებულ დასკვნას აკეთებს. მისი მსჯელობის თანახმად, ყოველი საომარი ოპერაციის დამთავრების შემდეგ რომის მოქალაქეთა რაოდენობა იზრდებოდა. მას გამოანგარიშებული აქვს 149 წლიდან 131 წლამდე მეომართა რაოდენობა ჰყავდა რომს აფრიკაში, ესპანეთში, ბალკანეთზე და აზიაში. 131 წელს ჩატარებულ აღწერას არმიაში მყოფ მებრძოლთა ეს ნაწილი ვერ დაესწრებოდა. 154—131 წწ. წარმოებული ომები მართალია, რომაელთა გამარჯვებით დამთავრდა, მაგრამ მრავალი მეომარიც დაიღუპა. ამას უნდა დამატოს გაღარიბებულ მოქალაქეთა რიცხვიც, რომელთა ქონებრივი მდგომარეობა ცენზის მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებდა⁴. ი. ზაბოროვსკი წერს, 136—131 წწ. ჩატარებული აღწერის მიხედვით, მოქალაქეთა რაოდენობა იყო 317 933—318 823. ამ დროს იტალიის საზღვრებს გარეთ იმყოფებოდა 60 ათასი მეომარი. ისინი რომ იტალიაში ყოფილიყვნენ, რომის მოქალაქეთა რაოდენობა იქნებოდა 378—379 ათასი. 125 წელს რომი არსად ომს არ აწარმოებდა. მეომართა უმრავლესობა იტალიაში იმყოფებოდა. 136—131 წწ. და 125 წლის აღწერებს შორის განსხვავება დაახლოებით 20 ათას კაცს შეადგენდა. ამ რიცხვს უნდა გამოაკლდეს 3500 კაცი ტიბერიუსთან ერთად დაღუპული ან განდევნილი. ჩამოთვლილი არგუმენტების გათვალისწინე-

¹ Заборовский Я. Ю. К вопросу... стр. 115.

² Заборовский Я. Ю. Римские цензы... стр. 47.

³ Заборовский Я. Ю. к вопросу... стр. 112.

⁴ გაღარიბებული მეომრის პორტრეტი აქვს დახატული ლივიუსს, სპურიუს ლიგუსტინის სახით. ლიგუსტინი ფლობდა ერთ იუგერ მიწას, ჰყავდა რვა შვილი, იყო 50 წლის, აქედან არმიაში მსახურობდა 22 წელი (Liv. Xell, 34). ლივიუსის აღწერილი ფაქტი გრაქუსების წინა პერიოდს ეხება, მაგრამ თავისუფლად შეიძლება მომდევნო ეპოქაზედაც გავრცელდეს. მსგავსი მოვლენა იშვიათობა არ უნდა ყოფილიყო და კარგად ასახავს რომაელ მეომართა მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობას.

ბით, ი. ზაბოროვსკის თანახმად, ტიბერიუსის რეფორმის შედეგად, რომში მიწა მიუღია 16—17 ათას კაცს¹.

ი. ზაბოროვსკის შემოთავაზებული ვარაუდი ყველაზე მისაღებ ვარიანტად შეიძლება ჩაითვალოს. იგი რეფორმის როლს არ ამცირებს. აღნიშნული გაანგარიშებაც რომ დაეუშვათ, აგრარული რეფორმა მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ. 17—18 ათასი ღარიბი მოქალაქის დაკმაყოფილება მოითხოვდა დაახლოებით 510—540 ათას იუგერ მიწას (თითოეულ მოქალაქეს ეძლეოდა 30 იუგერი). წყაროების ცნობა, თითქოს 76 ათასმა კაცმა მიიღო მიწა, მართლაც გაზვიადებულად ჩანს. მოსახლეობის ასეთი რაოდენობით დაკმაყოფილებას ესაჭიროებოდა 2 280 000 იუგერი. უნდა გვახსოვდეს, რომ აგრარული კომისიის საქმიანობის ქრონოლოგიური ჩარჩოები მხოლოდ სამი წლით განისაზღვრება. მისი მუშაობა ფაქტიურად 129 წელს შეწყდა, მხედველობაში უნდა მივიღოთ აგრეთვე, მსხვილი მიწათმფლობელების წინააღმდეგობა და სასამართლო პროცესები, რაც კომისიის მუშაობას საგრძნობლად აფერხებდა.

თ. ნეჩაი თავისუფალი მოსახლეობის გაზრდის განსხვავებულ ვარიანტს გვთავაზობს. ისტორიკოსის აზრით, მოსახლეობის გაზრდაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა ცენზორული მოთხოვნების შემცირებამ (მისი სიტყვებით, ცენზის მინიმალური ოდენობა 11 ათასიდან 5 ათასამდე შემცირდა). თ. ნეჩაი წერს, რომ მინიმალური ცენზის პირველ რედუქციას ადგილი ჰქონდა ძვ. წ. აღ. III ს.ბოლოს, რაც ჰანიბალთან ომმა გამოიწვია. მეორე რედუქცია მოხდა 129 წელს. ორივე შემთხვევაში მოსახლეობამ მკვეთრად მოიმატა. 125 წლის აღწერის დროს რომში 75 ათასით მეტი მოქალაქე იყო 131 წელთან შედარებით². მეომართა დემობილიზაციაზე ყურადღების გამახვილება თ. ნეჩაის უსაფუძვლო ვარაუდად მიაჩნია³. იგი მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდაში აგრარული რეფორმის როლს არ მიუთითებს. თ. ნეჩაის არგუმენტი ეყრდნობა ლივიუსის ცნობებს⁴, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სხვა ავტორები ამგვარი დასკვნის საშუალებას არ იძლევიან.

¹ Заборовский Я. Ю. К вопросу... стр. 118.

² Нечай Ф. М. Рим и италийцы, Минск, 1963, стр. 133.

³ იქვე, გვ. 135.

⁴ Liv. 27, 36, 29, 37. pp. 59, 60.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, ცხადი ხდება, რომ აგრარულ რეფორმას ატარებდა არა მარტო აგრარული კომისია, არამედ კანონს ემორჩილებოდნენ რეფორმისტული მოძრაობის მოწინააღმდეგეებიც. ამ მხრივ საყურადღებო მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ 132 წლის კონსულის პუბლიუს პოპილიუს ლენატის საქმიანობა. პოპილიუს ლენატს თავისი კონსულობის დროს, ლუკანიის ქ. პოლაში აღუმართავს სამახსოვრო დაფა, რომელშიც იგი ჩამოთვლის გატარებულ ღონისძიებებს, წარწერის შესავალ ნაწილში გადმოცემულია რეგიუმიდან კაპუამდე მანძილის განსაზღვრა და მაჩვენებელი ნიშნების დაყენება. მეორე ნაწილი კი საინტერესოა აგრარულ რეფორმასთან დაკავშირებით. პოპილიუსი გვაუწყებს: „ამის გარდა სიცილიაში პრეტორობის დროს, მე ვეძებდი იტალიიდან გაქცეულ მონებს და დავაბრუნე 917 კაცი. მე, პირველმა გვაკეთე ისე, რომ მწყემსებს დაეტოვებინათ საზოგადოებრივი მინდვრები მიწათმოქმედთა სასარგებლოდ“¹.

ჩატარებულ სამუშაოთა შორის პოპილიუსი სიამაყით აცხადებს, რომ მწყემსებს დაატოვებინა საზოგადო მინდვრები და გადასცა მიწათმოქმედებს. აქედან ჩანს, პოლიტიკურ შეხედულებათა მიუხედავად. თანამდებობის პირებიც ვალდებულნი იყვნენ კანონი სისრულეში მოეყვანათ.

ი. ზაბოროვსკის აზრით, პოპილიუს ლენატის საქმიანობა წინააღმდეგობრივია. ერთი მხრივ, იგი ტიბერიუსის მომხრეთა დამსჯელი სასამართლოს წევრია, მეორეს მხრივ, აცხადებს, რომ მიწები გადასცა მიწათმოქმედებს. მისი სიტყვებით, წინააღმდეგობას აღვილად ხსნის ერთი ფაქტი, კერძოდ, „წარწერა განკუთვნილი იყო ლუკანიის ქალაქ პოლაში პოპილიუსის ფორუმისათვის მისი შექების მიზნით. მაგრამ შეუქლებელი იყო იმის დაწერა, რომ იგი მონაწილეობდა მკვლელობასა და რომიდან გაძევებაში ისეთივე სრულუფლებიანი მოქალაქეებისა, როგორიც თვითონ იყო, რომ რომის ისტორიაში მან პირველმა

¹ ILS, 1, 23.

პოპილიუს ლენატის წარწერამ ფართო ასახვა ჰპოვა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ოლოფ გზების მშენებლობასთან დაკავშირებით. -ხ. F. T. Hinrichs, *Der römischen Strassenbau zur Zeit der Gracchen*, Historia, Bd. 16, 1967, გვ. 162—176; A. Degrossi, *Un nuovo miliario Calabro della via Popilia e la via Annia del Veneto*, Philologus, Bd. 99, Hf. 3/4, გვ. 259—265.

აღმართა ხელი სახალხო ტრიბუნის ხელშეუხებელ და წმინდა პიროვნებაზე და მოკლა იგი¹.

წყაროების მოწმობით, პოპილიუს ლენატმა ტიბერიუსის მრავალი მომხრე გააძევა². პოპილიუსს ჩადენილი საქციელი არ აპატიეს. ათი წლის შემდეგ გაიუს გრაქუსმა ტრიბუნის თანამდებობის შესრულება პოპილიუსის წინააღმდეგ კანონის მიღებით დაიწყო³. პლუტარქეს გადმოცემით, გაიუსის დასაბუთებულ წინადადებას პოპილიუსმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია. სასამართლოს შიშით იგი იტალიიდან გაიქცა⁴.

ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ ნობილიტეტი მტკიცედ ადგა რეფორმის საწინააღმდეგო გზას. მაგრამ წყაროებში ხაზგასმულია ტრიუმვირთა შეურიგებლობაც. აპიანე წერს, რომ მსხვილი მესაყუთრენი ყოველგვარი საშუალებებით ცდილობდნენ აეცილებინათ მიწების ჩამოჭრა. ტრიუმვირები სასამართლოზე გადაცემით ახერხებდნენ კანონის განხორციელებას⁵. აგრარულმა კომისიამ მდიდართა უდრეკობა გატეხა და ცენზორული აღწერის შედეგებს თუ გავითვალისწინებთ, ღარიბი მოსახლეობის საგრძნობ ნაწილს მიუღია საარსებო საშუალება. კომისია უსაბუთებდა მსხვილ მიწათმფლობელებს, რომ *ager publicus* უმართებულოდ ჰქონდათ მიტაცებული, ტრიუმვირები ურჩი ოპტიმატთა სასამართლოზე გადაცემით აღწევდნენ მიზანს. ეს ფაქტი საკმაოდ დამაჯერებლად აქვს ფიქსირებული აპიანეს⁶.

რეფორმისტული მოძრაობის განმტკიცებას ემსახურებოდა ტიბერიუსის მეგობრის, 131 წლის სახალხო ტრიბუნის პაპირიუს კარბონის კანონპროექტი, ფარული ხმის მიცემის შესახებ. პაპირიუსის პროექტის შესახებ ცნობები დაცული აქვს ციცერონს⁷. მითითებულია, რომ კანონის მიღება არისტოკრატიის ბატონობას საგრძნობლად შეამცირებდა⁸.

¹ Заборовский Я. Ю. К. вопросу... стр. 116.

² Plut., Gaius, IV; Cic. Lael. 37.

³ Plut., Gaius, IV.

⁴ იქვე.

⁵ App. B. C. 1, 18.

⁶ იქვე.

⁷ Cic. Ge leg. III, XVI, 35.

⁸ Э. Фельсберг, Братья Гракхи, стр. 205.

კარბონს მეორე კანონპროექტიც წამოუყენებია, რომელშიაც მოითხოვდა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე ზედისედ არჩევის უფლებას¹. მაგრამ ნობილიტეტის წინააღმდეგობა კარბონმა ვერ დაძლია. მის მიერ წამოყენებული კანონპროექტები უარყოფილ იქნა. კარბონის პროექტების წინააღმდეგ განსაკუთრებული აქტიურობა გამოუჩენია გაიუს ლელიუსს². პაპირიუს კარბონი, კრასუსის აზიაში დაღუპვის შემდეგ, 131 წელს აგრარული კომისიის წევრი გახდა³. მისი სახელი გვხვდება ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე⁴.

ტიბერიუსის სიკვდილის მომდევნო წლებში რეფორმისტული მოძრაობის საწინააღმდეგო დაჯგუფების იდეურ მეთაურად კორნელიუს სციპიონი ემილიანუსი გვევლინება. იგი მეტად გავლენიანი პიროვნება იყო იმდროინდელ რომში. არ არის შემთხვევითი, რომ მსხვილმა მიწათმფლობელებმა, აგრარული კომისიის შემოტევისაგან დაცვა მას სთხოვეს⁵. როგორც ჩანს, რეფორმა იმ სახით, ტიბერიუსს, რომ ჰქონდა გამიზნული სციპიონისათვის მიუღებელი იყო. ცნობილია, აგრარული რეფორმის იდეა სციპიონის წრეში ჩაისახა. მაგრამ ჩანასახს ვერ გასცდა. წრის წევრებს არ აღმოაჩნდათ ბრძოლის უნარი. სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისას ტიბერიუსიც სციპიონის წრის აქტიური წევრი იყო. მაგრამ შემდეგ მათ შორის განხეთქილება მომხდარა. პლუტარქე უთანხმოების მიზეზთა რამდენიმე ვარიანტს გვთავაზობს⁶. პლუტარქეს ცნობები ტიბერიუსისადმი სციპიონის დამოკიდებულებების შესახებ წინააღმდეგობრივია. მისი სიტყვებით, ტიბერიუსი არ დაიღუპებოდა, სციპიონი რომში რომ ყოფილიყო⁷. ტიბერიუსის ბიოგრაფიის სხვა ადგილას სციპიონი კმაყოფილებას გამოთქვამს რეფორმატორის დაღუპვის გამო⁸ და მკვლელობას კანონზომიერ მოვლენად მიიჩნევს. ტიბერიუსის სიკვდილთან თავისი დამოკიდე-

¹ Cic. Lael. 96.

² იქვე, პაპირიუს კარბონის ციკერონისეული დახასიათება მეტად უარყოფითია. კარბონის კანონპროექტის შესახებ იგი წერს: „მეამბოხე და უსინდისო მოქალაქის კანონი“. იხ. Cic. De leg. III, XVI. 35.

³ App. B. C. 1, 18.

⁴ ILS, 1, 25.

⁵ App. B. C. 1, 19.

⁶ Plut. Tib. VII.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე.

ბულება ჰომეროსის სიტყვებით გამოხატა¹. სციპიონისა და ტიბერიუსის წინააღმდეგობანი პლუტარქეს აღწერილი ჰქონია სციპიონის ბიოგრაფიაში, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. მაგრამ ის რაც შემოგვინახა, მიუთითებს მათ საწინააღმდეგო პოლუსებზე.

ველეიუს პატერკულუსის თანახმად, სციპიონი ტიბერიუსის დაღუპვას სამართლიანად თვლის. ველეიუსი ოდისეას არ უთითებს, მაგრამ მასთანაც სციპიონი თითქმის იმავეს ამბობს, „თუ მას განზრახული ჰქონდა სახელმწიფოს ხელში ჩაგდება, იგი მოკლულ იქნა სამართლიანად“². პლუტარქესა და ველეიუს პატერკულუსის ცნობებში განსხვავება უმნიშვნელოა. ყოველივე ეს მიუთითებს, რომ სციპიონსა და ტიბერიუსს შორის არსებობდა სერიოზული წინააღმდეგობა.

სციპიონის ანტირეფორმისტული განწყობილების შესახებ ვრცელი ცნობები გადმოცემული აქვს აპიანეს. ისტორიკოსი „სამოქალაქო ომების“ მე-18 თავში აღწერს აგრარული კომისიის პრინციპულ მოღვაწეობას. იქვე მიუთითებს მდიდართა რეაქციასაც, რაც გამოიწვია ხშირმა სასამართლო პროცესებმა. ნობილიტეტის პოზიციების გასამაგრებლად საჭირო იყო აგრარული კომისიის უფლებამოსილებათა შემცირება. ამ საკითხის მოსაგვარებლად მიმართეს კორნელიუს სციპიონს. სციპიონიც ენერგიულად შეუდგა დაკისრებული მოვალეობის შესრულებას. აპიანეს მიხედვით, სენატში გასულმა სციპიონმა დაარწმუნა ხალხი, ერთი და იმავე კომისიისათვის ძნელი იყო რეფორმის გატარებაც და სადავო საკითხების გადაჭრაც. მან წინადადება შეიტანა, რომ სასამართლო საკითხების გარჩევა გადასცემოდა სხვა კომისიას³. სციპიონის შენიღბული გამოსვლა გარეგნულად თითქოს აგრარული კომისიის მდგომარეობის შემსუბუქებას ემსახურებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ასეთი ნაბიჯი აგრარულ კომისიაზე მომაკვდინებელ დარტყმას წარმოადგენდა. იგი ტრიუმვირთა საქმიანობის დასასრულს მოასწავებდა. სციპიონმა მიზანს მიაღწია. სასამართლო საქმეთა ხელმძღვანელობა, კონსულ ტუდიტანს დაეკისრა, მაგრამ სენატმა იგი სასწრაფოდ ილირიაში სალაშქროდ გაგზავნა⁴. საქმეთა გარჩევა შეჩერდა. აგრარული კომისია უმოქმედოდ დარჩა. ხალხისათვის ნა-

¹ „ეგრე დაემხოს სხვაც ამგვარი საქმის ჩამდენი“. ოდისეა, 1, 47.

2. ბერადის თარგმანი.

³ Vel. Paterc. II, IV.

⁴ App. B. C. 1, 19.

⁵ იქვე.

თელი გახდა სციპიონის ნამდვილი მიზნები. მისი პიროვნებასადმი აღრინდელი სიყვარული გაფერმკრთალდა. უკმაყოფილება გააზარდა. აპიანეს მიხედვით, უკმაყოფილებისათვის ხალხს უფრო სერიოზული მიზეზები ჰქონდა. იგი წერს, რომ სციპიონის მტრებმა გაავრცელეს ხმები, რომ მას გადაწყვეტილი ჰქონდა გრაკხუსის კანონის გაუქმება და ემზადებოდა შეიარაღებული სისხლისღვრის მოსაწყობად¹. პლუტარქე ხალხის განწყობილების შეცვლის სულ სხვა მიზეზს გვთავაზობს. კერძოდ, გაიუსისა და ფულვიუს ფლაკუსის შეკითხვაზე, თუ რას ფიქრობდა იგი ტიბერიუსის სიკვდილის შესახებ, სციპიონს უპასუხნია, რომ მისი მოღვაწეობა არ მომწონდაო². ველეიუს პატერკულუსთან შეკითხვას სვამს ტიბერიუსის მეგობარი პაპირიუს კარბონი. კარბონის შეკითხვაზეც ტიბერიუსის დახასიათება უფრო უარყოფითია³. იმავე წყაროების მოწმობით სციპიონის პასუხს ხალხის გულისწყრომა გამოუწვევია⁴. მოტანილი ფაქტებით დასტურდება, რომ სციპიონი თავის პოზიციას ტიბერიუსის აგრარული რეფორმის წინააღმდეგ არ ფარავდა და უკმაყოფილებას ხმამაღლა აცხადებდა.

სციპიონი გრძნობდა, რომ მძიმე ამოცანის წინაშე იდგა. თავის დაზღვევის მიზნით, სენატში გრაკხუსის კანონის გმობა კი არ დაიწყო, არამედ შეეცადა განზრახვის ნამდვილი მიზნების დაფარვას. შექმნა ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს დაინტერესებული იყო აგრარული რეფორმით. სციპიონმა ბრძოლის ამ ეტაპზე გაიმარჯვა, მაგრამ გამარჯვება სიცოცხლის ფასად დაუჯდა.

რეფორმის მომხრეები რეალურად აფასებდნენ იმ საფრთხეს, რომელიც შეუქმნა სციპიონმა აგრარულ კანონს. ამიტომ შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადეს „მარადიული ქალაქის“ პირველ მოქალაქეს. ტიბერიუსის მეგობრებმა მიმართეს ბრძოლის, როგორც ღია, ისე ფარულ მეთოდებს. მათ მიიღწიეს სციპიონის ავტორიტეტის შერყევას. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ხალხმა თავის საყვარელ მხედართმთავარს აღარ მოუსმინა და სახალხო კრებაზე სიტყვაც შეაწყვეტინა.

რეფორმისტული საქმიანობის გაგრძელებისათვის საჭირო იყო სციპიონის გავლენის დაძლევა. საერთო დაძაბულობის პროცესში

¹ App. B. C. 1, 19.

² Plut. Tib. XXI.

³ Vel. Paterc. II, IV.

⁴ Plut. Tib. XXI; Vel. Paterc. II, IV.

როდესაც აფრიკელი კვლავ აპირებდა აგრარული რეფორმის საწინააღმდეგოდ გამოსვლას, იგი გაურკვეველ ვითარებაში გარდაიცვალა. სციპიონი დილით თავის საწოლში მკედარი იპოვეს. აპიანეს მიხედვით, სხეულზე ჭრილობის არავითარი კვალი არ ემჩნეოდა¹. თუმცა იგივე ავტორი სციპიონის სიკვდილის სხვა ვარიანტსაც გვთავაზობს, რომლის თანახმადაც, მან სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა². საყურადღებოა ისიც, რომ აპიანე სციპიონის მკვლელობის ფაქტს გრაქუსების ოჯახიდან მომდინარედ თვლის. იგი წერს: „ეს იყო კორნელიას, გრაქუსის დედის საქმე, რომ ხელი შეეშალა მის მიერ გატარებული კანონის გაუქმებისათვის. იგი მოქმედებდა თავისი ქალიშვილის, სემპრონიას, სციპიონის მეუღლის დახმარებით. იგი (სემპრონია) იყო უღამაზო და უნაყოფო, არ სარგებლობდა მისი (სციპიონის) სიყვარულით, თვით მასაც არ უყვარდა იგი“³.

ველეიუს პატერკულუსით, გარდაცვლილ სციპიონს ყელზე ემჩნეოდა ძალადობის ოდნავი კვალი⁴. ამის მიუხედავად, ველეიუსი, ვერც ერთ ფაქტორს ვერ ანიჭებს უპირატესობას და საკითხს ღიად სტოვებს⁵. იგი საერთო გავლენის ქვეშ იმყოფება. გადმოგვცემს ზოგადად გავრცელებულ შეხედულებებს. ველეიუსის მტრული დამოკიდებულება გრაქუსებისადმი იძლევა იმის საბაბს, რომ კორნელიას როლს სციპიონის მკვლელობაში ვრცლად შეეხებოდა. მაგრამ გარკვეული მიზეზების გამო, ამ საკითხზე იგი ერთ სიტყვასაც არ ამბობს.

აპიანესთან დაცული ერთი ვერსიის თანახმად, სციპიონის მკვლელობაში მონებიც ფიგურირებენ. თითქოს მათ გაიგონეს ხმაური, მაგრამ განგაში არ ატეხეს ხალხის შიშით, რადგან სციპიონმა ხალხი გააბრაზა⁶. თუ ამ ვერსიას სინამდვილედ მივიჩნევთ, გამოდის, რომ მონებიც ტიბერიუსის აგრარულ რეფორმას თანაუგრძნობდნენ. ისინი ხალხის ინტერესებიდან გამომდინარე ემხრობოდნენ სციპიონის მკვლელებს. აღნიშნულ ვერსიას ყველაზე ნაკლები საფუძველი აქვს.

სციპიონის სიკვდილთან დაკავშირებით, აპიანე თავის მსჯელობას ასე ამთავრებს, იგი დაიღუპა იმ წინააღმდეგობათა შედეგად, რომე-

¹ App. B. C. 1, 20.

² იქვე.

³ App. B. C. 1, 20.

⁴ Vel. Pat. II, IV.

⁵ იქვე.

⁶ App. B. C. 1, 20.

ლიც წამოიწყო გრაკუსმა¹. აქედან გამომდინარე, რომელი ვერსიაც არ უნდა მივიჩნიოთ სციპიონის სიკვდილის მიზეზად ყველა ერთ ფოკუსში იყრის თავს.

აპიანე გრაკუსების დედას, კორნელიას და მათ დას სემპრონიას ასახელებს მთავარ დამნაშავედ. პლუტარქე შეთქმულების სხვა მონაწილეთა სახელებსაც გვაუწყებს. იგი წერს: „მოულოდნელად გარდაიცვალა სციპიონ აფრიკელი და მის ცხედარზე ძალადობის ნიშნები ნახეს, როგორც ეს ჩვენ მისი ცხოვრების აღწერაში გვაქვს გადმოცემული. ამ საქმეში ბრალი, უწინარეს ყოვლისა, ფულვიუსს დასდეს. საქმე ის იყო, რომ ფულვიუსი სციპიონის მტრად ითვლებოდა და გარდაცვალების დღეს კიდევაც შეურაცყო იგი ტრიბუნიდან. სციპიონის მკვლელობის ექვი შეეხო გაიუსსაც“². ამ სიტყვებს ამბობს სციპიონის ბიოგრაფიის ავტორი, ამიტომ პლუტარქეს ცნობას განსაკუთრებული ნდობა უნდა გამოეუცხადოთ³.

სციპიონი თავისი უახლოესი ნათესავების იდეური წინააღმდეგობის მსხვერპლი გახდა. აპიანესა და პლუტარქეს სერიოზული არგუმენტები მოაქვთ, რომელთა თანახმადაც, საეჭვო არ უნდა იყოს გრაკუსების ოჯახის შეთქმულებაში მონაწილეობა.

შეთქმულების იდეა რეფორმისტული მოძრაობის წრეში ჩაისახა. სციპიონის სიცოცხლეზე ხელყოფის ოპერაცია უმაღლეს დონეზე ჩატარდა. აღნიშნული მოვლენა მეტყველებს, რომ ტიბერიუსის კანონის მომხრეები შემხვედრ დაბრკოლებებს დიდი შეუპოვრობით ებრძოდნენ.

სციპიონის დიდი ავტორიტეტის მიუხედავად, მისი მკვლელები დაუსჯელი დარჩნენ. აგრარული კანონის წინააღმდეგ გამოსვლამ საბედისწერო როლი ითამაშა მის პირად ცხოვრებაში. სახალხო კრებანზე წარმოთქმული სიტყვით ხალხის გულისწყრომა დაიმსახურა და ათეული წლების განმავლობაში მოპოვებული სიყვარული სწრაფად გაუფერულდა. ამ შემთხვევაში სციპიონი არ ჰგავდა კართაგენთან და

¹ App. B. C. 1, 20.

² Plut. Gaius X.

³ სციპიონის ბიოგრაფია მოღწეული არ არის. თ. მომზენის აზრით, სციპიონი გრაკუსების მომხრეებმა მოკლეს. იგი წერს: „виновник злодеяния принадлежал к сторонникам Гракхов. Убийство Сципиона было ответом демократии на кровавую расправу, учиненную аристократией у храма богини Верности“. Т. Моммзен, История Рима, II, стр. 99.

ნუმანციასთან მდგარ ძლევამოსილ მთავარსარდალს. იგი იდგა სახალხო კრებაზე და ებრძოდა იმ პიროვნების მიერ გატარებულ კანონს, რომელსაც რომაელი ხალხი თავის მხსნელად მიიჩნევდა. ტიბერიუსის დაღუპვიდან გაიუსის სახალხო ტრიბუნად არჩევამდე, სციპიონის წინააღმდეგ ჩატარებული აქტი, რეფორმისტული პარტიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ღონისძიება იყო.

სციპიონის მოკვლისათვის რომის სენატს არაერთარი გამოძიება არ უწარმოებია. ველეიუსი სენატის ამგვარ მოქმედებას ვერ ხსნის¹. პლუტარქე ცდილობს განმარტოს რომაელთა გულგრილობა. მისი სიტყვებით, „ეს შემადრწუნებელი ბოროტმოქმედება სხვათა შორის, ყოველგვარი მისაგებლის გარეშე დარჩა; კვლევა-ძიებაც კი არ უწარმოებიათ. კვლევა-ძიების წარმოების წინააღმდეგ წავიდა ხალხი და იმის შიშით, მკვლელობის გამორკვევის დროს დამნაშავედ გაიუსი არ აღმოჩენილიყო, საქმე მოისპო“². პლუტარქეს შემოთავაზებული ვერსია ძნელი დასაჯერებელია. სენატს მკვლელობაში გაიუსის მონაწილეობის დამადასტურებელი ფაქტი რომ ჰქონოდა, იგი ასე ადვილად თავს ვერ დააღწევდა. ჩანს ბრალდების უკმარისობის გამო ექვემდებარებოდნენ სამართალში არ მიუციათ.

სციპიონის გამოსვლით აგრარული კომისიის საქმიანობა დასრულდა. კანონმა არსებობა შეწყვიტა. სციპიონის სიკვდილით კანონის მოქმედება არ აღდგენილა.

ტიბერიუსის აგრარულმა რეფორმამ მოკავშირეების საკითხის გააქტიურება გამოიწვია. აპიანეს მიხედვით, სციპიონი იტალიკების ინტერესთა დასაცავად გამოვიდა. მას იტალიკები რეფორმისტულ მოძრაობასთან დასაპირისპირებლად ესაჭიროებოდა. სინამდვილეში, არისტოკრატიის იმ ჯგუფში, რომელსაც სციპიონი მეთაურობდა, მოკავშირეების პრივილეგიებზე ლაპარაკი ზედმეტი იყო. იტალიკების დამცველად გამოსვლით სციპიონს სურდა აგრარული კანონის საწინააღმდეგოდ დამატებითი იარაღი მოეპოვებინა.

სციპიონმა იტალიკები რომაელებს დაუპირისპირა. იტალიკებსაც გააჩნდათ საფუძველი აგრარული კომისიის წინააღმდეგ გამოსასვლელად. ვ. სერგეევი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ტიბერიუსის აგრარული კანონის გაუქმებელმა ფორმულირებამ ისინი მძიმე მდგომარეობაში დააყენა.

¹ Vel. Patern. II, IV.

² Plut. Gaius, X.

რეობაში მოაქცია. საერთო ვითარების შესაბამისად იტალიეებს ერთ-მეოდათ სახელმწიფო მიწები, მაგრამ მათ სანაცვლოდ არაფერს არ ღებულობდნენ¹. იტალიეების საკითხის რეფორმისტულ მოძრაობასთან დაკავშირება ახალ პრობლემას აყენებს და ტიბერიუსის საქმიანობის სხვა მხარესაც უსვამს ხაზს. გრაკუსების საწინააღმდეგო ორიენტაციის ანტიკური ავტორები ტიბერიუსს თვლიან ისეთ პიროვნებად, რომელმაც რომის ერთიანობა გათიშა. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ციცერონის შეფასება. დიალოგში „სახელმწიფოს შესახებ“, ლელიუსი ამბობს, „ტიბერიუსს გრაკუსის სიკვდილმა, ხოლო უფრო ადრე მთელმა მისმა მცდელობამ, როგორც სახალხო ტრიბუნისამ, ერთიანი ხალხი გაჰყო ორ ნაწილად“². ციცერონის თხრობის გაგრძელება გვიჩვენებს იმ უარყოფით შედეგებს, რაც მოჰყვა ქვეყნის ერთიანობისათვის ასეთ მოქმედებას. მისი სიტყვებით, ტიბერიუსის მოღვაწეობამ გამოიწვია მოკავშირეებისა და ლათინების გამოცოცხლება, დაირღვა სამოკავშირეო ხელშეკრულებები. ისინი აღარ ცდილობენ მხარი დაუჭიროონ ქვეყნის ინტერესებს. მემამბოხე ტრიუმვირები დღითი დღე გადატრიალებაზე ფიქრობდნენ, ხოლო წესიერი მოქალაქენი დაბნეულნი იყვნენ სახიფათო მოვლენის გამო³. ციცერონი ასახავს რომის გაბატონებული არისტოკრატიის ერთი ნაწილის შეხედულებას ტიბერიუსისა და მისი მომხრეების საქმიანობისადმი. ციცერონი იმავე ნაშრომის სხვა ადგილას წერს, ტიბერიუსმა „მომამწიფა მოკავშირეების და ლათინების უფლებები“⁴. ციცერონის თანახმად, ტიბერიუსს მნიშვნელოვანი ღონისძიებანი დაუსახავს, მაგრამ მათი გადაჭრა ვერ განუხორციელებია. აპიანეს მსგავსად, ციცერონიც მიუთითებს, რომ რეფორმა რომის მოკავშირეებსაც ითვალისწინებდა. მოკავშირეთა საკითხი აღნიშნული პერიოდის შესახებ არსებულ წყაროებში მკრთალადაა წარმოდგენილი. როგორც ჩანს, ტიბერიუსს, რეფორმისტული მოძრაობის მომდევნო ეტაპზე ჰქონდა გათვალისწინებული მათი საკითხი, აგრარული რეფორმის დასაწყისში ისინი კარგავდნენ მიწას, ხოლო სანაცვლოდ არაფერს არ ღებულობდნენ, მათი უფლებრივი მდგომარეობა უცვლელი რჩებოდა.

¹ Сергеев В. С. Очерки по истории древнего Рима, I. М. 1938, стр. 175.

² Cic. De rep. 1, 31.

³ იქვე.

⁴ იქვე, 41.

ამიტომ, აპიანეს გადმოცემით, იტალიეებმა დახმარება სციპიონს სთხოვეს. სციპიონს რეფორმისადმი პირადი უთანხმოების გარდა, მეორე მიზეზიც ამოძრავებდა. სურდა იტალიეებში ავტორიტეტის შენარჩუნება. მისთვის ცხადი იქნებოდა ტიბერიუსის თავდაპირველი განზრახვა, რომელმაც რეფორმისტული მოძრაობის ამ მონაკვეთში კანონის სახე ვერ მიიღო¹. სციპიონის გამოსვლა ნობილიტეტის ინტერესებით იყო გამოწვეული, მაგრამ ფორმულირებამ ისეთი სახე მიიღო თითქოს იტალიეების თხოვნამ განაპირობა.

ტრიუმვირების საქმიანობამ მდიდარი იტალიეების სამფლობელოებსაც სერიოზული საფრთხე შეუქმნა. ამიტომაც მოხდა, რომ ისინი რეფორმისადმი მტრულად განწყობილ დაჯგუფებას შეუკავშირდნენ. შექმნილ სიტუაციას კარგად ხსნის თ. ნეჩაის დასკვნა, „აგრარული კომისიის აქტიური მოღვაწეობა შეეცახა მსხვილი მიწათმფლობელების საწინააღმდეგო მოქმედებას არა მარტო რომელი მოქალაქეების მხრიდან, არამედ იტალიეების მხრიდანაც“². აგრარული კომისია აქტიურად იცავდა თავს.

ტრიუმვირები მარტო აგრარული რეფორმის გატარებით არ იფარგლებოდნენ. ისინი სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდნენ იმ პირებს, რომლებსაც გარკვეული ბრალი უძლოდათ ტიბერიუსისა და მისი მომხრეების დალუპებაში. პლუტარქე წერს, რომ შურისძიების პირველი მსხვერპლი სციპიონ ნაზიკა გახდა. იგი აიძულეს იტალია დაეტოვებინა. აღნიშნულ სიტუაციაში ნაზიკა მარტო არ იქნებოდა, მაგრამ სხვა შერისხულთა სახელი წყაროებს არ შემოუნახავთ.

ანტიკური ავტორების ერთსულოვანი მოწმობით, გრაცხულების რეფორმისტულ მოძრაობაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა ფულვიუს ფლაკუსმა. იგი გაიუსთან და პაპირიუს კარბონთან ერთად, თანმიმდევრულად იბრძოდა აგრარული რეფორმის გასატარებლად. ფლაკუსი ტიბერიუსის უახლოესი მეგობარი იყო. ყველაზე კრიტიკულ მომენტშიც რეფორმატორის გვერდით იმყოფებოდა³. გამოირჩეოდა თავისი აქტიურობით და ტიბერიუსის ტრაგედიის მომდევნო ათწლეულში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მისი რეფორმისტული განწყობილება უფრო ფართოდ გაიშა-

¹ Нечай Ф. М. Рим и италии, стр. 129.

² იქვე, გვ. 130.

³ Plut. Tib. XVIII.

ლა ძვ. წ. აღ. 133—122 წლებში. ფულვიუსისა და გაიუსის შეთანხმებული მოქმედება აძლევდა საბაბს ველიუს პატერკულუსს ეთქვა, გაიუსს „სურდა გაეყო მასთან სამეფო ხელისუფლება“¹. ეს ფაქტი მიუთითებს იმაზე, რომ ფულვიუს ფლაკუსი ანტიკურ ავტორებს გრაქუსების რანგის პოლიტიკურ მოღვაწედ ესახებოდათ. ფულვიუს ფლაკუსის ვრცელი დახასიათება დაცული აქვს ციცერონს. ამ დახასიათებაში, ტიბერიუსის თანამედროვეთა შორის ფლაკუსს თვალსაჩინო ადგილი აქვს მიკუთვნებული. როგორც ორატორი, იგი საშუალო მონაცემებისა იყო, მაგრამ მის გამოსვლებს ლიტერატურული გულმოდგინება ეტყობაო²,—წერს ციცერონი. ციცერონის დროს ფლაკუსის სიტყვები ფართო საზოგადოებისათვის ცნობილი ყოფილა, მაგრამ იგი უმეტესად ყურადღებას იპყრობს, როგორც პრაქტიკული მოღვაწე. ამ მხრივ იგი ორივე ძმის თეორიული იდეების ერთგულ დამცველად წარმოგვიდგება. რეფორმისტული მოძრაობის საწინააღმდეგო ტრადიცია, ფულვიუს ფლაკუსს გრაქუსების მსგავს ბრალდებას უყენებს.

II საუკუნის 30-იან წლებში, აგრარულ საკითხთან ერთად გამწვავდა მოკავშირეთა საკითხიც. მდიდარი იტალიკები, რომაელი ნობილების მსგავსად, ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ თავიანთი ვრცელი სამფლობელოები. ღარიბ იტალიკთა ამოცანას შეადგენდა რომის მოქალაქეობის მიღება და ამ გზით ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორება. რომში რეფორმისტული მოძრაობის დაწყებამ მოკავშირეებს იმედი მისცა, რომ მოიპოვებდნენ რომაელი მოქალაქის უფლებებს. რომაელი მოქალაქის უფლებები იტალიის ღარიბ მოსახლეობას აგრარული საკითხის გადაჭრასაც პირიდებოდა. წყაროებში მოცემული ბუნდოვანი ცნობების გარკვევას ემსახურება ვ. სერგეევის მსჯელობა. იგი წერს: „აგრარული საკითხიდან ამოიზარდა ახალი, არანაკლებ რთული მოკავშირეთა საკითხი. II საუკუნის 20-იანი წლებიდან მოკავშირეთა საკითხი რომის პოლიტიკის ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული და მწვავე საკითხი ხდება“³. ვ. სერგეევი მეტად მნიშვნელოვან ფაქტორზე ამახვილებს ყურადღებას. კერძოდ, აღნიშნული პერიოდისათვის, „მიწის ფონდი თითქმის ამოწურული იყო, და ამიტომ უნდა მიემართათ მოკავშირეების სახელმწიფო მიწებისათვის“⁴.

¹ Vel. Paterc. II, VI.

² Cic. Brut. 28, 108.

³ Сергеев В. С. Очерки... I, стр. 177.

⁴ იქვე.

ეს პრობლემა უფრო ადრე დაისმებოდა რეფორმატორთა წინაშე, მაგრამ მოკავშირეთა საკითხი 129 წლამდე არ შეიმჩნევა. უნდა გივარაუდოთ, რომ ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა ეხებოდა, როგორც მსხვილი რომაელი მიწათმფლობელების, ისე იტალიეების მიწებსაც. როდესაც რომაელთა ფონდი ამოიწურა, მიადგნენ იტალიეების მიწებს. ეს უნდა მომხდარიყო 129 წლისათვის. ფაქტი კარგადაა ასახული აპიანესთან. სციპიონის გამოსვლას აგრარული რეფორმის წინააღმდეგ ისტორიკოსი იტალიეებიდან მომდინარედ თვლის¹.

რომის მსგავსად, დაპირისპირება არსებობდა იტალიეებშიც. მდიდარი მოკავშირეები ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ არსებული წესრიგი. ისინი შეგუებულნი იყვნენ მდგომარეობასა და კონკრეტულ შემთხვევაში რომის ნობილიტეტის მხარეზე გამოდიოდნენ. იტალიის ღარიბი მოსახლეობა მხურვალედ თანაუგრძნობდა რეფორმისტულ მოძრაობას. საერთოდ, გრაკხუსების გამოსვლამდეც, იტალიეების მთავარ ამოცანას რომის მოქალაქეობის მიღება შეადგენდა. თუ ეს მოხდებოდა, ისინი ნებისმიერ დამომაზნედაც კი თანახმანი იყვნენ². ტიბერიუსის რეფორმისტულ მოძრაობამდე იტალიეების უფლებრივი მოთხოვნები პასიურ ხასიათს ატარებდა. მითითებულია, რომ აგრარული რეფორმის ფართო მსჯელობის საგნად გახდომამდე მოკავშირეთა საკითხიც მიძინებული იყო³.

მოკავშირეებმა გრაკხუსების ინიციატივით დაიწყეს თავიანთი მისწრაფებების ხმამაღლა გამოხატვა. ნობილიტეტის ნაწილი, რომელსაც სურდა იტალიის მოსახლეობის უფლებრივი გათანაბრება, დადებითად სცემდა პასუხს დასმულ კითხვას. აპიანეს მიხედვით, კრიტიკულ მომენტში, „ზოგიერთები წინადადებას აყენებდნენ რომის მოქალაქეობის უფლება მიენიჭებინათ ყველა მოკავშირისათვის, ...იტალიელებმა კმაყოფილებით მიიღეს ეს წინადადება, უპირატესობას ანიჭებდნენ რომის მოქალაქეობას, ვიდრე მიწას“⁴. ეს იყო ახალი ვარიანტი, რომელიც შეიმუშავეს გარდაქმნების მომხრეთა ინიციატივით და როგორც ჩანს იტალიეებიც თანახმანი იყვნენ. ნობილიტეტის ძირი-

¹ App. B. C. 1, 19.

² М а я к И. Л. Взаимоотношения Рима и итальянцев в III-II вв. до н. э. М., 1971. стр. 141.

³ Ф е л ь с б е р г Э. Братья Гракхи, стр. 137.

⁴ App. B. C. 1, 21.

თადი ნაწილი მედგრად იცავდა თავს და არავითარ დათმობაზე წასვლა არ სურდა.

რომში გაშლილმა სამოკავშირეო აგიტაციამ ფართო გამოძახილი პპოვა იტალიაში. იტალიეებმა მოქალაქეობის მიღების იმედით რომს მიაშურეს. სპეციალურ ნაშრომში აღნიშნული მოვლენა ასეა განმარტებული, «малоземельное население итальянских союзников Рима,... было заинтересовано в принятии римского гражданства, так как это „რომის მოკავშირე იტალიეების მცირემიწიანი მოსახლეობა... დაინტერესებული იყო მიეღო რომის მოქალაქეობა, ვინაიდან ეს გააუმჯობესებდა მის ეკონომიკურ მდგომარეობას“¹.

იტალიეების რომში თავმოყრას ისეთი სერიოზული ხასიათი მიუღია, რომ 126 წლის სახალხო ტრიბუნს, იუნიუს პენუსს კანონიკი კი გამოუცია ქალაქიდან მათი განდევნის შესახებ. პენუსის კანონს რეფორმისტთა დიდი რეაქცია გამოუწვევია. განსაკუთრებული შეუპოვრობით ებრძოდა პენუსს გაიუს გრაკუსი. ნობილიტეტის მხარდაჭერით ტრიბუნის კანონი გატარდა. პენუსის ბრძოლას გაიუსის წინააღმდეგ ციცერონი მაღალ შეფასებას აძლევდა. სახალხო ტრიბუნის შეუღრეკელობა დიდი ორატორისა და პოლიტიკური მოღვაწის მოწონებას იმსახურებდა². მაგრამ დიალოგში, „მოვალეობის შესახებ“, პენუსის საქმიანობა შეცდომად ჩათვალა³.

იტალიეები კანონს დაემორჩილნენ, ისინი იძულებული გახდნენ რომი დაეტოვებინათ, აღნიშნული მოვლენა მიუთითებს, რომ სახალხო ტრიბუნ პენუსს წარმატებით განუხორციელებია რომიდან იტალიეების გაძევება. მაგრამ ამ ფაქტს უკვალოდ არ ჩაუვლია. მომდევნო 125 წელს ქ. ფრეგელში მოხდა აჯანყება⁴. ფრეგელის აჯანყება პირდაპირ ეხმაურება იუნიუს პენუსის კანონს. რომიდან გაძევებულმა იტალიეებმა ფრეგელში მოიყარეს თავი⁵. აქედან ადევნებდნენ თვალყურს რომში მიმდინარე მოვლენებს. იმავე 126 წელს გაიუსი ქვესტორად გაიგზავნა სარდინიაში. რომში ფულვიუს ფლაკუსი აგრძელებდა ბრძოლას. რეფორმისტთა პოზიციები კიდევ უფრო განმტკიც-

¹ Нечай Ф. М. Рим и италии, стр. 137.

² Cic. Brut. 13. 109.

³ Cic. De off. III, 47.

⁴ Cic. De leg. agr. 2, 90. Liv. Ep. 67.

⁵ Нечай Ф. М. Рим и италии, стр. 137.

და 125 წლისათვის, ფუღვიუს ფლაკუსი კონსულად აირჩიეს. ეს კი გარდაქმნის მომხრეთა სერიოზული გამარჯვება იყო.

ფუღვიუს ფლაკუსმა განავითარა რეფორმისტული მოძრაობის პრინციპები და რომის ისტორიაში პირველად წამოაყენა მოკავშირეთა საკითხი.

ტიბერიუსიდან გაიუსამდე განვლილ პერიოდში წამოჭრილ ღონისძიებათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო 125 წელს ფლაკუსის კანონპროექტი, რომელიც მოითხოვდა მოკავშირეებისათვის რომელიც მოქალაქის უფლებების მინიჭებას; ფლაკუსი, როგორც აგრარული კომისიის წევრი, კარგად გრძნობდა იმ სირთულეს, ტრიუმვირების წინაშე რომ იყო აღმართული. კონსულმა იტალიეების მხარდაჭერის ახალი გზა გამონახა. დასვა მათთვის რომელიც მოქალაქის უფლებების მინიჭების საკითხი. ფლაკუსის კანონპროექტს წინ უძღოდა სახალხო ტრიბუნ პენუსის კანონი, რომლის თანახმადაც, რომში თავმოყრილ იტალიეებს ქალაქი უნდა დაეტოვებინათ. როგორც აღნიშნული გვაქვს, გაიუსი და ფლაკუსი შეებრძოლნენ პენუსის კანონს, მაგრამ მათი წინააღმდეგობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ქვესტორად არჩეული გაიუსი სარდინიაში გაიგზავნა, ხოლო კონსულ ფლაკუსს გალებთან ომის წარმოება დაევალა. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ მათი მომხრეები უქმად არ იქნებოდნენ და ალბათ აგრძელებდნენ პენუსის კანონის საწინააღმდეგო მოქმედებას¹.

125 წელს, კონსულმა ფუღვიუს ფლაკუსმა, დასვა იტალიეებისათვის მოქალაქეობის მინიჭების საკითხი. მაგრამ რომის სენატმა კანონპროექტი არ დაამტკიცა. ქ. ფრეგელში თავშეფარებული მოკავშირეებისათვის ეს ფაქტი აჯანყების საბაზი გახდა. აჯანყებას ფართო მასშტაბი არ მიუღია, მაგრამ მნიშვნელოვანია, როგორც პროტესტის გამოხატვის დამადასტურებელი მოვლენა. აჯანყებულთა მიზნები უცნობია, მაგრამ მთავარი უნდა ყოფილიყო იმის მოთხოვნა, რომ იტალიეებიც ჩაერთოთ საერთო რომაულ მოძრაობაში².

¹ I. G ö h l e r, *Rom und Italien*, Breslau, 1939, გვ. 137.

² ფრეგელის საკითხთან დაკავშირებით რომის სენატში სერიოზული კამათი გამართულა. სწორედ იტალია წარმოუთქვამს ფრეგელის მოქალაქეს ლუციუს პაპირიუსს. პაპირიუსი გამოხატავს ციკერონს არარომაულ ორატორთა ღირსებების ბაზგასასმელად მოაქვს, მაგრამ ამავე დროს გადმოგვცემს ფრეგელში მიმდინარე ამბებისა. იხ. Cic. Brut. 46, 170.

ფრეგელის აჯანყება მოკავშირეების პირველი სერიოზული გამო-
სვლა იყო, რომლის იდეაც რომელი რეფორმატორებისაგან მოდი-
ოდა.

ფულვიუს ფლაკუსის კანონპროექტის ჩაყარდან ფრეგელში შე-
ფარებული იტალიეების აჯანყების საბაბი გახდა. არ არის შემთხვევი-
თი, რომ ანტიკურ ავტორებს იტალიეების გამოსვლის ინიციატორად
ფლაკუსი მიაჩნიათ. პლუტარქეს მიხედვით, ამას ისინი არც მალავდ-
ნენ და ხმამაღლა აცხადებდნენ¹.

ფულვიუს ფლაკუსის კანონპროექტის უარყოფის მიუხედავად რე-
ფორმისტული პარტია ძლიერად გამოიყურება. ამის დამადასტურებე-
ლია ის ფაქტი, რომ გარდაქმნების ყველაზე აქტიური ორგანიზატორი
გაიუს გრაქხუსი 124 წელს სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს.

გრაქხუსების მოძრაობის შუალედში, ტიბერიუსის დალუპვიდან
გაიუსის სახალხო ტრიბუნად არჩევამდე, მათ მრავალრიცხოვან მომხ-
რეთა შორის ფულვიუს ფლაკუსი წარმოგვიდგება ისეთ პიროვნებად,
რომელიც რეფორმატორთა სტილით იბრძოდა². ფლაკუსმაც მნიშვნე-
ლოვანი პრობლემა დააყენა დღის წესრიგში, მაგრამ გადამწყვეტ მო-
მენტში გრაქხუსების შემართება არ აღმოაჩნდა. ამის მიუხედავად,
მის საქმიანობას უკვალოდ არ ჩაუვლია.

იტალიეების საკითხის დასმით ფლაკუსმა საგრძნობლად მოუშა-
და ნიადაგი გაიუს გრაქხუსის რეფორმისტულ მოძრაობაში მოკავში-
რეთა პრობლემის გააქტიურებას.

ფულვიუს ფლაკუსის სახით გრაქხუსების რეფორმისტულ მოძრა-
ობას თვალსაჩინო ფიგურა ჰყავდა. იგი ორივე ძმის უერთგულესი
თანაშემწე იყო. ანტიკური ავტორები რეფორმისტულ მოძრაობაში,
ძმების შემდეგ ყველაზე მეტი ყურადღებით მას ეკიდებიან. მისი რო-
ლის პირდაპირი დადასტურებაა ის ფაქტი, რომ აგრარული კომისიის
გამმიჯნავ ქვებზე ხშირად ფიგურირებს ფლაკუსის სახელიც.

რომის რეფორმისტულ მოძრაობაში ფულვიუს ფლაკუსი ტიბერი-
უსიდან გაიუსამდე გარდამავალ საფეხურზე ყველაზე აქტიური მებრ-
ძოლი იყო.

---

¹ Plut., *Gaius*, X.

² ფლაკუსის როლი მითითებულია ანტიკურ ავტორებთან. განსაკუთრებული ყუ-
რადღებით იგი მოხსენიებულია მას საღუსტიუსსა: *Plutarchus, Bellum Iugurthinum*, 31.

განხილული საკითხებიდან ირკვევა, რომ ტიბერიუსის გარდაცვა-
ლებიდან გაიუსის სახალხო ტრიბუნად არჩევამდე რეფორმისტულ
მოძრაობას რომში მნიშვნელოვანი ღონისძიებანი გაუტარებია. რე-
ფორმისტული პარტიის აღნიშნულმა საქმიანობამ დიდად შეუწყო ხე-
ლი გაიუსის სახელთან დაკავშირებული მოძრაობის უფრო ფართო
მასშტაბით გაშლას, რომელიც რომის პოლიტიკური და სოციალურ-
ეკონომიკური ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროს მოიცავდა.

ბაიუსის რეფორმები

რეფორმისტულ მოძრაობაში ახალ ეტაპს წარმოადგენდა გაიუს გრაქუსის მოღვაწეობა. იგი უფროსი ძმის უახლოესი თანამშრომელი იყო და სრულიად ახალგაზრდა, 19 თუ 20 წლისა, აგრარული კომისიის წევრი გახდა. ტიბერიუსის გარშემო საკმაოდ გავლენიანი თანამზრახველები იყვნენ შემოკრებილნი, მაგრამ გაიუსის ტრიუმვირატის შემადგენლობაში შეყვანა მიუთითებს ძმების შეხედულებათა ერთიანობას. იგი აქტიური მონაწილე იყო იმ დამაბული სიტუაციისა ტიბერიუსის აგრარული კანონის გატარების დროს რომ შეიქმნა რომში.

ტიბერიუსის გვერდით ყოფნა უმცროსი ძმისათვის კარგი გაკვეთილი იყო. რომში დატრიალებულ ტრაგედიას, ტიბერიუსისა და მისი მომხრეების სისხლისღვრას, ახალგაზრდა გაიუსი დიდი გამბედაობით შეხვედრია. მისი თავგანწირვა იქამდე მივიდა, რომ საყოველთაო რეაქციის დროს, სენატში შეიტანა წინადადება დალუპული ძმის ცხედარი გადაეცათ დასასაფლავებლად¹. მართალია, მისი მოთხოვნა უარყვეს, მაგრამ თვით ფაქტი ახასიათებს, როგორც უშიშარ ადამიანს. ანტიკური ავტორების მოწმობა, თითქოს გაიუსი ტიბერიუსის გარდაცვალების შემდეგ შეშინებული იყო და განმარტოებით ცხოვრობდა, რეფორმისტულ მოძრაობაში ჩაბმის სურვილი არ ჰქონდა², მათივე ცნობების გათვალისწინებით ნაკლებ სარწმუნოდ გამოიყურება. მომდევნო წლების მიწების გამმიჯნავ ბოძებზე, სხვა ტრიუმვირებთან ერთად მისი სახელიც ფიგურირებს. ასეთი თვალსაზრისის ჭიმყარეს კარგად ადასტურებს ლათინური ეპიგრაფიკა.

ტრიუმვირატის შემადგენლობაში ყოფნა უმოქმედობად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ეს ნათელი გახდება, თუ გავითვალისწინებთ იმ

¹ Plut. Tib. XX.

² Plut. Gaius, I; App. B. C. 1, 21.

წინააღმდეგობას, რომლის გადალახვაც უხდებოდა აგრარული კომისიის წევრებს, რომ მსხვილი მიწათმფლობელებისათვის ჩამოეჭრათ ნაკვეთები, საფუძველს მოკლებული არ არის იმის მტკიცებაც, რომ ვაიუსზე დიდ შთაბეჭდილებას მოახდენდა უფროსი ძმის ტრაგედია. პლუტარქეს თანახმად, „ძმის სიკვდილის შემდეგ ვაიუს გრაქუსის მტრების შიშით თუ იმიტომ, რომ მათ მიმართ ხალხის სიძულვილი გაელვოებინა, ერთხანს ფორუმს თავს არიდებდა და დროს მშვილად ატარებდა სახლში. იგი ისე იქცეოდა, თითქოს არაფერს აკეთებდა და თითქოს მომავალშიც ასევე უმოქმედოდ აპირებდა ცხოვრებას. ამის გამო ხმები დადიოდა: „ვაიუსი ტიბერიუსის პოლიტიკურ მოღვაწეობას გმობს და ოდნავადაც არ ემხრობა მასო“¹. ასე იწყებს პლუტარქე ვაიუსის ცხოვრების აღწერას. საესეებით კანონზომიერი მოვლენაა. იგი დროებით ფრთხილად უნდა ყოფილიყო და მის ოჯახს თავს დატეხილი უბედურების გაღრმავებისათვის ხელი არ შეეწყო. აგრეთვე, ყურადღება უნდა მივაქციოთ პლუტარქეს მითითებას, „ვაიუსი იმხანად მეტისმეტად ახალგაზრდა გახლდათ“. მართლაც, ტიბერიუსის დაღუპვის დროს იგი 20 წლის იყო. რომში არჩებული წესების მიხედვით, ასეთ ახალგაზრდას არც ერთი მაგისტრატურის დაკავების უფლება არ ჰქონდა. აგრარული კომისიის წევრად ყოფნაც გამონაკლისად უნდა ჩაითვალოს.

ვაიუსს სიფრთხილე უნდა გამოეჩინა, რადგან სენატი ტიბერიუსის ძმისადმი, ამავე დროს აგრარული კომისიის წევრისადმი, მტრულად იქნებოდა განწყობილი. ეს კარგად იცოდა ვაიუსმა და ამჯობინებდა ჩრდილში ყოფნას, ვიდრე ხელსაყრელი პირობები არ დაუდგებოდა. პლუტარქე თანმიმდევრობით აღწერს ვაიუსის პირველ ნაბიჯებს. ტიბერიუსის დაღუპვის შემდეგ ისეთი შთაბეჭდილება შექმნა, თითქოს უარს ამბობდა პოლიტიკურ მოღვაწეობაზე. ვაიუსის ცხოვრების ამ პერიოდის შესახებ პლუტარქე წერს: „როცა გავიდა დრო და თანდათანობით გამოძედა ვაიუსის ხასიათი, აშკარა გახდა, ვაიუსისათვის უცხო რამ იყო უქნარობა და განცხრომა, ღრეობა და ანგარება: იგი მკვევრმეტყველებაში იწაფებოდა და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსასვლელად, ასე ვთქვათ. ფრთებს ისწორებდა“².

ვაიუსმა სულ მალე გამოავლინა ხასიათის ისეთი თვისებები, რაც

¹ Plut. Gaius, 1.

² იქვე.

ოპტიმატებს სერიოზული განგაშის საბაბს აძლევდა. მისმა სიტყვამ, წარმოთქმულმა ერთ-ერთი მეგობრის, ვეტიუსის დასაცავად, ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ „ხალხი სიამოვნებისაგან უსაზღვრო აღტაცებაში მოვიდა“¹.

გაიუსის ორატორულმა ხელოვნებამ მომდევნო ეპოქაზე სერიოზული გავლენა მოახდინა. მისი დამსახურების საუკეთესო დამადასტურებელია ციცერონის ტრაქტატი, „ბრუტუსი, ანუ სახელოვან ორატორთა შესახებ“².

პლუტარქეს მიხედვით, სასამართლოში ვეტიუსის დასაცავად წარმოთქმული სიტყვით „გაიუსმა დაამტკიცა, რომ სხვა ორატორები მასთან შედარებით ბაღლები იყვნენ“³. სიტყვამ ხალხი აღტაცებაში მოიყვანა, მაგრამ იქვე მიუთითებს ნობილიტეტის მტრულ პოზიციასაც. პლუტარქე წერს: „გაიუსის ასეთი წარმატების გამო წარჩინებულნი ისევ შიშს მიეცნენ. ისინი განუწყვეტლივ ეთათბირებოდნენ ერთმანეთს, როგორმე ხელი შეეშალათ გაიუსისათვის და მისთვის სახალხო ტრიბუნად გახდომის საშუალება არ მიეცათ“⁴.

გაიუსის პოლიტიკური მოღვაწეობა ძვ. წ. აღ. 126 წელს დაიწყო. ქვესტორის თანამდებობაზე არჩეული, კუნძულ სარდინიაზე გაემგზავრა კონსულ ავრელიუს ორესტესთან ერთად. გაიუსის ბუნებრივი მონაცემები მთელი სისრულით სარდინიაში გამოვლინდა. სარდინიაში მისი გაგზავნა პლუტარქეს ვრცლად აქვს გადმოცემული. იგი წერს, რომ ამ ამბავმა მისი მტრები გაახარა, რადგან რომიდან შორს იქნებოდა. მაგრამ გაიუსიც არ დარჩენილა უკმაყოფილო. „იგი ქეშმარიტი მეომარი იყო და ლაშქრად წასვლა მკვევრმეტყველებასზე ნაკლებ როდი ეხერხებოდა“⁵. ამასთან ერთად, განაგრძობს პლუტარქე, პოლიტიკურ ასპარეზსა და ტრიბუნას იგი შიშით შესცქეროდა. საჭიროა იმის აღნიშვნაც, რომ ამ გზით მას შეეძლო თავიდან აეცილებინა ხალხისა და მეგობრების მოწოდება — ტრიბუნი გამხდარიყო. მან დროებით სამშობლოდან შორს ყოფნა ამჯობინა და სარდინიაში გამგზავრებას კმაყოფილებით შეხვდა.

სარდინიაში გაიუსმა დაამტკიცა, რომ ახალგაზრდებს შორის ტო-

¹ Plut. Gaius, 1.

² Cic. Brut. 33, 125, 126.

³ Plut. Gaius, 1.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

ლი არ ჰყავდა. იგი გამოირჩეოდა ხელქვეითების მიმართ სამართლიანობით, ხოლო უფროსებს დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა. „რაც შეეხება გონიერულობას, უბრალოებასა და შრომისმოყვარეობას, გაიუსი ამ მხრივ უფროსებსაც კი აღემატებოდა¹. გაიუსის დიდი ავტორიტეტის დამადასტურებლად პლუტარქეს ასეთი ფაქტი მოაქვს. სარდინიაში მისი ყოფნის დროს მკაცრი ზამთარი დადგა. რომის კონსულმა ორესტემ ადგილობრივ ქალაქებს არმიისათვის თბილი ტანსაცმელი მოსთხოვა. სარდინიელებმა რომის სენატს მიმართეს, ასეთი გადასახადისაგან გაგვათავისუფლეთო. სენატმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა. კონსულს დაავალა ტანსაცმელი სხვაგან ეშოვნა. ორესტემ ეს ვერ მოახერხა, ჯარისკაცებს კი სიცივეში ძალიან უჭირდათ. საკითხის მოგვარება იკისრა გაიუსმა. მან „ჩამოიარა სარდინიის ქალაქები და ისეთი ზეგავლენა მოახდინა მათზე, რომ ისინი მაშინვე დაეხმარნენ რომაელებს და ჯარისკაცებს ტანსაცმელი გაუზგავნეს“¹. სენატი გაიუსის წარმატებას კმაყოფილებით არ შეხვედრია. მის შემფოთებას დაემატა აგრეთვე, ნუმიდიის მეფის მიციპსას ელჩების განცხადება. მათ რომის სენატს მოახსენეს: „ჩვენმა მეფემ გაიუსს გრაჯუსის ხათრით კონსულ ორესტეს სარდინიაში პურის მარაგი გაუზგავნაო“². პლუტარქე წერს, სენატორები იმდენად შეამფოთა მოსმენილმა ცნობამ, რომ ელჩები რომიდან გარეკეს.

სენატმა დადგენილება გამოიტანა, სარდინიაში მყოფი არმია შეეცვალა. კონსულს ევალებოდა ადგილზე დარჩენა. ასეთი გადაწყვეტილება ნაკარნახევი იყო იმით, რომ გაიუსიც ვალდებული იყო სარდინიაში დარჩენილიყო. მას უფლება არ ჰქონდა, ვიდრე კონსული არ დატოვებდა პროვინციას, რომში დაბრუნებულიყო. გაიუსის პოპულარობა სენატს აიძულებდა, შორს ჰყოლოდა იგი და ხელოვნურად აჯაჭვავდა სარდინიას.

დადგენილებამ გაიუსი გააჯავრა. მან სასწრაფოდ დატოვა პროვინცია და რომში დაბრუნდა. რომაული ადმინისტრაციული წესებით, კვესტორის მოქმედებას გამართლება არ მოეძებნებოდა. ასეთი ზაქციელი მტრებმა ბრალდების საბაზად გამოიყენეს. ხალხსაც უცნაურად მოეჩვენა მისი ნაბიჯი, რადგან კვესტორს თავის უფროსზე აღრე თანამდებობა არ უნდა დაეტოვებინა.

¹ Plut. Gaius, II.

² •ქეე.

ჩადენილი საქციელი გაიუსს არ აპატიეს. მისი საქმე სასამართლოს გადასცეს. პლუტარქე წერს: „მას ცენზორთა სასამართლო ასამართლებდა. აქ მან სიტყვა მოითხოვა და ისე შეუცვალა მსმენელთ გონება-განწყობილება, რომ გაამართლეს და უსამართლოდ დაჩაგრულ კაცად ჩათვალეს. მთელი სასამართლო ამ აზრით დაიშალა. გაიუსმა თავის სიტყვაში შემდეგი თქვა: „მე მონაწილეობა მივიღე თორმეტ ლაშქრობაში, მაშინ როცა სხვებმა, კანონის თანახმად, მხოლოდ ათჯერ ილაშქრეს. მე ქვესტორად ვახლდი კონსულ ორესტეს მთელი სამი წლის მანძილზე, მაშინ როცა კანონი უფლებას მძლევდა ერთი წლის სამსახურის შემდეგ წამოვსულიყავი სარდინიიდან. ყველა მოლაშქრეთაგან მხოლოდ მე წავიღე ფულთი სავსე ქისა და უკან ცარიელი ჩამოვიტანე, მაშინ როცა სხვებმა შინიდან წამოღებული ღვინით სავსე ამფორები გამოცალეს და უკან ოქროთი და ვერცხლით სავსე ჩამოიტანეს“¹.

ბრწყინვალე სიტყვით, გაიუსმა წაყენებული ბრალდება ჩამოიშორა. ამის შემდეგ მას სხვა ბრალდება წაუყენეს. კერძოდ, ადონაშაულებდნენ, რომ თანაუგრძნობდა ფრეგელში შეფარებულ მოკავშირეთა აჯანყებას². სავარაუდოა, რომ სარდინიაში გამგზავრებამდე გაიუსმა, ფულვიუს ფლავუსთან ერთად მონაწილეობა მიიღო სახალხო ტრიბუნ პენუსის კანონპროექტის საწინააღმდეგო გამოსვლაში. პენუსის პროექტი, რომიდან იტალიკების გაძევების შესახებ, სენატის მხარდაჭერით გავიდა. კანონის გატარებას შედეგად მოჰყვა, ქ. ფრეგელში თავშეფარებულ მოკავშირეთა აჯანყება. გაიუსის აქტიურობაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ სარდინიიდან დაბრუნებული სამართალში მისცეს, როგორც აჯანყების მონაწილე. მაგრამ პლუტარქეს სიტყვებით, „გაიუსმა ყოველგვარი ექვემდებარება დაიხსნა თავი, დაამტკიცა თავისი უდანაშაულობა და მყისვე დაიწყო სწრაფვა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობისაკენ“².

არეფორმისტულ მოძრაობაში გაიუსის ჩართვის ძირითად მამოძრავებელ ძალად ციცერონი სიზმარს ასახელებს. მას მოაქვს გრაკუსების თანამედროვე ისტორიკოსის ცელიუს ანტიპატრის ცნობა, რომლის თანახმადაც, „მოიპოვა ქვესტორის თანამდებობა, გაიუს გრაკუსი“³.

¹ Plut. Gaius, II.

² იქვე, III

³ იქვე.

ბუსი, მრავალს მოუთხრობდა, რომ ძილში ნახა თავისი ძმა ტიბერიუსი, რომელმაც უთხრა: „ადრე თუ გვიან შენ უნდა მოკვდე ისეთივე სიკვდილით, როგორც მე“. ეს გაიუს გრაქუსმა ბევრს უამბო, ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე სახალხო ტრიბუნი გახდებოდა, და ცელიუსი წერს, რომ თვით მან მისგან მოისმინა ეს სიტყვები. არის რამე სარწმუნო ამ სიზმარში?“¹

ციცერონის ამ საექვო ინფორმაციას, რომლის რეალობაში იგი მთლად დარწმუნებული არ არის, პლუტარქე თავისებურად გადამუშავებულს გვათავაზობს. იგი წერს, „ორატორი ციცერონი გადმოგვცემს: გაიუსს, რომელიც ყოველგვარ თანამდებობას გაურბოდა და სიმშვიდეში ცხოვრებას არჩევდა, ერთხელ სიზმარში ძმა გამოეცხადა და ასე უთხრა: „რაღას აყოვნებ, გაიუს? უკან დასახევი გზა არ არის; ჩვენ ორივეს ერთნაირი სიცოცხლე და ხალხის კეთილდღეობის გულისათვის ერთნაირი სიკვდილი გვიწერიაო!“². აღნიშნულ სიზმართან დაკავშირებით ციცერონიდან სარგებლობს ვალერიუს მაქსიმუსიც³.

პლუტარქეს სიზმარი სრულ ჭეშმარიტებად მიაჩნია. მისი აზრით, გაიუსი თავიდანვე ცდილობდა თავი აერიდებინა პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის. არჩევდა პოლიტიკური ამბებისაგან შორს ყოფილიყო, მაგრამ იდეამ, რომელსაც შეეწირა ტიბერიუსი, არ მისცა მშვიდი ცხოვრების საშუალება. მას ძილში გამოეცხადა ძმა და მიუთითა მოქმედების გზა. ეს გზა, უეჭველ თავდადებას მოითხოვდა. ყოველივე ეს გამოწვეული იყო ხალხის სამსახურით. ჩანს, რომ გაიუსს სიზმრის მრავალჯერ ხაზგასმით მოხსენიება სჭირდებოდა, ხალხში პოპულარული ტიბერიუსის რეფორმისადმი ინტერესის გასაღრმავებლად. სიზმრის ხშირი ციტირება დემაგოგიური საშუალება იყო. ასეთ ბრალდებას უყენებდა ნობილიტეტი გაიუსს. ამას ადასტურებს პლუტარქეს ცნობა, რომელიც წერს, „მეტისმეტად გავრცელდა მოსაზრება, რომ გაიუსი შეუპოვარი დემაგოგი იყო და ტიბერიუსზე უფრო მეტად ცდილობდა ბრბოში სახელის მოპოვებას“⁴. გაიუსმა იცოდა რასაც აკეთებდა. სიზმარს ფართო ფუნქცი-

¹ Cic. De divinat. XXVI, 56.

² Plut. Gaius, 1.

³ Val. Max. 1, 7, 6.

⁴ Plut. Gaius, 1.

ები დააყისრა და თავისი იდეის სამსახურში ჩააყენა. ციცერონის წყარო. ცელიუს ანტიპატრი, გაიუსის თანამედროვე იყო. იგი მოუთმებს ცელიუსს და აღნიშნავს, ისტორიკოსს გაიუსისაგან ბევრჯერ. მოუსმენია სიზმარში ტიბერიუსის გამოცხადების შესახებ¹. ციცერონი სიზმარს არ აკუთვნებს დიდ როლს. სამაგიეროდ პლუტარქესთან იგი გადამწყვეტ ფუნქციას ასრულებს და მთელი მომდევნო პერიოდის დასკვნებს ამ საექვო ფაქტზე აგებს. მას გადმოცემის უყუარადლებოდ დატოვება არ შეეძლო იმ უბრალო ჭეშმარიტების გამო, რომ მას ნაშრომის ძირითადი იდეა, ასეთი ფაქტების გარეშე ვერ წარმოედგინა.

სარდინიაში საბოლოოდ გამოიკვეთა გაიუსის, როგორც პოლიტიკური მოღვაწის სახე. რომის სენატის სწრაფვას, სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. მისმა სახელმა გადალახა კუნძულის საზღვრები და ავტორიტეტი აფრიკაშიც კი მოიპოვა. საერთოდ უცნობია, მოღვაწეობის ამ ეტაპზე რა გზებით მიაღწია მისი სახელისადმი სიმპათიების გამოვლინებამ ნუმიდიის მეფე მიციპსამდე. წყაროები ამის შესახებ არავითარ ცნობას არ გვაწვდიან.

არ მიგვაჩნია გამართლებულად ვარაუდი, თითქოს გაიუსს, სარდინიაში ქვესტორად ყოფნამ მოუტანა უსაზღვრო პოპულარობა. ასევეებით გასაგებია სენატის გადაწყვეტილება, როდესაც მას სარდინიაში აგზავნიდა. როგორც ჩანს, რომში გაიუსს უკვე გამეღაფნებული ჰქონდა თავისი მოქმედების გეგმა. სენატს სარდინიაში გაგზავნით სურდა მისი მზარდი პოპულარობის შენელება. ამიტომ განიზრახა პროვინციაში მისი ხანგრძლივად დაკავება. მაგრამ გაიუსი ბრძანებას არ დაემორჩილა. რომში მისმა თვითნებურმა დაბრუნებამ სენატის უკმაყოფილება გამოიწვია და საკმაოდ არგუმენტირებული ბრალდება წაუყენა. წყაროების მოწმობით, გაიუსმა მოახერხა თავისმართლება. თუმცა ეს თავისმართლება საექვო შთაბეჭდილებას ტოვებს, რადგან გაიუსი საკმაოდ გაზვიადებულად წარმოაჩენს, როგორც თანამდებობაზე ყოფნის ხანგრძლივობას, ისე საომარ მოქმედებაში მონაწილეობას. დამორჩილებულ სარდინიაში თორმეტი ბრძოლის ჩატარების ფაქტს რომის ისტორია არ იცნობს.

გაიუსს გრაჯუსმა, წყაროებში გადმოცემული ცნობების საწინააღმდეგოდ, თავიდანვე აქტიური პოლიტიკური მოღვაწეობის სერი-

¹ Cic. De divin. XXVI, 56.

ოზული განაცხადი გააკეთა. სენატისათვის კარგად იყო ცნობილი ის როლი, რომელსაც იგი ასრულებდა აგრარული კომისიის შემადგენლობაში. ამას ემატებოდა მისი ფართო აგიტაცია რეფორმისტული მოძრაობის გასაღრმავებლად. ამიტომ სენატმა, მიაღწია თუ არა მიზანს, რომიდან მისი მოშორების შესახებ, ცდილობდა იძულების წესით დაეტოვებინა იგი პროვინციაში. მაგრამ გაიუსს დიდხანს არ შეეძლო სარდინიაში ყოფნა. მისი მებრძოლი ბუნება ვერ შეეგუებოდა პროვინციის უჩინარ ცხოვრებას. მას ფართო ასპარეზი იზიდავდა, ზუსტად ისეთი, როგორიც რომში იყო.

რეფორმების აუცილებლობა თეორიულად და ნაწილობრივ პრაქტიკულადც დამტკიცებული ჰქონდა ტიბერიუსს. გაიუსმა ახალი ნაკადით შეაფასო იგი და რეალური აუცილებლობის გარდა, შთაბეჭდილების გაზრდის მიზნით, აქცენტი რომაელთა ცრურწმენაზე გადაიტანა. სიზმრის მოშველიებით თავი ტიბერიუსის იდეურ მემკვიდრედ გამოაცხადა.

საყარაუდოა, რომ წყაროებში ხაზგასმული მსჯელობა, თითქოს ტიბერიუსს ტრაგიკული სიკვდილით შეშინებული გაიუსი მშვიდ ცხოვრებას ესწრაფოდა, მისივე შეთხზული ვარიანტი იყოს. თანამდებობისათვის გამართულ ბრძოლის პროცესში იგი ასეთ არგუმენტს ფართოდ გამოიყენებდა თავისი პოლიტიკური მტრების წინააღმდეგ. გაიუსის ნილაბს არსებითი ფუნქცია ეკისრებოდა. კერძოდ, თავისი გამოსვლის მამოძრავებლად იგი ხალხის ინტერესების სამსახურს თვლიდა. გაიუსი ცდილობდა ისეთი აზრის გავრცელებას, თითქოს იგი ხალხის ინტერესებმა აიძულეს საკუთარი მიზნებისაგან გადაეხეია და ტიბერიუსის ნაჩვენები გზით წასულიყო. მსჯელობის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს სიზმრის ზემოქმედება. უნდა შევნიშნოთ, გაიუსის სიზმარი მომხდარი ფაქტის შესახებ მსჯელობას უფრო ჰგავს, ვიდრე წინასწარ მითითებულ გეგმას. „რალას აყოვნებ გაიუს? უკან დასახევი გზა არ არის; ჩვენ ორივეს ერთნაირი სიცოცხლე და ხალხის კეთილდღეობის გულისათვის ერთნაირი სიკვდილი გვიწერიაო!“ ხალხის წინაშე ასეთი რამის თქმა შეიძლებოდა მხოლოდ კატასტროფის მოახლოების დროს. მოღვაწეობის დასაწყისში არალოგიკური იქნებოდა ტრაგიკული მონოლოგი: როგორც ტიბერიუსი, მეც ისე დავიღუპებო. რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ღარიბ მოსახლეობაზე თავის იდეურ ბელადს, რომელიც წინასწარ აცხადებდა, მე განწირული ვარ, მალე მტრების ხე-

ლით დავიღუპებიო. აქედან გამომდინარე, საქმე, რომელსაც იგი ხალხს პირდებოდა, განწირული იყო. გაიუსს თავისი მომხრეებისათვის იმედის მიცემი არგუმენტებით უნდა მიემართა.

124 წელს, გაიუსმა თავისი კანდიდატურა წამოაყენა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე. პლუტარქეს მიხედვით, „მთელი წარჩინებულობა, როგორც ერთი კაცი, ამის წინააღმდეგ დაირაზმა“¹. სენატის წინააღმდეგობა მოსალოდნელი იყო, მაგრამ ხალხის ერთსულოვანმა გამოსვლამ დასძლია. „არჩევნებში გაიუსის დასახმარებლად იმდენი ხალხი მოაწყდა რომს იტალიიდან, რომ ძალიან ბევრმა თავშესაფარი ვერ იშოვა ქალაქში. არჩევნებში მონაწილეთა ასეთი სიმრავლე ფორუმმა ვერ დაიტია. ამიტომ ხმის მიცემა სახლის სახურავებიდან და ბანებიდანაც კი ხდებოდა“². არჩევნებში ოპტიმატებმა მაინც თავისი გაიტანეს. გაიუსი აირჩიეს არა პირველ, არამედ მეოთხე ტრიბუნად³. აჰიანე არჩევნებთან დაკავშირებული წინააღმდეგობის შესახებ არაფერს წერს. იგი აღნიშნავს, არჩევნები ბრწყინვალედ ჩატარდაო⁴. გაიუსის სახალხო ტრიბუნად არჩევას ველიუს პატერკულუსი უარყოფით მოვლენად თვლის. მისი აზრით, ტიბერიუსის დაღუპვიდან ათი წლის შემდეგ „იმავე უგუნურებამ, რომელმაც დაღუპა ტიბერიუს გრაქუსი, მოიცვა მისი ძმა გაიუსი, რომელიც მისი მსგავსი იყო, როგორც ყველა ღირსებებში, ისე ცდომილებებში, მაგრამ აღმატებოდა მას ნიჭითა და მკვერმეტყველებით“⁵. ველიუსის თანახმად, გაურკვეველია რა მიზნები ამოძრავებდა გაიუსს. იგი წერს: „გაიუსს შეეძლო სრულიად მშვიდად დამდგარიყო სახელმწიფოს სათავეში, მაგრამ ძმისათვის შურისძიების სურვილით, თუ მეფის ხელისუფლების მიღწევით, იგი გაჰყვა მის მავალით და გახდა სახალხო ტრიბუნი“⁶.

გაიუსი რიგით მეოთხე ტრიბუნი იყო, მაგრამ ასეთ მდგომარეობაში დიდხანს არ დარჩენილა. პლუტარქეს მოწმობით, „მიიღო თუ არა თანამდებობა, მაშინვე პირველი ადგილი დაიკავა. ეს იმიტომ

¹ Plut. Gaius, III.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ App. B. C. 1, 21.

⁵ Vel. Pat. II, VI.

⁶ იქვე.

რომ მის მკვევრმეტყველებას ისეთი ძალა ჰქონდა, როგორიც არავისას“¹.

გაიუსმა, ტრიბუნისათვის აუცილებელი მნიშვნელოვანი უპირატესობით, ყველა დაჩრდილა და მაშინვე შეუდგა თავისი ფართო გეგმის განხორციელებას. წყაროების მიხედვით, გაიუსის პირველი ღონისძიებანი მიმართული იყო პირადი მტრების წინააღმდეგ. პირველ რიგში იერიში მიიტანა ტიბერიუსის მკვლელებზე. როგორც ცნობილია, სახალხო ტრიბუნი ხელშეუხებელ პიროვნებად ითვლებოდა, მაგრამ ტიბერიუსის მიმართ ეს კანონი დაირღვა. გაიუსის სიტყვებში მოისმის გაფრთხილება, რომ მსგავსი ფაქტი არ უნდა განმეორდეს. ამისათვის საჭიროა, დამნაშავენი, რომელთაც გარკვეული როლი მიუძღვით ტიბერიუსის დაღუპვაში, დაუსჯელნი არ უნდა დარჩნენ. პლუტარქეს მიხედვით, „როგორც კი ჩაიგდებდა ხელში რაიმე საბაბს, გაიუსი მყისვე აგონებდა ხალხს ტიბერიუსის თავზე დატრიალებულ შემადრწუნებელ ამბავს და ამ მოგონებას წარსულის მაგალითებს ურთავდა“². შემდეგ გაიუსი მოაგონებდა რომაელებს ისეთ ფაქტებს, თუ როგორ იცავდნენ მათი წინაპრები წარსულში ტრიბუნის ხელშეუხებლობას. „ტიბერიუსი კი, ... თქვენ თვალწინ კეტებით ძოკლეს მდიდრებმა და მის გვამს გულშემაზრავად შიათრევდნენ კაპიტოლიუმიდან შუაგულ ქალაქამდე მდინარეში გადასადგებად. ტიბერიუსის მეგობრები, რომლებიც შეპყრობილ იქნენ, გაუსამართლებლად დაზოცეს მაშინ, როცა ჩვენ მამაპაპათაგან დანატოვარი კანონი გვაქვს; კანონი, რომლის ძალითაც, თუ სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩამდენი სასამართლოში არ გამოცხადდება, მის კარზე დილით ადრე მიდის მებუკე და სასამართლოში იწვევს. მანამდე, ამ კანონის თანახმად, მოსამართლეთ განაჩენი არ გამოაქვთ. აი, როგორი ფრთხილნი და წინდახედულნი იყვნენ ჩვენი წინაპრები ადამიანის ბედის განკითხვის საქმეში!“³

მოტანილი სიტყვიდან კარგად ჩანს, რომ გაიუსს შესანიშნავად ეხერხებოდა ხალხის ძირითადი მოთხოვნების წინ წამოწევა და მასში საკუთარი მიზნების მოხერხებულად ჩართვა. მან კარგად იცოდა, ხალხისათვის სასურველი წინადადებების წამოჭრა, მხარდაჭერის გარანტიას ზრდიდა.

¹ Plut. Gaius, III.

² იქვე.

³ იქვე.

გრაჯტსების პოლიტიკურ ბრძოლაში მთავარ იარაღს მკვერმეტყველება წარმოადგენდა. ბრძოლის სხვა საშუალებები მათთვის უცნობი იყო. ძმებს წინამორბედები არ ჰყოლიათ. ამიტომ ბრძოლის არავითარი გამოცდილება არ მიუღიათ. ისინი, როგორც სამოქალაქო ომის სათავეებთან მდგომნი, თვითონ აკეთებდნენ არჩევანს. მომდევნო პერიოდის პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა რესპუბლიკური წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლის სულ სხვა გზა აირჩიეს. რა თქმა უნდა, გრაჯტსების სახით, მათ საკმაოდ კარგი ტრადიცია მიიღეს და საშუალება ჰქონდათ გაეთვალისწინებინათ ბრძოლის ის მეთოდებიც, რომელსაც ისინი იყენებდნენ.

გაიუსმა, როდესაც დაინახა ხალხის განწყობილება რეფორმისტული სულისკვეთებით ანთებული იყო და შეიძლებოდა მასზე დაყრდნობა, შეუდგა კანონპროექტების წამოყენებას. პლუტარქეს მიხედვით. სახალხო კრებაზე მას ორი კანონი გაუტანია დასამტკიცებლად. ორივე კანონს შურისძიება ამოძრავებდა. პირველი კანონით, თანამდებობის ხელმოკრედ დაკავების უფლება არ ეძლეოდა იმ პირს, რომელსაც ხალხის გადაწყვეტილებით, თანამდებობა ჩამოართმევლი ჰქონდა. მეორე კანონი უფლებას ანიჭებდა ხალხს თვითონვე გაესმართლებინა თანამდებობის პირები, რომლებსაც გაუსამართლებლად გაძევებული ჰყავდათ რომიდან მოქალაქეები. პირველი კანონი ითვალისწინებდა მარკუს ოქტავიუსს. იგი სახალხო ტრიბუნის თანამდებობიდან ტიბერიუსის წინააღმდეგ გადააყენეს. მაგრამ გაიუსს კორნელიას თხოვნით კანონი უკან წაუღია. ამგვარ მოქმედებას ხალხი მხარდაჭერით შეხვედრია. მეორე კანონი მიმართული იყო პოპილიუს ლენატის წინააღმდეგ. მას ბრალი ედებოდა ტიბერიუსის მეგობრების რომიდან გაუსამართლებლად გაძევებაში. პოპილიუსი განაჩენს არ დალოდებია, რომი თავისი ნებით დატოვა.

გაიუსის კანონის ძირითადი იდეა გაუსამართლებლად მოქალაქეთა დასჯის აღკვეთა იყო. კანონის ფართო რეზონანსზე მეტყველებს, ციცერონის ვრცელი მსჯელობა ანალოგიურ ფაქტთან დაკავშირებით, გაიუს რაბირიუსის დასაცავად წარმოთქმულ სიტყვაში ციცერონი წერს: „გაიუს გრაჯტსმა წამოაყენა კანონი, რომელიც კრძალავდა თქვენი ბრძანების გარეშე გამოეტანათ სასიკვდილო განაჩენი რომის მოქალაქისათვის. ამ ხალხის მომხრემ მოინდომა, რომ დუოვირებს არა მარტო გამოეტანათ განაჩენი რომელი მოქალაქის ბედზე თქვენი ბრძანების გარეშე, არამედ უსჯიდნენ რომის მოქალაქეს სიკვდილს

საქმის გაურჩევლადაც“¹. ციცერონის თანახმად, რომელი მოქალაქის დასჯა გაუსამართლებლად არ უნდა მოხდეს. ამ საქმეში იგი გაიუსს ეთანხმება და უთითებს მის კანონს. მაგრამ თვით მისი მოქმედება გაიუსის კანონის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს. იგი იცავდა გაიუსს რაბირიუსს, რომელსაც ბრალად ედებოდა ძვ. წ. აღ. 100 წელს სატურნიისა და გლავციას თანამზრახველის, ლაბიენის მკვლელობა. ციცერონის სიტყვაში ვრცელი მსჯელობაა გაშლილი გაიუსს გრაცხუსის კანონთან დამოკიდებულების შესახებ. გარეგნულად ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს იგი იცავს გაიუსის კანონს. მაგრამ თავისი პრაქტიკული საქმიანობით, მის მიერ ციტირებული კანონის წინააღმდეგ მოქმედებდა. თავი რომ დავანებოთ რაბირიუსის დაცვას, განა ციცერონმა კატილინას მომხრეების მიმართ მსგავსი საქციელი არ ჩაიდინა? უფრო მოგვიანებით ციცერონი თვითონ გახდა მსხვერპლი იმ ფორმით სამართლის დარღვევისა, რომელსაც იცავდა და იყენებდა.

პოპილიუსს ლენატის წინააღმდეგ წამოყენებული კანონპროექტი ძალაში შევიდა. პოპილიუსს მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღოდა ტიბერიუსის მომხრეთა დევნაში. ამიტომ გაიუსმა დასვა თუ არა საკითხი, მან იგრძნო თავისი უიმედო მდგომარეობა, მაშინვე გადაიხვეწა.

გაიუსის კანონთა თანმიმდევრობა ანტიკურ ავტორებთან დაცული არ არის. მისი ტრიბუნობის პირველ წელს აპიანე მეტად მოკლედ გადმოგვცემს. იგი წერს: „ბრწყინვალედ არჩეული, გრაცხუსი მაშინვე ჩადგა სენატთან ოპოზიციაში. მან გაატარა დადგენილება სასურსათო ფულის ყოველთვიური განაწილების შესახებ საზოგადოებრივი თანხებიდან თითოეულ პლებეიზე. მსგავსი არაფერი აქამდე არ ყოფილა. ამ ერთი აქტით, რომლის გატარებაშიც მას ჰყავდა თანამემდევნე ფულვიუს ფლაკუსი, გაიუსმა სწრაფად მოიპოვა ხალხის განწყობილება და ამის წყალობით დაუყოვნებლივ იქნა არჩეული მეორე წლისათვის“². აპიანეს მიხედვით. გაიუსის მოღვაწეობის პირველი წელი უფერულად გასულა. მას მხოლოდ ერთი კანონი გაუტარებია მთელი წლის განმავლობაში. მაგრამ ამ კანონს იგი საოცრად

 ¹ Cic. Pro Rab. IV, 12.

² Plut. Gaius, IV Diocl. XXXIV—XXXV.

³ App. B. C. 1, 21.

დად მნიშვნელობას ანიჭებს, რადგან მისი აზრით, მსგავს მოვლენას მანამდე რომის სინამდვილეში აღგილი არ ჰქონია.

რაც შეეხება ველეიუს პატერკულუსს, მისი აზრით, გაიუსს, პირველი ტრიბუნობის დროს წამოუყენებია ყველა კანონპროექტი. ველეიუსის მიხედვით, გაიუსის საქმიანობა აბსოლუტურად ყველაფერს შეხებია, მაგრამ ამავე დროს, უმტკივნეულოდ აურჩევიათ ხელშეკრულ სახალხო ტრიბუნად. ოპოზიციის წინააღმდეგობის არავითარი კვალი ველეიუსთან არ ჩანს. ველეიუსს საერთოდ არ აინტერესებს, რომელი კანონი როდის გაატარა გაიუსმა.

გაიუსს გრაკუსის კანონპროექტთა ქრონოლოგიური დალაგება შეუძლებელია; ამავე დროს, ანტიკური ავტორები ცალკეულ კანონებს განსხვავებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ. პლუტარქე 123 წელს წამოყენებულ მრავალ კანონს იცნობს. იგი მათი გატარების თანმიმდევრობას გვთავაზობს, „იმ კანონთაგან, რომლებიც გაიუსმა ხალხის საკეთილდღეოდ და სენატის ძლიერების დასასუსტებლად წამოაყენა, ერთი ღარიბებისათვის საზოგადო მიწის ღარიგებას ითვალისწინებდა; მეორე — სამხედრო კანონი იყო და წინადადებას იძლეოდა ჯარისკაცები ჯამაგირის დაუკლებლად მოემარაგებინათ ტანსაცმლით სახელმწიფო ხარჯზე და ჩვიდმეტ წელზე ნაკლები ასაკის მოქალაქე ჯარში არ წაეყვანათ. მესამე კანონი მოკავშირეთა საკითხს ეხებოდა და იტალიის მთელ მოსახლეობას ხმის მიცემის უფლებას ანიჭებდა რომის მოქალაქეთა თანაბრად. მეოთხე კანონი პურის კანონი იყო; იგი ღარიბთათვის პურზე დაბალ ფასებს აწესებდა. რაც შეეხება მეხუთე კანონს, ეს კანონი სასამართლო წარმოების შესახებ იყო შედგენილი და სენატორებს სამოსამართლო უფლების უდიდეს ნაწილს ართმევდა. ყველა უმნიშვნელოვანეს საქმეს აქამდე მხოლოდ სენატორები იხილავდნენ და ამის გამო ისინი ხალხისა და მხედრებისათვის ფრიად საშიშარი იყვნენ. ამას მოსამართლე სენატორს გაიუსმა ამდენივე კაცი დაუმატა და ამგვარად, ექვსასკაციანი, შერეული სახის სასამართლო დააწესა“¹.

ჩამოთვლილ კანონთა გარდა პლუტარქე მომდევნო თავებში გაიუსის სხვა ღონისძიებებსაც ეხება.

გაიუსის აგრარული კანონი პირდაპირ იმეორებდა ტიბერიუსის კანონს. მან კარგად იცოდა, რომ აღნიშნული საკითხით განსაკუთრე-

¹ Plut. Gaius, V.

ბით დაინტერესებული იყო იტალიის ღარიბი მოსახლეობა. ამიტომ აგრარული რეფორმის გატარება რეფორმისტული მოძრაობის ავტორიტეტს მეტ გაქანებას მისცემდა. გაიუსის მიზანი კარგად აქვს გადმოცემული პლუტარქეს. იგი წერს, რომ ღარიბთათვის მიწების გადაცემა გათვალისწინებული იყო სენატის ძლიერების დასასუსტებლად¹. ტიბერიუსის კანონისათვის გაიუსს რომ რაიმე დაეკლო ან მოემატებინა წყაროებში ოდნავი მინიშნება მაინც იქნებოდა. მაგრამ როგორც ჩანს, მსგავს ფაქტს ადგილი არ ჰქონია და გაიუსიც გაჰყვა უფროსი ძმის მიერ გაკვალულ გზას. ლივიუსის თანახმად, გაიუსს პირდაპირ აღუდგენია ტიბერიუსის აგრარული კანონი². აქედან გამომდინარე, მას სავსებით აკმაყოფილებდა ტიბერიუსის შემუშავებული პრინციპები. რადგან გადახვევას ადგილი არ ჰქონია, არც ერთი ავტორი მასზე საგანგებო მსჯელობას არ გვაწვდის.

გაიუსს თავისი რეფორმისტული საქმიანობა აგრარული კანონის გატარებით უნდა დაეწყო. აღნიშნული საკითხი ყველაზე მწვავედ იდგა. სენატის ლიდერმა სციპიონ უმცროსმა დიდი ზიანი მიაყენა აგრარული კომისიის საქმიანობას. გაიუსმა კვლავ აღადგინა შეწყვეტილი ბუშაობა. ყოველივე ეს ხალხის თვალში რეფორმატორის პრესტიჟს საგრძნობლად გაზრდიდა და გააძლიერებდა ფართო ფენებში დასაყრდენ ძალას.

რეფორმისტული მოღვაწეობა გაიუსს ისეთი ნაბიჯით უნდა დაეწყო, რომელიც კარგად ჰქონდა გამოცდილი. იგი წლების განმავლობაში აგრარული კომისიის წევრი იყო და კარგად გრძნობდა რა გავლენას მოახდენდა იმავე საკითხის აგიტაცია ღარიბ მოსახლეობაზე.

როგორც აღნიშნული გვაქვს, გაიუსს ტიბერიუსის აგრარული კანონის პრინციპებში არაერთგვაროვანი კორექტივი არ შეუტანია. ამიტომ ანტიკური ავტორები არც თვლიან საჭიროდ რაიმე დამატებითი ცნობა მოგვაწოდონ მის შესახებ. ერთადერთ გამონაკლისს ველეიუს პატერკულუსი წარმოადგენს. იგი წერს: გაიუსმა დაანაწილა მიწები, აკრძალა 500 იუგერზე მეტი მიწის ფლობა, რაც გათვალისწინებული იყო ლიცინიუსის კანონით³. როცა ტიბერიუსის რეფორმას ეხებ-

¹ Plut. Gaius, V.

² Liv. Ep. 60.

³ Vel. Paterc. II, VI.

ბა ველეიუსი არ მიუთითებს არც მიწის ფლობის მაქსიმუმს და არც იმ ფაქტს, თუ ვისგან აიღო მან რეფორმის იდეა. გაიუსთან დაკავშირებით უფრო კანონზომიერი იქნებოდა ლიცინიუსის ნაცვლად, მისი უშუალო წინამორბედი ტიბერიუსი დაესახელებინა.

წყაროებში გაიუსის აგრარული კანონის შესახებ გაბმულ მსჯელობას არ ვხვდებით. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს იგი იმდენად უფერულად მომდინარეობდა, რომ ძველმა ავტორებმა საჭიროდ არ ჩათვალეს მისი ხაზგასმით აღნიშვნა. ტიბერიუსის აგრარულმა კანონმა ფართო რეზონანსი გამოიწვია. კანონი გატარდა. ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ აგრარული კომისია, რომლის მუშაობაში გაიუსი თვალსაჩინო როლს ასრულებდა, რამდენიმე წლის განმავლობაში რებით უფრო კანონზომიერი იქნებოდა ლიცინიუსის ნაცვლად, მისი მოქმედების შეჩერება.

კანონი აღადგინა გაიუსმა, ნობილიტეტი გარკვეულად შერიგებული იყო აგრარულ რეფორმას. მისთვის მოულოდნელობას არ წარმოადგენდა მოძრაობის ძირითადი მოთხოვნები. გაიუსის აგრარული რეფორმის მკრთალად გაშუქება იმით არის გამოწვეული, რომ ანტიკურ ავტორებს ვრცლად აქვთ განხილული ტიბერიუსის აგრარული კანონი. ამიტომ ერთი და იმავე მოვლენის შესახებ განმეორებას რომ არ ჰქონოდა ადგილი, გაიუსთან დაკავშირებით, მხოლოდ ფაქტის აღნიშვნით დაკმაყოფილდნენ. ამავე დროს, ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებასაც, ბერძენ-რომაელ ავტორებს ძმების საქმიანობა წარმოდგენილი აქვთ, როგორც ერთი მთლიანი პროცესი. ისინი სრული დამაჯერებლობით ამტკიცებენ, რომ გაიუსმა გააგრძელა ტიბერიუსის იდეები¹.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ნობილიტეტი ისეთივე თავგამოდებით აღუდგა წინ გაიუსს და აგრარულ საკითხთან დაკავშირებული ზიზნელებიც მსგავსად წარიმართა. მაგრამ უმცროსმა გრაკუსმა თანამედროვეთა ყურადღება მიიბყრო არა ცნობილი პრობლემების ხელახალი აღორძინებით, არამედ სულ სხვა ტიპის რეფორმებით, რაც სენატის ოლიგარქიას გაცილებით დიდ საფრთხეს უქმნიდა.

აგრარული კანონის აღდგენით გაიუსმა გააგრძელა ტიბერიუსის დაწყებული საქმე. მან გააღრმავა და გააფართოვა რეფორმისტული მოძრაობის შინაარსი.

¹ Plut. Tib. II; Cic. Brut. 33, 126; Vel. Patere. II, VI; App. B. C. 1. 21.

ტიბერიუსმა მარტო აგრარული კანონის დამუშავება და გატარება მოასწრო. რამდენიმე საკითხი მასთან ჩანასახის სახით გვხვდება. ტიბერიუსის განუხორციელებელი კანონპროექტები, გაიუსმა თითქმის უცვლელად გაიმეორა. ყოველივე ეს მეტყველებს იმაზე, რომ გაიუსი ერთგულად მიჰყვებოდა ტიბერიუსის რეფორმისტული მოძრაობის მთავარ ხაზს.

ანტიკური ავტორების მითითება, თითქოს გაიუსს აქტიური მოღვაწეობა შურისძიებამ უბოძა, ლოგიკურად გამოიყურება, რეფორმისტულ მოძრაობას თუ მთლიანობაში გავითვალისწინებთ, რადგან ბრძოლის დასაწყის ეტაპზე, ტიბერიუსთან ერთად, დაიღუპა ძმების ერთობლივი იდეაც. ამიტომ გაიუსის ბრძოლა იდეების განახლები-სათვის ბრძოლა იყო.

გრაქუსების რეფორმისტული მოძრაობა მარტო აგრარული საკითხით არ შემოიფარგლებოდა. იგი ბევრ ისეთ პრობლემას აერთიანებდა, რომლის არსიც იმდროინდელ რომის პოლიტიკურ მოღვაწეთა დიდ ნაწილს გაცნობიერებული არ ჰქონდა. მართალია, მოძრაობა მსხვილი მიწათმფლობელების წინააღმდეგ ბრძოლის ლოზუნგით დაიწყო, მაგრამ ეს წარმოადგენდა ფართო ხასიათის რეფორმების შესავალს.

აგრარული რეფორმით დაიწყო ტიბერაუსმა. მომდევნო რეფორმების განხორციელება მას არ დააცალეს.

რაც შეეხება გაიუსს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მისი პირველი რეფორმაც აგრარულ საკითხს შეეხებოდა. მაგრამ მან მოახერხა მოქმედების საზღვრების გაფართოება და აგრარულ რეფორმას გვერდით მრავალი ისეთი საკითხი ამოუყენა, რომლის გადაჭრაც რომაული სინამდვილის აუცილებლობით იყო გამოწვეული.

გაიუსის ყოველ კანონს გარკვეული როლი ჰქონდა დაკისრებული. მისი კანონპროექტების თანმიმდევრობის დადგენა ამ გზით შეიძლება. ყოველ ახალ კანონს ეკისრებოდა მომდევნო კანონისათვის გზის გაკაფვა. აქედან გამომდინარე, აგრარული კანონის გაგრძელებად უნდა მივიჩნიოთ კანონი, რომელიც ლარბი მოსახლეობას იაფი პურით მომარაგებას პირდებოდა.

Lex flumentaria — პურის კანონი. ანტიკური ავტორები პურის კანონის შესახებ მხოლოდ ერთი წინადადებით კმაყოფილდებიან¹.

¹ Plut. Gaius, V; Liv. Ep. 60; Vcl. Pat. c. II, VI.

კანონი ითვალისწინებდა ღარიბი მოსახლეობის იაფი პურით მომარაგებას. მსგავსი მოვლენა რომის ისტორიაში ახალი მოვლენა არ ყოფილა. წყაროებში კარგად არის ფიქსირებული აღნიშნული ღონისძიების მიმდინარეობა. ლივიუსი რამდენიმე ფაქტს ასახელებს, როდესაც რომის ღარიბ მოსახლეობას იაფი პური გაუნაწილეს¹. პურის კანონის საკითხის დასმა რომში მუდამ დიდ კამათს იწვევდა და წყაროების მოწმობით ხშირი „ყო სერიოზული უთანხმოებანიც. ცნობილია, რომ კორიოლანუსის ტრაგედია, პურის კანონის წინააღმდეგ გამოსვლამ გამოიწვია².

არისტოკრატიის დიდი ნაწილი ყოველთვის პურის კანონის წინააღმდეგ გამოდიოდა.

რომის ისტორიაში პირველად გაიუსმა დასვა საკითხი, მოსახლეობის პურით მომარაგება კერძო პირების ინიციატივიდან, სახელმწიფოს გადასცემოდა. გაიუსის კანონის თანახმად, სახელმწიფო ვალდებული იყო ხაზინის ხარჯზე შეეძინა ხორბალი და მოსახლეობისათვის ბაზრის ფასზე იაფად მიეყიდა. რომის სენატი უბრძოლველად არ დათანხმებია პურის კანონის მიღებას. კამათი ასახული აქვს ციცერონს. მისი თხრობა ბევრ ბუნდოვან საკითხს აშუქებს. ციცერონზე დაყრდნობით, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ღარიბი მოსახლეობის დასაკმაყოფილებელი პური სახელმწიფო ხაზინიდან უნდა შეესყიდათ. ამაზე აღშფოთებული ციცერონი, გაიუსის მისამართით ამბობს: გრაცხუსი აცარიელებდა ხაზინას საჩუქრების გაცემით, სიტყვით კი მუდამ მის დამცველად გამოდიოდა. რომელს უნდა ვენდოთ, სიტყვას თუ საქმეს?³ შემდეგ ციცერონი აღწერს თუ როგორ ღებულობდა მონაწილეობას კანონის აქტიური მოწინააღმდეგე ლუციუს პიზონი, უკვე მიღებული კანონის განხორციელებაში. გაიუსის კანონისადმი მტრულად განწყობილი ციცერონი ხოტბას ასხმას ლუციუს პიზონს, რადგან ეს სახელოვანი და განათლებული პიროვნება ღირსეულად იცავდა სახელმწიფო ინტერესებს⁴. ციცერონი გაიუსის პურის კანონს უარყოფითად აფასებდა.

¹ Liv. XXX. 26; XXXI, 4. 50; XXXIII, 42.

² Plut. Gaius Martius, XVI—XXVIII.

³ Cic. Tusc. disp. III, XX, 48.

⁴ იქვე.

სახელმწიფო ფინანსებით პურის შესყიდვა და ღარიბ მოსახლეობაზე მისი იაფად გადაცემა, რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხის გადასაჭრელად იყო გამიზნული. პირველ რიგში პური უნდა გადასცემოდეთ იმათ, ვისაც საარსებო საშუალება დაკარგული ჰქონდა და ცალკეულ მდიდართა მოწყალების შემყურე იყო. იმდროინდელ რომში ცხოვრობდა თავისუფალი მოსახლეობის სამკაოდ მრავალრიცხოვანი ფენა კლიენტების სახელწოდებით (clienis, entis — კლიენტი, პირი, რომელიც დამოკიდებული იყო მდიდარზე (პატრონზე) და სარგებლობდა მისი მფარველობით). კარგადაა ცნობილი კლიენტების როლი რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მდიდარ ნობილებს გარს ეხვია კლიენტთა მოზრდილი რაზმები. პოლიტიკური სიტუაციის გამწვავების დროს კლიენტები, თავიანთი მფარველების მითითებით, აქტიურ ზემოქმედებას ახდენდნენ ქალაქში შექმნილ მდგომარეობაზე.

გაიუსის აზრით, რეფორმების წარმატებით განხორციელება დიდად შეუწყობდა ხელს ამ ძალის თავის სამსახურში ჩაყენებას. იაფი პური ნობილიტეტის ძლიერებას შეასუსტებდა. კლიენტები შეუერთდებოდნენ რეფორმისტულ მოძრაობას¹. ეს კი იმის გარანტია იყო, რომ ქალაქის პლებსის მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოვიდოდა ადრინდელი მფარველების წინააღმდეგ.

პურის კანონთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობას გვაწვდის პლუტარქე. მისი აზრით, გაიუსი თავის გავლენას სენატზე ბოროტად არ იყენებდა. ამის დამადასტურებლად ისტორიკოსს მოაქვს ესპანეთის მმართველის ფაბიუსის გამოგზავნილი ხორბლისადმი დამოკიდებულება. გაიუსმა დაარწმუნა სენატი, რომ ხორბალი გაეყიდათ და აღებული ფული დაებრუნებინათ ესპანეთის ქალაქებისათვის. ხოლო ფაბიუსი მკაცრად გაეკიცხათ, რადგან იგი რომაელთა ბატონობას დაპყრობილ ხალხებში აუტანელს ხდიდა. ასეთი მოქმედებით, წერს პლუტარქე, გაიუსმა დიდი სიყვარული მოიხვეჭა პროვინციებში².

პლუტარქეს მსჯელობიდან გამომდინარე, გაიუსი ცდილობდა პროვინციებში რომის ბატონობა ასატანი ყოფილიყო.

გაიუსის წინადადებით, რომის ღარიბ მოქალაქეს უნდა განეცხა-

¹ Сепрест В. Очерки... стр. 179.

² Plut. Gaius, VI.

დებინა თავისი ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ. სახელმწიფო ვალდებულებას კისრულობდა ყოველთვიურად მიეწოდებინა მისთვის განსაზღვრული რაოდენობის პური. მოქალაქეს პური ნახევარ ფასზე იაფად ეძლეოდა.

პურის კანონთან დაკავშირებით ერთი ფაქტი უნდა გავითვალისწინოთ: პური მხოლოდ დედაქალაქის მცხოვრებლებს ეძლეოდათ. ამიტომ იტალიის ქალაქებში მცხოვრები მოქალაქე-პროლეტარები, სარგებლობის იმედით მიაწყდებოდნენ. იტალიის ქალაქებიდან, რომში თავმოყრილ კლიენტებზე, პროლეტარების შეერთება კიდევ უფრო გააძლიერებდა გაიუსის რეფორმისტულ მოძრაობას, გაზრდიდა მის პოლიტიკურ დასაყრდენს.

პურის კანონს გაიუსი დიდ პოლიტიკურ მნიშვნელობას ანიჭებდა, მაგრამ კანონი უარყოფით როლს შეასრულებდა იტალიის სოფლის მეურნეობისათვის. კანონი საარსებო საშუალებას ართმევდა იტალიელ გლეხს, რომლის ძირითად შემოსავალსაც მიწათმოქმედების ეს დარგი წარმოადგენდა. პროვინციებიდან პურის შემოტანა, ადგილობრივ პურზე მოთხოვნილებას შეამცირებდა. ეს მოვლენა მიწათმოქმედი გლეხობის უკმაყოფილებას გაზრდიდა და გაიუსის კანონისაღმძიმებრულ დამოკიდებულებას გააძლიერებდა. ამიტომ იტალიაში პურის შეტანა და მისი დაბალ ფასებში გაყიდვა, შეზღუდული იყო¹. ამ გზით ხდებოდა იტალიელი გლეხის საარსებო საშუალებათა რეგულირება, რომელსაც ისედაც დიდი ზიანი მიაყენა მონათა რიცხვის გაზრდამ.

გრავატსების რეფორმისტულ მოძრაობაში აგრარულ პრობლემას მჭიდროდ დაუკავშირდა გაიუსის პურის კანონი, რომელიც პირდაპირ პასუხობდა რომში თავმოყრილი განსხვავებული ეკონომიკური ჯგუფების მოთხოვნებს. ანტიკურ ტრადიციაში დაცული ვარაუდი, თითქოს პურის კანონს დემაგოგიური მიზანი ჰქონდა დაკისრებული, მეცნიერებაში მცდარადაა მიჩნეული. პურის კანონს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური როლი უნდა შეესრულებინა და მიმართული იყო ქალაქში თავმოყრილი უსახლკარო ადამიანების აქტიურობის გასაწყობებლად². ქალაქის ღარიბობის გამოკვება მონებისა და პრო-

¹ ამ საკითხს ვრცლად განიხილავს თ. მომზენი. Т. Моммзен, История Рима, т. I, М., 1936, стр. 791—793.

² Ф. Я. Полянский, Экономическая мысль др. Рима, М., 1978, стр. 79.

ვინცაეზის ექსპლუატაციის ხარჯზე, რომის გაბატონებული კლასის რაციონალურ თვალსაზრისს წარმოადგენდა. ნობილიტეტს ასეთი მოქმედება საშუალებას აძლევდა უფრო სრულად გამოეყენებინა თავისუფალი მოსახლეობა დამორჩილებულ ხალხებზე (უნდა ვიგულისხმეთ მონები და პროვინციელები) ბატონობის განსამტკიცებლად. გაიუსი, როგორც გაბატონებული კლასის წარმომადგენელი, კარგად გრძნობდა იმ შინაგან წინააღმდეგობას. რომელიც თავისუფალი მოსახლეობის ორ უკიდურესობას, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის არსებობდა. გაიუსის გატარებული მეთოდები აუცილებელი იყო, რომ შეენარჩუნებინათ გაბატონებული მონათმფლობელური კლასის მინიმალური ერთობა. თ. პოლიანსკის აზრით, გაიუსი შეეცადა რომის პოლიტიკაში ახალი სხივი შეეტანა. ბერძნულ პოლისებში ფართოდ გავრცელებული, ქალაქის მოსახლეობის გამოკვების საშუალებები, დანერგა რომში, რითაც შეეცადა სოციალური კონფლიქტების შეჩერებას¹.

პურის კანონი მნიშვნელოვან ზიანს აყენებდა იტალიის სოფლის მეურნეობას. გლეხობა მტკიცნეულად განიცდიდა შემოტანილი ხორბლის კონკურენციას. გაიუსს გლეხობის მხარდაჭერის შესანარჩუნებლად ისეთი გზები უნდა გამოენახა, რომ მიყენებული ზარალი აენაზღაურებინა. გაიუსმა პურის კანონის ეს შეუსაბამობაც გაითვალისწინა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ გლეხებზე მიყენებული ზარალის კომპენსაციას ემსახურებოდა კანონი გზების მშენებლობის შესახებ. გზების გაყვანას დიდი რაოდენობით მუშახელი ესაჭიროებოდა. გლეხობა უნდა ჩაბმულიყო ამ სამუშაოებში, რომლისთვისაც აღებული გასამრჯელო მიყენებული ზარალის ტოლფასი იქნებოდა.

გზების მშენებლობას ანტიკური ავტორები საკმაო ყურადღებას უთმობენ. პლუტარქე გაიუსის წამოწყებას სხვა კანონების გვერდით დამოუკიდებელ კანონად განიხილავს. მისი სიტყვებით, ყველაზე მეტი შრომა და ენერგია გაიუსმა გზების მშენებლობას მოახმარა, „იგი თავგამოდებით ცდილობდა ყოველი გზა მარჯვე და ამასთან ღამაზი ყოფილიყო. ოლქებზე გამავალი შარავნები ღარივით სწორად იგებოდა და მიხველ-მოხვეული ადგილები არსად არა ჰქონდა. ზოგი-

¹ Т. Полянскій, Экономическая... стр. 8.

ერთ მათგანს გათლილი ქვებით კირწყლავდნენ. ზოგს კი დატკეპნილი ქვით ამაგრებდნენ. წყალდიდობისაგან გაჩენილ ნალვარევ ადგილებსა და ხევებს ან მიწით ავსებდნენ, ანდა ხიდეებით აკავშირებდნენ. ამიტომ გზა ყველგან სწორი, ერთნაირი სიმაღლისა და სიგანის გადიოდა. ეს მეტად ლამაზ სანახაობას ქმნიდა. გარდა ამისა, გაიუსმა ყველა გზა მილებად დაჰყო (რომაული მილი რვა სტადიონზე ცოტა უფრო ნაკლებ მანძილს შეიცავს) და ყოველი მილის აღსანიშნავად ქვის ბოძები აღმართა. გზების ორივე მხარეზე, ახლო-ახლო შუალედებში დადგმულ იქნა სხვა ქვებიც. მათი დანიშნულება ის იყო, რომ ცხენოსანს ცხენზე შეჯდომა გაადვილებოდა და ამისათვის სხვისი დახმარება არ დასჭირვებოდა¹.

აპიანე წერს, რომ გაიუსი შეუდგა იტალიაში გზების გაყვანას. შემოიკრიბა თავის გარშემო მოიჯარენი და ხელოსნები, რომლებიც მზად იყვნენ მისი ყოველი ბრძანება შეესრულებინათ².

მოტანილი მავალითები ადასტურებენ გაიუსის მშენებლობის მასშტაბებს. ასეთ გრანდიოზულ წამოწყებას, დიდი რაოდენობით ხელოსანი დასჭირდებოდა. ამ საქმეში უნდა გამოეყენებინათ გლეხები, რომ მათი მხრიდან უკმაყოფილება ადგილი არ ჰქონოდა.

გზების გაყვანა გაიუსის ვრცელი პროგრამის აუცილებელ პუნქტს წარმოადგენდა. აღნიშნული ეპოქის იტალია ხმელთაშუა ზღვის პოლიტიკური ცენტრი იყო. საურთიერთობო საშუალებათა კეთილმოწყობა დააჩქარებდა დედაქალაქში ინფორმაციის დროულად მიწოდებას. ამ პრობლემის მოგვარება გაიუსმა თავის თავზე აიღო. შეაგროვა გზის მშენებელთა ჩაზმები და უცერემონიოდ შეიჭრა ედილებისა და კონსულების უფლებამოსილებაში. რომის ისტორიაში გაიუსამდე არ ყოფილა შემთხვევა, რომ გზების გაყვანა სახალხო ტრიბუნს ეკისროს. წყაროებში მითითებულია, რომ გზები გაჰყავდათ ცენზორებს ან კონსულებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს საკითხი კამათს არ იწვევს და მითითებულია, გზების გაყვანა ცენზორისა და კონსულის კომპეტენციაში შედიოდა³. ამის გამო, სენატი გაიუსის

¹ Plut. Gaius, VII.

² App. B. C. 1. 23.

³ F. T. Hinrichs, Der römische Strassenbau zur zeit der Gracchen, Historia Bd. 16. 1967, გვ. 167—168.

მოქმედებას მშვიდად ვერ შეხვდებოდა. გზების გაყვანა უშუალოდ მისი მითითებით უნდა ეწარმოებინა რომელიმე ცენზორს. გაიუსი შეიჭრა სენატის სამოღვაწეო სფეროში¹. არ არის გასაკვირი, რომ ის პირები, რომლებსაც მსგავსი სამუშაოს შესრულება ეკისრებოდათ, გაიუსის მოქმედებას გულგრილად ვერ შეხვდებოდნენ. რეფორმატორს შეეძლო კანონი დაემტკიცებინა და შემდეგ იგი შესაბამისი მაგისტრატებისათვის გადაეცა განსახორციელებლად. მაგრამ გაიუსის მოქმედებისათვის ასეთი ექსტი გამორიცხული იყო. მას ოდნავადაც არ დაუცავს კანონის ფორმალური მხარე.

როდესაც გაიუსის საგზაო ღონისძიებებს ვეხებით, ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ მეტად საინტერესო ფაქტს. წყაროებში ერთი სიტყვიტაც არ არის აღნიშნული იმ მხარის გეოგრაფიული მდებარეობა, თუ რომელი მიმართულებით აწარმოებდა გაიუსი გზების გაყვანას. გრაკუსების ეპოქაში გაყვანილი გზები კარგად არის ცნობილი². გზებს იმ მაგისტრატთა სახელები ჰქვიათ, რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ მშენებლობას: *Via Popilia*, *Via Caecilia*, *Via Fulvia* და ა. შ. გზები მაგისტრატთა სახელებს ატარებდნენ გრაკუსებამდეც და შემდეგაც. მაგრამ *Via Semponia* არც ერთ წყაროში არ გვხვდება.

აქედან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ გაიუსს ახალი გზების გაყვანის გეგმა არ წამოუყენებია. მისი საქმიანობა არსებული გზების შეკეთებით იფარგლებოდა. როგორც ჩანს, ადრე გაყვანილი საურთიერებო საშუალებები იმდენად იყო დაზიანებული, რომ სერიოზული შეკეთება ესაჭიროებოდა. ამიტომაც ვერ აისახა გაიუსის სახელი იტალიის გზების რუკაზე.

პლუტარქეს აღწერით, გაიუსი არ არის მარტო თეორიული იდეებით აღჭურვილი მეოცნებე ახალგაზრდა. იგი უაღრესად პრაქტიკული ნიჭით შემკული პოლიტიკური მოღვაწის შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ანტიკური ავტორები გაოცებულნი იყვნენ მისი ენერგიულობით, მიზნისადმი შეუდრეკელი სწრაფვით. გაიუსი გარშემორტყმული იყო ისეთი ადამიანებით, რომლებსაც შეეძლოთ სასარგებლო რჩევის მიცემა. იგი აქტიურად ერეოდა არა მარტო საშინაო, საგარეო საქმეებშიც. მთელი მონდომებით ემსახურებოდა საერთო-სახალხო

¹ Э. Фельсберг, Братья Гракхи, стр. 224.

² ძვ. წ. აღ. 132 წლიდან 109 წლამდე მთელ იტალიაში გაყვანილ იქნა რვა გზა. იხ. F. T. Hinrichs, *Ger römische Strassenbau...* გვ. 169—170.

საქმეს. გაიუსის მოღვაწეობით გამოწვეულ შთაბეჭდილებას პლუტარქე ვრცლად გადმოგვცემს, „ყველა ამ საქმეს იგი თვითონვე ჩაუღია სათავეში და არა მარტო არ იღლებოდა ეგზომ დიდ საქმეთა სიმძიმით. არამედ გაკვირვებასაც კი იწვევდა თავისი სისწრაფითა და შრომისმოყვარეობით. ამას იგი თითოეულ საქმეში იჩენდა და ისე მოჰყავდა ბოლომდე ესა თუ ის წამოწყება. თითქოს ამის მეტი საზრუნავი არა ჰქონდა. გაიუსის დაუცხრომლობით და გულმოდგინებით, რასაც ყოველ საქმეში აქსოვდა, ისინიც კი გაოცებულნი იყვნენ, ვინც მას ზიზღითა და შიშით შესცქეროდნენ“¹. ცხადია, ასეთი ენერგიით დაჯილდოებული პიროვნება დიდ შთაბეჭდილებას მოახდენდა თანამედროვეებზე. ფართოდ გაშლილ გზების, ხიდებისა და პურის საწყობების მშენებლობას ესაჭიროებოდა დიდი რაოდენობით სპეციალისტი და მუშახელი. ამიტომაც არ არის შემთხვევითი, რომ წყაროები ამ საკითხზე საკმაოდ ამახვილებენ ყურადღებას².

Lex militaria — სამხედრო კანონი. ძვ. წ. II საუკუნის შუა ხანებში რომის თავისუფალ მოსახლეობას მძიმე ტვირთად აწვა ხანგრძლივ სამხარ ოპერაციებში მონაწილეობა. სამხედრო სამსახური აჩანაგებდა წვრილ გლეხურ მეურნეობას. მართალია, ლაშქრობა დიდ შემოსავალს აძლევდა მეომარს. მაგრამ ეს იყო ერთდროული და არამყარი. ამავე დროს, ლეგიონერი წლების განმავლობაში უყურადღებოდ ტოვებდა თავის მიწას. რაც იწვევდა კავშირის გაწყვეტას სოფლის მეურნეობასთან, როპლის აღდგენაც უმეტეს შემთხვევაში ვეღარ ხერხდებოდა.

არმიის ბრძოლისუნარიანობის შესუსტებას მწვავედ განიცდიდნენ რომაელები გრაჯუსების წინა ხანებშიც. საერთო დაძაბულობის მაუწყებელია აპიანესთან დაცული მსჯელობა, რომლის თანახმადაც, იტალიაში მონათა რიცხვის გაზრდამ საარსებო საშუალება წაართვა თავისუფალ მოქალაქეს. გაღარიბებული პიროვნება არმიისათვის გამოუსადეგარი ხდებოდა. ყოველივე ამას ხალხი უკმაყოფილოდ უყურებდა. მას ეშინოდა, რომ იტალია ვეღარ მისცემდა სამკაო რაოდენობით მოკავშირეებს და შექმნილი მდგომარეობა, მონათა რაოდენობის გაზრდის გამო, სახიფათო გახდებოდა³. მდგომარეობის გა-

¹ Plut. Gaius, VI.

² Plut. Gaius, VI; App. B. C. 1, 23.

³ App. B. C. 1, 8.

მოსწორება ტიბერიუსმა აგრარულ რეფორმას დააკისრა. აპიანე ასეთ ინტერპრეტაციას აძლევს უფროსი გრაქუსის რეფორმისტული მოღვაწეობის მიზანს.

ტიბერიუსის დგომა რეფორმების სათავეში ხანმოკლე აღმოჩნდა. ამიტომ უშუალოდ საკითხის დასმა ვერ მოასწრო, თუმცა თავის ვრცელ პროგრამაში ისიც ჩართო, როგორც დაპირება¹.

ტიბერიუსს გრაქუსის აგრარული რეფორმის ძირითად მამოძრავებელ ძალად, აპიანეს, არმიის ბრძოლისუნარიანობის აღდგენა აქვს მიჩნეული. იგი საკითხს გარკვევით აყალიბებს. „გრაქუსის მიზანი მდგომარეობდა, არა იმაში, რომ ღარიბთათვის შეექმნა კეთილდღეობა, არამედ იმაში, რომ მათი სახით სახელმწიფოს მიეღო ბრძოლისუნარიანი ძალა“².

აპიანეს მსჯელობით, აგრარული რეფორმის იდეა რომის დაპყრობითი ომების შესუსტებამ წარმოშვა. მასთან დაცული ტიბერიუსის სიტყვაში აქცენტი ამ პრობლემაზეა გადატანილი. რეფორმატორის აზრით, რომის თავისუფალ მოქალაქეთა გაღარიბების პროცესი თუ ამ ტექპით გაგრძელდა, რომაელები ვეღარ გააგრძელებენ დანარჩენი მსოფლიოს დაპყრობას. უფრო მეტიც, გაუჭირდებათ იმის შენარჩუნება, რაც დაპყრობილი აქვთ, სულ მოკლე ხანში დაკარგავენ იმას, რაც საკუთარი ჰგონიათ³. ასეთი თვალსაზრისის მიუხედავად, ტიბერიუსს სამხედრო კანონის საკითხი ოფიციალურად დღის წესრიგში არ დაუსვამს, თუმცა საოცრად ზუსტი არგუმენტებით ახასიათებდა იმდროინდელი რომის მდგომარეობას.

აპიანესა და პლუტარქეს გადმოცემულ ტიბერიუსის სიტყვებს, კარგ ფონს უქმნის ლივიუსთან დაცული ცენტურიონ სპურიუს ლიგუსტინის ვრცელი სიტყვა, რომელშიც მთელი სისრულით ჩანს, თუ როგორ ანადგურებდა წვრილ გლეხურ მეურნეობას ხანგრძლივი სამხედრო სამსახური⁴. ლიგუსტინის სიტყვა წარმოთქმულია ლიცინიუსისა და კასიუსის კონსულობის დროს, ძვ. წ. აღ. 171 წელს. ცენტურიონს ჩამოთვლილი აქვს ყველა თავისი დამსახურება. იგი სიამაყით აცხადებს, რომ მაკედონიიდან ესპანეთამდე, რომის არმიის ყველა ლაშქრობაში მიიღო მონაწილეობა, მთავარსარდლებისაგან მამა-

¹ Plut. Tib. XVI.

² App. B. C. I, II.

³ იქვე.

⁴ Liv. XL II, 34.

ცობისათვის დაჯილდოებულია ოცდათოთხმეტჯერ. არის 50 წლის, აქედან არმიაში მსახურობს 22 წელია. ამავე დროს, ლიგუსტინი სა-ოცრად ღარიბი კაცია, თითქმის არაფერი გააჩნია. იგი ფლობს მამის დანატოვარ ქოხსა და ერთ იუგერ მიწას. ჰყავს მეუღლე და 8 შვილი (6 ვაჟი და 2 ქალი). მისი სიტყვა მიმართულია კონსულ ლიცინიუსისადმი. იგი სთხოვს კონსულს, რომ გადაიღალა ლაშქრობებში მონაწილეობით და გაუწიონ შეღავათი, გაათავისუფლონ. სანაცვლოდ შეუძლია სახელმწიფოს სამსახურში ჩააყენოს 4 ვაჟი (ორი ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო).

ვის წინააღმდეგ და ვისი სარღლობით არ უბრძოლია ლიგუსტინს ბალკანეთიდან იბერიამდე, მაგრამ მუდმივი თანამგზავრი, სიღარიბე, ვერ მოიშორა. აშკარაა, რომ ლიგუსტინი გამონაკლისს არ წარმოადგენდა. ამიტომ მისი კატეგორიის ხალხი ყოველგვარი რეფორმის მომხრე იქნებოდა.

სპურიუს ლიგუსტინის გამოსვლას ეხმაურება ტიბერიუსის ცნობილი სიტყვა¹. ლიგუსტინის გამოსვლა ცხოვრების მიერ გატანჯული კაცის გაუბედავ პროტესტს წარმოადგენს. იგი თავის მიძიმე ხვედრს შეირიგებულია, მაგრამ მაინც ცდილობს, როგორმე თავი დააღწიოს ერთფეროვან ცხოვრებას.

ტიბერიუსის სიტყვა ყოველმხრივ არგუმენტირებული და კარგად დამუშავებული ორატორის მიმართაა ხალხისადმი, რომელშიც თითოეულ წინადადებას თავისი ფუნქცია აქვს დაკისრებული. „იტალიაში მცხოვრებ ნადირებსაც კი, ...თავ-თავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფრად; მაგრამ იმ ხალხს, ვინც იტალიისათვის იბრძვის და სიცოცხლეს სწირავს, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში ჰაერისა და სინათლის მეტი“...² ტიბერიუსის სიტყვის გაგრძელება თითქმის ემთხვევა სპურიუსის ჩამოთვლილ ბარიერებს. განსხვავებული სოციალური მდგომარეობის მიუხედავად, ისინი რეალურად ხატავენ რიგითი მეომრების ცხოვრებას.

ტიბერიუსის რეფორმისტული მოძრაობა ლიგუსტინის მდგომარეობაში მყოფ მოქალაქეთა ეკონომიკური პირობებით იყო გამოწვეული. ლიგუსტინის სიტყვიდან ტიბერიუსის გამოსვლამდე განსხვავება თითქმის ოთხი ათეული წელია. ამ ხნის განმავლობაში

¹ Plut. Tib. IX.

² იქვე.

რომმა ბევრი ცვლილება განიცადა. შეიცვალა მისი პოლიტიკური როლი. იგი ხმელთაშუა ზღვის ერთპიროვნული ჰეგემონი გახდა. მაგრამ რომის ძლევამოსილი არმიის ბრძოლისუნარიანობა შესუსტდა, მის ძლიერებას ბევრი დააკლდა. რომის არმიის ძველი დიდების აღდგენა ტიბერიუსმა აგრარულ რეფორმას დააკისრა. ეს საკითხი საკმაოდ დამაჯერებლად აქვს გადმოცემული აპიანეს.

აპიანეს მიხედვით, რომის არმიის ბრძოლისუნარიანობის გაზრდაზე ორივე ძმა ენერგიულად ზრუნავდა, მაგრამ ზოგადი ხასიათის დასკვნები ტიბერიუსის საქმიანობას დაუკავშირა. გრაქუსების მოღვაწეობის მთლიანობაში განხილვის შედეგად უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას, აპიანეს მსჯელობა ორივე ძმას ეხება. ტიბერიუსს ყურადღების ცენტრში ქვეყნის საომარი პოტენციალის გაზრდა ჰქონდა. ეს პრობლემა აგრარულ რეფორმას უნდა გადაექრა. ტიბერიუსის პროექტით, სამხედრო სამსახურის ვადები უნდა შემცირებულიყო¹. თუ გავითვალისწინებთ ლივიუსის გადმოცემას, ცენტურიონი ლიგუსტინიც, განსაკუთრებულ უკმაყოფილებას სამსახურის ხანგრძლივობის გამო გამოთქვამს². აქედან გამომდინარე, ტიბერიუსი პირდაპირ პასუხობდა მეომართა ინტერესებს.

ტიბერიუსის კანონპროექტი სამხედრო სამსახურის ვადების შემცირებას მოითხოვდა. გაიუსმა კიდევ უფრო გააფართოვა იგი. თუ მისი სამხედრო რეფორმა გატარდებოდა, რომის არმია თვისებრივ ცვლილებას განიცდიდა. გაიუსის სამხედრო კანონი „წინადადებას იძლეოდა ჯარისკაცები ჯამაგირის დაუკლებლად მოემარაგებინათ ტანსაცმლით სახელმწიფო ხარჯზე და ჩვიდმეტ წლამდე ასაკის მოქალაქე ჯარში არ წაეყვანათ“³. აღნიშნული ინფორმაცია სრულიად ახლებურად სვამს დღის წესრიგში არმიის შევსების საკითხს.

ტიბერიუსი, პლუტარქეს მტკიცებით, სამხედრო სამსახურის ვადის შემცირებას მოითხოვდა. ამ გზით ცდილობდა იგი არმიის ბრძოლისუნარიანობის გაზრდას. აპიანეს არგუმენტირებული დასკვნით, ეს ფუნქცია უნდა დაჰკისრებოდა აგრარულ რეფორმას. გაიუსმა რეფორმისტული იდეა, რომელიც ტიბერიუსთან ჩანასახის მდგომარეობაში იყო, ახალ საფეხურზე აიყვანა. დაუმატა მთელი რიგი აუცილებელი კომპონენტები და ისე წარუდგინა ხალხს დასამტკიცებლად.

¹ Plut. Tib. XVI.

² Liv XIII, 34.

³ Plut. Gaius, V.

დიოდორე სიცილიელი გაიუსის სამხედრო კანონთან დაკავშირებით წერს, რომ მისი რეფორმა ხელს უწყობდა მეომართა ურჩობას და ანარქიას¹. გრაქუსი აყენებდა პიროვნების დაცვის იდეას, რომელ მოქალაქეებს მიენიჭათ პროვოკაციის უფლება. მხედართმთავრებს აეკრძალათ მოქალაქეთა სიკვდილით დასჯა. პიროვნების დაცვა საგრძნობლად შეასუსტებდა დისციპლინას, რადგან მეომარს დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში სიკვდილით დასჯის საშიშროება არ ემუქრებოდა².

გრაქუსებამდე სამხედრო რეფორმის საკითხი არავის დაუსვამს, თუშეცა მისი გატარების აუცილებლობას მეორე პუნიკური ომიდან გრძნობდნენ. გაიუსმა გადაწყვიტა პრობლემის გადაჭრა, მაგრამ ის საშუალებანი, რომელსაც იგი ეყრდნობოდა არ აღმოჩნდა საკმარისი.

გრაქუსები გრძნობდნენ, რომ რესპუბლიკური არმია, მმართველობის ფორმების მსგავსად, კრიზისს განიცდიდა. ქვეყნის ინტერესები მოითხოვდა არმიის რეფორმას. საერთო რომაულმა კრიზისმა მოიცილა არმია³. არმიაში სამსახურის აღრინდელი ვადები და პი-

¹ Diod. XXXIV—XXXV, 25.

² Т. Мо м з е н, История Рима, II, 106. თ. მომზენის თანახმად, «уже со времени установления республики должностные лица были лишены права выносить смертные приговоры над гражданами без согласия народа за исключением приговоров, вынесенных по военным законам. Вскоре после Гракхов это право римских граждан апеллировать к народу стало применяться и в войсках, и за главнокомандующим осталось право выносить окончательные смертные приговоры лишь по отношению к союзникам и подданным; вероятно это ограничение было результатом закона Гая Гракха об апелляции. Однако и право народа выносить или, вернее, утверждать смертные приговоры было ограничено—косвенно, но все же существенно: преступления, по которым смертные приговоры выносились чаще всего, как то: отравления и вообще убийства, были изъяты Гракхом из компетенции народного собрания и переданы постоянным судебным комиссиям».

³ რომში შექმნილ მდგომარეობას კარგად აღმოგვცემს ა. იგნატენკო. იგი წერს: «старый государственный механизм оказался неспригодным потому, что при господстве он был к условиям раннерабовладельческого общества, к условиям, замкнутого в пределах небольшой территории государства. Но рабовладение достигло расцвета, а полис давно перерос в державу. Во II в. до н. э. Рим — это крупнейшее государство Средиземноморья с развитой рабовладельческой экономикой, причем в составе его имелись области, в экономическом и культурном отношении далеко опередившие Италию. Теперь перед римским правительством стояла задача управления обширной страной, задача удержания в подчинении огромной массы рабов и неимущих свободных, наконец, задача эксплуатации многочисленных провинций, для чего у республики даже не было соответствующего аппарата». А. В. Игнатенко, Армия в государственном механизме рабовладельческого Рима эпохи республики, Свердловск, 1976, стр. 131.

რობები მსოფლიო სახელმწიფოს ინტერესებისათვის შეუსაბამო გა-
ხდა. მცირე აზიიდან ესპანეთამდე გადაჭიმულ სახელმწიფოში მეომ-
არი მუდმივ მოგზაურობაში იმყოფებოდა. სამხედრო სამსახურის სიმ-
ძიმე მკვეთრად გამოვლინდა ესპანეთში გაბატონების შემდეგ. ანტი-
კური ავტორების მოწმობით, მეორე პუნიკური ომის დროს, იბერია-
ში დაბანაკებულ რომის არმიაში ადგილი ჰქონდა აჯანყებას¹. ესპა-
ნელ ტომთა დამოუკიდებლობისათვის ხანგრძლივი ბრძოლა რომის
ხელისუფლებას აიძულებდა იქ მუდმივად რამდენიმე ლეგიონი ჰყო-
ლოდა. ეს გამოწვეული იყო ობიექტური პირობებით. აღრინდელ
ომებში სამხედრო სამსახურს დროებითი ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ
ესპანეთის ამებებმა ძველ რომაულ ტრადიციაში მნიშვნელოვანი კო-
რექტივი შეიტანა. გაიზარდა სამხედრო სამსახურის ვადები, მეომ-
არი წლების განმავლობაში მოწყვეტილი იყო სამშობლოს. ყოველივე
ეს იწვევდა იმ უკმაყოფილებას, რაც აღწერილი აქვთ აპიანესა და
პლუტარქეს გრაკუსების რეფორმისტული მოძრაობის წინა პერი-
ოდის დახასიათებისას. კონკრეტულ ფაქტს მიუთითებს ლივიუსი.

გრაკუსები რომის არმიის ბუნებას კარგად იცნობდნენ. მათ
ლაშქრობაში რამდენიმე წელი ჰქონდათ გატარებული; მათთვის ნა-
თელი იყო ლეგიონერთა განწყობილება. ამიტომ ძმებს ისეთი კანო-
ნი უნდა შეემუშავებინათ, რომ მეომრისათვის სამხედრო სამსახური
მოსაბეზრებელი არ გამხდარიყო.

სამსახურის ვადების შემცირების იდეას პლუტარქე ტიბერიუსს
მიაწერს². გაიუსთან იგი ამ საკითხს აღარ უბრუნდება, მაგრამ უნდა
ვივარაუდოთ, რომ უმცროს ძმასთანაც პრობლემა უცვლელად გადა-
ვიდოდა. რეფორმის ეფექტი მნიშვნელოვნად გამოვლინდებოდა
სამსახურის ვადების შემცირებაში.

გაიუსის სარდინიიდან დაბრუნება არსებული კანონის წინააღ-
მდეგ პროტესტს წარმოადგენდა. ამიტომ გაიუსი, აღნიშნულ სა-
კითხს, თავის რეფორმისტულ მოღვაწეობაში უყურადღებოდ არ და-
ტოვებდა.

ლარიბი მოქალაქისათვის, რომელიც სამხედრო ბეგარას იხდიდა,
თვალსაჩინო წახალისება იქნებოდა ჯამაგირის სრული სახით მიცემა

¹ App. B. C. 34—36; Liv. XXVIII, 27; Polyb. XI, 28—30.

² Plut. Tib. XVI.

და ტანსაცმლისათვის განკუთვნილი ხარჯების ანაზღაურება სახელმწიფო ხაზინიდან.

გაიუსის სამხედრო კანონი ყურადღებას ამახვილებდა ასაკზედაც. ახალგაზრდა, ვიდრე ჩვიდმეტი წლის არ გახდებოდა არმიაში არ უნდა გაეწვიათ. ესეც მნიშვნელოვან ღონისძიებათა რიცხვს უნდა მიეკუთვნოს. როგორც ჩანს, კანონში სპეციალური პუნქტის შეტანა განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ მანამდე არმიაში უსაკო ჭაბუკებიც გაჰყავდათ. კანონის ცხოვრებაში გატარება მნიშვნელოვნად შეამსუბუქებდა სამხედრო ბეგარის სიმძიმეს. მაგრამ კანონს არ შეეძლო კრახისიდან რომის არმიის გამოყვანა. ლაშქრის შეგროვების პრინციპი ისევ რესპუბლიკური რჩებოდა.

გრაკუსების დაწყებული საქმე დაავგირჯვინა გაიუს მარიუსმა. მისმა რეფორმამ (107 წ.) არსებითად შეცვალა რომის არმიის შემადგენლობა და ჩამოაყალიბა თვისებრივად ახალი ლაშქარი. მარიუსმა არმიაში სამსახურის გზა გაუხსნა ყველა მსურველს, მათ შორის ქალაქისა და სოფლის პროლეტარიატს. მოსახლეობის ეს კატეგორია მარიუსამდე მოკლებული იყო უფლებას, მონაწილეობა მიეღო ლაშქრობებში. მარიუსის რეფორმის თანახმად, არმიის დაქირავება სახელმწიფოს ეკისრებოდა. სამხედრო ვალდებულების მოხდის შემდეგ, დემობილიზებული მეომარი ღებულობდა მიწას. არმიაში ჯარისკაცი მთლიანად სახელმწიფოს კმაყოფაზე იმყოფებოდა. მარიუსის სამხედრო რეფორმამ გადაჭრა არმიის პრობლემა, მაგრამ ამავე დროს, შეცვალა მისი როლიც. ამიერიდან არმია ცალკეულ მთავარსარდალთა ნება-სურვილის აღმასრულებლად გადაიქცა.

მარიუსის სამხედრო რეფორმის გვერდით, გრაკუსების რეფორმა ნაკლულოვანია. მათი კანონი ვერ გადასწყვეტდა რომის არმიის წინაშე მდგარ საკითხს. მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ამ საქმეში ისინი მარიუსის უშუალო წინამორბედნი იყვნენ.

Lex iudiciaria — სასამართლო კანონი.

გაიუსის რეფორმისტული მოღვაწეობა დიდ ადგილს უთმობდა სასამართლო საკითხებს. ანტიკური ავტორები Lex iudiciaria განსაკუთრებული ყურადღებით მოიხსენიებენ¹. ვიდრე გაიუსის კანონს შეეცნებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია ტიბერიუსის პროექტის გახსენე-

¹ App. B. C. 1, 22; Plut. Gaius, V; Liv. Ep. 6C. XXXIV—XXXV, 25; Vel. Patern. II, 6. 13; Plin. H. n. XXXIII, 8, 34.

ბა. პლუტარქეს სიტყვებით, ტიბერიუსმა „დაადგინა სასამართლოს გადაწყვეტილების გასაჩივრების უფლება სახალხო კრებაზე, ხოლო იმ სენატორთა რიცხვს, რომლებიც მანამდე დამოუკიდებლად აწარმოებდნენ სასამართლო საქმეებს. თანაბარი რაოდენობის მოსამართლენი დაუმატა მხედართა წოდებიდან“¹. სასამართლო შემადგენლობის ანალოგიურ რაოდენობას გვაწვდის პლუტარქე გაიუსის ბიოგრაფიაშიც². აქედან გამოდის, რომ გაიუსს პირდაპირ აუღია უფროსი ძმის იდეა. პლუტარქე წერს: „კანონი სასამართლოს წარმოების შესახებ იყო შედგენილი და სენატორებს სამოსამართლო უფლების უდიდეს ნაწილს ართმევდა. ყველა უმნიშვნელოვანეს საქმეს აქამდე მხოლოდ სენატორები იხილავდნენ და ამის გამო, ისინი ხალხისა და მხედრებისათვის ფრიად საშიშნი იყვნენ. სამას მოსამართლე სენატორს გაიუსმა რამდენიმე კაცი დაუმატა და ამგვარად, ექვსასკაციანი, შერეული სახის სასამართლო დააწესა“³.

პლუტარქეს მიხედვით, ექვსასი მოსამართლიდან სამასი მხედარი უნდა ყოფილიყო. ლივიუსთან მხედრების რიცხვის მომატებით, მოსამართლეთა რაოდენობა გაზრდილია 900 კაცამდე. 300 სენატორს უნდა დამატებოდა 600 მხედარი⁴. ლივიუსისა და პლუტარქეს გარდა სხვა ავტორები მოსამართლეთა რიცხვიდან სენატორებს გამორიცხავენ. მათი გადმოცემით, გაიუსმა სასამართლო მხოლოდ მხედრებს გადასცა. ამას აღასტურებს მხედრების მოღვაწეობის ციცერონისეული შეფასება⁵.

აპიანეს მიხედვით, გაიუსმა სენატორები ჩამოაშორა სასამართლოს და მისი ფუნქციები გადასცა მხედრებს. მისი აზრით, მხედრებს ეპირათ საშუალო მდგომარეობა სენატსა და პლებებს შორის. გაიუსმა პოლიტიკური მანევრით შეუტია სენატს. იმის გამო, რომ

¹ Plut. Tib. XVI.

² Plut. Gaius, V.

³ იქვე.

⁴ Liv. Ep. 60.

⁵ სასამართლოში მხედრების გაბატონებული მდგომარეობის შესახებ გვაუწყებს ციცერონი. ვერესის წინააღმდეგ წარმოთქმულ პირველ სიტყვაში (ძვ. წ. აღ. 70 წლის 5 აგვისტო) დიდი ორატორი მხედრების მოღვაწეობას სამოსამართლო სარბიელზე რომ ში კანონჩერების დაცვის საუკეთესო პერიოდად თვლის. მისი აზრით, იმ დროს, როდესაც სასამართლო მხედრებსეპყრათ, ეპვეიკი არ გამოუთქვამთ, რომ ვინმე ქრთამი აიღო. In verr. 1, XIII, 38.

სენატორები შემჩნეულნი იყვნენ ქრთამის ალბაში, დაიწყო ბრძოლა მათ წინააღმდეგ. გაიუსი კონკრეტული ბრალდებით გამოვიდა ცალკეული პირების წინააღმდეგ, რომელთაც სერიოზული დანაშაული ჰქონდათ ჩადენილი¹.

აპიანე მოსამართლეთა მექრთამეობის დამადასტურებელ ფაქტად ასახელებს ავრელიუს კოტას, სალინატორისა და აზიის დამპყრობლის მანჩუს აცილიუსის სასამართლო პროცესს. იმის მიუხედავად, რომ მათ აშკარა მექრთამეობაში ედებოდათ ბრალი, სასამართლომ ისინი გაამართლა. სენატი არ თმობდა თავის პოზიციას, მაგრამ გაიუსმა თავისი კანონპროექტის სასარგებლოდ უცხოელი ელჩებიც გამოიყენა. აპიანე წერს, რომ ელჩებმა ანალოგიური ბრალდება წაუყენეს სასამართლოს მიერ უდანაშულოდ ცნობილ პირებს. უცხოელების გამოსვლამ სენატი იძულებული გახადა გაიუსის შეთავაზებული პროექტი მიეღო, რაც სახალხო კრებამ მაშინვე დაამტკიცა. „ამრიგად, სასამართლო სენატორებიდან მხედრებს გადაეცა“². თავისი გამარჯვება გაიუსს ასეთი სიტყვებით გამოუხატავს: „მე ერთი დარტყმით გავანადგურე სენატი“³. გრაქხუსის სიტყვები გამართლდა, როდესაც რეფორმის პრაქტიკულად განხორციელების დრო დადგა. გაიუსის კანონის ეს ნაწილი, ჩანს აპიანეს აღწერილი აქვს გრაქხუსების აშკარა საწინააღმდეგო ტრადიციიდან. მხედრების წარმოებულ სასამართლო პროცესებს იგი უარყოფით შეფასებას აძლევს. მხედრებზე მოსამართლეთა უფლებამოსილების მინიჭებამ, აამაღლა ისინი მაგისტრატებზე და სენატზე, ხოლო სენატი გაუთანაბრა მხედრებს, ან თითქმის დაუქვემდებარა მათ. ყოველივე ამას მხედრებმა მიაღწიეს დაუნდობელი მოქმედებით, ფულადი ჯარიმებით, მოქალაქეთა უფლების ჩამორთმევით, გაძევებით. მხედრები ერთსულოვნად გამოდიოდნენ ხმის მიცემის დროს ტრიბუნების მხარეზე, სანაცვლოდ მათგანაც რასაც მოისურვებდნენ ლებულობდნენ. სენატისათვის ეს მეტად სახიფათო იყო. მოკლე ხანში სახელმწიფო წყობის საფუძველი დაირღვა. სენატი ინარჩუნებდა თავის ავტორიტეტს, მაგრამ მთელი ძალა მხედრების ხელში მოექცა⁴. თხრობის მომდევნო მონა-

¹ App. B. C. 1, 22.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

კვეთში აპიანე ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულებას გვთავაზობს. იგი წერს: „მხედრები არა მარტო შეუდგნენ ყველაფერის თაოსნობას სასამართლოში, არამედ დაიწყეს დაუფარავად სენატორების მასხარად აგდებაც. მათ გადაიღეს ამ უკანასკნელთათვის დამახასიათებელი მექრთამეობა... უფრო სამარცხვინოდ და გადაჭარბებულად სარგებლობდნენ შესაძლებლობით... მდიდრების წინააღმდეგ მხედრებს გამოჰყავდათ მიგზავნილი ბრალმძებლები. მექრთამეობის საწინააღმდეგო პროცესები მათ მთლიანად აღკვეთეს, ურთიერთშორის შეთანხმებულნი ან ერთმანეთის წინააღმდეგ მოქმედებდნენ ძალით. ჩვეულება, ანგარიში მოეთხოვათ თანამდებობის პირებისათვის, საერთოდ დავიწყებას მიეცა“¹.

მოტიანო ციტატაში ნათლად იგრძნობა, რომ აპიანე, გაიუსის სასამართლო კანონის შესახებ ორ წყაროს იყენებდა. ამიტომ მის ენოფორმაციაში ორივე ნაშრომის გავლენა ჩანს. ისტორიკოსს ორივე ვარიანტი აქვს დაცული. აპიანე წერს: მხედრებმა სენატორებისაგან გადაიღეს მექრთამეობა, გემო გაუგეს მომხვეჭელობას, უფრო სამარცხვინოდ და არაზომიერად იყენებდნენ ყოველგვარ საშუალებას, რომ მეტი ჭონება დაეგროვებინათ. ამავე დროს, იგი აღნიშნავს, მხედრების საქმიანობამ ქვეყანაში აღკვეთა მექრთამეობანი. აპიანე მხედრებს ერთგან კანონიერების დამკველებად გვიხატავს, მეორე ადგილას უამრავ ბოროტებათა საწყისად. ანტიკური ავტორებიდან აპიანე ერთადერთია, რომელიც სასამართლო რეფორმის შესახებ, ტრადიციაში არსებულ ორივე ვარიანტს გვაწვდის. სხვა მწერლები თავიანთი შეხედულებების შესაბამისად ერთ-ერთ ვარიანტს ემხრობიან.

მოვიტანო ჩამდენიმე მაგალითს.

გრაქხუსებისადმი უადრესად მტრულად განწყობილი ისტორიკოსი ველეიუს პატერკულუსი, მხედრების მოსამართლეობას საოცარი უკანონობის პერიოდს უწოდებს. მისი სიტყვებით, მხედრები გრაქხუსების კანონების წყალობით, მძევნვარებდნენ უწარჩინებულესი, ამავე დროს, უდანაშაულო პირების მიმართ. პატერკულუსის აზრით, მხედრებმა, ხალხის ნება-სურვილის საწინააღმდეგოდ მრავალი საექვო განაჩენი გამოიტანეს².

¹ App. B. C. 1, 22.

² Vel. Paterc. II, XIII.

სრულად განსხვავებულ ვერსიას გვაწვდის ციცერონი. თავის ცნობილ, ვერესის წინააღმდეგ წარმოთქმულ სიტყვაში, აღნიშნავს, მხედრებს კანონიერების სადარაჯოზე ერთი შეცდომაც არ დაუშვიათ, დაკისრებულ მოვალეობას ასრულებდნენ ღირსეულადო¹.

სხვა ავტორები მხოლოდ იმით კმაყოფილდებიან, რომ აღნიშნავენ, სასამართლო საქმეები ჩამოერთვა სენატს და გადაეცათ მხედრებს². რაც შეეხება თვით პროცესის მსვლელობას, მასზე არაფერს წერენ.

რამდენად შეესაბამება სინამდვილეს მხედრების მისამართით გამოთქმული ბრალდებები.

თუ მხედრების ბუნებას გავითვალისწინებთ, უსაფუძვლოდ არ გამოყურება აპიანეს მსჯელობა. ცნობილია, როგორი დაუნდობლობით ძარცვავდნენ ისინი პროვინციებს. ძნელი წარმოსადგენი არ არის, რომ სასამართლოს ხელში ჩაგდების შემდეგ, ისინი გააფართოებდნენ თავიანთ სამოქმედო ასპარეზს. მათი ბრძოლა სენატში გაბატონებული კორუფციის წინააღმდეგ კანონიერი იყო, მაგრამ თვითონაც მსჯავსი დანაშაულისაგან დაზღვეული არ იყვნენ.

გაიუსის კანონმდებელ მხედრები რომის ეკონომიკის ბირთვის განაგებდნენ. მათ ხელში იყო უაჭრობა და მეფავშეობა, მაგრამ მართვა-გამგეობის სფეროში სენატის არისტოკრატია არ უშვებდა. გრაკუსის კანონი მხედრებს გზას უხსნიდა ხელისუფლებისაკენ. როცა ამ ნაპიჯს დგამდა, გაიუსს თავისი მიზნები ამოძრავებდა. მას ესაჭიროებოდა მდიდარი ფინანსისტების — მხედრების მხარდაჭერა, მათზე დაყრდნობით სენატის განუსაზღვრელი უფლებების შეკვეცა. მხედრების წინ წამოწევით იგი ცდილობდა საკუთარი დასაყრდენის განმტკიცებას. გაიუსის რეფორმები დიდ ხარჯებს მოითხოვდა, რომელშიაც მხედრებს არსებითი როლის შესრულება შეეძლოთ. სამაგიეროდ მათ დამსახურებას არც გაიუსი ტოვებდა უყურადღებოდ.

სასამართლო საქმეების მხედრებზე გადაცემა, სენატზე უმძიმესი დარტყმა იყო. ამის შემდეგ სენატი აღარ ფიგურირებდა, როგორც უმაღლესი ორგანო. მხედრები გაბატონდნენ რომაელებზე და იტალიეებზე. გაიზარდა მათი გავლენა სენატზე. ნებისმიერი საშუალებებით აფართოებდნენ თავიანთ როლს: სჯიდნენ უკანონოდ, აჯარიმებდნენ, ართმევდნენ მოქალაქის უფლებებს, აძევებდნენ. ყოველი-

¹ Cic. In Verr. I, XIII, 38.

² Diod. XXXIV—XXXV, 25; Plin. H. n. XXXIII, 2, 34.

ვე ამან მხედრები სენატზე მალა დააყენა, ხოლო სენატორები გაუთანაბრდნენ მათ ან დაქვემდებარებულ მდგომარეობაში მოექცნენ — წერს აპიანე¹.

ანტიკური ავტორების გადმოცემას მხედრების როლის გაფართოების შესახებ მთლიანად იზიარებს რომის ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარი თ. მომზენი². მისი აზრით, გაიუსმა მხედრები სენატზე მალა დააყენა.

მხედრების მიმართ გატარებული პრივილეგიები გაიუსს კონკრეტული მიზნისათვის ესაჭიროებოდა. კერძოდ, რეფორმისტულ მოძრაობას ყველაზე აქტიურ წინააღმდეგობას სენატი უწევდა. მხედრების წინ წამოწევა სენატს ასუსტებდა. გაიუსი კარგად იცნობდა მხედრების საქმიანობას, მაგრამ ბრძოლის ამ ეტაპზე მათთან კავშირი იყო საჭირო. გაიუსის ამოცანის პირველი მონაკვეთი ზუსტად ამ მხარეს ითვალისწინებდა. მისი პროგრამა მხედრებს ალბათ გარკვეულ ვალდებულებებსაც აკისრებდა, ძირითადად კი, მხარი უნდა დაეჭირათ რეფორმებისათვის. პოლიტიკური ცხოვრების სარბიელზე მხედრების აღწევება, მათ რეფორმისტული მოძრაობის სამსახურს ავალებდა.

გრაკუსესპისადმი სენატი მუდამ მტრულად იყო განწყობილი. გაიუსმა კარგად იცოდა, რომ ტიბერიუსის ტრაგედიაში გადამწყვეტი როლი სენატმა ითამაშა. ამიტომ კონსერვატიული ნობილიტეტის დასაყრდენის ძველ უფლებებში დატოვება რეფორმისტულ მოძრაობას მარცხით ემუქრებოდა.

სენატის წინააღმდეგ ბრალდების ძირითად არგუმენტად გაიუსმა სენატორ-მოსამართლეთა მექრთამეობა დაასახელა. მაგრამ მისი წინადადება მექრთამეობის სალიკვიდაციო საშუალებად არ გამოდგებოდა. მხედრების მოსყიდვა უფრო ადვილად შეიძლებოდა.

პლუტარქე გაიუსის გატარებული კანონის შესახებ წერს: „ხალხმა არა მარტო მიიღო ზემოაღნიშნული სასამართლო კანონი, არამედ იმის უფლებაც მიანიჭა გაიუსს, რომ მას პირადად აერჩია მოსამართლენი მხედართა წრიდან. ამ უფლებამ გაიუსი თითქმის მონარქის ძალით აღკურვა და სენატი იძულებული შეიქნა მის გადაწყვეტილებებს დამორჩილებოდა ხოლმე. მაგრამ გაიუსს მუდამ ისეთი წინააღ-

¹ App. B. C. I, 22.

² Т. М о м м з е н, II. გვ. 106—110.

დებანი შემოჰქონდა, რომელნიც სენატის ღირსებას შეეფერებოდნენ“¹.

გაიუსის სასამართლო კანონმა მიზანს მიაღწია. მაგრამ სენატს აღმოაჩნდა ერთსულოვნება და შეძლო რეფორმისტული მოძრაობის სხვა ფრონტზე საომარი ასპარეზის გადატანა.

Lex de provincia Asia — კანონი პროვინცია აზიის შესახებ. სასამართლო რეფორმის გაგრძელებას წარმოადგენდა კანონი, პროვინცია აზიის შესახებ, რომელიც მხედრების ინტერესებს ემსახურებოდა.

არისტონიკეს აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ პერგამოსი, აზიის სახელწოდებით, პროვინციად გამოცხადდა.

პერგამოსი მთელ ელინისტურ აღმოსავლეთში უმდიდრეს ქვეყნად ითვლებოდა. მისი სიმდიდრის რომელი ხალხის განკარგულებაში გადაცემას ჯერ კიდევ ტიბერიუსი მოითხოვდა.

ახალ პროვინციას რომმა შესაბამისი გადასახადი შეაწერა.

გაიუსმა ძმის დაწყებული საქმე გააგრძელა და სულ სხვა კუთხით შეეცადა რეფორმისტულ მოძრაობაში მის ჩართვას.

გაიუსმა სახალხო კრებასა და მხედრებზე დაყრდნობით უფრო აქტიურად მიიტანა იერიში სენატის უფლებებზე. მისი გეგმის დამადასტურებელია პერგამოსის საკითხის მხედართა სასარგებლოდ გადაწყვეტა.

გაიუსის კანონის თანახმად, პერგამოსის სამეფოში გადასახადების აკრეფის უფლება გადაეცათ მხედრებს. ადგილობრივი მონათმფლობელები საერთოდ ჩამოაშორეს ამ საქმეს, რამაც მათი სამართლიანი გულისწყრომა გამოიწვია.

სასამართლო ფუნქციების გადაცემასთან ერთად, პროვინციების ექსპლოატაცია, მხედრებს² გაიუსის რეფორმებისადმი უფრო მორჩილს გახდიდა.

გაიუსის კანონში ჩამოყალიბებული სახე მიიღო მხედრების მისწრაფებებმა. კანონი გადასახადების აკრეფის ახალ სისტემას ამკვიდრებდა და მის განხორციელებას მხედრებს აკისრებდა. ეს გამარჯვება უზრუნველყოფდა მხედრების უპირატესობას პროვინციის ექსპლოატაციის საქმეში. გადასახადების ახალი სისტემის დაწესება ნიშ-

¹ Plut. Gaius, VI.

² თ. მომზენი რომელ მხედრო-ფინანსისტებს, კაპიტალისტებს უწოდებს. იხ. Т. Моммзен, История Рима, II, стр. 109.

წავდა ჩაგვრის გაძლიერებას და პროვინციის ფართო მასების მძიმე ექსპლუატაციას. რომაელთა მხრიდან ჩაგვრის ფორმების გაძლიერებამ აზიაში, კლასობრივი წინააღმდეგობანი გააღრმავა. შექმნილ მდგომარეობას კარგად გადმოგვცემს დიოდორე. იგი წერს: გაიუს გრაქხუსმა დაუმორჩილა რა პროვინცია ხარბსა და გაუმაძღარ მხედრებს, გამოიწვია სამართლიანი სიძულელი რომის ძალაუფლებას დაქვემდებარებულ ხალხში¹. გამოსყიდვის სისტემის დაწესებამ გაამწვავა რომისა და ადგილობრივი მონათმფლობელების ურთიერთობა. დაბეგვრის, მეთადისა და გამოსყიდვის ახალი სისტემა მიუღებელი იყო აზიის მონათმფლობელური ზედაფენისათვის იმ მხრივაც, რომ იგი მთლიანად ჩამოშორდა გადასახადების აკრეფის საქმეს. ადგილობრივ მონათმფლობელთა შემოსავლის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო გადავიდა რომაელ გამომსყიდველთა ხელში. პერგამოსელ წარჩინებულთა ჩამოშორებამ გადასახადების აკრეფისაგან გამოიწვია მხედრებთან ურთიერთობის გართულება და მისი დაახლოება რომის სენატთან, რომლის სახითაც იგი თავისი ინტერესების დამცველს ხელდავდა.

ადგილობრივი მონათმფლობელების გარდა კანონი მნიშვნელოვნად შეეხო იტალიელ ვაჭრებსაც. რომაელი ვაჭარი-მევახშეები, საგრძნობლად აფერხებდნენ აზიაში იტალიელი ვაჭრების მოქმედებას. ამ პერიოდს უნდა მიეწეროს იტალიეებში გაშლილი მოძრაობა რომაელი მოქალაქის უფლებების მოპოვების შესახებ. მაგრამ მხედრები აქტიურად დაუპირისპირდნენ იტალიეებს, რომ არ დაეშვათ რომაელებთან მათი გათანაბრება. თუ იტალიეები უფლებრივად მხედრებს გაუთანაბრდებოდნენ, ისინი დაკარგავდნენ იმ უპირატესობას, რომელსაც ფლობდნენ.

გაიუსი ორივე მხარის ინტერესებს ითვალისწინებდა. მხედრების წინ წამოწევა მას სენატის საწინააღმდეგოდ ესაჭიროებოდა. მაგრამ ამ პოლიტიკას მეორე გართულება მოჰყვა. კანონმა დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო დემოკრატიული მოძრაობის რიგებში.

გაიუსის კანონით, მხედრობას თავისი მოთხოვნები შესრულებული ჰქონდა. იტალიეების მოძრაობით შეშინებულს, აღარ სურდა რეფორმატორის შემდგომი გაძლიერება. აგრეთვე ცდილობდა სენატთან სრული განხეთქილებისაგან თავი შეეკავებინა და კვლავ შეეცადა

¹ Diod. XXIV—XXV, 25.

მასთან კავშირის დამყარებას. მხედრების მერყეობა გაიუსს აიძულებდა დასაყრდენი იტალიის გლეხობაში ეძებნა.

პერგამოსის გადასვლამ რომის ხელში, პროვინციად მისმა გამოცხადებამ, სერიოზული ძვრები გამოიწვია იტალიის პოლიტიკურ, ეკონომიკურსა და სოციალურ ცხოვრებაში. გაიუსის კანონი გარეგნულად არეგულირებდა პროვინციის ექსპლუატაციის საკითხებს. სინამდვილეში სულ სხვა ამოცანა ამოძრავებდა. მხედრებზე აზიაში გადასახადების აკრეფის გადაცემა კიდევ ერთი საყრდენი უნდა გამზდარიყო რეფორმისტული მოძრაობისათვის. მაგრამ მხედრებმა დაკისრებული ფუნქციები ვერ შეასრულეს. რეფორმების ბოლომდე მისაყვანად საიმედო მოკავშირე იყო საჭირო.

კანონი კოლონიების შესახებ. გაიუსის რეფორმისტულ საქმიანობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა დათმობილი კოლონიების დაარსებას.

რომაული საკოლონიზაციო სისტემა ორმაგ ხასიათს ატარებდა. ადრეულ პერიოდში დაარსებული ახალშენების მოსახლეობას საგარნიზონო სამსახურის შესრულებაც ევალებოდა. გაიუსის დროისათვის აპენინის ნახევარკუნძულზე დაარსებულ კოლონიებს, განსხვავებული პოლიტიკური სიტუაციის გამო, ადრინდელი ფუნქციები აღარ სჭირდებოდა. ამიტომ მის მიერ გაშლილი საკოლონიზაციო მოძრაობა ძირითადად სამიწათმოქმედო ხასიათისა იყო.

ანტიკური ავტორები ვრცელ ცნობებს გვაწვდიან გაიუსის საკოლონიზაციო მოძრაობასთან დაკავშირებით. პლუტარქე და აპიანე მის მიერ დაარსებულ რამდენიმე კოლონიას ასახელებენ¹. ველიუს პატერკულუსის თანახმად კი გაიუსმა, „გაავსო პროვინციები ახალი კოლონიებით“².

გაიუსის საკოლონიზაციო პოლიტიკა მთავარ ყურადღებას უთმობდა ადრე არსებული ქალაქების ადგილზე ახალშენების დაარსებას. ბერძნული ქალაქის ტარენტუმის ტერიტორიაზე დააარსა ნეპტუნია, სკილაციუმთან — მინერვია. რაც შეეხება კაპუას, ჰანიბალთან ომის დროს იგი სერიოზულად დაზიანდა და გაიუსმაც მის ტერიტორიაზე საფუძველი ჩაუყარა ახალშენს. მითითებულია, რომ კამპა-

¹ Plut. Gaius, VIII; App. B. C. 1, 23.

² Vel. Paterc. II, VI.

ნიაში დაარსებული ახალშენი მიზნად ისახავდა ამ ნაყოფიერ ოლქში სავაჭრო და სამრეწველო ცენტრის შექმნას და არა სამიწათმოქმედო კოლონიას. რადგან ager Campanus ცეზარამდე დაუნაწილებელი იყო. აპენინის ნახევარკუნძულზე გაიუსს მხოლოდ ეს სამი ქალაქი დაუარსებია.

გაიუსის დაარსებულ კოლონიას ძირითადად ეკონომიკური ფუნქციების მოგვარება ეკისრებოდა. ამავე დროს იგი, უმიწაწყო ხალხის მიწების გადაცემით არ კმაყოფილდებოდა. გაიუსი განსაკუთრებული ყურადღებით ცდილობდა ახალშენებში მდიდრების მიზიდვას¹.

გაიუსის საკოლონიზაციო პოლიტიკის წარმატებით გადაჭრა, რომის რესპუბლიკას ახალ პერსპექტივებს უშლიდა. როგორც ცნობილია, ძველ ფინიკიური და ბერძნული კოლონიები დაარსებული იყო გეოგრაფიული ფაქტორის მკაცრი გათვალისწინებით. ბერძნები ახალშენებს თავდაცვისათვის მოხერხებულ ადგილებში, ბუნებრივი პირობების გათვალისწინებით, ნაყოფიერ მხარეებში აარსებდნენ. ბერძნული საკოლონიზაციო ცხოვრების ძირითად მიზანს მიწათმოქმედება წარმოადგენდა. ყველა ქალაქი, რომელზედაც გაიუსმა ყურადღება შეაჩერა, ნაყოფიერი ოლქის ცენტრს წარმოადგენდა. იტალიაში არსებული ბერძნული ქალაქები, თავის დროზე, მსხვილი სავაჭრო და სახელოსნო ცენტრების სახელს ატარებდნენ. ამასთანავე, ისინი მოხერხებულ საზღვაო ნავსადგურებადაც ითვლებოდნენ. ძველი მიეწელებული თუ დაწყევლილი ქალაქების აღდგენა ახალ სულს შთაბერავდა იტალიის ეკონომიკურ ცხოვრებას. მეორე, რომს საუკუნეება მიეცემოდა ზედმეტი მოსახლეობა ქალაქიდან გაეყვანა. თუ ყოველივე გეგმის მიხედვით მოხდებოდა, გაიუსი პერიფერიებშიც შექმნიდა თავისი მიზნებისათვის მტკიცე პოლიტიკურ დასაყრდენს.

გაიუსის გეგმას რამდენიმე არსებითი მხარე ჰქონდა. ქვეყნის პოლიტიკურ ძლიერებასთან ერთად, იგი ეკონომიკური ცხოვრების ამძღვლებასაც ითვალისწინებდა. გაიუსის კანონთა შორის, კანონი კოლონიების დარსების შესახებ, ყველაზე რეალური ნაბიჯი იყო.

კოლონიების დარსება ხელს უწყობდა გაიუსის ავტორიტეტის გაზრდას. სენატს ახალი საზრუნავი გაუჩნდა. პლუტარქე წერს: „სენატმა, რომელსაც შეეშინდა გაიუსის ძლიერება მეტისმეტად არ გაზრდილიყო, მისგან ხალხის ჩამოშორების მიზნით, ახალსა და უჩვე-

¹ Plut. Gaius, IX.

ულო ფონდს შიშართა. მანაც, თავის მხრივ, გამოქომაგება დაიწყო და ისეთი რამეებით ცდილობდა მისი გულის მოგებას, რაც მაინცდამაინც ხელსაყრელი არ ჩანდა¹.

სენატი გაიუსის საწინააღმდეგოდ სახალხო ტრიბუნ ლივიუს დრუზუსს შეუყვშირდა. დრუზუსმა სიამოვნებით მიიღო შეთავზებული წინადადება და შეუდგა დაკისრებული მოვალეობის შესრულებას. „ლივიუსს, სენატის რჩევით, ძალმომრეობა კი არ უნდა ეხმარა ხალხის მიმართ, არამედ რწმუნების აღსრულების დროს მისი გული მოეგო; მას ასეთი საქმეებით უნდა ეამებინა ხალხისათვის, რომელთა შეუსრულებლობაც, მართალია, მისდამი ზიზღს გამოიწვევდა ხალხში, მაგრამ სხვა მხრივ საპატიო იქნებოდა“².

დრუზუსი შეუდგა დემაგოგიური კანონპროექტების წამოყენებას. მის პროექტებს არაფერი ჰქონდათ საერთო სარგებლობისა და სამართლანობის დაცვასთან. თავისი საქმიანობა მან მთლიანად სენატის სამსახურს დაუქვემდებარა. დრუზუსმა ძირითად მიზნად დაისახა ხალხის თვალში ამაღლება. მისი აზრით, ამას იგი მიაღწევდა გაიუსის საქმიანობის დამცირებით. შეეცადა რეფორმატორსა და ხალხს შორის განხეთქილების ჩამოგდებას, გაიუსის პოპულარობისადმი ჩრდილის მიყენებას. დრუზუსი სენატის პოზიციის პირდაპირი გამომხატველი იყო. იგი სენატისადმი ერთგულების დასამტკიცებლად შეუდგა გრაქუსის დაწყებულ საქმის ჩაშლას და საკოლონიზაციო მოძრაობის შეჩერებას. დრუზუსის პროექტები ხალხის დაბნევისა და გაორებას ისახავდა. სენატისა და დრუზუსის შეთანხმებული მოქმედების შედეგი იყო ის დემაგოგიური ნაბიჯი, რომელიც გაიუსის სახელის გასატეხად გადაიდგა. პლუტარქე ამ ფაქტს ვრცლად გადმოგვცემს. მისი სიტყვებით, „როცა გაიუსმა წინადადება შეიტანა ორი ახალშენის დაარსებასა და იქ ყველაზე ღირსეულ მოქალაქეთა გადაყვანაზე, სენატმა გაიუსს ბრალად დასდო მლიქვნელობა ხალხის წინაშე; მაგრამ როცა ლივიუსმა წამოაყენა კანონი თორმეტი ახალშენის მოწყობისა და თითოეულ ახალშენში სამ-სამი ათასი უღარიბესი მოქალაქის გაგზავნისა, სენატმა ეს მოიწონა. სენატმა სასტიკად გაკიცხა გაიუსი, როგორც ბრბოს გამრყენელი, იმისათვის, რომ მან ღარიბებს მიწები დაურიგა და ყოველ მათგანს ხაზინის სასარგებლოდ

¹ Plut. Gaius, VIII.

² იქვე.

გადასახადი დაუწესა, ხოლო ლივიუსი, რომელმაც გააუქმა ეს გადასახადი დარიგებულ მიწებზე, მეტისმეტად შეაქო. როცა გაიუსმა მთელ ლათინებს სამოქალაქო უფლებები მიანიჭა, სენატი საშინლად შეშფოთდა; მაგრამ როცა ლივიუსმა წამოაყენა კანონი, რომელიც კრძალავდა ლათინების გაჯოხვას თვით სამხედრო სამსახურშიც კი, სენატმა მხარი დაუჭირა ამ კანონს¹. მოტანილი ციტატა აშკარად მეტყველებს სენატის თვალთმაქცობას. სასტიკად კიცხავს გაიუსს, მაგრამ მსგავს მოქმედებას დრუზუსს უწონებს. მას ამოძრავებს ერთი მიზანი, ნებისმიერი საშუალებით შელახოს გაიუსის ავტორიტეტი. ბრძოლის ამ ეტაპზე მას მხოლოდ ეს აინტერესებდა. მას არ აწუხებდა ლივიუსის ცრუ დაპირებების ბედი. გაიუსი ახალშენის დაარსების დასაბუთებულ პროექტს სთავაზობდა ხალხს, რომელშიაც გათვალისწინებული იყო უმნიშვნელო წვრილმანიც კი. რაც შეეხება დრუზუსს, მან მხოლოდ წამოაყენა კოლონიების დაარსების წინადადება, რომლის განსახორციელებლად არავითარი ღონისძიება არ დაუსახავს. დრუზუსის გამოსვლამ თვალსაჩინო როლი შეასრულა. აპიანე წერს: მან 12 კოლონიის დაარსების იდეით მოიმადლიერა ხალხი. გაიუსის კანონპროექტმა ადრინდელი ეფექტი დაკარგა².

დრუზუსის დემაგოგიურ მოქმედებას პლუტარქე განსაკუთრებული ხაზგასმით გადმოგვცემს. „ლივიუსი ყოველთვის, როცა თავის კანონთა გამოცხადებამდე ტრიბუნიდან სიტყვას ამბობდა, ამტკიცებდა, ესა და ეს კანონი მე შევადგინე ხალხისათვის მზრუნველი სენატის მითითებით. ლივიუსის მოღვაწეობაში ასეთი პოლიტიკური ნაბიჯი ყველაზე უფრო სასარგებლო აღმოჩნდა, რამეთუ ლივიუსმა ამით ჩააქრო ის ეჭვი და ზიზღი, რომლითაც ხალხი დიდებულთ შესცქეროდა და დაასუსტა ძველი გულდრძობა და მარტოობა სენატის მიმართ. იგი ხალხს არწმუნებდა, რომ ყველა კანონი შემოჰქონდა სენატის რჩევით და რომ ამ კანონთა ძირითადი მიზანი ხალხის დაქაყოფილება და სიკეთე იყო“³.

სახალხო ტრიბუნი ლივიუს დრუზუსი კარგად ართმევდა თავს დაკისრებულ მოვალეობას. მისი გამოსვლა ყოველთვის სენატის ქებას იმსახურებდა და ყურადღების ცენტრში იყო მოქცეული. რადგან

¹ Plut. Gaius, IX.

² App. B. C. 1, 23.

³ Plut. Gaius, IX.

სახალხო ტრიბუნის უმნიშვნელო სიტყვაც სენატის სურვილს შეესაბამებოდა და წინასწარი შეთანხმების მიხედვით ვითარდებოდა.

გაიუსის კანონპროექტიდან განსაკუთრებული კამათი გამოიწვია კართაგენის ნანგრევებზე ახალი ქალაქის დაარსების იდეამ.

ცნობილია, რომ მესამე პუნიკური ომის ძლევამოსილად დამთავრების შემდეგ, რომმა, სახელგანთქმული კართაგენი დაანგრია, მიწასთან გაასწორა და დასწყევლა. ქალაქის ტერიტორიის გამოყენება მხოლოდ საძოვრებად თუ შეიძლებოდა. ანტიკური ტრადიცია ფართოდ აშუქებს აფრიკაში კოლონიის დაარსების საკითხს. პლუტარქე წერს: „ერთ-ერთმა სახალხო ტრიბუნმა რუბრიუსმა გაატარა კანონი სციპიონის მიერ დანგრეული კართაგენის აღდგენისა და იქ ახალშენის მოწყობის შესახებ“¹.

ახალშენის დაარსების წინადადება შეიტანა რუბრიუსმა. იგი რეფორმისტული მოძრაობის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში სხვაგან არ ფიგურირებს. საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ აფრიკაში კოლონიის დაარსების იდეის ავტორი გაიუსს გრაკხუსია. ამ შემთხვევაში რუბრიუსი რეფორმატორის მითითებებს ასრულებდა.

სენატმა კოლონიის დაარსება გაიუსს დაავალა. იგი იმედოვნებდა რომში მისი არყოფნით ესარგებლა და გრაკხუსის პოზიციები შეესუსტებინა.

წყაროები გაიუსის აფრიკაში გამგზავრების შესახებ განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდიან. აპიანეს მიხედვით, ვერ მიაღწია რა ხალხის კეთილგანწყობილებას, გრაკხუსი ფულვიუს ფლაკუსთან ერთად აფრიკაში გაემგზავრა. მისი აზრით, რომში მათი არყოფნით სენატს უნდა ესარგებლა და ხალხზე ზემოქმედება მოეხდინა². პლუტარქესთან ფლაკუსი რომში დარჩა და ივერიებდა მოწინააღმდეგეთა თავდასხმას³.

აპიანე წერს: გაიუსისა და ფლაკუსის ერთდროულად წასვლა სენატს წინასწარ ჰქონდა დაგეგმილიო. კოლონიის დასაარსებლად ორივენი აირჩიეს, რომ სამოქმედო ასპარეზი გაფართოებოდა და ხალხის გადასაბირებლად მეტი შესაძლებლობა მისცემოდა. აპიანეს მტკიცება იმდენად დამაჯერებელია, რომ მათი ერთობლივი საქმი-

¹ Plut. Gaius, X.

² App. B . C. 1, 24.

³ Plut. Gaius, X.

ანობის ყველა დეტალი აქვს გადმოცემული. მისი სიტყვებით, გაიუსმა და ფლავუსმა კოლონიისათვის აირჩიეს ის ადგილი სადაც ოდესღაც იდგა კართაგენი. ანგარიში არ გაუწიეს იმას, რომ როდესაც სციპიონმა იგი დაანგრია წარმოთქვა წყევლა, რომლის თანახმადაც კართაგენის ტერიტორია სამუდამოდ საძოვრებად უნდა ქცეულიყო. გაიუსმა და ფლავუსმა კოლონისტების სიაში 6 ათასი კაცი ჩაწერეს, კანონში უფრო მცირე ციფრი იყო მითითებული¹.

პლუტარქე იმავე ფაქტზე სულ სხვაგვარ მსჯელობას გვთავაზობს. მისი სიტყვებით, ახალშენის დაარსების ხელმძღვანელობა დაეკისრა გაიუსს. გაიუსის არყოფნამ გაააქტიურა მისი მთავარი მოწინააღმდეგე ლივიუს დრუზუსი. იგი მრავალი ბრალდებით თავს დაესხა ფულვიუს ფლავუსს და ხალხის მნიშვნელოვანი ნაწილის გადაბირება მოახერხა².

გაიუსმა კართაგენის ადგილას დაარსებულ კოლონიას იუნონია უწოდა. „სამოცდაათ დღეში მოაგვარა ყველაფერი, რაც კი ახალშენის დაარსებისათვის იყო საჭირო. ამის შემდეგ რომში დაბრუნდა, ვინაიდან შეიტყო, დრუზუსი ფულვიუსს სდევნისო, და თანაც გრძნობდა, ამბავთა მსვლელობა მის რომში ყოფნას მოითხოვდა“³.

თუ გავითვალისწინებთ ნობილიტეტის დამოკიდებულებას გაიუსის საქმიანობისადმი, ნათელი გახდება, რომ რეფორმატორი რომს უყურადღებოდ არ დატოვებდა. ძნელია იმის ახსნა, თუ რამ განაპირობა პლუტარქესა და აპიანეს ცნობათა დაშორება. მაგრამ სენატის ძირითადი მიზანი ორივე ავტორთან კარგად ჩანს. რომიდან გაიუსის შორს ყოფნა სენატს ამოსუნთქვის საშუალებას მისცემდა და ცოტათი მაინც აღიდგენდა გაიუსის საქმიანობით შელახულ ავტორიტეტს.

წეიძლება აპიანე სწორად გადმოგვცემს კანონის პირველ ნაწილს, ახალშენის მოსაწყობად ორივე აირჩიეს, მაგრამ როდესაც დარწმუნდნენ, რომის დატოვება შეუძლებელი იყო, აფრიკაში გაიუსი გაემგზავრა. ფულვიუსმა კი რომის ამბების მიხედვა იკისრა. აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით ასეთი ვარაუდის გამოთქმაც შეიძლება: დასაშვებია, რომ აფრიკაში კოლონიის დაარსების იდეა სენატისაგან მოდიოდეს. რუბრიუსიც მისი დავალებით მოქმედებდა. ამ გზით სურდა რეფორმისტული მოძრაობის მეთაურები დროებით რო-

¹ App. B. C. 1, 24.

² Plut. Gaius, X.

³ იქვე, XI.

მიდან შორს ყოფილიყვნენ¹. ამიტომაც გამოიჩინა ინიციატივა და ორივენი აფრიკაში გაგზავნა.

გადამწყვეტ ფიგურას მაინც გაიუსი წარმოადგენდა. ფლაკუსს არ შეეძლო რეფორმისტულ მოძრაობაში მთავარი როლის შესრულება. აღნიშნულ სიტუაციაში პლუტარქე ფლაკუსს ჩვეულებრივზე დაბალ შეფასებას აძლევს და მიუთითებს, რომ თავისი საქმიანობით იგი სენატს აღიზიანებდა. პლუტარქე წერს, ფლაკუსის შესახებ მრავალი ეჭვი დადიოდა. მართალია, ეჭვები უსაფუძვლო იყო, მაგრამ მას „ფულვიუსი აძლევდა საბაბს თავისი მოქმედებით, როგორც შფოთისმოყვარული და მშვიდობისმოდულე კაცი“².

წყაროების მიხედვით, გაიუსმა დატოვა თუ არა რომი, დრუზუსი არანახული ძალით გააქტიურდა. მან წარმატებით დაიწყო ხალხის სენატის მხარეზე გადაყვანა. იგი შეუდგა ფლაკუსის წინააღმდეგ ბრალდებების წაყენებას. კრიტიკულ მდგომარეობაში ჩავარდნილი ფლაკუსი, ნობილიტეტის თავდასხმას ვერ გამკლავებია და პოზიციები დაუთმოა. ფლაკუსის შევიწროებამ აიძულა გაიუსი რომში დაბრუნებულიყო და შერყეული მდგომარეობის გამოსწორებას შესდგომოდა.

იუნონიის დაარსებასთან დაკავშირებით ანტიკური ავტორები ფანტასტიკურ ცნობებსაც კი გვაწვდიან. პლუტარქე და აპიანე გადმოგვცემენ, რომ მგლებმა ჩარჭობილი გამმიჯნავი ბოძები მოთხარეს და მიმოფანტეს³. ამის გარდა, პლუტარქე რელიგიური ცერემონიალის შესრულებისას ცუდის მომასწავებელ სხვა ნიშნებზეც ამახვილებს ყურადღებას⁴. აპიანე შედარებით კრიტიკულად უღგება საკითხს და აღნიშნავს, რომ გაიუსმა და ფულვიუსმა სახალხო კრებაზე განაცხადეს ყალბი ინფორმაციის შესახებ⁵. ცხადია, მსგავს ფაქტს, სინამდვილეში არ შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა. მაგრამ სენატს არარეალური ცნობები სახელმწიფოებრივ რანგში აუყვანია და მასზე სერიოზული მსჯელობა გაუმართავს. რაც შეეხებოდა წყაროებს, ისინი უკრიტიკოდ გადმოგვცემენ გრაკხუსების საწინააღმდეგო ტრადი-

¹ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სახალხო ტრიბუნს რომის დატოვების უფლება არ ჰქონდა. ამავე დროს, მისი უფლებამოსილება ქალაქის გარეთ ძალას კარგავდა.

² Plut. Gaius, X.

³ Plut. Gaius, XI; App. B. C. 1, 24.

⁴ Plut. Gaius, XI.

⁵ App. B. C. 1, 24.

ციაში დაცულ ცილისმწამებლურ ცნობებს. ლეგენდასთან დაკავშირებით ინტერესმოკლებულად არ მიგვაჩნია სენატის ინიციატივაც-საეარაუდოა, რომ მას შემდეგ რაც ვერ შეძლო გაიუსის შეჩერება, შეთხზა ზღაპრული სიუჟეტის მქონე ამბავი და გაავრცელა ხალხში. მიზანი ნათელია, მოსახლეობას, რომელსაც მთლად ნათელი წარმოდგენა არ ჰქონდა აფრიკაზე, შთააგონა შიში. ამ გზით სურდა გაეფრთხილებინა რომის ფართო ფენები დაწყვეტილი კართაგენის ნანგრევებზე ქალაქის დაარსების შეუძლებლობაში.

იტალიაში კოლონიათა დაარსების იდეას სენატმა მტკიცე არგუმენტები ვერ დაუპირისპირა. გაიუსის იავლენის სფეროთა აფრიკაში გავრცობამ სენატი აიძულა ნებისმიერ სიყალბეზე წასულიყო და შექმნა კიდევ დაუჯერებელი, მაგრამ იმდროინდელი ადამიანისათვის საკმაოდ სარწმუნო ლეგენდა.

სენატის ანტიგრაქუსულ პოზიციას ეხმაურება რომაელ ავტორებში გავრცელებული შეხედულება. გრაქუსებისადმი მტრულად განწყობილი ველეიუს პატერკულუსი გაიუსის კანონთა შორის ყველაზე საზიანოდ იტალიის გარეთ კოლონიების დაარსებას მიიჩნევდა¹.

აფრიკაში საკოლონიზაციო მშენებლობის გადატანა გაიუსის შორსმჭვრეტელური პოლიტიკის ერთ მეტად მნიშვნელოვან მხარესაც გვიჩვენებს. კართაგენის ნანგრევებზე 6 ათასი რომაელი მოქალაქის ჩასახლება ღარიბი მოსახლეობის მიწით დაკმაყოფილებასთან ერთად, რომის ბატონობის ფანტკიცებასაც ისახავდა მიზნად. რომის აფრიკული სამფლობელო ჯერ კიდევ საიმედო დასაყრდენს არ წარმოადგენდა. რომაელი მოქალაქეების მიერ კართაგენის აღორძინება ისეთ ბაზას შექმნიდა, რაც რომის ბატონობასაც განამტკიცებდა და იქ არსებულ წინააღმდეგობათა ნეიტრალიზებასაც შეძლებდა. გაიუსი კარგად ამჩნევდა იმ საფრთხეს, რომელიც ნუმიდიის სახით არსებობდა.

კართაგენის ადგილას ახალშენის დაარსება სენატმა უარყო². გაიუსის რეფორმების მოწინააღმდეგეებმა დიდი ერთსულოვნება გამოავლინეს. განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი დრუზუსმა³.

¹ Vel. Paterc. II, VII.

² App. B. C. 1, 24.

³ Cic. Brut. 28. 109.

Lex de sociis et nomine Latino — კანონი მოკავშირეთა შესახებ. მოკავშირეების საკითხი გაიუსამდეც იდგა რომაელ რეფორმატორთა წინაშე. წყაროებში მითითებულია, რომ იტალიკების პრობლემით დაინტერესებული იყო ტიბერიუს გრაკუსი¹. ფულვიუს ფლაკუსმა 125 წელს, თავისი კონსულობის დროს, დასვა მოკავშირეებზე რომაელი მოქალაქის უფლებათა მინიჭების საკითხი, მაგრამ სენატის სიმტკიცემ განხორციელების საშუალება არ მისცა².

წინამორბედებისაგან განსხვავებით, გაიუსმა სულ სხვა კუთხით ჩართო მოკავშირეთა საკითხი თავის რეფორმისტულ მოძრაობაში.

იტალიკების ბედზე ზრუნვით იყო ნაყარნახევი ტიბერიუსის სიტყვა დაცული პლუტარქესთან. „იტალიაში მცხოვრებ ნადირებსაც კი... თავთავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფრად. მაგრამ იმ ხალხს ვინც იტალიისათვის იბრძვის და სიცოცხლეს სწირავს, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში ჰაერისა და სინათლის მეტი. ეს ადამიანები უსახლკარონი არიან, მათ არა აქვთ მუდმივი ადგილსამყოფელი და ცოლ-შვილით აქეთ-იქით დაძრწიან. სარდლები ატყუებენ ჯარისკაცებს, როცა მათ ბრძოლისაგან მოუწოდებენ და არწმუნებენ, მტრისაგან დაიცვან წინაპართა საფლავები და ტაძრები. ეს მაშინ, როდესაც რომაელთა უმრავლესობას არც მამისეული საკუთრებეელი და არც წინაპართა სასაფლაოები არ გააჩნია“³. ტიბერიუსის გამოსვლაში აგრარული რეფორმის აუცილებლობასთან ერთად, მინიშნებულია იტალიკების უუფლებო მდგომარეობაც. ტიბერიუსის სიტყვაზე დაყრდნობით, აშკარა ხდება, რომ მისი რეფორმისტული მოღვაწეობა იტალიკების იურიდიულ უფლებებზეა შეყრდნობოდა. ანტიკური ავტორები ტიბერიუსის საქმიანობის ამ მხარეზე ყურადღებას არ ამახვილებენ, რადგან რეფორმატორს ძირითადი აქცენტი აგრარული საკითხის მოგვარებაზე გადაჰქონდა.

გაიუსმა იტალიკების საკითხი ცალკე გამოყო. გრძნობდა რა სენატის განწყობილებას, სერიოზული მოსამზადებელი სამუშაოები ჩაატარა. მაგრამ როგორც ჩანს, მოკავშირეთა საკითხი შეუფერებელ დროს დასვა. შესაძლებელია იმის დაშვებაც, რომ გაიუსის მიერ

¹ Cic. Brut. 26, 99; De re publ. III, 29, 41. Vel. Paterc. II, II.

² App. B. C. 1, 21.

³ Plut. Tib. IX.

70 დღით რომის დატოვებამ სენატს საშუალება მისცა ფართო აგიტაციის გასაშლელად. რომში დაბრუნებულ რეფორმატორს დედაქალაქში არსებული სიტუაცია ყოველმხრივ მომზადებული დახვდა. ჯერ გააუქმა იტალიის გარეთ კოლონიის დაარსების პროექტი. ხოლო შემდეგ ორგანიზებულად შეუტია მის ახალ კანონს.

აპიანეს თანახმად, სამოკავშირეო კანონი ფართო გეგმას ისახავდა მიზნად. პროექტის მიხედვით, გაიუსი ლათინებს აგულიანებდა მოეთხოვათ ყველა ის უფლებები, როგორიც ჰქონდათ რომაელებს.

პროექტის მეორე ნაწილი ითვალისწინებდა იტალიეების უფლებრივ მდგომარეობას. ლათინების საკითხის უარყოფა სენატმა ვერ შეძლო, იმ საბაბით, რომ ისინი ახლო ნათესაობით იყვნენ რომაელებთან დაკავშირებულნი¹. იტალიეების მიმართ გაიუსი ასეთ მოთხოვნას აყენებდა, მათ რომის მაგისტრატების არჩევნების დროს უნდა მინიჭებოდათ ხმის უფლება. აპიანე იქვე შეიფრავს გაიუსის განზრახვას. იგი აღნიშნავს, მოკავშირეებზე ხმის უფლების მინიჭებით გაიუსი ცდილობდა, რომ არჩევნებში თავის მომხრეთა რიცხვი გაეზარდა².

ბრძოლის აღნიშნულ ეტაპზე სენატისადმი იტალიეების დაპირისპირება მეტად ეფექტურ საშუალებად გამოიყურება. მაგრამ ნობილიტეტიც არ იჯდა უქმად. მან შეუთრიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა გრაქხუსის კანონპროექტს.

გაიუსს იტალიეების უფლებების დასაცავად საკმაოდ დიდი აგიტაცია გაუწევია. წყაროებში ეს კარგადაა ხაზგასმული. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ავლუს გელიუსის „ატყურ ლამეებში“ დაცული ცნობა. გელიუსი წერს: „ერთ თავის სიტყვაში გაიუს გრაქხუსი გადმოგვცემს ეპიზოდს, რომელშიც აღწერილია რომელიც მაგისტრატების დამოკიდებულების შესახებ იტალიის ქალაქების საპატიო ადამიანების მიმართ. აი გრაქხუსის სიტყვების დედანი: „ახლა ხანს სიდიდინების ქალაქ ტეანში მივიდა კონსული. მისმა ცოლმა განაცხადა, რომ სურს მამაკაცების აბანოში ბანაობა. სიდიდინების კვესტორს, მარკუს მარიუსს დაევალა, სასწრაფოდ გამოერეკა აბანოდან ყველა ვინც იქ ბანაობდა. ცოლმა ქმარს მოახსენა, რომ აბანო გადასცეს საკმაოდ გვიან და არასაკმარისად სუფთა. ამისათვის მოედანზე

¹ App. B. C. 1, 23.

² იქვე.

დააყენეს მარგილი. მიიყვანეს უკეთილშობილესი ადამიანი ადგილობრივ მოქალაქეთა შორის, მარკუს მარიუსი. მას გახადეს ტანსაცმელი და გაწყვლეს. როგორც კი ეს გაიგეს ქალაქ კალის მცხოვრებლებმა, მაშინვე გამოსცეს განკარგულება, რომ არავინ გაბედოს აბანოში ბანაობა, როდესაც ქალაქში რომელიმე თანამდებობის პირი იმყოფება. ფერენტინაში იმავე მიზეზით ჩვენი პრეტორმა ბრძანება გასცა შეეპყროთ ქვესტორები. ერთი კელიდან გადახტა; მეორე შეიპყრეს და გაწყვლეს“¹.

გაიუსის მტკიცებით, თანამდებობის პირების გარდა, საოცარი თვითნებობით ექცეოდნენ იტალიეებს ჩვეულებრივი რომაელი ახალგაზრდები. გელიუსს გაიუსს სიტყვის ეს ნაწილიც აქვს დაცული. გაიუსი ამბობს, „მე მოგიტანთ ერთ მაგალითს, რომ გაჩვენოთ, როგორ თვითნებობასა და თვითშეუკავებლობამდე დადის ჩვენი ახალგაზრდობა. რამდენიმე წლის წინათ აზიაში წარმომადგენლად გაიგზავნა ერთი ახალგაზრდა კაცი, რომელსაც ამ დრომდე არავითარი სახელმწიფოებრივი თანამდებობა არ დაეკავებინა. იგი საკაცეთი მიჰყავდათ. მას შემოხვდა ვენუზიელი მწყემსი და არ იცოდა თუ ვინ მიჰყავდათ, ხუმრობით იკითხა: დასაფლავებაა? როგორც კი ეს გაიგონა, ბრძანა დაეშვათ ძირს. ქამრებით, რომლებითაც საკეცე იყო შეკრული დაუწყეს ცემა მწყემსს, მანამდე ცემეს, ვიდრე სული არ ამოხადეს“².

გაიუსი აკრიტიკებდა რომაელთა ქედმაღლობას იტალიეების მიმართ. ასეთი სიტყვები დიდ პოპულარობას მოუპოვებდა მოკავშირეებს შორის, მაგრამ სამაგიეროდ რომაელების განწყობილებას კიდევ უფრო მტრულს გახდიდა. რადგან გაიუსს სააშკარაოზე გამოჰქონდა ბევრი ისეთი ფაქტი, რაც ეწინააღმდეგებოდა სენატის ინტერესებს.

გაიუსი სავსებით კანონზომიერ მოთხოვნას აყენებდა: დაეცვათ სამართლიანობის ელემენტარული წესები, რაც ხშირად ირღვეოდა. აღეპყრვათ იტალიის მოსახლეობა გარკვეული იურიდიული უფლებებით, რომ მისცემოდათ სამშობლოში ნორმალური ცხოვრების საშუალება.

ცხადია, გაიუსის გარშემო მთელი იტალია დაირაზმებოდა. ეს მოვლენა წყაროებს კარგად აქვთ გადმოცემული. არჩევნების დროს გაიუსს რიცხობრივი უპირატესობა რომ არ ჰქონოდა, სენატმა სპე-

¹ Gellius X, 3.

² იქვე.

ციალური მითითება მისცა კონსულებს. ყველა, ვინც რომის მოქალაქის უფლებებით არ სარგებლობდა, სასწრაფოდ გაეძევებინათ ქალაქიდან¹. უფრო მეტიც, არარომელებს ეკრძალებოდათ 40 სტადიონზე ახლოს ქალაქთან მისვლა². სენატის ასეთი მოქმედება რეალური საფრთხით იყო გამოწვეული.

გაიუსის მოწოდებით, რომში გამოცხადებული იტალიკები მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. გაიუსმა კანონი გამოსცა. იგი დაპირებას იძლეოდა, მოკავშირე, რომელიც რომში დარჩენას მოისურვებდა დაეხმარებოდა. მაგრამ პლუტარქე წერს, რომ გაიუსმა დანაპირები ვერ შეასრულაო. მან ვერაფრით დახმარება ვერ გაუწია თავის მომხრეებს. პლუტარქე განაგრძობს, „როცა დაინახა, ერთ-ერთი მისი სტუმარი და ახლობელი კაცი ფანიუსის ლიქტორებს შეპყრობილი მიჰყავდათ, მის დასაცავად ხელი ვერ გამოიღო და გვერდი აუარა. იგი ან იმიტომ მოიქცა ასე, რომ შეეშინდა ამაო გამოსარჩელებით საკუთარი ძალისა და გავლენის დაკნინება არ გაემყდარებინა, ანდა, როგორც თვითონ ამბობდა, არ უნდოდა მტრებისათვის მიეცა ხელჩართული ბრძოლის საბაბი, რასაც ისინი უამისოდაც დაეძებდნენ“³.

სენატმა კვლავ აამოქმედა ლივიუს დრუზუსი. მან გაიუსის კანონპროექტებს ახალი კანონები დაუპირისპირა. ლივიუსის შენიღბული თუ აშკარა მოქმედება გაიუსისათვის გადაულახავ ზღუდეს წარმოადგენდა.

გაიუსის წინააღმდეგ მებრძოლთა შორის განსაკუთრებული ადგილი კონსულმა გაიუს ფანიუსმა დაიკავა⁴.

ფანიუსს მოკავშირეებისა და ლათინების საკითხთან დაკავშირებით, გაიუსის კანონის წინააღმდეგ წარმოუთქვამს სიტყვა, რომელსაც ციცერონი ოსტატურსა და ამაღლებულს უწოდებს⁵. ციცერო-

¹ App. B. C. 1, 23; Plut. Gaius, XII.

² App. B. C. 1, 23.

³ Plut. Gaius, XII.

⁴ ფანიუსი გაიუსის მხარდაჭერით გახდა კონსული (პლუტარქე, გაიუსი, VIII). ამ ნაბიჯით გაიუსს გარკვეული მიზანი ამოძრავებდა, მაგრამ მისი იმედი არ გამართლდა. მათ შორის სწრაფად ჩამოვარდა უთანხმოება. საბოლოოდ, ფანიუსმა სენატისადმი ერთგულების შენარჩუნება ამჯობინა გაიუსთან სიახლოვეს. იგი სულ მალე გაიუსის წინააღმდეგ დაწყებული მოძრაობის სათავეში მოექცა.

⁵ Cic. Brut. 26, 99.

ნის თხზულების ამ მონაკვეთის მიზანს ლათინებისა და მოკავშირეების საკითხის გარკვევა არ შეადგენს, იგი უბრალოდ აღნიშნავს ფანიუსის სიტყვას, როგორც ორატორული ხელოვნების ნიმუშს. ციცერონის ცნობა კარგად ადასტურებს გაიუსის წინააღმდეგ არსებული ოპოზიციის სიძლიერეს. მისი ლიდერის ფანიუსის სიტყვას ციცერონზედაც კი დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია.

გაბატონებული ოლიგარქიის თვალსაზრისით, ფანიუსს კარგად არგუმენტირებული სიტყვა წარმოუთქვამს, რომელშიც მკვეთრად ჩანს სენატის სულისკვეთება. ფანიუსი ამბობს: თუ თქვენ ლათინებს მისცემთ მოქალაქეობას, მე ვფიქრობ, ვერ იგრძნობთ თავს ისე, როგორც გრძნობთ ამჟამად. შეინარჩუნებთ თქვენ იმ მდგომარეობას, რაც ახლა გაქვთ? შეინარჩუნებთ ადგილს კრებაზე? არ შეგავიწროვებენ ისინი თქვენ საჯარო წარმოდგენებზე ან საზეიმო დღესასწაულებზე? არ დაფიქრდით, რომ ყოველივე ამას ისინი მოიპოვებენ? სიტყვაში ყველა საილუმოებას ფარდა ახდელი აქვს. ფანიუსი ყოველგვარი ნილაბის გარეშე აფრთხილებს რომაელებს იმ საშიშროების შესახებ, რომელიც ელოდათ თუ ლათინებს რომაელი მოქალაქის სრულ უფლებებს მისცემდნენ. ამ კუთხით ფანიუსის შეზღოვება სამართლიანი იყო. გამოხატავდა რა სენატის სულისკვეთებას, იგი კატეგორიულად მოითხოვდა, ლათინები რომაელებთან არ გაეთანაზრებინათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ნებისმიერი მნიშვნელობის საშინაო თუ საგარეო საკითხი ხმის უმრავლესობას უნდა გადაეწყვიტა. რაც გამოიწვევდა იმას, რომ რომაელები იტალიაში პირველობას დაკარგავდნენ. რომაული დიდმპყრობელური იდეების განმტკიცებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა კონსულ ფანიუსის ანტიიტალიკურმა აგიტაციამ.

ანტიკური ავტორები გაიუსის სამოკავშირეო კანონს ორ ვარიანტად გვაწვდიან. ველიუს პატერკულუსის თანახმად, რომელი მოქალაქის უფლება უნდა მიეღო ყველა იტალიელს ალპებამდე¹. ასეთი თვალსაზრისი თითქმის ემთხვევა პლუტარქეს გადმოცემას.

განსხვავებულია აპიანეს ვერსია. მისი ცნობით, ლათინები მიიღებდნენ რომაულ მოქალაქეობას, ხოლო იტალიკები ლათინთა უფლებებს².

¹ Vel. Paterc. II, VI.

² App. B. C. 1, 23.

გაიუსმა საგრძნობი შელავათები მისცა მხედრებს. მაგრამ სამოკავშირეო კანონები შეეხო მათ უფლებებსაც. თუ იტალიეები უფლებრივად გაუთანაბრდებოდნენ მხედრებს, მაშინ ისინი დაკარგავდნენ იმ უპირატესობას, რასაც ნახევარკუნძულის დანარჩენ მოსახლეობასთან შედარებით ფლობდნენ. კანონი იცავდა მხედრებისა და იტალიეების ინტერესებს, მაგრამ არ ითვალისწინებდა, ყოველ შემთხვევაში წყაროებში არ ჩანს, ის განსხვავება, რომელიც მათ მიზნებს შორის არსებობდა. კრიტიკულ მომენტში გაიუსი მცირედენ თანამზრახველთა ამარა დარჩა. რამდენადაც იზრდებოდა გაიუსის იტალიეებისადმი სიმპათიები, იმდენად ფართოვდებოდა განხეთქილება დემოკრატიული მოძრაობის შიგნით. 122 წლის ბოლოსათვის, გაიუსს მხოლოდ იტალიეებზე შეეძლო დაყრდნობა. ეს კარგად იცოდა სენატმა და კონსულ ფანიუსს ისინი რომიდან გააძევებინა. ქალაქის პლებსი და მხედრობა ოპტიმატებს მიემხრო. მძიმე მდგომარეობიდან თავის დაღწევას ითვალისწინებდა ფულვიუს ფლავუსის განზრახვა. მან იტალიეებს აჯანყებისაკენ მოუწოდა. მაგრამ იტალიეები ასეთი გამოსვლისათვის მოუმზადებელნი იყვნენ.

გაიუსის კანონპროექტმა მარცხი განიცადა. მოკავშირეთა უფლებრივი გათანაბრების წინააღმდეგ გაერთიანდა რომის მოქალაქეთა სხვადასხვა ფენა. ფანიუსის სიტყვებით, აღნიშნული კანონის გატარება დიდ უბედურებას მოუტანდა რომაელებს. იგი მოუწოდებდა ერთხმად აღმდგარიყვნენ საფრთხის წინაშე, რადგან იტალიეებთან გათანაბრებით დაკარგავდნენ გაბატონებულ მდგომარეობას.

ოპოზიციამ მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა გაიუსის პროგრამას. მისი აღრინდელი გავლენა შემცირდა. დაექვება მის უახლოეს თანამებრძოლებსაც დაეტყოთ. გაიუსის დამოკიდებულება კოლეგებთან დაიძაბა. სახალხო ტრიბუნებიც შიშით შეპყურებდნენ მის ბოლო ნაბიჯებს. გაიუსისადმი უკმაყოფილებას ისიც აღრმავებდა, რომ იგი ერთპიროვნულად წყვეტდა თითქმის ყველა საკითხს. ოპოზიციამ მიზანს მიაღწია, მან მოკავშირეთა კანონი უარყო. გაიუსის შესახებ უამრავი ხმები გაავრცელეს, რომელთა შორის ზოგი სინამდვილეს შეესაბამებოდა, ზოგი აშკარა ცილისწამება იყო. გაიუსს ოდნავადაც არ უცდია, რომ დაძაბული სიტუაცია გაენეიტრალებინა, რითაც პლუტარქეს სიტყვებით, კოლეგების გულისწყრომა დაიმსახურა, რომლებმაც სამაგიერო იმით გადაუხადეს, რომ მომდევნო არჩევნების დროს კენჭისყრის შედეგები გააყალბეს.

გაიუსმა ბრძოლა განაგრძო. მან კარგად იცოდა, რომ უკან დახევა შეუძლებელი იყო. მოკავშირეთა საკითხის ჩავარდნის მიუხედავად, მას ფარხმალი არ დაუყრია. მაგრამ სენატი უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, მასთან შეტაკების დროს გაიუსის ძალები დაიმსხვრა. ახალი ძალა, რომელსაც მისი მდგომარეობის შემობრუნება შეეძლო აღარ არსებობდა.

გაიუსი ორი წელი (123, 122) ზედიზედ ასრულებდა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობას, მაგრამ მცირეოდენი გამონაკლისის გარდა უცნობია გატარებული კანონების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა.

გაიუსი ფანმეორებით უმტკივნეულოდ აიარჩიეს სახალხო ტრიბუნად. ანტიკურ ავტორებს წინააღმდეგობის არავითარი კვალი არ დაუტოვა.

სენატის საქმიანობამ რეფორმისტული მოძრაობის შემდგომ გაგრძელებას წერტილი დაუსვა.

122 წლის ბოლოსათვის გაიუსს სახალხო ტრიბუნობის ვადა ჭაუვიდა. დასახული გეგმის შესასრულებლად ჯერ კიდევ დიდი ბრძოლა და დრო იყო საჭირო. მან გადაწყვიტა მესამედ წამოეყენებინა თავისი კანდიდატურა. ასეთი ნაბიჯი აშკარად კანონსაწინააღმდეგო მოქმედება იყო, რამაც რომში მკვეთრი რეაქცია გამოიწვია. საერთო დაძაბულობის მიუხედავად, გაიუსმა თავისი კანდიდატურა მაინც წამოაყენა. ჩატარდა არჩევნები. სენატის ნების საწინააღმდეგოდ, ხმების უმრავლესობა გაიუსმა მოაგროვა. მაგრამ მოხდა მეტად იშვიათი მოვლენა. იგი სახალხო ტრიბუნად არ აირჩიეს. პლუტარქე წერს: „ხმების უმრავლესობა მაშინ გაიუსმა მიიღო, მაგრამ მისმა ამხანაგებმა ტრიბუნებმა ხმები განგებ დაითვალეს ცუდად და ყალბი შედეგები გამოაცხადეს“¹. კოლეგების ლალატი პლუტარქეს კანონზომიერად მიაჩნია, რადგან ცოტა ხნით ადრე გაიუსმა სახალხო ტრიბუნებს, გლადიატორთა ბრძოლების წარმოდგენის დროს, შეურაცხყოფა მიაყენა². არჩევნების შედეგების გაყალბებით, გაიუსს სამაგიერო გადაუხადეს.

არჩევნებში ჩავარდნა გაიუსის სერიოზული მარცხი იყო. მის კანონებს საფრთხე ემუქრებოდა. წარუმატებლობის მიუხედავად, გაიუსმა მცირერიცხოვან თანამზრახველებზე დაყრდნობით, ბრძოლის

¹ Plut. Gaius, XII.

² იქვე.

ვაგრძელება გადაწყვიტა. მაგრამ გამარჯვებული სენატი ბრძოლის დამამთავრებელი ეტაპისათვის მზადებას შეუდგა.

121 წლისათვის კონსულად აირჩიეს გაიუსისა და საერთოდ რეფორმისტული მოძრაობის დაუძინებელი მტერი ოპიმიუსი. მან 125 წელს მკაცრად ჩააქრო მოკავშირეთა გამოსვლა ფრეგელში. გაიუსმა კარგად იცოდა რეფორმებისადმი ოპიმიუსის დამოკიდებულება. ამიტომაც მოხდა, რომ გრაქხუსმა ენერგიული წინააღმდეგობა გაუწია 123 წელს კონსულის არჩევნებში მის კანდიდატურას. მხარი ფანიუსს დაუჭირა და 122 წლისათვის კონსული ფანიუსი გახდა. მაგრამ ცნობილია, რომ ფანიუსმა გაიუსის იმედები არ გაამართლა. განსხვავებული შეხედულებების გარდა, ოპიმიუსს გაიუსისადმი პირადი მტრობაც ამოძრავებდა.

122 წლის 10 დეკემბრიდან გაიუსი აღარ იყო სახალხო ტრიბუნი.

121 წლის 1 იანვრიდან ოპიმიუსი შეუდგა კონსულის მოვალეობის შესრულებას. კონსულმა უპირველეს ამოცანად გაიუსის კანონების გაუქმება დაისახა. სენატის საქმიანობას პლუტარქე ასე გადმოგვცემს, „გაიუსის მტრებმა ოპიმიუსი კონსულად დააყენეს, გაიუსის მიერ გამოცემული მრავალი კანონი გააუქმეს და კართაგენში ახალშენის დაარსების საკითხი სამსჯელოდ გახადეს. ისინი ამით ცდილობდნენ გაელიზიანებიანთ გაიუსი და გამწყარალისათვის ისეთი რამ ჩაედინებინათ, რაც მისი მოკვლის საბაბს შექმნიდა. გაიუსი ერთხანს ამ ანკესზე არ წამოეგო, მაგრამ ბოლოს მეგობრებისა და განსაკუთრებით ფულვიუსის წაქეზებით კვლავ დაიწყო მომხრეთა შემოკრება, რათა ისინი კონსულის წინააღმდეგ დაერაზმა“¹. პლუტარქეს ცნობას გაიუსის მზადების შესახებ ადასტურებს აპიანეს; მისი სიტყვებით, პლებეები ხანჯლებით შეიარაღებულნი გამოცხადდნენ კაპიტოლიუმზე.

ოპიმიუსმა დანიშნა სხდომა, რომელსაც გაიუსის კანონების ბედი უნდა გადაეწყვიტა. სხდომის მსვლელობის დროს მომხდარ ამბებს აპიანე და პლუტარქე განსხვავებულად გადმოგვცემენ. აპიანეს მიხედვით, სხდომაზე ფულვიუსმა მოითხოვა სიტყვა. გრაქხუსი, თანამზრახველ-მკველთა თანხლებით, კაპიტოლიუმზე ავიდა. იგი შეშფოთებული იყო იმის შეგნებით, რომ სხდომა არასასურველად მიმდინარეობდა. მან თავი აარიდა კრებაზე მონაწილეობას და შევიდა

¹ Plut. Gaius, XIII.

პორტიკში, რომ დალოდებოდა თუ რა მოხდებოდა. გაღიზიანებულ ხასიათზე მყოფი გაიუსი დაინახა ანტილიუსმა, პლებეიმ, რომელიც იმავე პორტიკში მსხვერპლშეწირვის ცერემონიალს ასრულებდა. იგი მაშინვე მივარდა გაიუსს და დაუწყო თხოვნა შეებრალებინა სამშობლო. ანტილიუსის მოქმედებამ გაიუსი უფრო შეაშფოთა და შეაშინა. მან უცნაურად შეხედა მთხოვნელს. გაიუსის ერთ-ერთმა მზღებელმა მისი სახის უცნაური გამომეტყველება მიიჩნია საქმის დაწყების ნიშნად, იძრო ხანჯალი და ანტილიუსს ჩასცა. როდესაც წაქეული ანტილიუსი დაინახეს, საშინელი ზმაური ატყდა. დამსწრენი გამოცვივდნენ ტაძრიდან მომხდარი უბედურებით შეშინებულნი. გრაკხუსი მაშინვე გაემართა ფორუმისაკენ, რომ განემარტა რა მოხდა. ყველამ უკან დაიხია, როგორც მკვლელობაში შებღალული ადამიანისაგან. გაიუსმა და ფლავუსმა არ იცოდნენ რა ექნათ¹.

იმავე მოვლენას პლუტარქე ასე გადმოგვცემს, „იმ დღეს, როდესაც ოპიმიუსსა და მის მომხრეებს გაიუსის კანონები უნდა გაეუქმებინათ, ორივე მოწინააღმდეგე მხარემ გარიჟრაჟზევე დაიკავა კაპიტოლიუმი. როცა კონსულმა აქ მსხვერპლი შესწირა, მისმა ერთ-ერთმა ლიქტორმა, ვინმე კვინტუს ანტილიუსმა, რომელსაც სამსხვერპლო შიგნეული ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაჰქონდა, ფულვიუსსა და მის მომხრეთ შესძახა: „თქვენ, ჰეი, მაწანწალა მოქალაქენო, გზა მიეცით რიგიან ხალხსო!“ ამ სიტყვებს მან, როგორც ზოგიერთები გადმოგვცემენ, ზედ ისიც დააყოლა, რომ მოწინააღმდეგეთ გაწივლებული ხელით ფრიად შეურაცხყოფელი რამ უჩვენა. ანტილიუსი მყისვე განგმირეს თითქოს საგანგებოდ ასეთი საქმისათვის გაკეთებული გრძელი საწერი ჯოხებით.

ამ მკვლელობამ ხალხი მეტად შეაშფოთა, ხოლო მტრულ დაჯგუფებათა ბელადებზე სხვადასხვაგვარი გავლენა იქონია. გაიუსი უზომოდ წუხდა და თავისიანებს კიცხავდა, რომ ისინი თვითვე აძლევდნენ ბრძოლის დაწყების საბაბს მტრებს, რომლებიც უკვე დიდი ხანია სხვას არაფერს დაეძებდნენ. რაც შეეხება ოპიმიუსს, მან ეს ამბავი, როგორც მოქმედების დაწყების ნიშანი, ხელზე დაიხვია და ზალხს შურისძიებისაკენ მოუწოდა“².

მომხდარმა წინდაუხედავმა მოქმედებამ საოცრად გაამწვავა რომ-

¹ App. B. C. 1, 25.

² Plut. Gaius, XIII.

ში ისედაც დაძაბული ატმოსფერო. ინციდენტმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ხალხზე. ისინი იმდენად დაიბნენ, რომ გაიუსს არც კი მოუხმინეს. ხალხის განდგომა გაიუსის პოლიტიკის სერიოზული მარცხი იყო. თუმცა წყაროების გადმოცემით ყოველივე გაიუსის ნების გარეშე მოხდა. იგი ცდილობდა რთულ სიტუაციაშიც მტრებისათვის აშკარა გამოსვლის საბაზი არ მიეცა და იარაღის გამოყენებას ყოველთვის უარყოფდა. ფრთხილობდა, მაგრამ მხლებელის შეცდომამ კატასტროფის წინაშე დააყენა. ფაქტი მოხდა, კონსულის ლიქტორი მისმა მომხრემ (მნიშვნელობა არა აქვს მკვლეელი ვისი ამალიდან იყო) სიცოცხლეს გამოასალმა. ოპიმიუსმა გამოწვევა სიხარულით მიიღო და ხალხს შურისძიებისაკენ მოუწოდა¹. აპიანესთანაც გაიუსი ცდილობს განმარტოს მომხდარი უბედურების ნაშედეგი სახე. ხალხი დაარწმუნოს, რომ ყოველივე გაუგებრობის შედეგად მოხდა. მაგრამ ხალხმა არ ისურვა მოესმინა მათი ინტერესების და უფლებების თავდადებული მებრძოლისათვის². ამრიგად, ანტილიუსის მოკვლამ ხალხი თითქმის ჩამოაშორა რეფორმისტულ მოძრაობას.

ანტილიუსის მოკვლით იმ დღის მოვლენები დამთავრდა. სხდომა გადაიდო წვიმის გამო. პლუტარქეს სიმპათიები გრაქხუსების მოძრაობისადმი ყველაზე მკვეთრად მეორე დღეს მომხდარი ამბების გადმოცემიდან ჩანს. „მეორე დღეს, დილაადრიან კონსულმა სენატი შეკრიბა კურიაში და ბჭობა დაიწყო. სწორედ ამ დროს საგანგებოდ დანიშნულმა პირებმა, რომელთაც ანტილიუსის გაშიშვლებული სხეული საკაცეზე დაედოთ, ფორუმში გადმოიარეს და გვამი თვალთმაქცური მოთქმითა და ტირილით კურიის კარებამდე მიიტანეს. ოპიმიუსმა კარგად იცოდა, რაც მოხდა, მაგრამ თავი მოიკატუნა და გაიკვირვა: რა ამბავიაო? მაშინ სენატორები ამბის გასაგებად გარეთ გამოვიდნენ და, როცა მოედნის შუაგულში დასვენებული ცხედარი იხილეს, წუხილი დაიწყეს, თითქოს რაღაც საშინელი და მეტისმეტად დიდი უბედურება მომხდარიყო. ამ თვალთმაქცობამ უსაზღვრო ზიზღი და წყრომა გამოიწვია ხალხში წარჩინებულთა მიმართ. „მათ, — ამბობდა ხალხი, — საკუთარი ხელით მოჰკლეს კაპიტოლიუმზე სახალხო ტრიბუნი ტიბერიუს გრაქხუსი და მისი გვამი მდინარეში

¹ Plut. Gaius, XIII.

² App. B. C. 1, 25.

გადაადგეს; ლიქტორი ანტილიუსი კი, რომელიც შეიძლება დაუმსახურებლად მოკლეს, თუმცა ამის მიზეზი თვითონვე იყო, აგერ ფორუმზეა დასვენებული! მის წინ დგას რომაელი ხალხის სენატი, დასტირის მას და უბრალო, დაქირავებულ კაცს პატივით ასაფლავებს; ამას კი სენატი იმისათვის აკეთებს, რომ მოსპოს ერთადერთი გადარჩენილი მზრუნველი საწყალი ხალხისა!“¹

პლუტარქეს თანახმად, ანტილიუსი თავისი დაუკვირვებელი და შეუფერებელი მოქმედების გამო მოკლეს. ამის მიუხედავად, ასეთ უმნიშვნელო პიროვნებას სენატმა უდიდესი პატივი მიაგო, ფორუმზე დაასვენა. ხოლო ტიბერიუსის გვამს მკრეხელურად მოეპყრო. პლუტარქეს ხალხის აზრი მოაქვს, იმ ხალხისა, რომლის გულგრილობას შეეწირა უმცროსი გრაკუსიც.

ოპიმიუსმა ბრწყინვალედ გამოიყენა ანტილიუსის ცხედარი. გაიუსის წინაღმდეგ საბრძოლველად ეს ყველაზე ხელსაყრელი შემთხვევა იყო. კონსულმა ყველაფერი წინასწარ შედგენილი გეგმის მიხედვით წარმართა.

ხალხის განწყობილების შეცვლამ გაიუსი იძულებული გახადა კაპიტოლიუმში დაეტოვებინა. გაიუსის მოქმედება დამარცხებულის ბრძოლის ველიდან გაქცევას ჰგავდა. გაიუსის სტიქიას ტრიბუნა წარმოადგენდა, მაგრამ ხალხმა არ ისურვა მისი მოსმენა. ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც თავისი დროის უპირველესმა ორატორმა თავი დამარცხებულად სცნო და ის იარაღი, რომლითაც თანამედროვეთა შორის გამოირჩეოდა, გამოუყენებელი დარჩა.

გაიუსის წინააღმდეგ მიიღეს *senatus consultum ultimum*. ეს კი რესპუბლიკის უმაღლეს ხელისუფალს ბრძოლის ნებისმიერი საშუალების გამოყენების უფლებას აძლევდა. უფლება ასეთი ფორმით გამოიხატებოდა: *videant consules, ne quid respublica detrimenti capiat* (იზრუნონ კონსულებმა იმის შესახებ, რომ რესპუბლიკას ზიანი არ მიადგეს). *Senatus consultum ultimum* ითვალისწინებდა, კონსულ ოპიმიუსს, „როგორც კი შეეძლო გადაერჩინა ქალაქი და გაენადგურებინა მოძალადე ტირანები“². ოპიმიუსი მაშინვე შეუდგა სამზადისს. მან სენატორებს დაავალა, რომ მეორე დილას ყველანი იარაღასხმულნი გამოცხადებულიყვნენ. მხედრებს უბრძანა ორ-

¹ Plut. Gaius, XIV.

² იქვე.

ორი შეიარაღებული მონის თანხლებით მოსულიყვნენ¹. პლუტარქეს სიტყვებით, ფულვიუსმაც მრავალრიცხოვანი თანამზრახველი შეკრიბა. მოქმედების განსხვავებულ გზას დაადგა გაიუსი. იგი არავითარ მზადებას არ შესდგომა. თუმცა მის გარშემოც ბევრი მოქალაქე შეგროვდა. პლუტარქე გაუსის უკანასკნელ ნაბიჯს საკმაოდ დრამატულად აღწერს: „გაიუსი, როცა ფორუმიდან მოდიოდა, მამამისის ქანდაკების წინ შეჩერდა, დიდხანს უცქირა ღუშმილით და მერმე ცრემლების ღვრითა და ოხვრით გაშორდა. ამ სურათის დანახვამ ხალხს გული აუჩვილა. გაიუსის მწუხარების მოწმეებმა გაკიცხეს თავიანთი თავი, რომ ასეთი კაცი ბედის ანაბარა მიატოვეს და გასცეს: მერე სახლამდე გაყვნენ მას, იქ, კარის წინ, დარაჯად დაუდგნენ და ღამე გაუთიეს“². პლუტარქე აგრძელებს, სულ სხვაგვარად მოიქცნენ ფულვიუსის მომხრეები. მათ მთელი ღამე ღვინის სმაში გაატარეს. ყველაზე ადრე „ფულვიუსი დათვრა და ისეთ უხეშ ლაპარაკსა და მოქმედებას მოჰყვა, რაც მის ასაკს სრულებითაც არ შეეფერებოდა“³. ფულვიუსისა და მისი მცველების მოქმედებას საქმესთან არავითარი კავშირი არ აქვს, მაგრამ პლუტარქე მართლაც ამ შემთხვევაში კი არა, საერთოდ არასიმპათიურადაა განწყობილი გრაქუსების ამ მეგობრის მიმართ. გაიუსის თავს დატეხილ მთელ რვა უსიამოვნებებს პლუტარქე ფულვიუსს მიაწერს. როგორც „მოუსვენარმა“, „შფოთისმოყვარულმა და მშვიდობისმოძულე კაცმა“, ფულვიუს ფლავუსმა თავისი ბუნება სიცოცხლის უკანასკნელ ღამესაც გამოავლინა. იმის ნაცვლად, რომ მეორე დღის სამოქმედო გეგმა მშვიდად მოეფიქრებინა, ღამე ქეიფში გაატარა. გაურკვეველია პლუტარქეს ამით რისი თქმა სურს. ვფიქრობთ, მსგავსი შეხედულებები ფართოდ ექნებოდათ რეფორმების მოწინააღმდეგე ავტორებს, რომ რეფორმატორებისათვის სახელი გაეტეხათ. პლუტარქემ გაიუსი ვერ გაიმეტა და მის შესახებ ის ტრადიცია გადმოგვცა, რომლის მიზანსაც გრაქუსების იდეალურ პირებად დახატვა ჰქონდა განზრახული. ხოლო ფულვიუსი, როგორც გარეშე პირი ადვილად გაწირა და პირდაპირ შემოგვინახა ის ხმები, რაც ამ აშკარად თავდადებული რეფორმატორის შესახებ მისმა მტრებმა გაავრცელეს.

¹ Plut. Gaius, XIV.

² იქვე.

³ იქვე.

კაპიტოლიუმზე მომხდარი ამბის შემდეგ (იგულისხმება ანტილიუსის მკვლელობა) გაიუსისა და ფლავუსის ნაბიჯი აპიანეს სერიოზულ შეცდომად მიაჩნია. მისი აზრით, მათ ხელიდან გაუშვეს ხელსაყრელი შემთხვევა და არ შეუდგნენ იმის განხორციელებას, რაც ჰქონდათ გამიზნული. აქტიური მოქმედების ნაცვლად ისინი სახლებში გაიქცნენ. მომხრეთა ნაწილი მათთან გამოცხადდა, ნაწილმა კი შუალამისას ფორუმი დაიკავა¹.

კონსულმა ოპიმიუსმა დანიშნა სენატის სხდომა. სენატმა აცნობა გაიუსსა და ფლავუსს გამოცხადებულიყვნენ სხდომაზე და თავი ემართლებინათ.

რეფორმატორებმა შეიარაღებულ თანამზრახველებთან ერთად ავენტინუმის ბორცვს მიაშურეს იმის იმედით, რომ თუ ისინი მას დაიკავებდნენ, სენატი შეეცდებოდა მათთან მოლაპარაკებას. აპიანე იმასაც წერს, რომ ავენტინუმისაკენ მიმავალნი მოუწოდებდნენ მონებს, პირდებოდნენ მათ თავისუფლებას, მაგრამ არც ერთმა მონამ მხარი არ დაუჭირა².

პლუტარქეს გადმოცემით, ავენტინუმისაკენ შეიარაღებული ყიჟინითა და ხმაურით ფულვიუსის მომხრეები გაეშურნენ. „რაც შეეხება გაიუსს, იმ დღეს იარაღის ასხმა არ მოისურვა და სახლიდან ტოჯის ამარა გამოვიდა ისე, როგორც ჩვეულებრივ გამოდიოდა ხოლმე ფორუმზე წასასვლელად. წელზე ახლაც მხოლოდ მოკლე მახვილი ერტყა“³.

ტრაგიკული ფერებით აღწერს პლუტარქე სახლიდან გამოსვლის სცენას. „როცა სახლიდან გამოსვლას აპირებდა, კართან ცალი ჩაუვარდა ფეხებში. ცალი ხელი მას ჩასჭიდა, ცალიც პაწაწა ვაჟსა და ასე უთხრა: „დღეს შენ, ჩემო გაიუს, უწინდებურად ტრიბუნაზე როდი გაცილებ, ვით სახალხო ტრიბუნსა და კანონმდებელს; არც სახელოვან ომში მიდიხარ, სადაც შეიძლება სხვებთან ერთად დაღუპულიყავ, მაგრამ ამით ისეთ ტანჯვას მაინც მოგგვრიდი, რომელსაც საამაყო ნუგეში შემოსავდა. ახლა შენს თავს ტიბერიუსის მკვლელთ უგდებ ხელში და შენს სიმართლეში დარწმუნებული უიარაღოდ მიდიხარ; მზად ხარ ყველაფერი აიტანო და სხვაზე ხელი არ აღმარ-

¹ App. B. C. 1, 25.

² იქვე, 26.

³ Plut. Gaius, XV.

თო; შენ დაილუპები, მაგრამ შენი სიკვდილი საერთო საქმეს სარგებლობას როდი მოუტანს. აი, ხომ ხედავ, ბოროტმოქმედებმა გაიმარჯვეს და სამართალს ახლა ძალითა და მახვილით ქმნიან. შენი ძმა რომ ნუმანციასში მოეკლათ, დაზავების შემდეგ მის გვამს მაინც მოგვცემდნენ. როგორც ჩანს, ალბათ მე უბედურსაც მომიწევს რომელიმე მდინარეს ან ზღვას ვემუდარო მაჩუქოს ზღვის ტალღებში ჩაძირული შენი სხეული. ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ განა სანდოა კანონები ან ღმერთები?“¹, მეუღლის სიტყვებმა გაიუსზე ვერავითარი ზემოქმედება ვერ მოახდინეს. მას ერთი დამამშვიდებელი სიტყვაც არ უთქვამს სასოწარკვეთილი ქალისათვის, „წუნარად მოიცილა იგი თავიდან და მეგობრების თანხლებით წასასვლელად დაიძრა. საბრალო ლიცინია მას ტოგაში ჩაეჭიდა, მაგრამ იატაკზე დაეცა და დიდხანს ეგდო უგრძნობლად ძირს. ბოლოს გონებაშიხდილი ქალი მონებმა ხელში აიყვანეს და მის ძმას, კრასუსს მიჰგვარეს“².

პლუტარქეს თხრობაში მრავალ შეუსაბამობას აქვს ადგილი, მაგრამ მას ყველაფერი მიმართული აქვს თავისი ძირითადი იდეის სამსახურისათვის. მას სურს თავისი გმირის სიცოცხლის უკანასკნელი წუთებიც ტრაგიკულ სამოსელში გახვიოს. ტრაგედიას თანაბრად ინაწილებს მისი მეუღლე ლიცინიაც. ლიცინიას სიტყვა კარგად ეხამება გაიუსის გარშემო შექმნილ საბედისწერო ატმოსფეროს. სიტყვა მონოლოგს ჰგავს. საკუთარ თავთან დარჩენილი ქალის ფიქრი უფროა, ვიდრე ქმრის წინაშე დაცემულის ვედრება: არ წავიდეს ფორუმზე, აიცილოს ტიბერიუსის ბედი. რაც მთავრია, საკუთარ თავს ააცილოს ძვირფასი მეუღლის სხეულის ძებნა ზღვის ტალღებში. რა თქმა უნდა წინასწარ ლიცინიას არ შეიძლებოდა სცოდნოდა, როგორ დაილუპებოდა გაიუსი. ქალის სიტყვაში ჩანს უკვე მომხდარი ტრაგედიის ანარეკლი, საერთო სიტუაციას ასახავს კარგად და ამიტომაც პლუტარქე დიდი ყურადღებით ეკიდება.

გაიუსი შეუერთდა ავენტინუმზე შეკრებილ ხალხს. მათ დაიკავეს ღიანას ტაძარი და გამაგრდნენ³. დაიწყო მოლაპარაკება. პირველი ნაბიჯი რეფორმისტული მოძრაობის მომხრეებმა გადადგეს. დიპლო-

¹ Plut. Gaius, XV.

² იქვე.

³ App. B. C. 1, 26.

მატიურა მისიის წარმოება დაევალა ფულვიუს ფლავიუსის უმცროს ვაჟს კვინტუსს¹. პლუტარქეს სიტყვებით, იშვიათი სილამაზით შემკული ყმაწვილი კაცი, ზრდილობიანად და კრძალვით წარსდგა კონსულსა და სენატორების წინაშე. მან ქედმოხრითა და ცრემლების ღვრით გააცნო შეკრებილთ საზავო პირობები², რომელიც ითვალისწინებდა მომავალში სენატთან თანხმობით ცხოვრებას³.

აქანესა და პლუტარქეს კვინტუსის მისია თითქმის ერთნაირად აქვთ აღწერილი. მოლაპარაკების სცენას უფრო ვრცლად გადმოგვცემს პლუტარქე. მისი სიტყვებით, შეთავაზებულ წინადადებაზე სენატის უმრავლესობას თანხმობა განუცხადებია. მაგრამ საბოლოოდ საკითხი ოპიმიუსმა გადაწყვიტა: „დამნაშავე მოქალაქენი მაცნეთა შეწყვეტით კი არ უნდა აწარმოებდნენ სენატთან მოლაპარაკებას, არანელ თვითონვე უნდა ჩამოვიდნენ გორაკიდან; ისინი სამსჯავროს წინაშე უნდა წარსდგნენ მორჩილად და შეწყალება ითხოვონ“. ამის შემდეგ ოპიმიუსმა ფულვიუსის ვაჟს უბრძანა: აი, ამ პირობებით შევადგლა მოხვიდე ისევ აქ, თუ არა და თვალთ აღარ დაგინახოთ“⁴. სენატმა გაიუსსა და ფულვიუსს შეუთვალა, რომ იარაღი დაეყარათ და ისე გამოცხადებულყვნენ. არავითარი ელჩები აღარ გამოგზავნათ⁵.

კვინტუსი დაბრუნდა ავენტინუმზე და დამხვდურებს სენატის გადაწყვეტალება გააცნო. პლუტარქე გვაუწყებს, გაიუსმა გამოთქვა სურველი, რომ თვითონ წავიდოდა სენატში და შეეცდებოდა ზავზე დათანხმებას. მაგრამ გაიუსს მხარი არ დაუჭირეს⁶. ფულვიუსმა კვლავ გაგზავნა თავისი ვაჟი იმავე მოთხოვნით. ოპიმიუსის ბრძანებით კვინტუსი დააპატიმრეს და საპყრობილეში ჩასვეს⁷. პლუტარქე ისეთნაირად ხატავს სიტუაციას, თითქოს ოპიმიუსს გაუხარდა კიდე-ვაც კვინტუსის მეორედ დანახვა, რადგან ეს ბრძოლის დაწყების საშუალებას აძლევდა. იგი წერს, ოპიმიუსი ჩქარობდა ბრძოლის გაჩაღებას, ყმაწვილი მაშინვე დააჭერინა და საპყრობილეში გაგზავნა,

¹ App. B. C. 1, 26; Plut. Gaius, XVI.

² Plut. Gaius, XVI.

³ App. B. C. 1, 26;

⁴ App. B. C. 1, 26. Plut. Gaius, XVI.

⁵ App. B. C. 1, 26.

⁶ Plut. Gaius, XVI.

⁷ Plut. Gaius, XVI; App. B. C. 1, 26.

„თვითონ კი მრავალრიცხოვან მძიმედ შეიარაღებულ მეომართა და კრეტელ მოისართა თანხლებით ფულვიუსის წინააღმდეგ დაიძრა“¹.

პლუტარქე აქაც ლმობიერებას იჩენს გაიუსის მიმართ. ოპიმიუსის ლაშქრობის პროცესში გაიუსი არ ფიგურირებს. კონსულმა მხოლოდ ფულვიუსს შეუტია. პლუტარქეს გადმოცემით, გაიუსი ბრძოლაში ჩაბმულიც კი არავის უნახავს. ავტორის ეს ხაზგასმული მონაცემითი საეჭვოდ გამოიყურება. გაიუსის თანამზრახველებიც იმავე ბედს გაიზიარებდნენ, რაც განიცადეს ფულვიუსის მომხრეებმა. გაუგებარია რა პრინციპით ჰყოფს პლუტარქე ერთმანეთისაგან გაიუსისა და ფულვიუსის მომხრეებს. რა მოტივით უნდა აერიდებინათ გაიუსსა და მის თანამზრახველებს თავი ბრძოლისათვის? პლუტარქეს მსჯელობა კრიტიკას ვერ უძლებს. რეფორმისტული მოძრაობის მეთაური გაიუსი იყო. ფულვიუსი ამ მოძრაობაში მეორეხარისხოვან როლს ასრულებდა. რატომ უნდა მომხდარიყო, რომ ოპიმიუსი წავიდა ფულვიუსის წინააღმდეგ, ხოლო გაიუსი ამ შეტაკების დროს საერთოდ არ ჩანს. შეუთანხმებლობას ასეთი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს: პლუტარქეს არ მოსწონდა რეფორმისტების შეიარაღებული გამოსვლა და ავენტინუმის დაპყვება. ამიტომ გაიუსის გამართლების მიზნით, მთელი პასუხისმგებლობა ფულვიუსს გადააბრალა².

ოპიმიუსის ორგანიზებულ დარტყმას ავენტინუმზე გამაგრებულებმა ვერ გაუძლეს. მათი რიგები აირია და იძულებულნი გახდნენ ბრძოლის ველი დაეტოვებინათ. გაიქცა ფლავიუსიც; აპიანეს თანახმად, იგი ერთ-ერთი ნაცნობის სახელოსნოს შეეფარა. მღევრები დაემუქრნენ სახლის მფლობელს, თუ ლტოლვილს არ გასცემდა, მთელ ქუჩას გადასწყავდნენ. იგი აიძულეს სამარცხვინო საქციელი ჩაედინა. ფლავიუსი შეიპყრეს და მოკლეს³.

ერცლად და დრამატულად აღწერს პლუტარქე გაიუსის უკანასკნელ წუთებს. იგი წერს: გაიუსი „ფრიალ შეძრწუნებული იყო მომხდარი ამ-

¹ Plut. Gaius, XVI.

² ფულვიუს ფლავიუსი ტიბერეუს და გაიუს გრაქუსების უახლოესი თანამებრძოლი იყო, მაგრამ დამოუკიდებელი რეფორმები არ წამოუყენებია. მისმა ერთადერთმა კანონპროექტმა მოკავშირეების შესახებ 125 წელს მარცხი განიცადა.

³ App. B.C. 1, 26. ფულვიუსის სიკვდილის განსხვავებულ ვარიანტს გვაწვდის პლუტარქე. ბრძოლის ველიდან გაქცეულმა ფულვიუსმა ერთ მიტოვებულ აბანოს შეაფარა თავი, მაგრამ იპოვეს და უფროს ვაჟთან ერთად სიციცხლეს გამოასალმეს (Gaius, XVI). ველიუსიც ადასტურებს, რომ ფლავიუსი თავის უფროს ვაჟთან ერთად დაიღუპა (II, VI).

ბებით და იმ განზრახვით, რომ თავი მოეკლა. დიანას ტაძარში შევიდა. მაგრამ ერთგულმა მეგობრებმა, პომპონიუსმა და ლიცინიუსმა ამის საშუალება არ მისცეს. ხელიდან მახვილი გამოგლიჯეს და ურჩიეს გაქცეულყო. მაშინ, ამბობენ, გაიუსი მუხლებზე დაეცა ღმერთქალის წინაშე, ხელები აღაპყრო და შეემუდარა, რომაელ ხალხს ასეთი უმადურებისა და ლალატისათვის არასოდეს არ ასცდენოდა მონობის უღელი“¹.

გაიუსი გაიქცა. მტრები დაედევნენ და წამოეწივნენ მდ. ტიბრზე გადასასვლელ ხიდთან. მისმა მეგობრებმა, პომპონიუსმა და ლიცინიუსმა კვლავ აიძულეს გზა განეგრძო, თვითონ კი მდევრებს გადაუდგნენ ხიდზე და სანამ არ დაიხოცნენ არავინ არ გაატარეს. აპის გამო მტრებმა ცოტა მოგვიანებით გააგრძელეს დევნა.

ყველასაგან მიტოვებული გაიუსი მარტოდმარტო გაიქცა². მას მხოლოდ მონა ფილოკრატე ახლდა³. აღსანიშნავია ის გულგრილობა, რაც ხალხმა გამოიჩინა. პლუტარქე მათი უმადურობის გამო აღშფოთებდას ვერ მალავს. „შემხედარი ხალხი მხოლოდ ამხნეებდა გაიუსს, თითქოს იგი რაღაც უბრალო შეჭიბრებაში მონაწილეობდა და არა სამყვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში, დახმარებით კი არავინ დახმარებია: ის კი არა ცხენიც არ ათხოვეს, თუმცა ძალიან იხვეწებოდა“⁴.

მდევრები ისევ მიუახლოვდნენ, როდესაც ხსნის იმედი გადაიწურა გაიუსმა სთხოვა მხლებელ მონას, რომ მოეკლა. მონამ შეასრულა ბატონის თხოვნა, შემდეგ თვითონაც მოიკლა თავი⁵.

ოპიმიუსს, გაიუსისა და ფულვიუსის მოკვლისათვის. ჯილდო ჰქონდა დანიშნული. ვინც მათ მოკვებითილ თავს მიუტანდა. ამ თავის

---

¹ Plut. Gaius, XVI.

² პლუტარქეს ცნობით, გაიუსის მხოლოდ ორმა მეგობარმა, პომპონიუსმა და ლიცინიუსმა, გამოიჩინა განსაკუთრებული ერთგულება (გაიუსი, XVII). ველეიუს პატერკელის გაიუსის ერთ მეგობარს, რომელიც ასახელებს (II, VI).

³ Plut. Gaius, XVII; ველეიუსი მონას ევპორის სახელთ იცნობს (II, VI).

⁴ იქვე.

⁵ Plut. Gaius, XVII; App. B. C. 1, 25; Vel. Patere. II, VI.

სხვა ვარიანტით წერს! პლუტარქე, ისინი ცოცხლად ჩაიგდეს მტრებმა ხელში. ფილოკრატეს აქაც საინიშნულო ერთგულება გამოუჩენია. იგი - იქვე მკადრად მკვრის თურმე მაშინ თავის ბატონს, რომ გაიუსისათვის მახვილის დაკვრა ვერც ერთმა მდევარმა ვერ მოახერხა მანამ, სანამ მონა ჰრავალა დაკრით არ მოკლესო“ (გაიუსი, XVII).

წონა ოქროს მიიღებდა. ხარბმა პირებმა ეს უკეთური საქმეც შეასრულეს¹. ოპტიმიუსის მოქმედებას ველიუსი ბიწიერებას უწოდებს².

მოკლულთა გვამები, სულ დაიღუპა სამი ათასი კაცი, მდ. ტიბრში გადაყარეს. მათ შორის გაიუსისა და ფულვიუსის ცხედრებიც. მოხდა დაღუპულთა ქონების კონფისკაცია³. ყველა ავტორი, გრაკუსებისადმი ორიენტაციის მიუხედავად, გულისტკივილით აღნიშნავს იმ მხეცურ სისასტიკეს, რომელიც რეფორმების მომხრეების მიმართ გამოიჩინეს. არც ერთ ავტორს არ უცდია გამარჯვებული ოპტიმიუსის გამართლება⁴. მისი განუკითხავი მოქმედების ყველაზე დიდ გამოვლინებად ანტიკური მწერლები ფულვიუს ფლაკუსის უმცროსი ვაჟის კენტიუსის დასჯას ასახელებენ. ველიუსს პატერკულუსი, რომელიც გრაკუსებისადმი შეურიგებელი მტრობით გამოირჩევა, ოპტიმიუსის ჩადენილ საქციელს გაუგონარ დანაშაულად თვლის⁵. გულისწყრომით მოიხსენიებს ოპტიმიუსის საქმიანობას ყველა წყარო⁶.

ოპტიმუსმა კონფისკებული ქონებით ფორუმზე თანხმობის ტაძარ-

---

¹ Plut. Gaius, XVII; App. B. C. 1, 26; Vel. Patere. II, VI. ამ საკითხზე პლუტარქე ვრცელ ცნობას გვაწვდის. იგი წერს: „იმასაც ამბობენ, ვიღაც უცნობმა კაცმა გაიუსს თავი მოჰკვეთა და კონსულთან მიჰქონდა; მაგრამ ეს თავი ოპტიმიუსის ერთმა მეგობარმა, ვინმე სეპტიმელეუსმა წაართვა, ვინაიდან ბრძოლის დაწყების წინ გამოაცხადეს, რომ გაიუსისა და ფულვიუსის თავების მომტანთ, ამ თავების წონა ოქრო მიეცემათ გილდოცო. შუბზე წამოცმული თავი სეპტიმელეუსმა კონსულ ოპტიმიუსს მიაართვა. მორტანეს საწოლი და გაიუსის თავი აწონეს. იგი ჩვიდმეტნახევარი გირვანქა გამოვიდა თურმე. საქმე ის იყო, რომ სეპტიმელეუსმა აქაც ითაღლითა და გაიძევრობა გამოიჩინა; მან თავიდან ტყინი ამოიღო, განთავისუფლებული სივრცე კი ტყვიით ამოავსო. ფულვიუსის თავის მომტანთ, ვინაიდან ისინი უბრალო ხალხი აღმოჩნდნენ, არაფერი მიუღიან“ (გაიუსი, XVII).

² Vel. Patere. II, VI.

³ პლუტარქე წერს: „მათი ქონება სახელმწიფო ხაზინას გადაეცა. დახოცლთა ცოლებს სამგლოვიარო წესის აღსრულება სასტიკად აეკრძალათ, ხოლო გაიუსის ქვრივს ლეცინიუს მხოთვე კი წაართვეს“ (გაიუსი, XVII).

⁴ Plut. Gaius, XVII—XVIII; App. B. C. 1, 26; Vel. Patere. II, VI; Flor. II, III.

⁵ Vel. Patere. II, VII.

⁶ App. B. C. 1, 26; Plut. Gaius, XVIII; Flor. II, III პლუტარქეს მიხედვით, „ამ ყმაწვილს ხელი არავის წინააღმდეგ არ აღუშვრთავს და არც ბრძოლაში მიუღია მონაწილეობა. ბრძოლის დაწყების წინ იგი საზავო პირობებით მივიდა კონსულთან, მაგრამ მაშინ შეიპყრეს, ხოლო ბრძოლის დამთავრების შემდეგ მოკლეს“.

რი ააგო¹. ტაძრის აგებას ხალსი აღშფოთებით შეხვედრია და უკმაყოფილო ადამიანებს ღამით ასეთი წარწერა გაუკეთებიათ: „უგუნურმა აუგო საქმემ ეს ტაძარი თანხმობის ქალღმერთს“².

პლუტარქეს თხრობის გაგრძელება ოპიმიუსის საქმიანობის შეფასებისა და მისი შემდგომი ბედისადმი მიძღვნილი. პლუტარქე წერს: „ოპიმიუსი პირველი კაცი იყო, რომელმაც კონსულობაში ღიქტატორის უფლებები მიიღო; მან გაუსამართლებლად დახოცა სამი ათასი მოქალაქე, მათ შორის კონსულად ნამყოფი და ტრიუმფგადახდილი ფულვიუს ფლავუსი და ტოლ-სწორებში სიქველთა და სახელოვნებით გამოჩენილი გაიუს გრაქუსი. აი, ამ ოპიმიუსმა მერმე მქრთამეობასაც მიჰყო ხელი. როცა იგი ნუმიდიის მეფე იუგურტასთან ელჩად გაგზავნეს, ამ მეფისაგან ფული მიიღო ქრთამად. მექრთამეობისათვის ოპიმიუსი გაასამართლეს და სასტიკად შეარცხვენეს. პატივყრილი დაბერდა იგი საყოველთაო ზიზღსა და კიცხვაში“³. ველეიუს პატერკულუსი ვერ უარყოფს ოპიმიუსის ჩადენილ დანაშაულს. თუმცა თვლის, რომ იგი იყო უმწიკვლო და სერიოზული ადამიანი. თხრობის მომდევნო ნაწილში ისიც აღიარებს, რომ ოპიმიუსი გაასამართლეს და ადრე გამოვლენილი სიმკაცრის გამო, მოქალაქეთაგან არავითარ შემწყნარებლობას არ შეხვედრია⁴. ველეიუსის თანახმად, ხალხის სიძულვილი მარტო ოპიმიუსს არ განუცდია. მსგავსივე სიძულვილით უპასუხეს ტიბერიუსის მომხრეთა დასჯისათვის რუპილიუსსა და პოპილიუსს⁵. ველეიუს პატერკულუსმა გვერდი ვერ აუარა იმ საერთო განწყობილებას, რომელიც გრაქუსების შესახებ არსებობდა რომაულ მწერლობაში.

გაიუსის ბიოგრაფიის დასასრულს პლუტარქე აღნიშნავს, რომ ხალხმა შეიგნო თავისი დანაშაული და ღირსეულად დააფასა მათი საქმისათვის თავდადებული გმირები. დიდი პატივისცემისა და სიყვარულის დამადასტურებლად იგი წერს: „რომაელი ხალხი ოპიმიუსის წყალობით გაჩაღებული ხოცვა-ჟლეტის ჟამს სასოწარკვეთილი და ხელებშებორკილი იყო, მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ მან დაუბრკოლებლად გამოამჟღავნა, თუ როგორ უსაზღვროდ განიცდიდა გრაქუსისა სიყვდილს. დახოცილ ძმებს ქანდაკებები გაუკეთეს და საჯარო

¹ App. B. C. 1. 26.

² Plut. Gaius, XVII.

³ იქვე, XVIII.

⁴ Vel. Paterc. II, VII.

⁵ იქვე.

რო ადგილზე დადგეს; ის ადგილები კი, სადაც ტიბერიუსი ჯა გაიუსი დახოცეს, წმინდა ადგილებად აღიარეს. რომაელ ხალხს აქ შესაწირავად მოჰქონდა წლის დროთა ყველა ის ნაყოფი, რასაც დედამიწა იძლევა. მოქალაქენი მრავლად მოდიოდნენ ხოლმე ამ ადგილებთან, ვით ღმერთთა ტაძრებთან, სწირავდნენ მსხვერპლს და პირქვე ემხოზოდნენ“¹.

ამგვარი მოქმედებით, ხალხი თავის დანაშაულსაც ინანიებდა და ბოდიშსაც იხდიდა იმ გულგრილობისათვის, რომელიც ძმების მიმართ გამოიჩინა. მაგრამ პლუტარქე მათი საქმიანობის მომდევნო ბედით აღარ ინტერესდებოდა. იგი გაიუსის სიკვდილით ამთავრებს თავის თხზულებას და მრავალ კითხვასაც უპასუხოდ ტოვებს. აპიანეს თანახმად კი, აშკარა ხდება რომ პრობლემა, რომელიც რომის ღარიბი მოსახლეობის წინაშე არსებობდა, პრობლემადვე დარჩა². გრაცხსებმა მისი გადაჭრა ვერ შეძლეს.

ტიბერიუსის დაღუპვის შემდეგ რომის პლებსი ძირითადად იმედს გაიუსზე ამყარებდა. აქტიურადაც გამოვიდა მის მხარეზე, მაგრამ სულ მოკლე ხანში მისი განწყობილება შეიცვალა. გადამწყვეტ მომენტში მან გაიუსს არც კი მოუსმინა. მისი ბუნების ამგვარ ცვლილებაში მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებდა გაიუსის რეფორმათა წინააღმდეგობრივი ხასიათი. რომის უმძიმეს მოსახლეობა, რომლისთვისაც იყო გამიზნული გაიუსის რეფორმების უმრავლესობა, მტრულად შეხვდა იტალიეების საკითხს. იტალიეების გათანაბრება მას განმასხვავებელ ნიშნებს დაუქარავდა. სენატის დემაგოგიურმა მოქმედებამ რეფორმისტულ მოძრაობას ჩამოაშორა გარდაქმნებით დაინტერესებული მოსახლეობა, რამაც განაპირობა გაიუსის ტრაგედია.

გაიუსის სიკვდილით დამთავრდა რომის სამოქალაქო ომების ისტორიის ერთი ეტაპი. როგორც ტიბერიუსის, ისე გაიუსის არჩეული გზა მცდარი აღმოჩნდა. მმართველობის არსებული ფორმების შეცვლას გაცილებით მეტი ორგანიზაცია სჭირდებოდა. დროებითი წარმატება, რომელიც მათ მოიპოვეს, არ იყო საბოლოო გამარჯვების საწინდარი.

პირველი ნაბიჯით გათამამებულმა გაიუსმა განაცხადა, ერთი დარტყმით სენატი გავანადგურეო, მაგრამ ზეიმი ნაადრევად აღმოჩნდა. იმავე სენატს აღმოაჩნდა საკმაო ძალა, რომ მისი გამარჯვება გაეჭიკრა-

¹ Plut. Gaius, XVIII.

² App. B. C. 1, 27.

წყლები. ნობილიტეტმა გაიუსის აგიტაციის ფართოდ გაშლაშიც აჯობა. რეფორმების საწინააღმდეგო აზრების გავრცელებით, არამტკიცე მოსახლეობის შეხედულებებში არევ-დარევა გამოიწვია.

საკითხი, რომელიც გაიუსმა დააყენა საკმაოდ მომწიფებული იყო. მთელი რიგი პრობლემების გარდა, მის მოძრაობაში გამოკვეთილი სახე ჰქონდა იტალიკების საკითხმა. დაძაბულობა არსებობდა გაბატონებული კლასის შიგნით, ნობილიტეტისა და მხედრების სახით. მათი დაპირისპირება დასაწყისში კარგად გამოიყენა გაიუსმა თავისი პოლიტიკის სასარგებლოდ. მხედრები გადავიდნენ რეფორმატორის მხარეზე. მაგრამ მათ მხარდაჭერას სიმტკიცე აკლდა. საქმე გაართულა იტალიკების საკითხის დასამ. მხედრებმა სენატს არ უღალატეს და გაიუსის მომხრეებთან ანგარიშსწორების დღეს ფორუმზე შეიარაღებულნი გამოცხადდნენ. აქედან გამომდინარე, ერთ-ერთი დასაყრდენი, რომლის იმედიც რეფორმატორს ჰქონდა საიმედო არ აღმოჩნდა.

გაიუსმა მოღვაწეობის დასაწყისში განუზომელი პოპულარობა მოიპოვა. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ იგი სახალხო ტრიბუნად 122 წლისათვის უმტკივნეულოდ აირჩიეს. მაგრამ ასევე სწრაფად მოხდა მისი დაცემა.

გაიუსის პირველი ნაბიჯები ტრიუმფით დაიწყო. მაგრამ გავიწყდება, რომ ფართო რეფორმებისათვის ძირითად დასაყრდენად მიჩნეულ ძალას არ შეეძლო დაკისრებული მოვალეობის შესრულება.

შოშდევნო პერიოდის რომის პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა ძმების იდეებისაგან ბევრი ისესხეს. გრაქუსები ბრძოლის პირველ ნაბიჯებს თვითონ კვეთდნენ, მათ წინამორბედი არ ჰყოლიათ. ტრაგედიამ, რომელიც მათ განიცადეს, დაამტკიცა, რომ ბრძოლის საშუალებები სრულყოფილი არ იყო.

გრაქუსების მემკვიდრეებმა ბრძოლის მეთოდები დახვეწეს და რეალურ ნიადაგზე დააყენეს.

თუ გრაქუსების ძირითად იარაღს მკვერამეტყველება წარმოადგენდა, მათმა მემკვიდრეებმა დასაყრდენად არმია მიიჩნიეს. ძმები კი ამ ძალას საერთოდ არ იცნობდნენ.

გაიუსთან ბრძოლის მასშტაბები უფრო ფართოდ ჩანს, მაგრამ ტიპერანუსის მსგავსად, წინააღმდეგობათა ლაბირინთებს ვერც მან დააღწია თავი და იდეის განხორციელებას შეეწირა.

გაიუსის რეფორმისტული მოღვაწეობა ტიბერიუსთან შედარებით, უფრო მაღალ საფეხურს წარმოადგენდა. მაგრამ ჰქონდა სუსტი მხარები, რამაც განაპირობა მსგავსი ტრაგიკული დასასრული.

ბრაკუსმბი — ორატორები

ანტიკური იგტორები გრაკუსების ტრიუმფის ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ მკვერმეტყველებაში მათ სერიოზულ დახელოვნებას მიიჩნევენ. ძველი ბერძენი და რომაელი მწერლები გრაკუსების ნიჭისა და განსწავლულობის წინაშე აღფრთოვანებას ვერ მალავენ. მათი ერთსულოვანი დასკვნებით, ძმები თავისი დროის უგანათლებლესი ადამიანები იყვნენ. მრავალ პრაქტიკულ ნაბიჯთან ერთად, რომელიც რომის ეკონომიკურ და სოციალურ ცვლილებებს ისახავდა მიზნად, გრაკუსებმა არსებითი ზეგავლენა მოახდინეს რომაული ორატორული ხელოვნების განვითარებაზე. მოღვაწეობის ეს სფერო ღირსეულ ასპარეზს წარმოადგენდა განათლებული არისტოკრატების საქმიანობათა წარმოსაჩენად.

ძვ. წ. აღ. მეორე საუკუნის შუა ხანებში რომის გაბატონებული არისტოკრატია ქვეყნის პოლიტიკურ ძლიერებასთან ერთად დიდ ყურადღებას უთმობდა სულიერი კულტურის მოდერნიზაციას, რაც ელინისტური იდეების ფართოდ გავრცელებაში გამოიხატებოდა. ელინოფილურ დაჯგუფებას სათავეში ედგა სახელოვანი კორნელიუს სციპიონ ემელიანუსი, კართაგენის დანგრევის შემდეგ აფრიკელად წოდებული. სციპიონის გარშემო ჩამოყალიბდა წრე, რომელიც აღტაცებით ხვდებოდა ყოველივე ელინურს. წრესთან უახლოესი ურთიერთობა ჰქონდა დიდ ბერძენ ისტორიკოსს პოლიბიოსს. იგი მესამე პუნიკურ ომში თან ახლდა რომის სარდალს. კართაგენის ალყის დროს პოლიბიოსის გვერდით სციპიონის ბანაკში იმყოფებოდა ახალგაზრდა ტიბერიუსიც. იმდროინდელ რომში ყველაზე გავლენიანი პიროვნება სციპიონი გრაკუსების უახლოესი ნათესავი იყო (იგი ტიბერიუსისა და გაიუსის ბიძაშვილიც იყო და მათი დის, სემპრონიას მეუღლეც).

ტიბერიუსი მოღვაწეობის პირველ პერიოდში ახლოს იდგა სციპიონთან და მის წრესთან. წრის განათლებულ წევრებთან სიახლო-

ვეს კეთილმოყველი ზემოქმედება უნდა მოეხდინა ტიბერიუსის პოლიტიკურ შეხედულებათა ჩამოყალიბებაზე. გრაკუსებმა აითვისეს რომში დანერგილი აღმოსავლეთის კულტურისათვის დამახასიათებელი ყველა მიღწევა და რომაულ სინამდვილეში ახალი გზები გაუყვალეს მის დანერგვას.

გრაკუსების რეფორმისტული მოძრაობის პირდაპირ წანამძღვარს წარმოადგენდა სციპიონის წრის აქტიური წევრის ლელიუსის მიერ წამოყენებული აგრარული რეფორმის კანონპროექტი. მაგრამ ტიბერიუსის გამოსვლით სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყო რომის ისტორიაში. მრავალი ხელისშემწყობი პირობების გარდა, წყაროებში ფართოდაა ხაზგასმული ოჯახური გარემოს როლი გრაკუსების იდეურ შეხედულებათა დახვეწის საქმეში. ბერძენ-რომაელი ავტორები, როდესაც ძმების ორატორული ხელოვნების მაღალი დონის შესახებ მსჯელობენ, ერთხმად მიუთითებენ აღზრდის როლს. გრაკუსების ამ ღირსებებს მთელი სისრულით ადასტურებს ლათინური სიბრძნე *oratores fiunt, poetae nascuntur*. პლუტარქე წერს: „მართალია, რომაელებში ისინი ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოებული ახალგაზრდების სახელით სარგებლობდნენ, მაგრამ სინამდვილეში კეთილი თვისებები უფრო მეტად მინიჭებული ჰქონდათ არა ბუნებით, არამედ აღზრდით“¹. ისტორიკოსი გრაკუსების წარმატებას მათი დედის, კორნელიას, სციპიონ აფრიკელის (უფროსის) ქალიშვილის დამსახურებად თვლის.

ციცერონის სიტყვებით, ტიბერიუსს საუკეთესო ბერძენი მასწავლებლები ჰყავდა. ორატორულ ხელოვნებაში მისი მასწავლებელი იყო დიოფანე მიტილენელი, იმ დროისათვის მკვერმეტყველების ყველზე ცნობილი ბერძენი რიტორი². პლუტარქეს მიხედვით, დიოფანე, პლოსიუს კუმელთან ერთად აქეზებდა ტიბერიუსს რეფორმებისათვის“³.

ორატორის ჩამოყალიბებაში ოჯახური გარემოს როლი არგუმენტირებულია ციცერონის ტრაქტატში „ორატორი“. მისი აზრით, ორატორისათვის მთავარია, ვის უსმენს სახლში ყოველდღიურად, ვისთან ლაპარაკობს ბავშვობისას, როგორი ენით განუმარტავს მამა, მასწავლებელი და დედა⁴. გრაკუსები ამ მხრივ იდეალურ პირო-

¹ Plut. Tib. 1.

² Cic. Brut. 27, 10.

³ Plut. Tib. VIII.

⁴ Cic. Orat. 58, 210.

ბებში იზრდებოდნენ. კორნელიას მარტო მოვალეობის მოხდის მიზნით არ ჰყავდა შვილებისათვის მიჩენილი საუკეთესო მასწავლებლები. თავის უპირველეს ამოცანად შვილებზე ზრუნვა და მათთვის ღრმა განათლების მიცემა მიაჩნდა.

ციცერონის შემოქმედებიდან კარგად ჩანს, რომ მას გრაკუსების შესახებ ვრცელი ინფორმაციები ჰქონია. ამ ცნობებს იგი თავისი შეხედულებების მიხედვით ალაგებდა. წინასწარ განსაზღვრავდა კონკრეტულ სიტუაციაში გრაკუსების ჩართვა რა შთაბეჭდილებას მოახდენდა მსმენელსა თუ მკითხველზე. ამგვარი მიდგომითაა გამოწვეული ის ფაქტი, რომ ციცერონის მრავალრიცხოვან თხზულებებში ფართოდაა გაბნეული გრაკუსების შესახებ სრულიად განსხვავებული და ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულებები.

ციცერონი გრაკუსების მოღვაწეობის შეფასების დროს ორ მკვეთრად დაპირისპირებულ პოზიციას ამჟღავნებს. ტიბერიუსისა და გაიუსის პოლიტიკური საქმიანობა მისთვის მიუღებელია და როდესაც მათი მოღვაწეობის ამ სფეროს ეხება ყოველთვის უარყოფითი ფერებით გვიხატავს. იგი ვერ ურიგდება იმ ცვლილებებს, რომელსაც გრაკუსები რომს სთავაზობდნენ. ციცერონი უფრო ღრმად მიდის, მიიჩნევს ძმებს მონარქისტებად. მაგრამ როდესაც ციცერონი მიადგება გრაკუსების ნიჭს, განათლებასა და ორატორული ხელოვნების დონეს, მისი დამოკიდებულება მკვეთრად იცვლება. მას ისინი აპყავს ისეთ კვარცხლბეკზე, რომელზედაც რომაელთა შორის მანამდე არავინ ასულა.

ანტიკური ავტორებიდან გრაკუსების შეფასებაში ყველაზე თანმიმდევრულია პლუტარქე. ციცერონისაგან განსხვავებით იგი ძმების ღირსებების სულ სხვა თვისებებზე ამახილებს ყურადღებას. პლუტარქე თავისი ძირითადი ამოცანის ერთგული რჩება. მისი მიზანია, მოგვცეს გმირის ეთიკური სახე. გაამახვილოს ყურადღება მორალურ ნიშნებზე, გაამართლოს ცალკეულ პირთა ჩადენილი ქმედებანი. მისი მიზანია, არა ისტორიის, არამედ ცხოვრების დაწერა. მაგრამ ამგვარი გაფრთხილების მიუხედავად, ცხოვრების გვერდით საკმაოდ გადმოგვცემს ეპოქის სურათებსაც. გრაკუსების მოღვაწეობის ისტორია პლუტარქეს ბიოგრაფიების გარეშე მწირი და უფერული იქნებოდა. პლუტარქე მრავალი კუთხიდან გვიხატავს თავის გმირებს. ტიბერიუსის ცხოვრების ერთი თავი მთლიანად ძმების შედარებას ეძღვნება. პლუტარქე წერს: „ვით დიოსკურთა გამომსახველ ქანდაკებებსა

და სურათებში აღბეჭდილი მსგავსება შეიცავს ამავე დროს ერთგვარ სხვაობასაც, ...ისე ახალგაზრდა გრაკუსისა მოქმედებებსა და პოლიტიკურ მოღვაწეობაში მკვეთრად ჩანს საკმაოდ დიდი განსხვავება იმ მრავალ მსგავსებებთან ერთად, რაც იყო მათ მამაცობასა და თავმდაბლობაში, კეთილშობილებასა, მკვერამეტყველებასა და დიდსულოვნებაში¹. შესავლის შემდეგ პლუტარქე აშკარა განსხვავებებს ჩამოთვლის. „ტიბერიუსის სახის იერს, გამონედვასა და მოძრაობას დიდი სიმშვიდე და თავდაქერილობა ახასიათებდა, გაიუსი კი მგზნებარე და ფიცხი კაცი იყო. საჯაროდ სიტყვის წარმოთქმის დროს ტიბერიუსი ერთ ადგილზე იდგა ხოლმე მშვიდად, ხოლო გაიუსი პირველი იყო რომელითა შორის, რომელიც ლაპარაკის ქამს ტრიბუნაზე აქეთ-იქით დადიოდა და მხრებიდან ტოვას იშორებდა... იგი პირველი მკვერამეტყველი იყო, რომელიც ტრიბუნაზე ტანიდან წამოსასხამს იშორებდა და სიტყვის წარმოთქმის დროს თეძოზე ხელს ირტყამდაო. გაიუსის სიტყვა, მრისხანე და მგზნებარე, შიშს იწვევდა, ტიბერიუსის სიტყვა კი მეტად სასიამოვნო გახლდათ და იქითკენ იყო გამიზნული. მსმენელებში გულშემატკივრობისა და სიბრალულის გრძნობა აღეძრა. ტიბერიუსს მეტისმეტად დახვეწილი და ფაქიზად დამუშავებული მეტყველება ჰქონდა, ხოლო გაიუსს — დამაჯერებელი და ფერადოვანი.

ტიბერიუსსა და გაიუსს მეტყველების გარდა ხასიათიც სხვადასხვაგვარი ჰქონდათ. ტიბერიუსი ალერსიანი და მშვიდი ხასიათის ადამიანი იყო, გაიუსი — სასტიკი და ფიცხი².

გაიუსს ნაკლი უნდა დაეძლია, მაგრამ როგორც ჩანს, თანდაყოლილი თვისება ვერ გადაულახავს, მაგრამ გამოსავალი მაინც უპოვია. პლუტარქე წერს: „სიტყვის წარმოთქმისას ხშირად ისე გაფიცნდებოდა ხმას იმაღლებდა ხოლმე, ლანძღვა-გინებას იწყებდა და ყველაფერს ერთმანეთში ურევდა. ის ზურგს უკან იყენებდა ერთ გონიერ მონას, სახელად ლიკინიუსს, რომელსაც ხელთ ეპყრა საგანგებო საკრავი იარაღი, რასაც ხმის დასაყენებლად ხმარობდნენ და აი, როცა ლიკინიუსი შეატყობდა, გაიუსი ლაპარაკის დროს ხმას უმაღლებს და გაფიცებული სადაცაა ძირითად თემას დაშორდებაო, თავისი საკრავით რბილ ხმას გამოსცემდა ხოლმე, მაშინ გაიუსი მყისვე

¹ Plut. Tib. II.

² იქვე.

ცხრებოდა, დაბლა უწევდა ხმას, მშვიდდებოდა და დამთმობი ზღე-
ბოდა“¹. მოტანილი ციტატიდან კარგად ჩანს, რომ ტიბერიუსის თავ-
დაქერილობა გაიუსისათვის უცხო ყოფილა. მაგრამ მისი ენერჯიის
ასეთი შეფასება გადაჭარბებულად გამოიყურება, რადგან ანტიკურა
ავტორები გაიუსს-ორატორს ტიბერიუსზე მალლა აყენებენ. საჯ-
თოდ, ყველა ავტორთან მკვეთრადლა გამოკვეთილი ძმების დიდი ორა-
ტორული ხელოვნება. ამიტომ არ არის შემთხვევითი, რიტორიკის
სახელმძღვანელოს ad Herennium უცნობი ავტორი გრაცხსების
სიტყვებს, როგორც მკვერმეტყველების საუკეთესო ნიმუშებს თვალ-
საჩინო ადგილს უთმობს.

გარეგნულ ბრწყინვალეობასთან ერთად გრაცხსების სიტყვებ-
შინაარსითაც მდიდარი იყო. დავიწყოთ ტიბერიუსით. ჩვენამდე მო-
ღწეული მისი ყველა სიტყვა საკითხის ღრმა ცოდნით გამოირჩევა.
მკვერმეტყველება შერწყმული სიბრძნესთან სიტყვის ზემოქმედ-
ბას მსმენელებზე უფრო აძლიერებდა. პლუტარქეს თანახმად, ტიბე-
რიუსის ხელში სიტყვა ისეთ თვისებებს იძენდა, რომლითაც ნების-
მიერი დაბრკოლების გადალახვა შეიძლებოდა. „კეთილშობილურსა
და სამართლიან საქმეს ტიბერიუსი იცავდა ისეთი სიტყვებით, რო-
მელსაც კარგი კი არა, ავი საქმის გაპათიოსნებაც კი შეეძლო. შე-
უპოვარი და უძლეველი ჩანდა ტიბერიუსი, როდესაც იგი ხალხით
გარშემორტყმულ ტრიბუნაზე იდგა და ღარიბთა დასაცავად სიტყვას
ამბობდა“².

პლუტარქესთან დაცული ტიბერიუსის სიტყვა ნათლად მიუთი-
თებს, რომ ორატორი კარგად ერკვეოდა არა მარტო რთულ პოლიტი-
კურ სიტუაციებში, არამედ ბრწყინვალედ იცნობდა გაღარიბებული
მოსახლეობის ფსიქოლოგიასაც. მას წინასწარ ჰქონდა განსაზღვრული
რას უნდა მოეხდინა ხალხზე განსაკუთრებული შთაბეჭდილება, რომ
გაეზარდა თავისი იდეის მომხრეთა რიცხვი.

ამიტომ ცხადია, როგორ რეზონანსს გამოიწვევდა ტიბერიუსის
სიტყვა, როდესაც იგი მიმართავდა ხალხს, „იტალიაში მცხოვრებ
ნადირებსაც კი, თავთავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესა-
ფარად, მაგრამ იმ ხალხს, ვინც იტალიისათვის იბრძვის და სიცო-
ცხლეს სწირავს, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში პაერისა და სი-

¹ Plut. Tib. II.

² ი ქ ვ ე, IX.

ნათლის მეტი“¹. შემდეგ ტიბერიუსი იძლეოდა ამ მოსახლეობის ეკონომიკური მდგომარეობის დახასიათებას, რაც რეალური სურათის შეუღამაზებელი აღწერა იყო. შეუძლებელია მსჯელობის ამ მიმართულებით წარმართვას, ღარიბთა ერთსულოვანი მხარდაჭერა არ მოჰყოლოდა. სიტყვა ყოველმხრივ არგუმენტირებულია. კონკრეტული მაგალითების მოშველიებით იტალიის მოსახლეობის მდგომარეობა დახატულია გარეულ ცხოველებზე უფრო მძიმედ. სიტყვა მან ასე დაამთავრა: „ჯარისკაცები მხოლოდ სხვისი ფუფუნებისა და სიმდიდრის გულსათვის ომობენ და იხოცებიან. მათ მსოფლიოს მბრძანებლებს უწოდებენ, სინამდვილეში კი მათ საკუთარი მიწის ერთი ნაგლეჯიც არ გააჩნიათ“². ტიბერიუსის გამოსვლას შესაფერისი გამოძახილიც მოჰყვა. იმდენად დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია გრაკუსის მწევრმეტყველებას, რომ „ამ სიტყვას, რომელიც დიდი გატაცებითა და ჭეშმარიტი მგზნებარებით იქნა წარმოთქმული, ხალხი აღფრთოვანებით შეეგება. რაც შეეხება ტიბერიუსის მოწინააღმდეგეთ. ვერც ერთმა მათგანმა სამაგიეროს თქმა ვერ გაბედა. ტიბერიუსთან კამათზე ზელი აიღეს და მიაშურეს ერთ-ერთ სახალხო ტრიბუნს“³. ტიბერიუსის მოწინააღმდეგეებმა საჯაროდ გამოსვლის ნაცვლად ბრძოლის ფარულ საშუალებებს მიმართეს.

ტიბერიუსმა, როგორც ორატორმა, აგრარული რეფორმის გარშემო გამოავლინა თავისი შესაძლებლობები. საინტერესოა მისი მიდგომა აღნიშნული პრობლემებისადმი. ვიდრე იგი უშუალოდ საკითხზე გადავიდოდა, თავის სიტყვაში შექმნა ფონი აგრარული რეფორმის აუცილებლობის შესახებ. ცდილობდა დაერწმუნებინა რომელიც ხალხი თავისი წამოწყების სისწორეში. დაეხატა თავისი მოქმედება, როგორც ერთადერთი ნაბიჯი კრიზისიდან თავის დასაღწევად. ტიბერიუსს ადამიანი და გარეული ცხოველი დაყენებული ჰყავდა ერთმანეთის გვერდით და ხმამაღლა აცხადებდა, მხეცი გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფება იმ პიროვნებასთან შედარებით, რომ-

¹ Plut. Tib. IX. პლუტარქესთან დაცულ ტიბერიუსის სიტყვას საოცრად ეხმიანება ახალი აღთქმის რამდენიმე ადგილი. მათესა (8,20) და ლუკას (9,58) სახარება ასეთ მსჯელობას გვაწოდის: „პაქუა მას იესუ“ მეღთა ზურგელი უჩნს და მფრინველთა ცისათა საყოფელი, ზოლო ძესა კაცისასა არა აქუს, სადა თავი მოიდრეკოს“.

² Plut. Tib. IX.

³ იქვე, X.

ლის მხრებზეც დგას იტალია. სორო, რომელსაც მხეცი ფლობს, წარმოადგენს მის უპირატესობას.

პლუტარქე მთავარ ყურადღებას ამახვილებს ტიბერიუსის სიტყვის მხატვრულ მხარეზე. მაგრამ არსებობს ტიბერიუსის გამოსვლის მეორე ვარიანტიც. იგი დაცული აქვს აპიანეს. აპიანეს მიხედვით, ტიბერიუსი უფრო პროზაულად გამოიყურება. ყურადღების ცენტრში აქაც იგივე პრობლემა დგას. მაგრამ ორატორის საბოლოო მიზანი არის განსხვავებული. აპიანე წერს, გრაქუსის მიზანი იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ ღარიბებისათვის შეექმნა კეთილდღეობა, არამედ იმაში, რომ მათი სახით სახელმწიფოს მიეღო ბრძოლისუნარიანი ძალა¹. ტიბერიუსის განზრახვის ამ მხარეზე პლუტარქეც ლაპარაკობს, მაგრამ მასთან ყურადღება 'ხევა საკითხზეა გამახვილებული.

ორივე ავტორთან დაცული ტიბერიუსის სიტყვა ფრაგმენტულ შთაბეჭდილებას ტოვებს. მათი გაერთიანებით მივიღებთ დასრულებულ სურათს, რომელშიაც ნათლად დაინახავთ რეფორმატორის გამოსვლის ნამდვილ მიზნებს. ტიბერიუსს არ შეიძლოდა უყურადღებოდ დაეტოვებინა რომის ძლიერების დასაყრდენი, არმია, რომლის ბრძოლისუნარიანობაც აღნიშნული პერიოდისათვის საგრძნობლად შესუსტებული იყო. ამის შესახებ პლუტარქეც ვრცლად მსჯელობს, მაგრამ ბოლომდე არ ხსნის კვანძს. აპიანესთან ტიბერიუსის განზრახვა მოკლედაა გადმოცემული. ტიბერიუსის მიზანი გამაგრებულია სერიოზული არგუმენტით.

თუ ტიბერიუსის მოღვაწეობას მთლიანობაში განვიხილავთ, მისგან სიტყვის ორივე ვარიანტის ერთდროულად წარმოთქმა მოსალოდნელია. იგი არმიის ბრძოლისუნარიანობის დაქვეითებასაც შეეხებოდა. ამ საკითხში ტიბერიუსი კარგად იყო გარკვეული, იბერიაში საკუთარი თვალთი იხილა ნუმანციის ხანგრძლივი ალყა და რომაელთა დახრილი დროშები.

პლუტარქემ და აპიანემ ტიბერიუსის სიტყვიდან აიღეს ის ნაწილი, რაც მათი თხრობის სტილს შეესაბამებოდა.

ტიბერიუსის სიტყვის ფრაგმენტულობის მიუხედავად კარგად ჩანს სიტყვის ფლობის ორიგინალური ხერხები. ვიდრე იგი პრობლემას დაყენებს უკეთებს შესავალს, რომლის ყოველი ნიუანსიც საკითხის ინტერესებს ემსახურება.

¹ App. B. C. I, 11.

ტიბერიუსის ორატორული მონაცემები კარგად გამოვლინდა სახალხო ტრიბუნ მარკუს ოქტავიუსთან დაპირისპირების დროს. ოქტავიუსმა ტიბერიუსის აგრარულ კანონპროექტს ვეტო დაადო. ტიბერიუსის წინადადებით. სახალხო ტრიბუნი თანამდებობიდან გადააყენეს¹. ოქტავიუსის გადაყენებით ჩადენილი დანაშული, რომ გაემართლებინა ტიბერიუსმა წარმოთქვა ვრცელი სიტყვა, რომელშიაც დაასაბუთა თავისი ნაბიჯების აუცილებლობა. ბრწყინვალე სიტყვაში ტიბერიუსი თანამოქალაქეებს წარმოუდგა არა მარტო დიდი ორატორის სახით, არამედ რომის წარსულის საფუძვლიან მცოდნედაც. მაგრამ ეს ცოდნა არ იყო პასიური. მას იყენებდა ზუსტად იმ დროს, როდესაც საჭირო იყო მისი ჩართვა. ტიბერიუსი მიმართავს ხალხს: „სახალხო ტრიბუნი უწმინდესი და ხელშეუხებელი პიროვნებაა იმიტომ, რომ ის ხალხისათვის სწირავს თავს და ხალხის კეთილდღეობას ემსახურება. მაგრამ თუ ტრიბუნი ხალხს ზურგს შეაქცევს. უსამართლოდ მოექცევა, შეატყუებს ძალას და კენჭისყრის უფლებას აღუკვეცავს, მაშინ იგი თვითონვე ხსნის თავისთავს ამ თანამდებობიდან, რამეთუ არ ასრულებს მოვალეობას, რისთვისაც ტრიბუნის რწმუნება მიენიჭა“². ტიბერიუსის აზრით, სახალხო ტრიბუნს ხალხი ირჩევს, იმავე ხალხს აქვს უფლება ჩამოართვას თანამდებობა. იგი ასეთ პარალელს ავლებს, ღვთის მსახურს დანაშაულის შემთხვევაში ღმერთი უმკაცრესად სჯის. დაეშო რომის დამფუძნებელთა ხელისუფლება, რომელშიც ღვთაებრიობის ელემენტებიც იყო. უსამართლო მოქმედებისათვის რომიდან გააძევეს ტარკვინიუსი. ვესტას ქუთრში უწმინდესია რომში. მაგრამ თუ რომელიმე შესცოდავს ცოცხლად მარხავენ. ამდენად, ტიბერიუსის აზრით, სავსებით კანონზომიერია ხალხის შეურაცხყოფელ ტრიბუნს ჩამოერთვას ხალხისაგან ბოძებული ხელშეუხებლობა. ტიბერიუსის სიტყვაში წარსული და თანამედროვეობა. ღვთაებრივი და რეალური მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული. მისი მიზანია ყველაფერს ერთ ფოკუსში მოეყაროს თავი, გაამართლოს თავისი ნაბიჯი და დაარწმუნოს მსმენელი თავისი მოქმედების სისწორეში. ტიბერიუსმა სცადა გაეფანტა ის შეძრწუნება, რაც ოქტავიუსის გადაყენებამ მოახდინა რომაელებზე. ბრძოლის ამ ეტაპზე მან მიაღწია ხალხის თანაგრძნობის შენარჩუნებას. პლუტარქე ტიბერიუსის სიტყვას

¹ App. B. C. 1, 12; Plut. Tib. XV.

² Plut. Tib. XV.

კომენტარს უკეთებს და აღნიშნავს, რომ ამით მას თავის გამართლება სურდაო¹. მოკლედ, მაგრამ იგივე სიტუაცია აქვს გადმოცემული აპიანეს².

ტიბერიუსის ხალხზე ზემოქმედების კიდევ ერთი ფაქტი აქვს აღწერილი პლუტარქეს. მდგომარეობა რომში მეტისმეტად დაიძაბა. მოწინააღმდეგეებმა აშკარა უპირატესობა მოიპოვეს. „ტიბერიუსი დამწუხრებული ჩამოვიდა ტრიბუნიდან ფორუმზე და ცრემლმორეულმა ვედრებით მიმართა ხალხს. „ჰეო, — ამბობდა იგი, — მეზინია, მტრები ამაღამ სახლში არ შემომეპრან და არ მომკლანო“. ამ სიტყვებმა ისე იმოქმედა ხალხზე, ტიბერიუსის სახლის წინ იმ ღამეს მრავალი მდაბიო შეიკრიბა. ისინი მცველებად დაუდგნენ ტიბერიუსს და ღამე უთქეს“³.

ტიბერიუსის მსგავსი მოქმედება სხვა წყაროებითაც დასტურდება. აპიანე წერს, სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი ჯერ კიდევ იმყოფებოდა თანამდებობაზე, მოისხა სამკლავიარო ტანსაცმელი და თავის მცირეწლოვან ვაჟთან ერთად დადიოდა ფორუმზე. ჩერდებოდა ცალკეულ პირებთან და თხოვდა ეჭრუნათ ბავშვზე. რადგან თვითონ სულ მალე დაიღუპებოდა მტრების ხელით⁴. ამ ფაქტში ტიბერიუსის სულ სხვა თვისებები ჩანს. იქ სადაც სიტყვა უძლურია, იგი მხარდაჭერის ნებისმიერი ხერხის გამოყენებას ცდილობს.

ტიბერიუსის ორატორული ხელოვნების ძირითადი მიმართულება ნაკარნახევი იყო ქვეყნის საერთო ინტერესებით. ამ ინტერესებს უფარდებდა იგი მთელ თავის ცოდნას. მისი განათლებისა და აზროვნების სიღრმე ფართოდაა აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში⁵.

ტიბერიუსმა მისცა ბიძგი ხელისუფლებისათვის ბრძოლის ახალ ეტაპს, რომელიც უფრო მაღალ საფეხურზე მისმა უმცროსმა ძმამ გაიქცა აიყვანა.

რომის ისტორიაში ტიბერიუსმა პირველმა გადალახა ის ზღვარი, რომელსაც შეიარაღებული შეტაკება მოჰყვა შედეგად. აპიანე სამოქალაქო ომების ისტორიას წისი მოღვაწეობით იწყებს.

¹ Plut. Tib. XVI.

² App. B. C. 1, 12.

³ Plut. Tib. XVI.

⁴ App. B. C. I, 14.

⁵ Т. И. Кузнецова, И. П. Стрельникова, Ораторское искусство в древнем Риме, М., 1976, стр. 21.

გაიუს გრაქხუსის ორატორული და ლიტერატურული მემკვიდრეობა შედარებით უკეთეს მდგომარეობაშია. თუ ტიბერიუსის სიტყვის რამდენიმე ფრაგმენტს ვიცნობთ, გაიუსის სამოცდაათამდე ფრაგმენტიცაა ცნობილი¹. თავისი სიტყვები გაიუსს თვითონვე გამოუცია. ანტიკური ეპოქა გაიუსის მრავალ ნაშრომს იცნობს. მრავალი მწერალი მალალ შეფასებას აძლევდა უმცროსი გრაქხუსის შემოქმედებას². პლუტარქეს დროს გაიუსის წიგნები საზოგადოებისათვის ფართოდ ყოფილა ცნობილი³. ციცერონის დროისათვის ეს სიტყვები ორატორული ხელოვნების ნიმუშად და სავალდებულო საკითხავ ლიტერატურად ითვლებოდა. ამგვარი შეხედულების საუკეთესო დამადასტურებელია ციცერონის ტრაქტატი „ბრუტუსი“; ციცერონს ვრცელი მსჯელობა აქვს გაშლილი გაიუსის ორატორული ხელოვნების შესახებ. იგი წერს: „ჩვენს წინაშეა შესანიშნავი ნიჭის ადამიანი, მგზნებარე, გულმოდგინე და ბავშვობიდანვე კარგად განათლებული, გაიუს გრაქხუსი. დამეთანხმე, ბრუტუს, რომ არასდროს არ ყოფილა მასზე სრულად და მდიდრულად ვინმე დაჯილდოებული მჭევრმეტყველებისათვის.

— სავსებით გეთანხმები — თქვა ბრუტუსმა — ყველა ძველი ორატორიდან იგი თითქმის ერთადერთია, ვისაც მე ვკითხულობ.

— არა თითქმის, არამედ მხოლოდ იგი იკითხე, ბრუტუს, — შევეპასუხე მე. მისმა უდროო სიკვდილმა რომის სახელმწიფოს და ლათინურ სიტყვიერებას აუნაზღაურებელი დანაკლისი მიაყენა“⁴. ციცერონის სიტყვებით, იგი თავისი ძმის კვალს რომ არ გაჰყოლოდა, ეცოცხლა დიდხანს, საოცრად ადვილად მიაღწევდა წინაპართა დიდებას. მჭევრმეტყველებაში მას ტოლი არ ეყოლებოდა. „ენა მისი იყო ამაღლებული, აზრები — ბრძნული, ტონი — დამაჯერებელი. დასანანია, რომ მის ნაწარმოებებს აკლიათ ბოლო შტრიხი: მრავალი ბრწყინვალე მონახაზი, მაგრამ მცირე დასრულებული“⁵. ამის მიუხედავად, გაიუსი ის ორატორია, რომელიც ახალგაზრდობამ უნდა

---

¹ ტიბერიუსისა და გაიუსის სიტყვები გამოცემული აქვს მალკოვატის. H. Malcovati, *Oratorum Romanorum fragmenta*, vol. II. Turin-Mediolani, 1930, გვ. 109—145.

² Plut. Tib. VIII; Cic. Brut. 33, 125, 126; Tacit. Dial. de orat. 18.

³ Plut. Gaius, IV.

⁴ Cic. Brut. 33, 125.

⁵ იქვე, 126.

იკითხოს ¹. მოტანილი მსჯელობა მთელი სისრულით გვიხატავს გაიუსს. ეს არის დიდი ადამიანის მიერ დანახული და შეფასებული მოღვაწე იმ კუთხიდან, რომელიც მას აინტერესებს. ციცერონს ძველ ორატორთა შორის გაიუსის მსგავსი არ ეგულება. იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ გაიუსის დიდმა მონაცემებმა ხანმოკლე სიცოცხლის გამო დასრულება ვერ მოასწრო. ბედნიერი იქნებოდა რომი და ლათინური სიტყვიერება გაიუსს ტიბერიუსისათვის რომ არ მიეძაძა.

იმის მიუხედავად, რომ ციცერონისათვის გაიუსის პოლიტიკური პოზიცია მიუღებელია, მისი ორატორული ხელოვნების წინაშე იგი ქედს იხრის და აღიარებს, ნაადრევ სიკვდილს რომ ხელი არ შეეშალა, უმცროსი გრაქუსი მიუწვდომელ სიმაღლეებს დაიპყრობდაო. ამას ამბობს არა საშუალო მონაცემების ორატორი, არამედ მკვერ-მეტყველების საზომი, მარკუს ტულიუს ციცერონი.

ციცერონი გაიუსის ნაკლსაც აღნიშნავს, მაგრამ ეს ნაკლი უმნიშვნელოდ აქვს მიჩნეული. გრაქუსის სიტყვები ქრესტომათიაში შეაქვს და ახალგაზრდობას ურჩევს მის კითხვას, რომ ცოდნაც გაიღრმავონ და ორატორულ ხელოვნებაშიც გაიწაფონ.

ციცერონი „ბრუტუსის“ დასასრულს კვლავ უბრუნდება გრაქუსების პრობლემას და აღნიშნავს, რომ მათ სრულყოფას ვერ მიღწიეს ახალგაზრდობის გამო ². საერთოდ ალებული. როდესაც იგი ძმებს ეხება, ერთმანეთისაგან მკვეთრად მიჯნავს ნიჭისა და მკვერ-მეტყველების მაღალ რანგს და მათ პრაქტიკულ საქმიანობას. რომლის მიმართაც ციცერონი ყოველთვის უარყოფით დამოკიდებულებას ამჟღავნებს.

მოსალოდნელი იყო, რომ ციცერონის ხანგრძლივი ტრიუმფი ორატორული ხელოვნების ტახტზე უარყოფითად იმოქმედებდა გრაქუსების დიდებაზე. მაგრამ ციცერონმა თვით მიუზღო გარკვეული ხარკი თავისი დიდი წინამორბედების ღირსეულ სახელს. გადაუქარბებლად შეიძლება ითქვას, როგორც ორატორების, გრაქუსების დიდება, გარკვეულად ციცერონის დამსახურებაცაა. მან თავის ნაშრომებში ღირსეული ძეგლი აუგო წარსულის გამოჩენილ ორატორებს. ამიტომ მომდევნო ხანებში გრაქუსებს, განსაკუთრებით გაიუსს, მუდამ მაღალ შეფასებას აძლევდნენ. არ არის შემთხვევითი, რომ ახ. წ. აღ.

¹ Cic. Brut. 33, 126.

² ი ქ ე ე, 97, 333.

I—II სს. ცნობილი ისტორიკოსი და ორატორი კორნელიუს ტაციტუსი ძველი მკვერმეტყველების გამოჩენილ ოსტატთა შორის უპირატესობას გაიუსს ანიჭებს¹. ტაციტუსი გამოჩენილ რომელ ორატორთა ზედარებისას გაიუსს ციკერონის გვერდით მოიხსენიებს². ციკერონას გვერდით გაიუსის დაყენება მეტყველებს მის ფართო პოპულარობაზე იმპერიის ხანაშიც. მართალია, ტაციტუსის მიხედვით, ციკერონი აღემატება გაიუსს, მაგრამ მის ამ მდგომარეობას კარგად ზნის თვით ციკერონი, როდესაც გრაქუსების დამახასიათებელ ნაყლს. მათ ახალგაზრდობას მიაწერდა.

მეორე საუკუნის მწერალი აპულეუსი, „აპოლოგიაში“ როდესაც ჩამოთვლის წინა საუკუნეების დიდ ორატორებს, მათ შორის გაიუსსაც საპატიო ადგილს უთმობს².

გაიუსს გრაქუსი ორი წლის განმავლობაში იდგა რომის მოქალაქეთა ყურადღების ცენტრში. იგი შემთხვევას არ უშვებდა, თავისი პოზიციების გასამტკიცებლად ცეცხლოვანი სიტყვა რომ არ წარმოეთქვა.

ანტიკურ ავტორთა ნაწილი მიუთითებს, რომ გაიუსი არ აპირებდა პოლიტიკური მოღვაწეობის დაწყებას. მას მშვიდი ცხოვრება სურდა, მაგრამ შემთხვევითმა მოვლენამ გადაწყვიტა მისი მომავალი. პლუტარქე წერს: „როგორც ჩანს, სახელმწიფო საქმეებში გაიუსის გარეგნული მიზეზი უფრო მეტად იძულება იყო და არა საკუთარი სურვილი. ციკერონი გადმოგვცემს: გაიუსს, რომელიც ყოველგვარ თანაშლეობას გაურბოდა და სიმშვიდეში ცხოვრებას არჩევდა, ერთხელ ბიზანიაში ძმა გამოეცხადა და ასე უთხრა: „რადას აყოვნებ, გაიუს? უკან დასახევი გზა არ არის, ჩვენ ორივეს ერთნაირი სიცოცხლე და ხალხის კეთილდღეობის გულისათვის ერთნაირი სიკვდილი გვიწერილია!“⁴ ხაზგასმული არგუმენტი არ არის სარწმუნო, მაგრამ მასში კარგად ჩანს ანტიკური ტრადიციის დამოკიდებულება აღნიშნული საკითხის მიმართ.

წყაროთა ნაწილი მიუთითებს, რომ გაიუსის მიზანი შერისიძეება იყო. მისი ასეთი პოზიცია წინა პლანზეა წამოწეული პლუტარ-

¹ Tacit. Dial. de orat. 18.

² იქვე.

³ Апулей, Апология, 95.

⁴ Plut. Gaius, 1. პლუტარქეს გადმოცემა აღებული აქვს ციკერონისაგან, იხ. Cic. De divinat. 1, 26.

ქესთან. თავის გამოსვლებში გაიუსი ხშირად მოაგონებდა რომაელებს, რომ გამოუსწორებელი დანაშაული ჩაიდინეს ტიბერიუსთან დაკავშირებით. იგი პირდაპირ ამბობს, რომ ადამიანის დასჯა შეიძლება მხოლოდ სასამართლოს შემდეგ. რომაელებმა კი მათთვის თავდადებული პიროვნება ტიბერიუსი უკანონოდ გამოასალმეს წუთისოფელს. „ტიბერიუსი... თქვენ თვალწინ მოკლეს მდიდრებმა და მის გვამს გულშემზარავად მიათრევდნენ კაპიტოლიუმიდან შუაგულ მდინარეში გადასაგდებად. ტიბერიუსის მეგობრები, რომლებიც შეპყრობილ იქნენ, გაუსამართლებლად დახოცეს მაშინ, როცა ჩვენ მამა-პაპათაგან დანატოვარი კანონი გვაქვს, კანონი, რომლის ძალითაც, თუ სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩამდენი სასამართლოში არ გამოცხადდება, მის კარზე დილით ადრე მიდის მეტუკე და სასამართლოში იწვევს. მანამდე ამ კანონის თანახმად მოსამართლეთ განაჩენი არ გამოაქვთ. აი, როგორი ფრთხილი და წინდახედულნი იყვნენ ჩვენი წინაპრები ადამიანის ბედის განკითხვის საქმეში“¹. გაიუსის სიტყვის მთავარ მიზანს ხალხის ახალი ბრძოლისათვის შემზადება შეადგენდა. ამზადებდა ნიადაგს, რომ ტიბერიუსის მსგავსი მოქმედების ჩადენისას არ განმეორებულყო ძველი ტრაგედია. გაიუსი, როგორც რეფორმატორი, ტიბერიუსის დაწყებული საქმის პირდაპირი მემკვიდრე და გამგრძელებელი იყო. იგი დიდი მონდომებით მოითხოვდა ტიბერიუსის მტერთა დასჯას. მაგრამ ეს შურისძიების გამოვლენად არ უნდა მივიჩნიოთ. მათი დასჯა გაიუსს გზის გასაწმენდად სჭირდებოდა. ამავე დროს, თუ ამას მიაღწევდა, მოახდენდა ნობილიტეტზე თავისი ძალის დემონსტრირებას და გატეხდა სენატის ნებას. ანტიკური ავტორების ცნობა, გაიუსის თავშეუკავებლობის შესახებ, მთლად უსაფუძვლო ინფორმაცია არ არის. ცნობილია, რეფორმების ერთ-ერთი პუნქტი სასამართლო საქმეებსაც შეეხო. მისი წინადადებით, სასამართლო ფუნქციები სენატორებს ჩამოერთვა და მხედრებს გადაეცა. როდესაც ეს პროექტი დამტკიცებულა, გაიუსს უთქვამს, სენატი ერთი დარტყმით გაევანადგურეთ². ექსტაზში შესულს ნორმა ვერ დაუტავს.

გაიუსის სიტყვები მარტო გარეგნული ეფექტით არ იქცევდა მსმენელთა ყურადღებას. მისი მკვერმეტყველება თვითმიზანი არ ყოფილა. ლამაზი სიტყვა წამოწყებული საქმის დასავიკრივებლად

¹ Plut. Gaius, III.

² App. B. C. 1, 22.

სჭირდებოდა. მის ყოველ გამოსვლას კონკრეტული ამოცანა ჰქონდა დაკისრებული.

გაიუსის კანონპროექტების მნიშვნელოვანი ნაწილის რეალური განხორციელების საფუძველი არსებობდა. რეფორმატორის აქტიური პოზიცია გადამწყვეტ როლს ასრულებდა, რადგან თავისი წინადადების პრაქტიკულ მხარეს თვითონვე უდგებოდა სათავეში. რესპუბლიკის პერიოდის რომაელ პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის დიაპაზონით მას ბევრი ვერ შეედრება.

გაიუსს შეეძლო ზემოქმედება მოეხდინა საწინააღმდეგოდ განწყობილ მსმენელებზედაც. ამის საუკეთესო ფაქტს წარმოადგენს პლუტარქესთან დაცული მისი სიტყვა. სარდინიიდან თვითნებურად რომში დაბრუნებული გაიუსი სამართალში მისცეს. პლუტარქეს მიზედვით, სასამართლოზე გაიუსმა სიტყვა მოითხოვა და ისე შეუცვალა გუნება-განწყობილება რომ გაამართლეს და უსამართლოდ დაჩაგრულ კაცად ჩათვალეს¹.

გაიუსს შესწევდა უნარი სიტყვა ნებისმიერ სიტუაციაში თავისი იდეის სამსახურში ჩაეყენებინა. ამგვარი სულისკვეთებით არის გამსჭვალული ჩვენამდე მოღწეული ყველა მისი სიტყვა. ამგვარი შეხედულების დამადასტურებლად საკმარისია ასეთი ფაქტი მოვიყვანოთ: სახალხო ტრიბუნის არჩევნების დროს, წარჩინებულთა ინიციატივით, გაიუსი მეოთხე ტრიბუნად აირჩიეს. პლუტარქეს სიტყვებით, რიგს მისთვის ხელი არ შეუწლია, „მიიღო თუ არა თანამდებობა, მაშინვე პირველი ადგილი დაიკავა. ეს იმიტომ მოხდა, რომ მის მკვერმეტყველებას ისეთი ძალა ჰქონდა, როგორიც არავისას“². უნდა აღინიშნოს. რომ გრაკხუსების ეპოქაში რომი ორატორების სიმცირეს არ განიცდიდა. განათლების საკმაო დრო მკვერმეტყველებას ჰქონდა დათმობილი. რომის არისტოკრატია მხურვალედ ეწაფებოდა ტრადიციულად ქვეყნის მართვა-გამგეობისათვის აუცილებელ კომპონენტს. გაიუსთან შედარებით ყველანი ჩრდილში მოექცნენ და პირველობის გვირგვინი, მართალია ბრძოლით, მაგრამ მაინც ღირსეულს დაუთმეს.

გაიუსის სიტყვათა ფრაგმენტები ცნობილია განსხვავებული შეხედულებებისა და ეპოქის ავტორების მეშვეობით. ამიტომ ყველა მწერალი გაიუსის ისეთ სიტყვას გადმოგვცემს, რომელშიაც სურს ან

¹Plut. Gaius, II.

² ი ქ ე ე.

გრაკუსის ღირსებების ხაზგასმა, ან კიდევ მის უარყოფით თვისებებზე ყურადღების გამახვილება. გრაკუსების მომდევნო ეპოქაში მათი საქმიანობის აშკარა მძაგებლებიც მრავლად იყვნენ. მათ შორის გამოირჩევა ველიუს პატერკულუსი. მისი სიტყვებით, ტიბერიუს გრაკუსის შეილება განსაკუთრებული ნიჭით იყვნენ დაჯილდოებულნი, მაგრამ ეს ნიჭი ბოროტ საქმეზე გამოიყენეს¹. პატერკულუსის აზრით, წესიერ ადამიანთა მსგავსად შეეძლოთ მშვიდობიანი გზით მიეღწიათ ყველაფერ იმისათვის, რისი მიღწევაც ამბობებით სურდათ². ციცერონის მსგავსად პატერკულუსიც სინანულს გამოთქვამს, რომ გრაკუსების სიკვდილით რომის სახელმწიფომ ბევრი დაკარგა.

გაიუსის სიტყვები დიდი რაოდენობით დაცული აქვს გელიუსს. მისი მეშვეობით გაიუსის მოღვაწეობის ბევრი ისეთი მხარეა ცნობილი, რაც სხვა ავტორებთან არ გვხვდება. საქმე ეხება, როგორც ორატორული ხელოვნების ნიმუშებს, ისე კონკრეტულ საქმიან ნაბიჯებსაც. მოვიტანოთ ერთი ასეთი ფაქტი. კაპადოკიის ტახტისათვის ატეხილ დავაში თავისი აზრი გამოთქვა გაიუსმა. გელიუსის მიხედვით, გრაკუსი კარგად გარკვეული ყოფილა იმდროინდელ პოლიტიკურ საკითხებში. გაიუსის სიტყვა რომის გაბატონებული საზოგადოების მძაფრ კრიტიკას წარმოადგენს. იგი პირდაპირ ამბობს, კაპადოკიის ტახტს დაეპატრონება ის, ვინც მეტ ფულს გადაიხდის³. გაიუსი იბრძვის რომის რესპუბლიკის სათავეში მოკალათებულ არისტოკრატიაში გაბატონებული კორუფციის წინააღმდეგ, ავლენს საზოგადოების მახინჯ მხარეს, მექრთამეობას. ნობილიტეტის რიგებში გაბატონებული ეს უარყოფითი მოვლენა ყველაზე მეკეთრად გამომზეურდა ცოტა ხნის შემდეგ, ნუმიდიის მეფე იუგურთასთან დაკავშირებული სკანდალური ისტორიით. აღნიშნულ ფაქტთან მიმართებაში ნათელი ხდება, რომ გაიუსის ინტერესების სფეროში შედიოდა არა მარტო საშინაო საკითხები, არამედ საერთაშორისო პრობლემებიც. ეს სარბიული კი ტრიბუნის კომპეტენციაში არ შედიოდა, რაც ნობილიტეტის გაღიზიანებას იწვევდა.

¹ Vel. Paterc. II, VII.

² იქვე.

³ Gellius. XX, 1, 2, 3.

გელაუსთან დაცულ გაიუსის სიტყვებში გამოკვეთილად ჩანს ორატორის მთავარი მიზანი. მისი სიტყვა გამიზნულია აუდიტორიისათვის. ამიტომ დიდად არის დამოკიდებული მსმენელის დონეზე. გაიუსის ეს ღირსებები აქვს მხედველობაში ი. სტრელნიკოვას, როცა წერს: „ვეშმარიტად ნიჭიერი ორატორი ვლინდება რიტორიკის წესებთან შემოქმედებითი მიდგომით. მან კარგად იცის, როდის არის საჭირო მისი დაცვა და როდის შეიძლება დარღვევა. იგი ითვალისწინებს არა მარტო სიტყვის მასალას, არამედ წარმოთქმის მომენტსაც, აუდიტორიის ხასიათს და მის დამოკიდებულებას მოცემულ მომენტში“¹. გაიუსი ფლობდა საკითხის მსმენელამდე მიტანის საიდუმლოებას. ამ თვისებებით განსხვავდებოდა იგი მეორე საუკუნის რომაელი ორატორებისაგან. განსხვავებულმა თვისებებმა მოუხვეჭა ის შარავანდედი, რომლითაც სარგებლობდა მთელი ანტიკური სამყაროს არსებობის მანძილზე. გაიუსის მრავალ სიტყვათა შორის ანტიკურ ავტორებთან განსაკუთრებით ხაზგასმულია სიკვდილის წინა ხანებში წარმოთქმული სიტყვა. სიტყვა უმნიშვნელო განსხვავებებით აქვთ დაცული ციცერონს, კვინტილიანს, იულიუს ვიქტორინს. ციცერონი გაიუსის გამოსვლას სანიმუშოდ თვლის. მისი აზრით, სიტყვის თქმა კი არ არის ძირითადი, მთავარია რა სიტუაციაში და რა ექსტიკულაციით გამოხატავს ორატორი. ციცერონს საილუსტრაციოდ მოჰყავს გაიუსის სიტყვები ტრაგედიის მოახლოების წინ. „ვის მივმართო შეუბედურმა? საით წავიდე? კაპიტოლიუმზე? მაგრამ ის ძმის სისხლითაა გამთბარი. სახლში? რომ ვუცქირო უბედურ დედას, მტირალსა და მიტოვებულს? მისი გარეგნობა, ხმა, სხეულის მოძრაობა ამის შესრულებისას ისეთი იყო, რომ მტრებმაც ვერ შეძლეს ცრემლის შეკავება“². ციცერონი ზეპირი გადმოცემების მოშველიებით ცდილობს აღადგინოს გაიუსის სახე და გადმოგვცეს ის შთაბეჭდილება, რომელიც მისმა გამოსვლამ მოახდინა მსმენელებზე, ზემოქმედება იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ მტრებსაც ვერ შეუჟავებიათ ცრემლი. გაიუსის სიტყვის მიბაძვლაა მიჩნეული ციცერონის სასოწარკვეთილი სიტყვები ლუციუს ლიცინიუს მურენას დასაცავად წარმოთქმული³. გაიუსის საკითხისადმი მიდგომა მეტად ეფექტური იყო. იგი

¹ Т. И. Кузнецова, И. П. Стрельникова, Ораторское... стр. 27.

² Cic. De orat. III, 214.

³ Т. И. Кузнецова, И. П. Стрельникова, Ораторское... стр. 27. ციცერონი თითქმის მსგავსი სიტყვებით ცდილობს ლიცინიუს მურენას დაცვას. იხ. В защиту Луция Лициния Мурены, стр. 88—89.

წვამს კითხვას და თვითონვე პასუხობს. საკუთარ თავთან საუბარი სინამდვილეში გამიზნული იყო ფართო აუდიტორიისათვის. ანტიკურ წყაროებში ერთსულოვანი მოწონებით დაჯილდოებული სიტყვა მანამდე არნახული ძალით ყოფილა წარმოთქმული. საერთო შთაბეჭდილების დადასტურებაა ad Herennium ავტორის რეკომენდაცია (IV, 33—34), გაიუსის როგორც დიდი ორატორის შესახებ.

გაიუსი საგრძნობლად აღემატებოდა წინამორბედ და თანამედროვე ორატორებს. იგი ანტიკურ ავტორებთან ფიგურირებს. როგორც უდიდესი ორატორი.

რომაული ორატორული ხელოვნების დახვეწის გრძელ გზაზე გრაკუსებმა გადამწყვეტი როლი ითამაშეს. ისინი ციცერონის წინა ეპოქის ორატორული ხელოვნების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან. მათ შეუმზადეს ნიადაგი რომაული მკვერმეტყველების უმაღლეს საფეხურზე აყვანას. ძმების დამსახურება კარგად ჩანს რიტორიკის სახელმძღვანელოში ad Herennium, რომლის ავტორიც გრაკუსებისა და ციცერონის შუა ხანებში ცხოვრობდა. ამდენად, არ არის შემთხვევითი აღნიშნულ სახელმძღვანელოში ძმების, როგორც გამოჩენილი ორატორების ხშირი ციტირება. გრაკუსების მაღალი დონის მაუწყებელია ისიც, რომ ციცერონი რომაელი ახალგაზრდობისათვის აუცილებელ საკითხავ ლიტერატურად გაიუსის სიტყვებს მიიჩნევდა¹.

რომის სინამდვილეში გრაკუსების მოღვაწეობით დაიწყო ახალი ეტაპი, რომელმაც პოლიტიკური და სოციალური პრობლემების გააქტიურებასთან ერთად მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა რომის ზულიერი ცხოვრების დახვეწაზე.

გრაკუსები გადაჭარბებულ ნდობას უცხადებდნენ ორატორულ მონაცემებს. დიდი წარმატებებიც მოიპოვეს, მაგრამ ყოველივე დროებითი იყო. ძალა, რომელსაც ისინი ეყრდნობოდნენ, სინამდვილეში ზუსტი აღმოჩნდა. გრაკუსების თანამედროვე რომის პლებისის პოზიციამ დაადასტურა, რომ იგი ჯერ კიდევ არ იყო მზად გადამწყვეტი როლი ეთამაშა რესპუბლიკის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მკვერმეტყველებით იტალიის ღარიბი მოსახლეობის მიმხრობა დროებითი გამოდგა. მათი წარმატებები გარეგნული ბრწყინვალეობის მიუხედავად ვანწირული იყო.

¹ Cic. Brut. 33, 126.

გრაკუხეების მოღვაწეობამ უდიდესი გავლენა მოახდინა რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო მათი როლი რომაული მკვერმეტყველების განვითარების საქმეში. ძმების ბუნებრივი და უბრალო სტილი ახალ მოვლენას წარმოადგენდა რომაულ სინამდვილეში და არსებითად განასხვავებდა მათ ძველი ორატორებისაგან. ორატორული ხელოვნების ფლობის სიღრმით გრაკუხეები ციცერონის უშუალო წინამორბედები არიან. ციცერონის სახით ორატორულმა ხელოვნებამ ზენიტს მიაღწია. ამაში დიდი დამსახურება მიუძღვით წინა ეპოქის ორატორებს, განსაკუთრებით გრაკუხეებს, რომლებმაც საგრძნობლად დახვეწეს მკვერმეტყველების სტილი და აამაღლეს რომაელთა გემოვნება.

გრაკუხეები პოლიტიკური მოღვაწეები იყვნენ. რომში არსებულ წყობილების შესაცვლელად გარკვეული პროგრამა წამოაყენეს, მაგრამ მის ხორცშესახსმელად მარტო მკვერმეტყველება საკმარისი არ აღმოჩნდა. მათ მიზნის მისაღწევი გზა შედარებით იოლად წარმოედგინათ.

მომდევნო პერიოდის პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა, გრაკუხეების მემკვიდრეებმა, გაითვალისწინეს მათი სუსტი მხარე, სიტყვას იგივე ფუნქციები დაუტოვეს, ოღონდ ბრძოლის გზები გააძლიერეს უფრო აქტიური საშუალებებით, სამოქალაქო ომების შემდგომ ეტაპზე გადამწყვეტი როლი არმიას დაეკისრა.

დასკვნა

დაპყრობითმა ომებმა და მსოფლიო სახელმწიფოს ჩამოყალიბებამ საფუძველი შეუქრია მმართველობის რესპუბლიკურ ფორმებს. ხმელთაშუა ზღვაზე გაბატონებამ რომი სულ სხვა ამოცანების წინაშე დააყენა.

II საუკუნის პოლიტიკურ მოღვაწეთა მთავარ მიზანს ქვეყნის მომავალ ბედზე ფიქრი წარმოადგენდა. განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენდა სციპიონის წრე, რომლის წილშიც ჩაისახა რეფორმების გატარების აუცილებლობა.

სციპიონის წრის რეფორმისტული პროგრამა უცნობია. იგი ძირითადად ბერძნული ენობა და კულტურის სიყვარულით იქცევს ყურადღებას.

გრაკუსების მოძრაობას ნიადაგი სციპიონის ელინოფილურმა წრემ მოუშადა. გრაკუსებიც ამ წრიდან გამოვიდნენ, მაგრამ მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგეს. იდეები ფანტაზიიდან რეალურ საფუძველზე დაამკვიდრეს.

სციპიონის წრე აღტაცებით ხვდებოდა ყოველივე ბერძნულს. რომაელი არისტოკრატები გაეცნენ ელინისტურ იდეებს და ცდილობდნენ კულტურულ მსოფლიოში გავრცელებული თეორიების ცოდნით თავი მოეწონებინათ.

ელინისტური სახელმწიფოების შინაგანმა კრიზისმა ხელი შეუწყო საზოგადოების გარდაქმნის უტოპიური თეორიების წარმოშობას. მის გავრცელებას გარკვეული პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური საფუძველი გააჩნდა. რომის პოლიტიკური მდგომარეობა არსებითად განსხვავებული იყო. მოძღვრება, რომელსაც გასავალი პქონდა აღმოსავლეთში, რომაული სინამდვილისათვის მიუღებელი ან კიდევ გაუგებარი იქნებოდა. ამდენად, განათლებულ რომაელ არისტოკრატთა ელინისტური თეორიებით გატაცება მოდისადმი ხარკის გაღებას უფრო წარმოადგენდა.

საზოგადოების გარდაქმნის თეორიები ელინისტური სამყაროს საერთო კრიზისმა განაპირობა. რომი მსოფლიო ბატონობის კარიბჭესთან იდგა. აპენინის ნახევარკუნძულზე აღმოსავლური იდეების გავრცელება, კიდეც რომ დავუშვათ, მას გარკვეული ცვლილებები უნდა განეცადა. უტოპიური მსჯელობების ნაცვლად მას ცხოვრების პრაქტიკული მხარე უნდა მოეწესრიგებინა. გრაკუსები ამ კუთხით შეეცადნენ საკითხის გადაჭრას. ამ მხრივ მათი რეფორმისტული მოძრაობის თეორიული მხარე მყარ ნიადაგს არ მოსცილებია. ელინისტურ ქვეყნებში პოპულარული უტოპიური პელიოპოლიტური თეორიების ნაცვლად, გრაკუსები წინა პლანზე, დედამიწაზე არსებული პოლისის მოქალაქეთა კეთილდღეობას აყენებდნენ.

გრაკუსებმა ამოცანად მმართველობის პოლისური ფორმების გარდაქმნა დაისახეს. მსოფლიო სახელმწიფოსთან მიმართებაში, მაგისტრატურების არსებული აპარატი მკვეთრ უკმარისობას ამჟღავნებდა. გრაკუსების მოძრაობის წარმატებით გაგრძელება დიდად იყო დამოკიდებული აგრარული რეფორმის გატარებაზე. იგი უნდა გამხდარიყო მომდევნო გარდაქმნების საფუძველი. ძმებს აგრარული რეფორმა ესახებოდათ, როგორც შესავალი, უფრო ფართო მასშტაბის გარდაქმნების დასაწყისად. აგრარულ საკითხთან დაკავშირებით მათი მოქმედება კანონის ფარგლებს არ გასცილებია. *Ager publicus populi Romani* იმავე უფლებით გადაეცემოდა ღარიბ მოქალაქეებს, რა უფლებითაც ფლობდნენ მდიდარი ნობილები. ეს საკითხები დაზუსტებას მოითხოვს. თუ აგრარულ რეფორმას მივიჩნევთ გრაკუსების საკმეიანობის ძირითად ამოცანად, უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაბიჯი კონსტიტუციის დარღვევას არ წარმოადგენდა.

რესპუბლიკის კონსტიტუციაში ნათლად იყო მითითებული *ager publicus* ფუნქციები, რომელიც დროთა განმავლობაში დამახინჯდა იმ უკონტროლობის გამო, რასაც იჩენდა საკუთარი ინტერესების სასარგებლოდ გაბატონებული არისტოკრატია. ვინ ფლობდა *ager publicus*“ ხელისუფლების სათავეში მდგომი ნობილიტეტი. ცხადია, იგი საკუთარ თავს არ გააკონტროლებდა და არ შეუზღუდავდა მოქმედების ასპარეზს. თუ აგრარული რეფორმა დარღვეული წესრიგის გამოსწორებას ითვალისწინებდა, მაშინ რატომ დაგვიხატა გრაკუსები ანტიკურმა ტრადიციამ რესპუბლიკური კანონების მოწინააღმდეგეებად?

Ager publicus სარგებლობის საკითხი კარგად აქვს ახსნილი

აპიანეს. მისი სიტყვებით, იტალიის დაპყრობის პროცესში, რომაელები დამორჩილებულ მოსახლეობას აჭრიდნენ მიწის საუკეთესო ნაწილს და რომაელი ხალხის საკუთრებად აცხადებდნენ. ამ მიწებს (ager publicus) დროებით სარგებლობაში იღებდნენ ცალკეული მდიდარი მონათმფლობელები. თაობიდან თაობას გადაეცემოდა მიწათმფლობელობის ეს ფორმა. იგი მიაჩნდათ, როგორც საკუთრება, მაგრამ ყველასათვის ცნობილი იყო უფლებები ager publicus მიმართ. ეს დადასტურდა ტიბერიუსის აგრარული კანონპროექტის განხილვის დროს. ნობილიტეტი ეწინააღმდეგებოდა საკითხის დასმას. მან კარგად იცოდა, თუ საკითხი დაისმებოდა, კანონი ჩამოართმევდა იმას, რასაც ასეული წლების განმავლობაში იმავე კანონის წყალობით ფლობდა.

წყაროებში მითითებულა, რომ ნობილიტეტი ეწინააღმდეგებოდა აგრარული კომისიის მუშაობას, მაგრამ იგი უძლური აღმოჩნდა, როდესაც ტრიუმვირატი სისამართლოს გზით აიძულებდა მას, კანონს დამორჩილებოდა.

ტიბერიუსის კანონის გატარების შემდეგ ნობილიტეტი იბრძოდა არა აგრარული კანონის, არამედ უშუალოდ რეფორმატორის წინააღმდეგ. ტიბერიუსის დაღუპვას აგრარული კომისიის მუშაობაზე ზემოქმედება არ მოუხდენია. მან შეუფერხებლად გააგრძელა საქმიანობა. ეს ფაქტი ნათლად ახასიათებს აგრარული რეფორმის აუცილებლობას რომის რესპუბლიკის სასიცოცხლო ინტერესებისათვის¹. შემოთავაზებული შეხედულების რეალობას ადასტურებს ისიც, რომ ნობილიტეტს ტიბერიუსის დაღუპვის შემდეგ არ დაუხვამს აგრარული კანონის გაუქმების საკითხი. აქედან გამომდინარე, ტიბერიუსის ტრაგედიის მიზეზად აგრარული რეფორმა არ შეიძლება ჩაითვალოს. აგრარულ კანონს რეფორმისტული მოძრაობის აქტიური მოწინააღმდეგენიც დამორჩილდნენ. მხედველობაში გვაქვს პოპილიუს ლენატის სახელთან დაკავშირებული წარწერა. ამავე დროს, ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ ფაქტსაც, კერძოდ, 131 წლისათვის კონსულად აირჩიეს ტიბერიუსის თანამზრახველი, აგრარული კომისიის წევრი ლიკინიუს კრასუსი.

მოტანილი მაგალითებიდან აშკარად ჩანს, რომ ნობილიტეტი დამორჩილა აგრარულ კანონს.

¹ Я. Ю. Заборовский, К вопросу о датировании цензовых списков II в. до н. э. ВДИ, 2, 1962, стр. 115.

რომში დატრიალებულ სისხლისღვრას აგრარულ კანონზე გავლენა არ მოუხდენია. იგი ძალაში დარჩა. ყოველივე ეს მიუთითებს, რომ ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა მტკიცე ნიადაგზე იდგა. ჩანს, რეფორმას ელოდნენ, მაგრამ უცნობი იყო, რა ფორმით გატარდებოდა იგი. რეფორმამ კანონის სახე მიიღო. ნობილიტეტმა დაინახა, რომ მასზე შეგუება შეიძლებოდა. მაგრამ მას არ შეეძლო შერიგება იმ პიროვნებასთან, რომელმაც გაბატონებული საზოგადოების აზრს არაპოპულარული ანგარიში არ გაუწია. ნობილიტეტი ასეთ პიროვნებად მიიჩნევდა ტიბერიუსს და ამიტომაც გამოუცხადა ბრძოლა.

აგრარული რეფორმა სახალხო კრებამ დაამტკიცა. შეიქმნა კომისია, რომელსაც კანონი სისრულეში უნდა მოეყვანა. კომისიის შემადგენლობაში მთავარ როლს ტიბერიუსი ასრულებდა. ამ დროს ტიბერიუსს სახალხო ტრიბუნის უფლებამოსილების ვადა გაუვიდა. მაგრამ რეფორმატორი მიღწეულით არ დაკმაყოფილდა. თუ მას მარტო აგრარული რეფორმის გეგმა ჰქონდა, მისი მიზანი მიღწეული იყო. იგი აგრარული კომისიის წევრად მაინც დარჩებოდა და შეეძლო გავრცელებინა თავისი საქმიანობა. რომის გაბატონებული ოლიგარქია რეფორმის გატარებას სერიოზულ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა. ეს დაამტკიცა აგრარული კომისიის მომდევნო წლების მუშაობამ.

ვიდრე რეფორმისტულ მოძრაობას ყურადღების ცენტრში მხოლოდ აგრარული საკითხის მოგვარება ჰქონდა, ტიბერიუსის საქმიანობაც კანონის ფარგლებში მიმდინარეობდა. სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე კანდიდატურის წამოყენების შემდეგ, მის მოღვაწეობაში რომის სენატმა სულ სხვა ნიშნები დაინახა.

რესპუბლიკური კონსტიტუციით, თანამდებობაზე არჩევის საკითხი მოგვარებული იყო. 180 წელს მიღებული ვილიუსის კანონი აწესებდა ასარჩევ პირთა ასაკსა და ინტერვალს. კანონი კრძალავდა ნებისმიერი თანამდებობის ზედმეტ დაკავების უფლებას. ტიბერიუსმა მოინდომა არსებული წესის დარღვევა და თავისი კანდიდატურა მომდევნო წლისათვის განმეორებით წამოაყენა. მისმა ასეთმა ნაბიჯმა ნობილიტეტზე გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა. ტიბერიუსი სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე ხელახალი ვადით არჩევას შეეწირა. რეფორმატორის დაღუპვას კანონის განხორციელებაზე გავლენა არ მოუხდენია. რამდენიმე ათასმა ღარიბმა მოქალაქემ მიწა მიიღო.

აგრარულმა კომისიამ ზედმეტი მიწა ჩამოაჭრა იმ ნობილებს, რომელთა სამფლობელოების სიდიდე თვალში საცემი იყო, ან იმათ,

ვისაც ნაკლები ზემოქმედების მოხდენა შეეძლოთ სახელმწიფო ორგანოებზე. ამ ლიმიტის ამოწურვის შემდეგ დადგა რომის მმართველი არისტოკრატიის რიგი. გახშირდა სასამართლო პროცესები. მაგრამ ნობილიტეტმა ადვილად დააღწია თავი საშიშროებას. მან გაითვალისწინა, რომ ყველაზე ღარიბი და მღელვარე ელემენტები მიწით დაკმაყოფილებულნი იყვნენ. ამ დროს, სციპიონ აფრიკელმა, სენატში შეიტანა წინადადება, რომ კომისიას ჩამორთმეოდა აგრარული საკითხის მოგვარების უფლება-მოვალეობა და გადასცემოდა გაცილებით კომპეტენტურ კოლეგიას — კონსულებს. ეს წინასწარ გათვალისწინებული ნაბიჯი იყო. კონსულებს მაშინვე დაევალით სალამქროდ გამგზავრება. ისინი მიწების დანაწილებას არ შესდგომიან. აგრარული საკითხიც მოიხსნა. ნობილიტეტმა კონფლიქტის გარეშე მოიპოვა გამარჯვება.

რეფორმისტულ მოძრაობას ახალი გაქანება მიანიჭა გაიუს გრაქხუსმა. საინტერესოა იმის აღნიშვნაც, რომ ხელახალი ვადით გაიუსის სახალხო ტრიბუნად არჩევისათვის სენატს წინააღმდეგობა არ გაუწევია. მაგრამ მოხდა კიდევ უფრო მოულოდნელი ფაქტი. გაიუსმა მესამედ წამოაყენა თავისი კანდიდატურა. ამჯერად სენატმა შეურიგებელი პოზიცია დაიკავა და გადაუკეტა გზა. გაიუსის მომხრეთა რიცხვი გაზრდის ნაცვლად საოცრად შემცირდა¹.

გრაქხუსებამდე რომის რესპუბლიკის მართვა-გამგეობა ძველი ტრადიციების გაგრძელებას წარმოადგენდა. რომაელები მტკიცედ იცავდნენ მმართველობის იმ ფორმებს, რაც ჩამოყალიბდა იმ დროისათვის, როდესაც მისი სამფლობელოები მხოლოდ ლაციუმით განისაზღვრებოდა. მსოფლიო სახელმწიფოს მოთხოვნებს ვეღარ აკმაყოფილებდა მმართველობის პოლისური, მოძველებული აპარატი. გრაქხუსებს თავიანთ მოღვაწეობაში ამ კრიზისის დაძლევაც ჰქონდათ გათვალისწინებული. განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობდა ახალ მაგისტრატურების ჩამოყალიბებას გაიუსი. იმის გამო, რომ რეფორმისტული მოძრაობა გაფართოვდა, უნდა გაზრდილიყო ახალ მაგისტრატთა რიცხვი. გაიუსის კანონები დღის წესრიგში აყენებდა მიწის მშომელების, გზათა მშენებლობის ხელმძღვანელების, კოლო-

¹ როგორც ჩანს, მოსახლეობის იმ ნაწილმა, რომელზედაც გაიუსი იმედებს ამყარებდა, მიიღო თუ არა ის, რისი მიცემაც შეიძლებოდა, მოძრაობას ჩამოშორდა.

ნიების მომწყობთა თანამდებობის შემოღებას. კანონპროექტები ეკონომიკური ცხოვრების მრავალ სფეროს მოიცავდა.

გრაკხუსების რეფორმებიდან ყველაზე უფრო რეალური იყო აგრარული რეფორმა. მსხვილი ლატიფუნდიების წარმოშობამ თავისუფალი მოსახლეობის გაღარიბება გამოიწვია. გლეხობის ცენზიდან ამოვარდნამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა რომის რესპუბლიკის, როგორც საშინაო, ისე საგარეო მდგომარეობაზე. დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, აგრარული რეფორმა გატარდა. რომის რესპუბლიკური მართვა-გამგეობის ფორმებს ამით არავითარი ზიანი არ შეიძლებოდა მიდგომოდა. მაგრამ გრაკხუსებს მიღწეული გამარჯვება არ აკმაყოფილებდათ. რეალური იყო იტალიკებზე რომელი მოქალაქის უფლებების მინიჭების საკითხიც. გრაკხუსები კარგად ხედავდნენ რა როლს ასრულებდნენ იტალიკები რომის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. განსაკუთრებული ყურადღებით მიუდგა მოკავშირეთა პრობლემას გაიუსი. იტალიკებზე რომის მოქალაქეობის მინიჭება გაიუსს საკუთარი გეგმების სისრულეში მოსაყვანად სჭირდებოდა.

ანტიკურ ავტორთა უმრავლესობა გრაკხუსების მოღვაწეობის ცენტრალურ მონაკვეთად გლეხობის ინტერესებისათვის ბრძოლას მიიჩნევენ. ოფიციალური რომაული ისტორიოგრაფია, რომლის თვალსაზრისსაც რეფორმისტული მოძრაობა ეწინააღმდეგებოდა, ძმების საქმიანობას უარყოფითად ახასიათებდა. თუ დავუშვებთ, რომ გრაკხუსებს რესპუბლიკური წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლა ჰქონდათ ძირითად მიზნად, მაშინ მდგომარეობა კიდევ უფრო რთულ სახეს მიიღებდა.

პლუტარქესთან დაცული ტიბერიუსის სიტყვა, „იტალიაში მცხოვრებ ნადირებსაც კი, თავთავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფარად“...¹ ადასტურებს რეფორმატორის ფართო გეგმას. მსჯელობიდან გამოდის, რომ ტიბერიუსს აინტერესებდა მთელი იტალიის გლეხობის ბედი. სულ სხვა კუთხით განიხილავს აპიანე ტიბერიუსის საბოლოო ამოცანას, მაგრამ მასთანაც მიზანი იგივეა. პლუტარქესა და აპიანეს კარგად ესმით, რომის ძლიერება დამოკიდებულია, როგორც რომაელ მოქალაქეებზე, ისე იტალიის დანარჩენ მოსახლეობაზე.

ტიბერიუსი თავისი მიზნის მსხვერპლი გახდა. თუ მისი რეფორ-

მისტული მოღვაწეობა მხოლოდ აგრარულ რეფორმას ითვალისწინებდა, მაშინ არ უნდა გაეწიათ წინააღმდეგობა იმისათვის, რომ მას განმეორებით დაეკავებინა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობა. რადგან ეს საკითხი მან ტრიბუნობის პირველ წელს გადაჭრა. როგორც ჩანს, ტიბერიუსმა, სანამ განმეორებით კანდიდატურას წამოაყენებდა, თავისი გეგმა მანამდე გაამელაგნა, რასაც რომაელი ნობილების მხრიდან კანონზომიერი რეაქცია მოჰყვა. გაიუსმა იტალიეების საკითხი ტრიბუნობის მეორე წელს დასვა. პირველი ტრიბუნობის დროინდელ კანონებს სენატი შეურიგდა. მაგრამ მეორე წელს დააყენა თუ არა მოკავშირეთა საკითხი, რესპუბლიკური მმართველობის მთელი აპარატი მის წინააღმდეგ დაირაჯმა და რეფორმატორმა უფროსი ძმის ბედი გაიზიარა.

გაიუსის მოღვაწეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობოდა, აგრეთვე საკოლონიზაციო საქმიანობას. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს იტალიის გარეთ ახალშენების დაარსება. მაგრამ გაიუსის პროექტმა მარცხი განიცადა¹. უნდა აღინიშნოს, რომ საკოლონიზაციო კანონმა თვალსაჩინო როლი შეასრულა გაიუსის დაღუპვაში.

გრაკუსელების მოღვაწეობის შეფასება ნათელს ხდის, რომ ისინი მოვლენების განვითარებას წინ უსწრებდნენ. ძმები ცდილობდნენ თავიანთი მოქმედების რადიუსის გასათავართებლად ნებისმიერი შემთხვევა გამოეყენებინათ. ისინი რომის რესპუბლიკის საგარეო საქმეებშიც ერეოდნენ. ეს საკითხი კი სახალხო ტრიბუნის კომპეტენციაში საერთოდ არ შედიოდა. გრაკუსეები აქაც დამოუკიდებლად გრძნობდნენ თავს.

გრაკუსეების მოღვაწეობის შეფასების დროს უყურადღებოდ არ შეიძლება დავტოვოთ კონფლიქტი, რომელიც თავდაპირველად წარმოიშვა ნუმანციუს ამბებთან დაკავშირებით. საერთაშორისო მოვლენებში კარგად გარკვეული ტიბერიუსი დიპლომატიური ტაქტიკითა და

---

¹ გაიუსის იდეა განახორციელა ცეზარმა. სვეტონიუსი წერს, რომ ცეზარმა 20 ათას მოქალაქეს იტალიის გარეთ გამოუყო მიწა (Suet. Iul. 42). იმავე საკითხთან დაკავშირებით, უფრო კონკრეტულია პლუტარქეს ცნობა, „ჭარისკაცებს კი ახალშენები დაუქარსა. ასეთ ახალშენთა შორის ფრიალ მნიშვნელოვანი იყო კართაგენი და კორინთი. ქალაქები ერთსა და იმავე დროს დაინგრნენ და ახლა მათი აღორძინებაც ერთდროულად მოხდა“ (Plut. Caesar, LVII) საკითხი, რომლის გადაჭრაც გაიუსისათვის შეუძლებელ მოჩნდა, ადვილად მოაგვარა ცეზარმა. ამ შემთხვევაში უყურადღებო უნდა მივსცეს იმას, რომ კოლონიზაციის საკითხს ისინი ჯანსხვედრული სიმაღლიდან აყენებდნენ.

აუცილებლობით უდგება რომის ინტერესების დაცვას. მან იცოდა, რომ საპირობის შემთხვევაში დათმობაზე წასვლა არ ნიშნავდა დამარცხებას. რომის სენატისათვის მისი მოდერნიზებული ნაბიჯი გაუგებარი იყო. სენატს დასკვნები ძველი ტრადიციებისა და შეხედულებების მიხედვით გამოჰქონდა. პოლისური ფორმების უკმარისობაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ სენატმა ტიბერიუსის დასჯა მოითხოვა. მან არ გაითვალისწინა ის დამსახურება რაც გრაკუსის გაბედულ მოქმედებას მოჰყვა შედეგად. თუ მტერთან კომპრომისული ხელშეკრულების გაფორმება ადრეულ საუკუნეებში გაუმართლებლად ითვლებოდა, ტიბერიუსის დროს მსგავსი მოთხოვნების წაყენება მსოფლიო სახელმწიფოს პოლიტიკური მოღვაწისათვის ჩამორჩენილობად უნდა მივიჩნიოთ. ხმელთაშუა ზღვის ჰეგემონისათვის სახელმძღვანელოდ ვეღარ გამოდგებოდა პატარა იტალიურ ქალაქში შემუშავებული ნორმები. სენატი ვერ გრძნობს, რომ მრავალ ქვეყანაზე გაბატონებულ რომს იმ ჩარჩოებში ვერ ჩასვამს, რომელშიაც წინაპრები ათავსებდნენ. სენატი ვერ ხედავდა იმ უზარმაზარ უფსკრულს, რაც არსებობდა პატარა იტალიურ პოლისსა და გიგანტური სახელმწიფოს ინტერესებს შორის. სამაგიეროდ, ბრწყინვალედ ერკვეოდა შექმნილ რთულ სიტუაციაში ტიბერიუსი. პირველმა შეტაკებამ, რომის პოლიტიკური მდგომარეობის სისუსტე და სინამდვილესთან მისი შეუსაბამობის სურათი გადაუშალა. მმართველობის პოლისური ფორმები დღის წესრიგში დასმულ საკითხებს ვეღარ პასუხობდნენ. რომის არისტოკრატია საპირო რეორგანიზაციას აუცილებლობას ამჩნევდა, მაგრამ მისი მსჯელობა საკითხის გარეგნულ მხარეს ეხებოდა. მისი ბელადი სციპიონი, განმანათლებლური იდეების ქადაგებითა და ბერძენ ფილოსოფოსებთან მეგობრობის მიუხედავად, თავისი შეხედულებებით ძველი რომაული ტრადიციების ერთგული რჩებოდა. ტიბერიუსი ხედავდა ახლის აუცილებლობას, ხედავდა, რომ არისტოკრატიას, ვის ხელშიაც იყო ქვეყნის ბედი, ერთ წერტილზე გაყინვის საშიშროება ემუქრებოდა. სციპიონის განათლებული წრე მსჯელობებითა და ელინისტურ თეორიათა გარშემო კამათით იკმაყოფილებდა თავის სულიერ მოთხოვნილებას. ტიბერიუსის მოწოდება მოქმედება იყო. ნუმანციამ მას თვალი აუხილა და დაანახა ბრძოლის აუცილებლობა. ტიბერიუსს, სციპიონის წრეში, მის ჩრდილში ყოფნა ღიბხანს მოუწევდა, ნუმანცინის ინციდენტი

რომ არ მომხდარიყო. ამ ფაქტმა დააჩქარა სციპიონისაგან მისი ჩამოშორება. განხეთქილება გარდაუვალი იყო. ტიბერიუსს არ შეეძლო ბოლომდე დარჩენა სციპიონის უმოქმედო წრეში.

ტიბერიუსმა ბრძოლის პირველ საფეხურად აგრარული რეფორმა დაისახა. მის წინადადებას საკმაოდ მყარი რეალური საფუძველი აღმოაჩნდა. შეიძლებოდა თუ არა ამ ეტაპზე მისი შეჩერება? ეს შეუძლებელი იყო, რადგან ტიბერიუსის საბოლოო მიზანი უფრო ვრცელი იყო. აგრარულ საკითხზე დაყრდნობით მას განზრახული ჰქონდა სულ სხვა ამოცანების გადაჭრა. მაგრამ გზა, რომელსაც იგი აღდა ბურუსით მოცული და უცნობი იყო.

სციპიონის წრის უმოქმედობა ტიბერიუსს უბიძგებდა, რომ გარდაქმნათა განსხვავებული გეგმა შეედგინა. მან ჩამოყალიბებული სახით წარმოადგინა აგრარული კანონპროექტი. კრებამ კანონი დიდი ენთუზიაზმით მიიღო, როდესაც მოწინააღმდეგე დაჯგუფებამ ოქტავიუსი დაუპირისპირა, ტიბერიუსი არ დაბნეულა. სახალხო კრებას იგი თანამდებობიდან გადააყენებინა. სციპიონის წრე ასეთი აქტიური მოქმედებისათვის არ გამოდგებოდა.

ტიბერიუსი ცდილობდა სხვა მაგისტრატების ფუნქციებშიც ჩაერეულიყო. ანტიკურ ტრადიციას ამის დამადასტურებლად მიაჩნია პერგამოსის მეფის ატალოს III ანდერძისადმი მისი დამოკიდებულება. პლუტარქეს თანახმად, ტიბერიუსი ერთპიროვნულად ცდილობდა პერგამოსის მემკვიდრეობის საკითხის გადაწყვეტას. რეფორმატორის განცხადებით, ატალოსმა თავისი ქონება რომაელ ხალხს დაუტოვა და ამდენად, საკითხიც ხალხს უნდა გადაეწყვიტა. სენატი შეეცადა თავისი უფლებამოსილების დაცვას. მისთვის ისეთ საკითხებზე საუბარი, რომელსაც ტიბერიუსი ეხებოდა, უცხო იყო. დემოკრატიული სულისკვეთების სენატისათვის საკითხის ისე დასმა, როგორც ტიბერიუსმა დააყენა, მხოლოდ მონარქს შეეძლო. ამიტომ მის წინააღმდეგ წამოყენებულ ვარიანტთა შორის საკმაოდ გაბედულად ჩაზვასმულია ეს საკითხიც¹.

ტიბერიუსთან შედარებით უფრო გაბედული იყო და შემტევ ხა-

¹ ატალოს III ანდერძთან დაკავშირებული კამათის ერთი მონაწილე პომპეუსი სენატის სხდომას მოახსენებს: „მე ტიბერიუსის გეგმად ვცხოვრობ და ამიტომ ძალიან გარდავ ვიცი, ევდემე მას პერგამონის მეფეთა დაღმე და პარფირი გადაცა, როგორც ისეთ კაცს, რომელიც ერთ მშვენიერ დღეს რომში უნდა გამეფდესო“ (Plut. Tib. XIV).

სიათს ატარებდა გაიუსი. მის მოქმედებაში მკვეთრად იყო გამოკვეთილი საკითხების ერთპიროვნულად გადაწყვეტისაკენ სწრაფვა.

ტრადიციულად ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული გრაკუსების მოღვაწეობა ორი კუთხიდანაა გაშუქებული. ავტორთა ნაწილი მათი საქმიანობისადმი სიმპათიურადაა განწყობილი და ცდილობს რეფორმატორთა ნაბიჯის გამართლებას. ავტორთა მეორე ნაწილი მათ მოღვაწეობაში მხოლოდ უარყოფითს ხედავს. გრაკუსების მიმართ ორაზროვნება სავსებით ბუნებრივი მოვლენა არის, რადგან თითოეული წყარო საზოგადოების გარკვეული წრის შეხედულებას ასახავდა. აქედან გამომდინარე, ძველმა ავტორებმაც თავიანთი პოლიტიკური შეხედულებების გამო კანონზომიერებას გვერდი ვერ აუარეს. ტიბერიუსით იწყება ხელისუფლებისათვის ბრძოლის ეპოქა რომის ისტორიაში. ანტიკურმა ავტორებმა იმდენად სერიოზულ მოვლენად მიიჩნიეს ტიბერიუსის გამოსვლა, რომ ყოველგვარი შეფარვის გარეშე მისი ზიკვდილი სამოქალაქო ომის დასაწყისად ჩათვალეს. უფროსი გრაკუსის სახელს ახალი ეპოქის დასაწყისი დაუკავშირეს.

მარიუსის სამხედრო რეფორმა გრაკუსების იდეების უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენდა. მარიუსმა წარმატებით გადაჭრა არმიის საკითხი, საფუძველი ჩაუყარა რომის პროფესიონალურ არმიას. გრაკუსებსაც იგივე მიზნები ამოძრავებდათ, მაგრამ განსახორციელებელ გზას ვერ მიაგნეს. ტიბერიუსს, ქვეყნის სამხედრო ძლიერების ასაღორძინებლად გლეხობისათვის მიწების გადაცემა მიაჩნდა. იგი კარგად გრძნობდა, რომ არმიის ბრძოლისუნარიანობის შესუსტება გადამწყვეტ გავლენას ახდენდა რომის პოლიტიკურ მდგომარეობაზე. გაიუსიც იმავეს ჭადაგებდა, მაგრამ ტიბერიუსთან შედარებით მეტი აქტიურობით შეუტია რომის რესპუბლიკურ კონსტიტუციას.

გრაკუსებმა რომის ისტორიაში პირველად დასვეს საკითხი გაბატონებული ფენის უფლებების შეეკვეცის შესახებ. ძველი მწერლები მათ საქმიანობაში მეფურ ნიშნებს ხედავდნენ და ცდილობდნენ სათანადო არგუმენტებით განემტკიცებინათ თავიანთი თვალსაზრისი. ანტიკურ ავტორთა ნაწილი, ძმების მოღვაწეობაში ხაზგასმით გამოყოფს პერიოდს, როდესაც ისინი მოქმედებდნენ, როგორც მეფეები.

გრაკუსების მოღვაწეობაში მხოლოდ ღარიბი მოსახლეობის ინტერესებისათვის მებრძოლი რაინდები რომ დავინახოთ, ეს მათი როლის არასრული შეფასება იქნებოდა. მათ უფრო ფართო გეგმები

ჰქონდათ დასახული. ღარიბებზე მიწების გადაცემა და სხვა რეფორმები უნდა გამხდარიყო საფუძველი, რომელზე დაყრდნობითაც ჰქონდათ განზრახული სერიოზული გარდაქმნების ჩატარება.

ტიბერიუსს სენატმა არ მისცა უფლება სახალხო ტრიბუნის თანამდებობა განმეორებით დაეკავებინა. გაიუსმა ყოველგვარი გართულების გარეშე მიაღწია იმას, რისთვისაც ტიბერიუსი დაიღუპა. მაგრამ როდესაც გაიუსმა მოინდომა მესამედ იმავე თანამდებობის დაკავება, იგი სამშობლოს მტრად გამოაცხადეს და ანალოგიური სცენა განმეორდა. მოტიანილ მაგალითებში რაღაც საიდუმლოება იმალება.

გაიუსმა პირველი ტრიბუნობის დროს აღადგინა ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა, წამოაყენა კანონპროექტთა მთელი სერია, რომელსაც ხელი არ შეუშლია მისთვის განმეორებით არჩევნებში. თუ იგი საშიშროებას არ უქმნიდა სენატს 123—122 წლებში, რა მოხდა მის შეხედულებებში, რომ ასე ორგანიზებულად დაირაზმა ნობილიტეტი მის წინააღმდეგ. გაიუსი, ვიდრე სახალხო ტრიბუნი გახდებოდა, მისი წარსული საკმაო საფუძველს იძლეოდა, რომ სენატი მეტი სიფრთხილით მოჰყრობოდა თანამდებობაზე მის დაშვებას. იგი მოძრაობასთან თავიდანვე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, როგორც აგრარული კომისიის წევრი. ტიბერიუსის გარდაცვალების შემდეგ გაიუსი მთავარ როლს ასრულებდა რეფორმისტულ მოძრაობაში. არ არის შემთხვევითი, რომ ანტიკური ტრადიცია მას ბრალად სდებდა სციპიონის მკვლელობაში მონაწილეობას. ფულვიუს ფლავუსთან ერთად იგი ყურადღების ცენტრში იმყოფებოდა 125 წელს, მოკავშირეების საკითხთან დაკავშირებით. სენატმა მისი საქმიანობისა და ინტერესების ყველა მხარე იცოდა. ამის მიუხედავად, გაიუსი 124 წელს სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს.

ვიდრე ძმები თავიანთი სააგიტაციო საქმიანობის ცენტრში ღარიბი მოსახლეობის ინტერესებს აყენებდნენ, მათ მოქმედებას ნობილიტეტი ეგუებოდა. გადაუხვევდნენ თუ არა აღნიშნულ ზღვარს, იგი მაშინვე იარაღს აისხამდა. თავისთავად აგრარული რეფორმის კანონპროექტიც სენატის ნებადართული ზღვარის კულმინაცია იყო. არისტოკრატია ხელმძღვანელობდა ქვეყნის ინტერესების საერთო პრინციპით. იგი გრავიზების მიმართ ამ დათმობაზე წავიდა, რადგან ქონებრივი ცენზის ამოღებას საჭიროებდა რომის პოლიტიკური მდგომარეობა. ამიტომ გრკვეული მსხვერპლის გაღება მასაც მოუწევდა.

მიწების გადახაწვლების პროცესი სენატის უმრავლესობას მიზანშეწონილად მიაჩნდა. თავიანთი კანონპროექტების წამოყენების დროს გრაკუსები სენატის ამ ნაწილს ეყრდნობოდნენ.

აგრარულ რეფორმას ჰქონდა გარკვეული ეფექტი, მაგრამ ყოველივე დროებითი იყო. რომი ადგა იმ გზას, რომელიც ისტორიის განვითარების კანონზომიერებამ დააკისრა. ყოველგვარი რეფორმისტული მიდგომა აღნიშნული საკითხისადმი არაარსებით გამღიზიანებლად უნდა მივიჩნიოთ. გრაკუსებმა გაატარეს აგრარული რეფორმა, მაგრამ ისტორიული პროცესი თავისი გზით წავიდა.

გრაკუსების გამოსვლა ისტორიული კანონზომიერების გამოვლენა იყო რომის მონათმფლობელური საზოგადოების განვითარების გარკვეულ ეტაპზე. ძმებს მთელი სისრულით ჰქონდათ გაანალიზებული რომის სინამდვილის ყველა ფაქტორი, ისინი უბრალო ნიუანსსაც არ ტოვებდნენ უշურადღებოდ, მაგრამ წარმატება მაინც დროებითი აღმოჩნდა. ასე იმიტომ კი არ მოხდა, თითქოს რომი აღნიშნულ პერიოდში გარდაქმნებისათვის მომწიფებული არ იყო. არა. გრაკუსების დამარცხების მთავარ მიზეზად უნდა ჩავთვალოთ მათი გამოუცდელობა და ბრძოლის პროცესში დაშვებული შეცდომები.

ყურადღებას იპყრობს ერთი საკითხიც. მსოფლიო სახელმწიფოს იმედების აგრარულ რეფორმაზე დაყვანა მოჩვენებითი იყო. მას არ შეეძლო რომის კრიზისიდან გამოყვანა. ხმელთაშუა ზღვის ჰეგემონი სახელმწიფო სხვა სახის რეფორმებს საჭიროებდა. დაუშვავთ, გლეხმა მიწა მიიღო იტალიაში. იმავე გლეხს მონაწილეობა უნდა მიეღო სამხედრო ოპერაციებში. რომის ინტერესები მოითხოვდა ლეგიონების მუდმივ დგომას ბალკანეთზე, აფრიკაში, აზიასა და იბერიაში. მეომარი, რომელმაც მიწა მიიღო, მის დამუშავებას მაინც ვერ მოახერხებდა და მისი ოჯახის ეკონომიკური მდგომარეობა მაინც არ გამოსწორდებოდა. ხმელთაშუა ზღვაზე ბატონობის შენარჩუნება შეეძლო მხოლოდ პროფესიონალ მეომარს, რომლის ძირითადი საარსებო წყარო ხელფასი იქნებოდა. გრაკუსები შეეხნენ სამხედრო საკითხსაც. საკმაოდ მნიშვნელოვანი ღონისძიებანიც დასახეს, მაგრამ მათი კანონპროექტი მდგომარეობას არ ცვლიდა. ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ მსხვილი ლატიფუნდიების ხარჯზე წვრილი გლეხური მეურნეობების აღდგენა დროებით მოვლენას წარმოადგენდა. მდიდარი მონათმფლობელები სულ მოკლე ხანში უკანვე დაიბრუნებდნენ იმავე მიწებს. ამდენად, აგრარული რეფორმა ბოლომდე რომ განხორ-

ციელებულიყო, მიწის საკითხი მალე ისევ დადგებოდა დღის წესრიგში.

გრაკხუსებმა თავიანთი აქტიური მოქმედებით ყურადღების ცენტრში მოაქციეს პრობლემათა რიგი, რომლის გადაჭრაც გარანტიას იძლეოდა, რომ ქვეყანა კრიზისს თავს დააღწევდა. მაგრამ რეფორმების იდეა ამით არ ამოიწურებოდა.

ანტიკური ავტორები დიდ ადგილს უთმობენ გრაკხუსების საბოლოო მიზნის გარკვევას. უმრავლესობა უყოყმანოდ ეთანხმება იმ აზრს, რომ ძმებს განზრახული ჰქონდათ მეფის ხელისუფლების მოპოვება. ავტორთა ერთი ნაწილი სრული დაბეჭითებით ამტკიცებს ასეთი შეხედულების სინამდვილეს. მეორე ნაწილი აღნიშნავს, ასეთი თვალსაზრისი რეფორმისტული მოძრაობის მტრებმა გაავრცელესო. ამ ავტორთა არგუმენტები რომის გაბატონებული საზოგადოების გარკვეული ჯგუფის პოზიციას გამოხატავს. გრაკხუსების საქმიანობას თუ მთლიანობაში განვიხილავთ, ავტორთა პირველი ნაწილის შეხედულება საფუძველს მოკლებულად არ გამოიყურება.

გრაკხუსების შესახებ არსებულ ანტიკურ ლიტერატურაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ციცერონის ნააზრევს. დიდი ორატორი, თავისი ცხოვრებისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის სხვადასხვა ეტაპზე, ძმებისადმი განსხვავებულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს.

ერთ ნაშრომში ციცერონი მსჯელობს ტირანისა და მეფის ფუნქციებზე. მისი აზრით, არაქანონიერ მეფეს ბერძნებმა ტირანი შეარქვეს. რომაელები ყველა იმათ, რომლებიც ხალხზე ერთპიროვნულ მუდმივ ხელისუფლებას ფლობენ, მეფეებს უწოდებენ. ამიტომ სპურჩიუს კასიუსის, მარკუს მანლიუსისა და სპურიუს მელიუსის შესახებ ამბობენ, რომ მათ სურდათ მეფის ხელისუფლების მიტაცება. მათ რიცხვს მიეკუთვნება ტიბერიუსიც¹.

ციცერონი მრავალგზის უბრუნდება ტიბერიუსის მოღვაწეობის შეფასებას და ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე ასკვნის, რომ იგი მეფის ხელისუფლებისათვის იბრძოდა. მისი სიტყვებით, რომის წარსულში ვინც კი სცადა ხალხის შეცდომაში შეყვანა და მეფობისაკენ სწრაფვა, ყველანი სიკვდილით დაისაჯნენ. „ლეიუსში“ ციცერონი პირდაპირ წერს: „უკვე ტიბერიუს გრაკხუსი ცდილობდა მეფედ გახდომას, ანუ რამდენიმე თვე მეფობდა კიდევ. უნახავს ან გაუგო-

¹ Cic. De re publ. 11, 49.

ნია რომაელ ხალხს მსგავსი რამ? ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ მისმა მეგობრებმა და მახლობლებმა გააგრძელეს მის მიერ დაწყებული საქმე... რას გვიქადდა გაიუს გრაქუსის ტრიბუნატი უმჯობესია არ ვიფიქროთ. სახელმწიფომ გადაუხვია სწორი გზიდან და რადგან დაღმართზე დაიძრა, მივიდა დიდ არეულობამდე¹.

ციცერონის აზრით, გაიუსი მემამოხეთა შორის შეუღარებელი ორატორი იყო². იგი მიუწვდომელი იქნებოდა, რომ მოესურვებინა და თავისი მონაცემები ძმისთვის კი არ მიეძღვნა, არამედ სამშობლო სამსახურში ჩაეყენებინა³. ციცერონი გრაქუსების მამას, ახასიათებს, როგორც ღირსეულ სახელმწიფო მოღვაწეს. მისი შეილები შესახებ საუბრის დროს თავის პოზიციას ასე გადმოგვცემს: „მისმა ენამჭევრმა ვაჟებმა, ბუნებითა და განათლებით მჭევრმეტყველებისათვის მომზადებულებმა, სახელმწიფოს აყვავების მდგომარეობაში მოუსწრეს, რომელშიაც მიიყვანეს მამის მოხერხებულობამ და პაპის იარაღმა. მათ სრულიად გაანადგურეს იგი მჭევრმეტყველებით, ამ, შენი სიტყვებით, მმართველობის საუკეთესო იარაღით“⁴.

რესპუბლიკელ ციცერონზე გრაქუსები მართლაც დატოვებდნენ ერთმმართველის შთაბეჭდილებას.

ციცერონმა საკუთარ თავზე გამოსცადა გრაქუსების დანერგილი იდეების უშუალო შედეგი. ციცერონის მღელვარე ეპოქა, რომელიც ძალაუფლებისათვის ბრძოლის კულმინაციას წარმოადგენდა, სათავეს გრაქუსებიდან იღებს.

ციცერონს გრაქუსების მონარქისტულ მისწრაფებებში ეჭვი არ ეპარებოდა.

პლუტარქეს, გრაქუსების შესახებ მსჯელობისას, წყაროებში ხაზგასმული შეხედულებები მათი ტირანობის შესახებ, უმეტესად მტრების მიერ შეთხზულ ცილისწამებად მიაჩნია და ცდილობს, ძმების სახელს საეჭვო ეპითეტი ჩამოაშოროს. თავისი დებულების დასამტკიცებლად მას ასეთი მაგალითი მოაქვს. ატალოს III ანდერძმა რომში დიდი მღელვარება გამოიწვია. ტიბერიუსმა მოინდომა ანდერძი აგარული რეფორმის სამსახურში ჩაეყენებინა. მის განზრახვას სენატი

¹ Cic. Lael. 41.

² Cic. Brut. 224.

³ იქვე, 226.

⁴ Cic. De orat. 1, 38.

მტრულად შეხვდა. ტიბერიუსის მოწინააღმდეგე პომპეუსმა სენატის სხდომას მოახსენა: „მე ტიბერიუსის მეზობლად ვცხოვრობ და ამიტომ ძალიან კარგად ვიცი, ევდემემ მას პერგამონის მეფეთა დიადემა და პორფირი გადასცა, როგორც ისეთ კაცს, რომელიც ერთ მშვენიერ დღეს რომში უნდა გამეფდესო“¹. მეორე ცილისწამებად პლუტარქე ასეთ ფაქტს ასახელებს: უკანასკნელ სახალხო კრებაზე მომხდარ არეულობასთან დაკავშირებით, ტიბერიუსმა ხალხს ხმა ვერ მიაწვდინა და სცადა ხელით ენიშნებინა რაც ხდებოდა. თავზე ხელი მიიღო, „განსაცდელი მელისო. როცა მისმა მტრებმა ხელის ასეთი მოძრაობა დაინახეს, მაშინვე გაიქცნენ სენატში და სხდომას აუწყეს: ტიბერიუსმა მეფის გვირგვინი მოითხოვა, რამეთუ ხალხის წინაშე თავზე ხელი დაიდო. ამ ამბავმა ყველა შეაშფოთა. ნაზიკამ კონსულს თხოვნა დაუწყო: უშველე რომს, ტირანი მოსპეო“². პლუტარქეს სიტყვებით, ტიბერიუსის უბრალო ქესტი მტრებმა შებრუნებულად გაიგეს. თუმცა მათთვის ყველაფერი ნათელი იყო. ტიბერიუსის მოქმედებას სასურველი ფორმა მისცეს, რომ რეფორმატორის წინააღმდეგ გამოსასვლელად საბაბი ჰქონოდათ. სისხლისღვრის უშუალო მიზეზად პლუტარქეს ეს ფაქტი აქვს მიჩნეული. ცილისმწამებლური ხმების მოსმენისთანავე სენატში კატეგორიულად დაისვა საკითხი, დაემზოს ტირანი და აღდგეს კანონიერება. კონკრეტულ შემთხვევაში, მთავარია იმ ფაქტის ხაზგასმა თუ რა მოტივით დაუპირისპირდა ოლიგარქია რეფორმისტულ მოძრაობას. ტიბერიუსის წინააღმდეგ გამოსვლამდე, მას არგუმენტირებული ბრალდება უნდა შეედგინა. მტრებმა ბრალდების ისეთი ვარიანტი შესთავაზეს სენატს, რომლის წინაშეც ყველა ვალდებული იყო, ხმა აემაღლებინა.

ანალოგიური ფაქტი აქვს აღნიშნული პლუტარქეს გაიუსთან დაკავშირებითაც. იგი წერს: „სენატორები კურიაში შებრუნდნენ, გამოიტანეს საგანგებო გადაწყვეტილება და კონსულ ოპიმიუსს დაავალეს, როგორც კი შეეძლო გადაეჩინა ქალაქი და გაენადურებინა ტირანები“³. მაგრამ პლუტარქე ზოგჯერ იძულებულია ანგარიში გაუწიოს საქმის რეალურ მდგომარეობას და ფაქტი გადმოგვცეს ისე, როგორც ესმოდათ სინამდვილეში. იგი წერს, გაიუსის სასამართლო

¹ Plut. Tib. XIV.

² იქვე, XIX.

³ Plut. Gaius, XIV.

რეფორმამ მისი როლი არნახულად გაზარდა. „ხალხმა არა მარტო მიიღო ზემოაღნიშნული სასამართლო კანონი, არამედ იმის უფლებაც მიანიჭა გაიუსს, რომ მას პირადად აერჩია მოსამართლენი მხედართა წრიდან. ამ უფლებამ გაიუსი თითქმის მონარქის ძალით აღკურვა და სენატი იძულებული შეიქმნა მის გადაწყვეტილებებს და-მორჩილებოდა ხოლმე“¹.

საინტერესოა პლუტარქეს ასეთი მსჯელობაც, „მემატიანენი გადმოგვცემენ, მეფის ხელისუფლების დამხობის შემდეგ ეს პირველი განხეთქილება იყო რომში, რომელიც მოქალაქეთა სისხლისღვრით და მკვლელობით დასრულდაო. ყველა სხვა ამბოხება, რა ძლიერიც არ უნდა ყოფილიყო ის და რა მნიშვნელოვანი მიზეზებიც არ უნდა ჰქონოდა, ყოველთვის მშვიდობიანად მთავრდებოდა მოწინააღმდეგე მხარეთა მორიგების საფუძველზე: წარჩინებულთ ხალხის ეშინოდათ და დათმობაზე მიდიოდნენ, ხოლო ხალხი პატივს სცემდა სენატს და თავის მხრივ ასევე თმობდა“². პლუტარქეს აზრით, ტიბერიუსი წავიდოდა დათმობაზე თავს რომ არ დასხმოდნენ. არგუმენტად ასახელებს იმას, რომ მის მომხრეთა რიცხვი სამი ათასს არ აღემატებოდა.

აპიანეს მიხედვით, უთანხმოება რომაელ ხალხსა და სენატს შორის ახალი მოვლენა არ ყოფილა. მისი აზრით, ყოველგვარი უთანხმოება კანონის ფარგლებს არ გასცილებია. შეიმჩნეოდა მოკამათე მხარეთა ურთიერთპატივისცემა, რომელიც ორივე მხარის დათმობით მთავრდებოდა. პირველ შეიარაღებულ შეტაკებად აპიანე მიიჩნევს კორიოლანუსთან წარმოქმნილ კონფლიქტს. ტიბერიუსის მოღვაწეობამდე სხვა შემთხვევა მისთვის უცნობია. თანხმობით ცხოვრება გაგრძელდა მანამდე, ვიდრე სახალხო ტრიბუნი ტიბერიუს გრაყხუსი არ დაიღუპა სახალხო მღელვარების დროს. ამ სამწუხარო ფაქტის შემდეგ არეულობა აღარ შეწყვეტილა. დაპირისპირებული პარტიები ღიად გამოდიოდნენ ერთმანეთის წინააღმდეგ. მომდევნო პერიოდში მოკლე შუალებების გარდა, მეფობდა მოურიდებელი ძალადობა, კანონებისა და სამართლის სამარცხვინო უპატივცემულობა. ბოროტება დღითიდღე იზრდებოდა³. აპიანე წერს, რომ ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა მონარქიის დამყარებამდე⁴.

¹ Plut. Gaius, VI.

² Plut. Tib. XX.

³ App. B. C. 1, 1. —

⁴ ი ქ ე, 1, 6.

აპიანეს სიტყვებით, სამოქალაქო ომებს სამი მთავარი ფიგურა ჰყავდა: ტიბერიუსი, სულა და ცეზარი. არ არის შემთხვევითი, რომ აპიანე სამოქალაქო ომების ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს ამ სამი პიროვნებით განსაზღვრვდა. თავის ხელთ არსებულ წყაროებს იგი ასე ალაგებდა: „მასალების სიუხვის გამო, იგი შეიძლება ასე დაიყოს, დასაწყისში გადმოცემულია მოვლენები სემპრონიუს გრაქუსიდან სულამდე, შემდეგ სულადან გაიუს ცეზარის სიკვდილამდე“¹.

სამოქალაქო ომების ისტორია ტიბერიუს გრაქუსიდან იულიუს ცეზარამდე მრავალ პიროვნებას იცნობს, მაგრამ გადამწყვეტი როლი ამ სამმა ფიგურამ შეასრულა.

სამოქალაქო ომების სათავეში გრაქუსების დაყენება არ არის შემთხვევითი მოვლენა. აპიანეს დახატული ძმები რესპუბლიკური მმართველობის წინააღმდეგ მებრძოლები იყვნენ. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამარჯვების შემდეგ გაიუსმა განაცხადა, „მე ერთი დარტყმით გავანადგურე სენატი“². სენატი რესპუბლიკური წყობილების ძირითად ორგანოს წარმოადგენდა. ამიტომ, თუ გაიუსის სიტყვებს პირდაპირ გავიგებთ, სენატის განადგურება არ შეიძლება შეფასდეს გამარჯვებულის უბრალო აღფრთოვანებულ წამოძახილად.

„სამოქალაქო ომების“ ავტორი ამ საუკუნოვანი სისხლისღვრის ყველა საფეხურს კარგად იცნობდა. ამიტომაც ეპოქა გრაქუსების მოღვაწეობით დაიწყო.

გრაქუსების საწინააღმდეგო ტრადიცია ასულდგმულებს ველიუს პატერკულუსის ნაშრომს. იგი ძმების საქმიანობაში მხოლოდ უარყოფით მოვლენებს ხედავდა. მისი თხზულება მთელ ანტიკურ ისტორიოგრაფიაში გრაქუსებისადმი საოცრად მტრული განწყობილებით გამოირჩევა. მისი სიტყვებით, ტიბერიუსმა ყველაფერი საფუძვლამდე აურიო და ჩაითრია სახელმწიფო მომაცდინებელ საფრთხეში³. გაიუსთან დაკავშირებით, ველიუსი წერს, გავიდა ათი წელი, იმავე უჯუნურებით, რომელმაც დალუპა ტიბერიუსი, მოიცვა მისი ძმა. გაიუსი ძმას ჰგავდა, როგორც ღირსებებით, ისე შეცდომებით, მაგრამ ჰკუთნა და მჭევრმეტყველებით ბევრად აღემატებოდა მას. თუ შეინარჩუნებდა სულიერ სიმშვიდეს, მას შეეძლო გამხდარიყო პირველი კაცი სახელმწიფოში. მაგრამ ჩანს, ძმის სიკვდილისათვის უ-

¹ App. B. C. 1, 6.

² იქვე, 1, 22.

³ Vel. Pateic. II, II.

რისიებამ, ან მეფის ხელისუფლების მოპოვების სურვილმა, აიძულა გამხდარიყო სახალხო ტრიბუნი¹.

იულიუს ცეზარის მიხედვით, გრაკუსების მოღვაწეობა სასჯელს იმსახურებდა და სამართლიანად დაისაჯნენ. არმიის წინაშე წარმო-
თქმულ სიტყვაში ცეზარი ცდილობდა გნეუს პომპეუსისათვის ბრა-
ლი დაედო გრაკუსების მსგავს მისწრაფებებში². ამიტომ, თუ გრაკ-
უსებმა აგეს პასუხი, პომპეუსის მიმართაც იგივე საშუალებანი უნდა
გამოიყენონ. ცეზარმა კარგად იცოდა, პომპეუსის მოქმედებაში მო-
ნარქისტული ელემენტები არ ფიგურირებდნენ, მაგრამ თავის და-
ზღვევის მიზნით, გადამწყვეტ მომენტში მას ეს ბრალდება წაუყენა,
რომ ბრძოლის დაწყება გაემართლებინა.

სალუსტიუსის თანახმად, გრაკუსებს ბრალად ედებოდათ მეფის
ხელისუფლებისაკენ სწრაფვა³.

ფლორუსი თხრობას ისე წარმართავს, რომ დაამტკიცოს, გრაკ-
უსები სინამდვილეში მეამბოხეები იყვნენო⁴.

გრაკუსების მოღვაწეობის ტრაგიკული დასასრულის შემდეგ სე-
ნატის ფუნქციებში ჩარევის შემთხვევები გახშირდა. მარიუსისა და
სულას დაპირისპირების დროს სენატი ჩრდილში მოექცა. ხოლო
სულას გამარჯვების შემდეგ რომის მონათმფლობელური დემოკრა-
ტიის დასაყრდენი დიქტატორის ხელისუფლების დანამატად იქცა.
გრაკუსების გამოსვლიდან სულას დიქტატურამდე ნახევარი საუკუ-
ნე გავიდა. ამ ხნის განმავლობაში პოლიტიკური ბრძოლის ფორმებმა
რომში უდიდესი ცვლილებები განიცადა. გრაკუსების გაუბედავი
მოქმედებიდან იგი გადავიდა ბრძოლის აქტიურ ფორმებზე, რომლის
უშუალო შედეგიც იყო დემოკრატიის ბურჯის — სენატის არარაობად
ქცევა. ამ საქმეში გადამწყვეტი როლი შეასრულა კორნელიუს სუ-
ლამ. აპიანეზე დაყრდნობით, სავსებით კანონზომიერია იმის მტკი-
ცება, რომ სამოქალაქო ომების პერიოდში, ხელისუფლებისათვის
ბრძოლის პროცესში პირველობის გვირგვინი ტიბერიუს გრაკუსს
ეკუთვნის. სულა წარმოადგენს მეორე საფეხურს.

¹ Vel. Pa:erc. II, II.

² Caesar, B. C. 1, 7.

³ Sallust. Bellum Iug. XXXI.

⁴ Flor. II, II—III.

გრაჯუსების მოღვაწეობის შესახებ საინტერესო ტრადიცია აქვს დაცული სალუსტიუსს. ისტორიკოსი, ციცერონთან და ცეზართან ერთად, ჩვენამდე მოღწეულ წყაროთა შორის ერთ-ერთი ადრინდელი ავტორია. მისი თხზულება „იუგურთას ომი“, ასახავს უშუალოდ გრაჯუსების მომდევნო ეპოქას. სალუსტიუსის თანახმად, ორატორი გაიუს მემიუსი მოუწოდებდა კვირიტებს გაერთიანებისაკენ, რომ ბოლო მოღებოდა უთანხმოებას ქვეყნის შიგნით. იგი აკეთებს ექსკურსს და მოაგონებს თანამედროვეებს თუ რაოდენ დამღუპველია ქვეყნისათვის გაბატონებული კლასის წარმომადგენლებს შორის წინააღმდეგობა¹. მრავალ მნიშვნელოვან მომენტთან ერთად ყურადღებას იმსახურებს გრაჯუსების მოღვაწეობის გავრცელებული ღახასიათების გადმოცემა. მემიუსი მიმართავს ხალხს, ყოველგვარი არეულობა მოითხოვს სისხლს და ეს ხდება მაშინ, როდესაც მოწინააღმდეგენი თავისით იღუპებიან. მემიუსის სიტყვებით, არავითარი გამართლება არ შეიძლება მოეძებნოს იმ ანგარიშსწორებას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა რომში ტიბერიუსისა და გაიუსის სიკვდილის შემდეგ.

სალუსტიუსის სიტყვებით, მემიუსი აფრთხილებდა რომაელ ხალხს, რომის მმართველ არისტოკრატias, გამოიჩინოს წინდახედულება და არ გაიმეოროს წარსულის მძიმე შეცდომები. ასეთ გამოუსწორებელ შეცდომად მემიუსს მიჩნეული აქვს რეპრესიები რეფორმატორების სიკვდილის შემდეგ. რომლის დროსაც უბედურება კანონებიდან კი არ მომდინარეობდა, არამედ იყო წარჩინებულთა თვითნებობის შედეგი². ორატორ მემიუსის სიტყვების ციტირება სალუსტიუსს სჭირდება რომაელ არისტოკრატთა შეგონებისათვის. უფრო კონკრეტულად, ორატორი მოაგონებს მათ წარსულში მომხდარ სისხლისღვრას და ანგარიშსწორებას, არა როგორც კანონიერ მოვლენას, არამედ როგორც წარჩინებულთა თვითნებობის გამოხატულებას.

მემიუსის სიტყვა წარმოთქმულია გრაჯუსების თანამედროვეთა წინაშე. სავარაუდოა, მისი მსმენელები იყვნენ გრაჯუსების მოწინააღმდეგენიც და მომხრენიც. მათ კარგად ახსოვდათ მოძრაობის მთელი ისტორია, ამიტომ მემიუსი, მხოლოდ დასკვნებით კმაყოფილდება.

¹ Sallust. Bellum Jug. XXXI.

² იქვე.

³ იქვე.

სალუსტიუსის მიზანს გრაკუსების საქმიანობის დახასიათება არ შეადგენდა. ამის მიუხედავად, მან ეპოქა კარგად გადმოგვცა.

სალუსტიუსს, რომის რესპუბლიკის შინაური აშლილობა პოლიტიკური ისტორიის კანონზომიერ გაგრძელებად მიაჩნია. კართაგენის დანგრევამდე რესპუბლიკური მმართველობის ფორმები ღირსეულად ასრულებდნენ მოვალეობას. კართაგენის მხრიდან არსებული საფრთხე აიძულებდა გაბატონებულ არისტოკრატიას მოეხდინა მთელი ძალების მობილიზაცია და სახელმწიფოც ძველი დინებით მიდიოდა. მაგრამ იუგურთას ომის დროს მდგომარეობა შეიცვალა. სალუსტიუსი სისრულით აღწერს რომში წარმოქმნილ უარყოფით მოვლენებს. იგი რაპდენჯერმე უბრუნდება გრაკუსების საკითხს და საკმაოდ სიმპათიური განწყობით ახასიათებს მათ პიროვნებას. მაგრამ სალუსტიუსთანაც ხაზგასმულია, რომ გრაკუსებს ნობილიტეტი სამეფო ხელისუფლების ხელყოფაში ადანაშაულებდა.

სალუსტიუსი არ მიუთითებს, მაგრამ მისი მსჯელობიდან ასეთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება: რომის გაბატონებულმა არისტოკრატამ გაანადგურა გრაკუსების მოძრაობა. მისი იდეა თითქოს სახელმწიფოს ინტერესების დაცვის პრინციპებიდან გამომდინარეობდა. მაგრამ ნუმიდიის საკითხებთან დაკავშირებით, ქვეყანაზე ფიქრი დავიწყებას მისცეს და პირადული ინტერესები მასზე მალა დააყენეს. იგურთასაგან მოსყიდულებმა სერიოზულად შეირცხვინეს თავი. აქედან გამომდინარე, ნობილიტეტს არავითარი მაღალი იდეალები არ ამოძრავებდა. გრაკუსების წინააღმდეგ მისი ღარანჯვა პირადი მოტივებით იყო ნაკარნახევი.

გრაკუსების მოძრაობა წინამორბედი მოვლენებიდან გამომდინარეობდა. მჭიდრო კავშირშია იგი მომდევნო პერიოდის რთულ პოლიტიკურ სიტუაციებთან. გრაკუსების მოძრაობა წარმოადგენდა მოსამზადებელ საფეხურს იმპერიისაკენ მიმავალ გზაზე. მათი დაწყებული საქმის კანონზომიერება დაადასტურა მომდევნო ეპოქის რომის რესპუბლიკის ისტორიაში მომხდარმა პოლიტიკურმა ძვრებმა. ამიტომ გრაკუსების გამოსვლა არ ყოფილა შემთხვევითი მოვლენა, ან მათი პირადი ინიციატივა. ხმელთაშუა ზღვის აუზში გაბატონების შემდეგ რომს ძველი გზით სვლა აღარ შეეძლო. გრაკუსების ასპარეზზე გამოსვლით დაიწყო რესპუბლიკური წყობილების ფორმებზე გაბედული შეტევა.

გრაკუსების პოლიტიკური იდეალები ვრცლად აქვს დახასიათე-

ბული თ. მომზენს. იგი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას გაიუს გრაქუსის მონარქისტული ზრახვების შესახებ. თ. მომზენი აღნიშნავს, რომ გაიუსის მიზანს არ შეადგენდა რომის რესპუბლიკის განმტკიცება ახალ დემოკრატიულ საწყისებზე. იგი მთელი მონდომებით ცდილობდა რესპუბლიკური დაწესებულებების გაუქმებას. თ. მომზენის ვარაუდით, ძალაუფლება უნდა გადასცემოდა ყოველწლიურად არჩეულ ტრიბუნს, რომლის დასაყრდენიც გახდებოდა სრულ მორჩილებაში მყოფი ფორმალურად სუვერენული კომიციები. გაიუსის მიზანს სენატის დამხობა და რესპუბლიკის ტირანიით შეცვლა შეადგენდა. „იმის მიუხედავად, რომ გაიუსს აშკარად ჰქონდა განზრახული მონარქიული ძალაუფლების ხელში ჩაგდება, ამისათვის არ შეიძლება მისი გაკიცხვა, თუ ჩაეწვდებით შექმნილ პირობებს. აბსოლუტური მონარქია — დიდი უბედურებაა ხალხისათვის, მაგრამ აბსოლუტური ოლიგარქია — უარესი ბოროტება. ისტორიას არ შეუძლია გაასამართლოს ადამიანი, რომელიც დიდ ბოროტებას ცვლის მცირეთი. განსაკუთრებით ადამიანი, ისეთი ღრმად სერიოზული ხასიათით შემკული, როგორც გრაქუსი, შორს მდგომი ყოველგვარი მდაბალი განზრახვისაგან“¹.

თ. მომზენი მაღალ შეფასებას აძლევს გაიუსის ბრძოლას სენატორთა შორის გამეფებული მექრთამეობის წინააღმდეგ, მის გამოსვლას პროვინციების გეგმაზომიერი ექსპლოატაციის შესახებ.

გაიუსის ნაკლად თ. მომზენს მიაჩნია პროლეტარიატთან მისი სიახლოვე. იგი მკვეთრად გამოხატავს თავის პოზიციას². თ. მომზენის აზრით, გაიუსი ეს პოლიტიკურ დამნაშავეთა შორის უდიდესი, ამავე დროს, თავისი ქვეყნის აღმდგენელიც იყო. რომაულ მონარქიაში თუკი რაიმე დადებითი არსებობს, ყველას სათავე გაიუსიდან იწყე-

¹ Т. Момзен, II стр. 113.

² თ. მომზენი წერს, «но в то же время он сознательно содействовал росту в столице уличного пролетариата самого худшего сорта, вводя раздачу хлеба. Последняя должна была служить и действительно служила премией для всякого голодного сброда из граждан, не желавших работать». II, стр. 113.

მეორე ადგილას თ. მომზენი უფრო მკაცრად განიხილავს პროლეტარიატთან მის სიახლოვას, «он был истинным создателем отвратительного столичного пролетариата, которому всячески стремились угождать свыше и который кормился за счет казны. Привлеченный в столицу раздачей хлеба, совершенно деморализованный, но сознающий свою силу, этот пролетариат своими ребяческими притязаниями и своей карикатурой народного суверенитета в течение пяти столетий был кошмаром римского государства и исчез вместе с ним», стр. 115.

17. გ. ქავთარია

ბა. მისგან იღებს სათავეს დემაგოგებისა და ტირანების ტაქტიკა, დაამბონ მმართველი არისტოკრატიის ძალაუფლება. „გაიუს გრაქხუსიდან იწყება რომის გათანაბრება პროვინციებთან, გარდუეალად დაკავშირებული მონარქიის დამყარებასთან“¹.

თ. მომზენი უყოყმანოდ მიუთითებს, რომ მონარქისტულ მოძრაობას საფუძველი გაიუს გრაქხუსმა ჩაუყარა. რაც შეეხება ტიბერიუსს, თ. მომზენი მას მსგავსი სულისკვეთების მოღვაწედ არ მიიჩნევს. სინამდვილეში, ანტიკური ავტორები პირდაპირ მიუთითებენ, რომ გაიუსის დასმულ საკითხთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, დღის წესრიგში ტიბერიუსმა დააყენა. უნდა აღვნიშნოთ, გრაქხუსების შეხედულებებში უმნიშვნელო განსხვავება იყო. უმცროსი ძმა პირდაპირ აგრძელებდა ტიბერიუსის გეგმას.

ედ. მაიერი, თ. მომზენის იდეას ავითარებს და გრაქხუსებს, ანტიკურ ავტორებზე დაყრდნობით, მონარქიის სათავეში მდგომარედ მიიჩნევს². ნაშრომში „ცეზარის მონარქია და პომპეუსის პრინციპატი“, — ედ. მაიერი წერს: გრაქხუსების საქმიანობაში რესპუბლიკურ საწყისებს, მონარქისტული სჭარბობდა. მათი მოღვაწეობა, ინდივიდუალური ხელისუფლების განმტკიცებას ისახავდა ძირითად მიზნად³.

ედ. მაიერის თანახმად, გაიუსი ერთი წლის განმავლობაში 123 წლის ზაფხულიდან 122 წლის ზაფხულამდე, როგორც მონარქი, ისე მართავდა სახელმწიფოს⁴. ამ ვარიანტს საკმაო საფუძველი გააჩნია.

ახალი პერიოდის ავტორების დიდი ნაწილი გრაქხუსების საბოლოო ამოცანებზე ნაკლებად ამახვილებენ ყურადღებას. ხოლო ისინი, რომლებიც ცდილობენ ძმების მოღვაწეობაში მონარქისტული საწყისები დაინახონ თ. მომზენის არგუმენტაციას იმეორებენ.

ზემოთ მოტანილი მსჯელობების საფუძველზე, ანტიკური წყაროების მოშველიებით, ნათლად ჩანს, რომ გაიუს გრაქხუსი თითქმის ერთპიროვნულად მართავდა რომს. თანამდებობისაკენ გზას უკაფავდა თავის მომხრეებს; იხილავდა პროვინციებისა და უცხო ქვეყნების საკითხებს. სახალხო ტრიბუნს, მხოლოდ რომის პლებების ინტერე-

¹ Т. Моммзен, II, стр. 115.

² Ed. Meyer, Untersuchungen ... გვ. 363—421.

³ Ed. Meyer, Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus. Stuttgart. Berlin, 1922, გვ. 186.

⁴ Ed. Meyer, Untersuchungen... გვ. 396.

სების დაცვა ევალებოდა. გაიუსის ხელში ტრიბუნის ხელისუფლებამ უნივერსალური ფუნქციები მოიხვეჭა. როდესაც მან იგრძნო, რომის მოსახლეობა არ წარმოადგენდა იმ ძალას, რომელზე დაყრდნობითაც შეიძლებოდა გამარჯვების მოპოვება, მაშინვე გადაიტანა ყურადღება იტალიკებზე. ამაში იგი დარწმუნდა აფრიკიდან დაბრუნების შემდეგ. 70 დღე საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ გაიუსის მიღწეულ ერთპიროვნულ ხელისუფლებას სერიოზული ბზარი გასჩენოდა. რეფორმისტული მოძრაობის პოზიციების შერყევად უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ აფრიკიდან დაბრუნებულ გაიუსს თავის მეგობრებთანაც მოუვიდა უთანხმოება¹. პლუტარქეს მოწოდებულ ცნობაში ყურადღება მეორეხარისხოვან ამბებზეა გადატანილი. უთანხმოების მთავარ მიზეზად უნდა ჩაითვალოს, წამოყენებული იდეის მარცხი და მოწინააღმდეგე პარტიის გაძლიერება. მხარის დამპყრთა სისუსტეში დარწმუნებამ დააჩქარა იტალიკების საკითხის წინა პლანზე წამოწევა. მაგრამ ამ ღონისძიებამ უფრო გაამწვავა მდგომარეობა. რომის პლებსი სენატის მხარეზე დადგა. ხოლო გადამწყვეტ მომენტში იტალიკებმა გაიუსს ვერავითარი დახმარება ვერ გაუწიეს.

122 წლის ზაფხულიდან დეკემბრამდე გაიუსმა რამდენიმე სერიოზული მარცხი განიცადა, რომლის კულმინაციასაც წარმოადგენდა ახალ არჩევნებში მონაწილეობა და ჩაუვარდა.

გაიუსს სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე ყოფნის ვადა 122 წლის 10 დეკემბერს გაუვიდა. იგი 121 წლის ზაფხულში დაიღუპა. ეს მოხდა არჩევნებში დამარცხებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ. პლუტარქეს გადმოცემით, მტრებს მისთვის დაცინვა დაუწყიათ, რაზედაც გაიუსს უპასუხია, რომ „ისინი სარდონიული სიცილით იცინიან და არ ესმით, თუ როგორ წყვდიაღს ჰქმნის მათ გარშემო მისი პოლიტიკური ნაბიჯები“².

გამარჯვებული სენატი მიღებული კანონების გაუქმებას შეუდგა. ამ ფაქტს გაიუსი უბრძოლველად არ შერიგებია. იგი კანონების გაუქმებისათვის დანიშნულ დღეს კაპიტოლიუმზე გამოცხადდა. ანტიკური ავტორები მომხდარი ინციდენტის გადმოცემისას ცდილობენ გაიუსის უდანაშაულობის დამტკიცებას³. მაგრამ მათი ვარაუდი და-

¹ Plut. Gaius, XII.

² იქვე.

³ Plut. Gaius, XIII; App. B. C. 1, 25.

მაჩერებლობას მოკლებულია. გაიუსის გვერდით მყოფმა მომხრეებმა თავი ვერ შეიკავეს და სენატს იარაღის აღმართვის საბაზი მისცეს. გაიუსის, როგორც კერძო პირის მოქმედება, რესპუბლიკური კონსტიტუციის საწინააღმდეგო ნაბიჯი იყო.

გაიუსი, რომელიც არავითარ თანამდებობას არ ასრულებდა, კაპიტოლიუმზე იმ განზრახვით გამოცხადდა, რომ სენატზე ზემოქმედება მოეხდინა და მისთვის საკუთარი ნება მოეხვია.

გრაკხუსების რეფორმისტული მოძრაობა რომის წინაშე დასმულ პრობლემათა თითქმის ყველა სფეროს მოიცავდა. მაგრამ მოძრაობის კენსმარიტ მომხრეთა რიცხვი მცირე იყო. ამ რიცხვზე დაყრდნობით წარმოუდგენელია იმ გარდაქმნათა ჩატარება, რომელიც მათ ჰქონდათ გამიზნული.

გრაკხუსები გადაქარბებულ ნდობას უცხადებდნენ ხალხს. არ ითვალისწინებდნენ, რომ ეს მასა არ იყო ორგანიზებული. ამავე დროს, ხალხი მათ საკუთარი სარგებლობის მიზნით უყურებდა. აღფრთოვანებული ხედებოდა სენატის წინააღმდეგ მიმართულ რეფორმატორთა სიტყვებს. მაგრამ დგებოდა თუ არა კრიტიკული მომენტი, საფრთხეს თავს არიდებდა და ისინი უმნიშვნელო მომხრეთა ამარა რჩებოდნენ. გაზვიადებული წარმოდგენა ჰქონდათ ორატორული ხელოვნების ზემოქმედებაზედაც. გრაკხუსებს არავითარი საიდუმლო მიზნები არ ჰქონიათ. ყველა განზრახვა, კანონპროექტთა სახით რომ ფორმდებოდა სააშკარაოზე გამოჰქონდათ. ამის გამო, ნობილიტეტი თავიდანვე ინფორმირებული იყო და მაშინვე ამზადებდა საწინააღმდეგო წინადადებას. ძმების სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ ასეთი დაპირისპირების დროსაც ისინი უმეტესად წარმატებას აღწევდნენ. მაგრამ როგორც მოვლენების განვითარებამ დაგვანახა ეს წარმატება მტკიცე არ ყოფილა, ატარებდა დროებით ხასიათს. იგი მოპოვებული იყო არამყარ პლებსზე დაყრდნობით. გრაკხუსებს რომ გამოცდილება ჰქონოდათ და ყურადღება მიექციათ რეფორმების განხორციელების პრაქტიკულ გზებზედაც, მაშინ კატასტროფა ნაკლებად მოსალოდნელი იყო. პირველ რიგში აუცილებელი იყო დასაყრდენი ბაზის გაძლიერება, მომხრეთა ჯგუფის ერთიანობა, რომელიც გადამწყვეტ მომენტში იარაღით ხელში დაიცავდა თავის პოზიციას. გრაკხუსების სიტყვები, წარმოთქმული სახალხო კრებაზე, ანტიკურ ავტორებს მკვერმეტყველების საუკეთესო ნიმუშებად აქვთ მიჩნეული. აღტაცებული პლებსი მათ სიტყვებს სუნთქვაშეკრული უსმენ-

და, მაგრამ გადამწყვეტ მომენტში ბრბოს ღონეს ვერ გასცდა. გრაკ-ხუსების დროისათვის რომის მოსახლეობა პასიურ ძალას წარმოადგენდა. რეფორმატორებსაც არ ჰქონდათ შეგნებული ამ პასიური ძალის როლი, ვერ მისცეს ამ ძალას მიმართულება. გრაკხუსების დასაყრდენი მოჩვენებითი იყო. ერთია სახალხო კრებაზე მხარდაჭერა, მეორეა ბრძოლის დროს თანადგომა. ამ ორი მომენტის გაუთვალისწინებლად შეუძლებელი იყო გამარჯვების მოპოვება.

სამოქალაქო ომების შემდგომი მოვლენების გათვალისწინებით, გრაკხუსების მოძრაობას ბევრი რამ აკლდა. მათი საქმის გამგრძელებლბმა შეავსეს, დახვეწეს და ისე შეუტიეს მმართველობის რესპუბლიკურ ფორმებს. გრაკხუსები გამარჯვებისათვის აუცილებელ მთავარ ფაქტორს საერთოდ ვერ ამჩნევდნენ. ფართო მასშტაბის რეფორმები სამხედრო ძალის გარეშე წარმოუდგენელი იყო. გრაკხუსები დაუპირისპირდნენ სახელმწიფო აპარატს, რომელსაც რეფორმატორების წინააღმდეგ რეგულარული არმიის გამოყენა აკლდა. სენატმა კარგად იცოდა რა ძალა უქერდა მხარს გრაკხუსებს. მან სახელდახელოდ შეგროვილი მოხალისეებით შეძლო ოპოზიციის განდაგურება. გრაკხუსებს კრიტიკულ მომენტებშიც კი არ მიუმართავთ ხალხისათვის. იცოდნენ, რომ ყოფნა-არყოფნის საკითხი უნდა გადამწყდარიყო, მაგრამ თავის დასაცავად არავითარი საშუალისი არ ჩაუტარებიათ. ხალხის უმადურობა გაიუსმა უკანასკნელ მომენტში იგრძნო. პლუტარქე წერს: „გაიუსი მუხლებზე დაეცა ღმერთქალის წინაშე, ხელები ალაპყრო და შეემუდარა, რომეღ ხალხს ასეთი უმადურობისა და ღალატისათვის არ ასცდენოდა მონობის უღელი. ხალხის უდიდესმა ნაწილმა მართლაც აშკარად უღალატა მას მაშინვე, როცა სენატმა საყოველთაო პატიება გამოაქვეყნა“¹. წყაროებში ზოგადად არის მითითებული, თითქოს გრაკხუსები ხალხს აჯანყებისაკენ მოუწოდებდნენ. კონკრეტულ შემთხვევაში კი, როდესაც ასეთი მოქმედება აუცილებელი იყო, მსგავსი არაფერი ჩაუდენიათ. საეჭვოდ მიგვაჩნია აპიანეს ინფორმაცია, რომლის თანახმადაც, თითქოს ავენტინის ბორცვისაკენ მიმავალი გაიუსი და ფლავუსი მოუწოდებდნენ მონებს, ჰპირდებოდნენ მათ თავისუფლებას, მაგრამ არავინ არ მოუსმინათ². როგორც ჩანს, აპიანეს ეს ცნობა

¹ Plut. Gaius, XVI.

² App. B. C. 1, 26.

აღებული აქვს გრაკუსებისადმი აშკარად ცილისმწამებლური ტრადიციიდან. თავისი შრომის სხვა ადგილას, აპიანე მონების როლის შესახებ მეტად უარყოფით მსჯელობას გვაწვდის. ტიბერიუსი თავის სიტყვაში მონებს საერთო მტრად მიიჩნევდა და აცხადებდა რაოდენ დიდი საზრუნავი გაუჩინა სიცილიის მონათა აჯანყებამ რომის სახელმწიფოს. აპიანეს ეს ორი ცნობა ერთმანეთს არ უდგება. თუ არგუმენტად მივიღებთ იმას, რომ მონაცემები სხვადასხვა ძმას ეკუთვნის, მსჯელობა მაინც საეჭვოდ გამოიყურება. გრაკუსებს თავიანთ მოღვაწეობაში ერთი სიტყვაც არ დასცდენიათ მონათა ინტერესების დასაცავად. თუ მათმა წინაპარმა ტიბერიუს გრაკუსმა მეორე პუნიკური ომის დროს მონები გამოიყენა რომის დამცველებად, ამას რომის სასიცოცხლო ინტერესები მოითხოვდა. გრაკუსის ნაბიჯი გამოწვეული იყო ჰანიბალთან ომის სიმძიმით და არა მონებისადმი კეთილგანწყობილებით. რეფორმატორი ძმების პროგრამა მონებს საერთოდ გამორიცხავდა. მათი ყურადღების ცენტრში გაღარიბებული თავისუფალი მოსახლეობა იყო. მაგრამ ამ მოსახლეობას უკიდურესი კრიზისის დროსაც არ მოუწოდებდნენ იარაღით გამოსვლისაკენ.

იყო თუ არა ბრძოლის აქტიური საშუალება კანონი მოკავშირეთა უფლებების შესახებ? უეჭველად იყო. მაგრამ იგი სინამდვილეში პროექტის ფარგლებს ვერ გასცდა. გრაკუსების დროს იტალიკები ვერ იდგნენ იმ დონეზე, რომ ფართო ხასიათის ბრძოლაში ჩაბმულიყვნენ. მათ ვერაფრითარც კავშირი ვერ გაუწიეს გაიუსს. მათი უფლებრივი მოთხოვნები არ იყო მომწიფებული. გრაკუსებმა იტალიკების საკითხის დასმით, დღის წესრიგში დააყენეს ახალი პრობლემა.

გრაკუსებმა რეფორმისტული მოქრაობით, გარდაქმნების თეორიული მხარე მოამზადეს. მოვლენების განვითარებამ დაგვანახა, რომ აღნიშნული ეპოქისათვის ძმების ამოცანის განხორციელება შეუძლებელი იყო. მომდევნო პერიოდის რომაელი დიქტატორები ყველა მნიშვნელოვან საკითხს არმიაზე დაყრდნობით წყვეტდნენ.

გრაკუსებს დიდი არმიის ორგანიზება ნამდვილად არ შეეძლოთ. მაგრამ თავისუფლად შეიძლებოდა მცირერიცხოვან თანამზრახველთა რაზმის კარგად შეკავშირება, რომელიც გამანადგურებელ დარტყმას მიაყენებდა სენატის ოლიგარქიას. ასეთი დასკვნა არ მიგვაჩნია უსაფუძვლოდ თუ გავითვალისწინებთ, რომ გრაკუსებისათვის მოწინააღმდეგეებზე იარაღის აღმართვა უცხო არ იყო. გაიუსს არჩევანის მეტი საშუალება ჰქონდა, რომ ტიბერიუსის შეცდომა არ გაემეორე-

ბინა. მას ავენტინზე მცირერიცხოვანი რაზმაც რომ ჰყოლოდა, თავის დაცვას ადვილად მოახერხებდა. დაწყებული საქმის სასურველად წარმართვისათვის მას უამრავი მომენტი ჰქონდა, მაგრამ ვერ გამოიყენა. გაიუსზე უფრო წინდახედულად კორნელია მოიქცა. როდესაც გაიგო, რომ მისი შვილის მდგომარეობა ავენტინზე ვერ იყო კარგად, სასწრაფოდ დაქირავებული მეომრები გაუგზავნა. ეს მეომრები გაიუსის გარშემო საერთოდ არ ფიგურირებენ, მაგრამ მიუთითებს იმაზე, რომ შეიარღვეული გამოსვლა იყო ყველაზე პრაქტიკული და აუცილებელი ნაბიჯი კონკრეტულ სიტუაციაში, რომლის გარეშეც ყოველგვარ წარმატებაზე ფიქრიც კი ზედმეტი იყო. გაიუსი ამგვარ დასკვნამდე არ მისულა. გრაქხუსებს შეეძლოთ ხალხის ანთება. განსაკუთრებით შეუდარებელნი იყვნენ ისინი პირველ გამოსვლებში, მაგრამ დაწყებული საქმის ბოლო ჰქონდათ ბუნდოვნად წარმოდგენილი. მომდევნო მოვლენებით თუ ვიმსჯელებთ, სხვაგვარად არც შეეძლოთ მოქმედება, სხვა გზა ვერ წარმოედგინათ, რადგან ბრძოლის არავითარი გამოცდილება არ გააჩნდათ. აქ მთავარ როლს ასრულებდა ის ფაქტი, რომ გრაქხუსებს გამოკვეთილი წინამორბედი არ ჰყოლიათ. ისინი პირველ ნაბიჯებს დგამდნენ, და აქედან გამომდინარე, შეცდომებიც მრავლად ჰქონდათ.

გრაქხუსები ბრძოლისათვის მომზადებულნი არ იყვნენ. პრაქტიკულად არც შეიძლებოდა მათ მიერ დაწყებული გზით გამარჯვების მოპოვება. ტრიბუნიდან წარმოთქმული სიტყვების გარდა საჭირო იყო სხვა სახის სამუშაოთა ჩატარება. ზოგჯერ მათი მოქმედება ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებდა, რომ რესპუბლიკურ წყობილებას ისინი სიტყვით ებრძოდნენ.

ბერძენ-რომაელი მწერლები გრაქხუსების მოღვაწეობას რესპუბლიკური ტრადიციების ჩარჩოებში ვერ ათავსებენ. მათ საქმიანობაში ერთპიროვნული მართვა-გამგეობის ნიშნებს ხედავენ. რა არგუმენტების მოტანა შეიძლება მათი შეხედულებების დამადასტურებლად?

ტიბერტიუსის აგრარული კანონი, როგორც რომის ღარიბი მოსახლეობის ეკონომიკური მდგომარეობით გამოწვეული აუცილებლობა, სენატმა მიიღო. რეფორმა კონსტიტუციის საწინააღმდეგო მოქმედებად არ ჩაუთვლიათ. სენატის თვალში კანონსაწინააღმდეგოდ მოიქცა ტიბერტიუსი, როდესაც სახალხო ტრიბუნი ოქტავიუსი გადააყენა. ზადენილ მოქმედებას პლუტარქე „ფრიად უკანონო და სათაყილო

გზას“ უწოდებს. გადაყენებული ტრიბუნის ადგილზე ტიბერიუსმა თავისი კლიენტი დანიშნა. ესეც საკმაო საბუთს აძლევდა ოლიგარქიას უფრო ფრთხილად მოპყრობოდა სახალხო ტრიბუნს, რომელიც უკვე საყოველთაო შიშს იწვევდა.

ატალოს III ანდერძის სახალხო კრებაზე გატანამ ნობილიტეტის დამოკიდებულება კიდევ უფრო გაამძაფრა. ტიბერიუსმა, სახალხო ტრიბუნის კომპეტენციას ზედმეტი პასუხისმგებლობა დააყენა.

ტიბერიუსმა მაგისტრატურის დაკავების კანონიც დაარღვია. ცნობილია ვილიუსის კანონით, მკაცრად იყო განსაზღვრული არჩევნების წესები და თანმიმდევრობა. მან რომელი ტრადიციის დადგენილი მხარე არაფრად ჩააგდო და შეეცადა შეზღუდვის გადალახვას, თავისი კანდიდატურა მომავალი წლისთვისაც წამოაყენა.

ტიბერუსისათვის გარკვეულ მონაკვეთში არ არსებობდა დაბრკოლება. ხალხზე დაყრდნობით ყველა განზრახვა სისრულეში მოჰყავდა. სხვა მაგისტრატებს მკაცრი მუქარით ფარ-ხმალს აყრევინებდა. ამიტომაც მიაჩნდათ მისი მოღვაწეობა ანტიკურ ავტორებს მონარქისტულ გამოსვლად.

უფრო გაბედული იყო გაიუსის შეტევა. მის კანონთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სენატის შეუვალი ბატონობის დაქვეითებას ემსახურებოდა. „მე ერთი დარტყმით გავანდგურე სენატი“, აცხადებს გაიუსი. ასეთი გამოთქმა ცოტა გადაჭარბებულია, მგრამ ფაქტია, რომ სენატი საგრძნობლად დასუსტდა. სასამართლო ფუნქციების მხედრებზე გადაცემით, გაიუსმა სერიოზული დარტყმა მიაყენა სენატს.

კონსტიტუციას ეწინააღმდეგებოდა სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე მეორედ არჩევა და კანდიდატურის მესამედ წამოყენება.

განსაკუთრებული წინააღმდეგობით შეხვდა სენატი კართაგენის აღდგენის იდეას. აღსანიშნავია იმ ფაქტის ხაზგასმა, რომ გაიუსმა ახალშენის დაარსებასთან დაკავშირებით, რომი 70 დღით დატოვა. აღნიშნული მაგისტრატურის არსებობის ისტორიაში მსგავსი მოქმედება არც ერთ ტრიბუნს არ ჩაუდენია.

სახალხო ტრიბუნის კომპეტენციაში უცხო ქვეყნების საქმეებში ჩარევა არ შედიოდა. გაიუსი ამ მხრივაც გამოწკლის წარმოადგენდა. იგი ღებულობდა სხვა ქვეყნების ელჩებს და აქტიურად მონაწილეობდა რომის საგარეო პოლიტიკის წარმართვაში.

მოკავშირეთა საკითხმა, არა მარტო ნობილიტეტის, არამედ მო-

სახლეობის იმ ნაწილის უკმაყოფილებაც გამოიწვია, რომელთა ინტერესებსაც ემსახურებოდა გაიუსის კანონთა უმრავლესობა. იტალიკების რეფორმისტულ მოძრაობაში ჩართვა, გაიუსის პროგრამის დამაგვირგვინებელი საფეხური უნდა გამხდარიყო. მოკავშირეთა ძალას უნდა დაკისრებოდა მთავარი ფუნქცია გაიუსის იდეის განსახორციელებლად.

დასახელებული მაგალითები პირდაპირ მიუთითებენ, რომ გრაქუსების რეფორმისტული მოძრაობა სცილდებოდა რესპუბლიკური მმართველობის შიგნით დასახულ გარდაქმნებს. რეფორმებს გაცილებით ფართო ამოცანა ეკისრებოდა, ვიდრე გარეგნულად ჩანდა.

გრაქუსებს პრაქტიკულად არ შეეძლოთ გამარჯვების მოპოვება. ტრიბუნიდან წარმოთქმული სიტყვების გარდა საჭირო იყო სხვა სახის სამუშაოთა ჩატარება. მათ მარტივად წარმოუდგებოდათ რესპუბლიკის წინააღმდეგ ბრძოლის პროცესი. ვერ აფასებდნენ საკუთარ ძალებს. რეფორმისტული მოძრაობის ეს სუსტი მხარე კარგად გამოავლინა 133 და 121 წლებში დატრიალებულმა ამბებმა, როდესაც ორივე ძმა დაიღუპა მცირერიცხოვან თანამზრახველებთან ერთად.

გრაქუსების საქმეთა გამგრძელებლებმა ბრძოლის სულ სხვა გზა აირჩიეს. არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ გრაქუსების ეპოქა არსებითად განსხვავდებოდა I საუკუნის რომის პოლიტიკური სიტუაციისაგან. კორნელიუს სულამ და იულიუს ცეზარმა ბრძოლის პროცესში ყურადღება სრულიად საწინააღმდეგო ფაქტორზე — არმიასზე გადაიტანეს. გრაქუსებს არმიასთან არავითარი კონტაქტი არ ჰქონიათ. მარიუსის სამხედრო რეფორმამდე მსგავსი მოვლენა უბრალოდ შეუძლებელიც იყო. სულამ და ცეზარმა არმიასზე დაყრდნობით მიაღწიეს ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას. გრაქუსებისათვის ეს გზა უცნობი იყო. ამის მიუხედავად, მათმა მოღვაწეობამ უდიდესი გავლენა მოახდინა მომდევნო პერიოდის რომის ისტორიაზე. მთელი რიგი უზუსტობის მიუხედავად, ძმები პირველად აღუდგნენ სენატისა და გაბატონებული ნობილიტეტის ნება-სურვილს.

პირველი სერიოზული დარტყმა სენატს გრაქუსებმა მიაყენეს. 133 წლიდან დაიწყო რესპუბლიკის ბურჯის, სენატის შეუფალობის ხელყოფა.

გრაქუსებმა თავიანთ მოღვაწეობაში ისეთი მისწრაფებები გამოამჟღავნეს, რომლის მსგავსიც მანამდე არც ერთ მაგისტრატს არ გამოუვლენია. მათი გამომწვევი მოქმედება ოლიგარქიის უკმაყოფი-

ლებას აღრმავებდა. ძმებსაც არ უცდიათ, თავიანთი განსრაზვის შე-
ნიღბვა ან შერბილება. ისინი ყველაფერს პირდაპირ აყენებდნენ,
ყველაფერს თავის სახელს არქმევდნენ, რითაც სენატს ზუსტი ინ-
ფორმაცია ეძლეოდა.

გრაკხუსების რეფორმისტულმა მოძრაობამ ძალაუფლებისათვის
ბრძოლის ახალი ეტაპი დაიწყო. საბოლოოდ გაიმარჯვა აზრმა იმის
შესახებ, რომ მმართველობის რესპუბლიკურმა ფორმებმა ამოწურა
თავისი შესაძლებლობა. პირველმა გამოსვლამ მნიშვნელოვანი როლი
შეასრულა გამოცდილების გაფართოების თვალსაზრისით. რესპუბლი-
კიდან იმპერიაზე გადასვლის პროცესი კარგად აქვს გაგებული აპია-
ნეს. ასეთი პოზიცია არ არის შემთხვევითი. ტიბერიუსამდე რომის
ისტორია მსგავს მოვლენას არ იცნობდა.

გრაკხუსების მოღვაწეობით ახალი ფურცელი გადაიშალა რომის
ისტორიაში. დაიწყო შეტევა მმართველობის რესპუბლიკურ ფორმებ-
ზე. დროთა განმავლობაში ცალკეულმა პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა
ბრძოლის ფორმები დახვეწეს, გამოკვეთეს მთავარი და მეორეხარის-
ხოვანი საკითხები, რომლის შედეგადაც რესპუბლიკამ არსებობა და-
ასრულა. აპიანეს ქრონოლოგიური ზღვარი ტიბერიუსი — სულა —
ცეზარი, ერთი მოვლენის ცალკეული პასაჟების კანონზომიერი და-
კავშირებაა. მონათმფლობელური რომის ერთ წერტილზე გაყინვა
არ შეიძლებოდა. თუ დავუშვებთ, რომ რესპუბლიკიდან იმპერიაზე
გადასვლა გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარებოდა და გარ-
დაუვალი იყო, გრაკხუსების გამოსვლაც კანონზომიერ მოვლენად
უნდა ჩავთვალოთ. გრაკხუსებმა ყველაზე ადრე შეამჩნიეს მმართვე-
ლობის რესპუბლიკური ფორმების კრიზისი და სერიოზული ნაბიჯი
გადადგეს ახალი გზების საძიებლად.

სამოქალაქო ომები რომში ერთი საუკუნე გაგრძელდა და იმპე-
რიის დამყარებით დამთავრდა. საუკუნოვან პროცესს რომში ათასო-
ბით ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა. მათ შორის პირველი ტიბერი-
უსი იყო.

რომის ისტორიაში გრაკხუსების მოღვაწეობის საერთო სურათი
ასე წარმოგვიდგება: მონარქისტული იდეები ძმების საქმიანობაში
გამოკვეთილად არ ჩანს, მაგრამ მთელი რიგი ფაქტორები აშკარად
შიანიშნებენ მათ ერთპიროვნულ მისწრაფებებზე. ძმები დამარცხდნენ.
რესპუბლიკა იმდენად ძლიერი იყო, რომ არ გაჭირვებია ოპოზიციის
ჩამოშორება. რესპუბლიკური სულისკვეთება ძვ. წ. აღ. I საუკუნის

შუა ხანებშიაც ძლიერი აღმოჩნდა, მისმა დამცველებმა ცეზარიც კი შოკლეს. მაგრამ ამ ნაბიჯს რესპუბლიკის აღდგენა არ მოჰყოლია.

იულიუს ცეზარმა ყველა წინამორბედი პოლიტიკური მოღვაწის საქმიანობა გაითვალისწინა, დაუმატა თავისი გენია და საფუძველი ჩაუყარა მმართველობის ახალ სისტემას. ყურადღება უნდა მიექცეს ცეზარის მოქმედების შინაგან მხარეს. ყველა ძირითადი საქმე მან შეთქმულების გზით გადაწყვიტა. ეს გზა კი გრაქხუსებისათვის უცნობი იყო. ცეზარის პირველი ტრიუმვირატი, მონარქიისაქენ მიმავალი გზის დამაგვირგვინებელი ეტაპი იყო.

ძმებმა უდიდესი როლი შეასრულეს მონარქიის გზის გაკვალვაში. მოვლენათა განვითარებამ დაგვანახა, რომ გრაქხუსების დასაყრდენი ბაზის სისუსტის გამო, მათი არჩეული გზა, დროებითი წარმატების მიუხედავად, განწირული იყო.

განხილული ფაქტორების გათვალისწინებით, შეიძლება ვთქვათ, რომ ძმები გრაქხუსები, ცეზარის წინამორბედები იყვნენ.

შესავალი	3
ლიცინიუს-სექსტიუსის აგრარული კანონის შესახებ	35
ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა	66
რეფორმისტული მოძრაობა ტიბერიუსიდან გაიუსამდე	133
გაიუსის რეფორმები	154
გრაკხელები — ორატორები	219
დასკვნა	237

Грани Емельянович Кавтария

БРАТЪЯ ГРАКХИ

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1990

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. იორამაშვილი
მხატვარი რ. ვარვარაძე
მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბუღალაშვილი
კორექტორი ნ. ელიზბარაშვილი

სბ № 1610

გადაეცა წარმოებას 26.04.89. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 13.09.89.
უე 04445. საბეჭდი ქაღალდი 60X84¹/₁₆. პირობითი ნაბეჭდი
თაბახი 16,75. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 14,23.
ტირაჟი 8000. შეკვეთის № 240.
ფასი 1 მან. 50 კპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის
ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი, თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.

Комбинат печати Государственного комитета Грузинской ССР
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли,
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.